

Waar scheiden de dialecten in Noord-Limburg?

Een dialectometrisch onderzoek naar het gewicht van isoglossen

Bijgewerkte versie van 29 november 2017

Gepubliceerd door
LOT
Trans 10
3512 JK Utrecht
Nederland

telefoon: +31 30 253 6111

e-mail: lot@uu.nl
<http://www.lotschool.nl>

Het landkaartje op de omslag is vervaardigd door Paul van Gent, MTM Solutions, Nijmegen.

ISBN: 978-94-6093-217-5
NUR 616

Copyright © 2016: Frens Bakker. All rights reserved.

Waar scheiden de dialecten in Noord-Limburg?

Een dialectometrisch onderzoek naar het gewicht van isoglossen

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Radboud Universiteit Nijmegen
op gezag van de rector magnificus prof. dr. J.H.J.M. van Krieken,
volgens besluit van het college van decanen
in het openbaar te verdedigen op maandag 21 november 2016
om 14.30 uur precies

door

Frans Theo Marie Bakker
geboren op 17 januari 1961
te Venlo

Promotor: Prof. dr. R.W.N.M. van Hout

Manuscriptcommissie:

Prof. dr. H.M.G.M. Jacobs

Dr. G. Cornelissen (LVR-Institut für Landeskunde und
Regional-geschichte, Bonn, Duitsland)

Prof. dr. G. De Vogelaer (Universität Münster, Duitsland)

Dankwoord

In een grijs verleden, toen ik nog donkerblond was, had ik al eens aanstalten gemaakt met een promotieonderzoek. Ik had immers met plezier aan mijn afstudeer-scriptie gewerkt, ook al over een dialectologisch onderwerp. Maar zo kort na afronding van mijn ruim zevenjarige studie Duits – zolang duurden opleidingen toen nog – wilde ik uiteindelijk ook eens buiten de ivoren toren rondkijken. Toch heb ik de KUN/RU nooit helemaal de rug toegekeerd. Met name met de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde bleef ik contact houden. En wonder boven wonder kwamen er telkens weer nieuwe dialectprojecten op mijn weg.

Toen ik vijftien jaar geleden professioneel wel erg ver was afgedreven van de taalkunde, kwam ik toevallig enkele onbekende Limburgse en Rijnlandse dialectteksten uit de Franse tijd op het spoor. Die hebben Joep Kruijsen en ik geanalyseerd en gepubliceerd in het boek *Het Limburgs onder Napoleon*. Het speurwerk daarvoor smaakte naar meer. Volgens mij was Ingrid Neve degene die me overhaalde te gaan promoveren.

En zo kwam ik bij Roeland van Hout terecht die de waarde van voornoemde teksten had ingezien en de nodige middelen voor het boek had verschaft. Hij was het die het onderwerp van dit proefschrift aandroeg. Daar ik uit het 'omstreden' gebied stam, achtte hij dit thema mij op het lijf geschreven. En het moet gezegd: ondanks de nieuwerwetse methoden lag me dat wel.

Het precieze begintijdstip van mijn onderzoek ben ik kwijt. Nog erger, ook wie precies me in het begin heeft geholpen met grote en kleine handreikingen. Daarom wil ik beginnen iedereen te bedanken die ik hier ben vergeten! Voorts zal ik niet de eerste en de laatste promovendus zijn die in de eerste plaats zijn vrouw bedankt voor haar engelengeduld. Andrea onderging lijdzaam – zij het niet altijd van harte – haar computerweduwenschap. Daarvoor ben ik haar zeer dankbaar. Iets wat ik niet kan zeggen van die andere huisgenoot die geen kans onbenut liet om me af te leiden: kater Garfield. Hem geldt dus géén dank!

Inhoudelijk heb ik veruit de meeste steun gehad van mijn begeleider, Roeland van Hout. Hij is voor niet voor één gat te vangen en hield altijd het overzicht. Wie ik ook zeker niet mag vergeten, is de Raod veur 't Limburgs die voor het gehele onderzoek meer dan voldoende geldelijke middelen ter beschikbaar heeft gesteld. Hetzelfde geldt niet minder voor het Centrum voor Promotieonderzoek (CvP), de langste tijd onder de bezielende leiding van Claudia Krops en in mijn laatste jaar onder leiding van Wenneke Meerstadt. En niet te vergeten mijn medebuiten-promovendi die het CvP tot een stimulerende omgeving maakten. Helaas ben ik de laatste die de CvP-geneugten heeft mogen leren kennen. Letterlijk beeldvormend voor mijn onderzoek

was Paul van Gent die tekent voor tal van kaartjes in dit proef-schrift, maar ook voor menige computerberekening. Evenmin onvermeld mogen blijven de leden van de manuscriptcommissie: Haike Jacobs, Gunther De Vogelaer en Georg Cornelissen. Laatstgenoemde heeft me bovendien meer dan eens zeer nuttige informatie verstrekt over dialecten aan gene zijde van de rijksgrens. Ook bedank ik iedereen die van tijd tot tijd met belangstelling naar de voortgang van mijn promotieonderzoek heeft geïnformeerd.

Ten leste spreek ik de wens uit dat degenen die ik nog niet heb genoemd, maar wier naam mij gewis is bijgebleven, het me niet euvel duiden dat ik hen hier slechts kort noem: Pierre Bakkes (oud-streektaalfunctionaris Limburg), Boudewijn van den Berg (onderzoeksassistent Meertens Instituut), Leonie Cornips (hoogleraar taalcultuur in Limburg), Helmut Crienens (heemkundevereniging Herungen), Herman Cromptvoets (oud-redacteur Woordenboek van de Limburgse Dialecten), Charlotte Giesbers (zij schreef een proefschrift over de dialecten aan weerszijden van de rijksgrens in het topje van Noord-Limburg), Ben Hermans (hoogleraar taaltypologie), Frans Hermans (archivaris Gemeentearchief Venlo), Frans Hinskens (hoogleraar variatielinguïstiek), Peter Kleiweg (ontwikkelaar ICT, RuG), Alfred Lameli (hoogleraar/medewerker Deutscher Sprachatlas), Linda van Meel (projectmede-werker datacuratie), John Nerbonne (hoogleraar alfa-informatica), Frans van der Rijdt (voorzitter Veldeke Venlo), Nicoline van der Sijs (hoogleraar historische taalkunde in de digitale wereld), Jos Swanenberg (hoogleraar Brabants), Nel Thijssen-Schouten (eindredactrice Sevenums woordenboek) en Ton van de Wijngaard (streektaalfunctionaris Limburg).

Beej óch allemaol (en – wie gezag – hure daobeej ouk deginnige die ik nów bin vergaete) bedank ik mich met gans mien hert veur óg groeëte of klein beejdraag aan dit proefschrift.

Inhoud

1 Inleiding	1
1.1 Volksdialectologie en dialectologie en de dialecten in Noord-Limburg	1
1.1.1 De perceptie van Noord-Limburgse dialecten	1
1.1.2 Korte geschiedenis van het dialectonderzoek in Noord-Limburg	3
1.1.3 Eerder grensoverschrijdend dialectonderzoek aan de Nederlands-Duitse grens	6
1.2 Een beknopte staatkundige geschiedenis van het onderzoeksgebied	7
1.3 De indeling van de dialecten	9
1.4 Onderzoeksvraag en onderzoeksopzet	15
1.5 Inhoud van de hoofdstukken	17
2 De afgrenzing tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Noord-Limburg	21
<i>Zusammenfassung</i>	21
2.1 Inleiding	21
2.2 De indeling tussen noord en zuid	23
2.3 De SGV-enquête	27
2.4 De Swadesh-lijst en de SGV-data	29
2.5 Resultaten analyse Swadesh-ingangen uit SGV-enquête	35
2.5.1 De kennisgestuurde methode	35
2.5.2 De algoritmische methode	39
2.5.3 Taalkenmerken en de gebiedsindeling	42
2.6 Conclusie en discussie	44
Bijlagen	48
3 Het einde van de Uerdinger lijn als scherprechter? Op zoek naar de grens tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Limburg	53
<i>Abstract</i>	53
3.1 Inleiding	53
3.2 De RND-enquête	57
3.3 Verwerking van de Swadesh-ingangen uit RND	61
3.4 De analyses van de RND-Swadesh-woorden met L ⁰⁴	64
3.5 Clusteranalyses met DIANA en APE	69
3.6 Conclusie en discussie	75
3.6.1 Drie groepen en geen Uerdinger lijn	75
3.6.2 Het Brabantse Meijels	76
3.6.3 Welke scherprechter dan?	77
3.6.4 De rol van de dialectometrie	78

4 Personalpronomen und die Trennung zwischen dem Südniederfränkischen und dem Kleverländischen auf deutscher und niederländischer Seite der Staatsgrenze	81
<i>Abstract</i>	81
4.1 Einführung	81
4.2 Zwei Pronominalsysteme	86
4.3 Die Pronominalformen im Untersuchungsgebiet	88
4.4 Geographische Korrelationen: drei Isoglossenbündel	112
4.5 Clusteranalyse und multidimensionale Skalierungsanalyse	116
4.6 Schlussfolgerung und Diskussion	120
Bijlage	126
5 De indeling van de dialecten in Noord-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied	133
<i>Abstract</i>	133
5.1 Inleiding	133
5.2 De Wenker-Sätze	137
5.3 De Swadesh-woorden in de Wenker-Sätze en de berekening van de verschillen	138
5.4 Resultaten	145
5.4.1 De globale gebiedsindeling	145
5.4.2 Correlaties tussen de gebieden en de dialectkenmerken	147
5.4.3 Onderlinge dialectafstanden	153
5.5 Vergelijking met de eerder gevonden indelingen	155
5.6 Conclusie en discussie	158
6 Algemene conclusie en discussie	163
6.1 Inleiding	163
6.2 Samenvatting van de hoofdstukken	164
6.3 Het eindoordeel over de scheidingslijnen	169
6.4 Externe verklaringen	175
6.4.1 Politieke, kerkelijke en economische verhoudingen	175
6.4.2 Lokale invloedssferen tussen ongeveer 1715 en 1794	182
6.4.3 De Venlose invloedssfeer na 1794	187
6.4.4 Natuurlijke gesteldheid en de Horster band	193
6.5 Eindconclusie: de rol van externe verklaringen	194
Literatuurverwijzingen	197
English summary	206
Blierikse samevatting (samenvatting in het Blericks)	216
Curriculum vitae	227

1 Inleiding

1.1 Volksdialectologie en dialectologie en de dialecten in Noord-Limburg

1.1.1 De perceptie van Noord-Limburgse dialecten

Niet-Limburgers hebben het soms onbewust over “de provincie *Zuid-Limburg*”. Ook bij Zuid-Limburgers leeft het idee dat hun deel van Limburg het echte Limburg is. Zo hebben Zuid-Limburgers mij, afkomstig uit de gemeente Venlo, vaker meegedeeld dat Venlo in hun ogen geen Limburg meer is. Dat zeiden ze steevast in hun Zuid-Limburgse dialect. Nu spreekt een Limburger nooit Limburgs tegen niet-Limburgers. Hun taalkeuze logenstrafte daarmee hun uitspraak. Om hen te helpen de daad bij het woord te voegen, stelde ik dan – overgaand op het Nederlands – fijntjes voor om het gesprek in het Nederlands voort te zetten. Daar gingen ze evenwel nooit op in. Ze bleven hun Zuid-Limburgse dialect praten, waarop ik weer terugschakelde naar mijn blijkbaar onecht Limburgse Venloos.

Dat de verhoudingen tussen Zuid- en Noord-Limburgse dialecten niet zo eenduidig zijn, blijkt ook uit het volgende voorval. De Limburgse dialectvereniging *Veldeke Limburg* bestaat uit verschillende regionale afdelingen, *kringen* genaamd. In Noord-Limburg zijn er twee: de *Kring Venlo* en de *Kring Venroj* (Venray). De Kring Venray is de allernoordelijkste. Bij tijd en wijle vergaderen vertegenwoordigers van alle Limburgse Veldeke-kringen samen. De voertaal is dan het eigen dialect. Een vertegenwoordigster van de *Kring Venroj* vertelde me eens verontwaardigd dat als zij en andere Venraynaren in het Venrays het woord hadden gevoerd, de Zuid-Limburgse afgevaardigden op het Nederlands overgingen.

Het ene dialect in Noord-Limburg is blijkbaar het andere niet. De verschillen in Noord-Limburg zijn zo groot dat sommige dialecten in de oren van Zuid-Limburgers nog 'Limburgs genoeg' klinken en andere juist 'niet Limburgs genoeg'.

Zeggen deze reacties van Zuid-Limburgers iets over de indeling van de dialecten in Noord-Limburg? In paragraaf 2 wordt duidelijk dat dialectologen er in meer dan 170 jaar tijd niet in zijn geslaagd overeenstemming te vinden over de vraag waar de belangrijkste dialectscheidingslijn in Noord-Limburg loopt. De Uerdinger lijn, de grens tussen *ik, ook* en *ich, auch* (juist ten zuiden van Venlo, zie figuur 1), is minstens zo vaak voorgesteld als verworpen.

In dit proefschrift proberen we op de vraag naar de indeling van de noordelijke Limburgse dialecten een overtuigend antwoord te vinden, niet alleen door te kijken naar de dialecten in Noord-Limburg, maar ook naar de dialecten aan de Duitse kant.

2 | Waar scheiden de dialecten in Noord-Limburg?

Als we mogen uitgaan van bovengenoemde voorbeelden van volksdialectologische aard (folk dialectology; zie Preston 1999), – die overigens overeenstemmen met voorstellen van verschillende dialectologen – moet de belangrijkste dialectscheidingslijn ergens tussen Venray en Venlo lopen. De grootste plaats daartussenin is Horst, waarvan het dialect landelijke bekendheid heeft verworven door de liedjes van de groep Rowwen Hèze. En dan ligt de vraag voor de hand: Zingt Rowwen Hèze wel of niet in het Limburgs? In mei 2016 hield Dagblad De Limburger een enquête met daarin de vraag “In hoeverre is Rowwen Hèze kenmerkend voor de Limburgse cultuur/identiteit?” Meer dan 80 procent van de respondenten antwoordde “zeer sterk” of “sterk”, 86,6 procent van de Noord-, 84,0 procent van de Midden- en 80,2 procent van de Zuid-Limburgse deelnemers. Hoge cijfers, maar nog veel hoger was de uitslag van dezelfde vraag over “het Limburgse dialect”: 98 procent “zeer sterk” of “sterk” in heel Limburg.¹

Het onderzoeksgebied, zoals te zien is in figuur 1, strekt zich aan Nederlandse kant uit van Afferden in het noorden tot en met Kessel in het zuiden. Aan Duitse kant omvat het onderzoeksgebied een even lange strook, van Hülm tot en met Leutherheide.

Figuur 1 Het onderzoeksgebied. De dikste verticale lijn is de Nederlands-Duitse grens. De stippellijn is de Uerdinger lijn.

¹ Zie Urlings 2016.

1.1.2 Korte geschiedenis van het dialectonderzoek in Noord-Limburg

Welk dialectmateriaal hebben dialectologen in de loop van de tijd verzameld en bestudeerd in ons onderzoeksgebied?

Begin negentiende eeuw zijn er vaste teksten in plaatselijke dialecten vertaald, te beginnen met een bijbeltekst, namelijk de Gelijkenis van de Verloren Zoon volgens Lucas. In het eerste decennium van de negentiende eeuw verzamelde de Franse hoge ambtenaar en wetenschapper Charles Etienne Coquebert de Montbret (1755-1831) vertalingen van die gelijkenis in het gehele toenmalige Franse Keizerrijk.² Daardoor beschikken we over drie vertalingen uit Noord-Limburg: uit Tegelen (1806), Venlo (1807) en Meijel (1807).³ Verder is er een vertaling van een zekere Peeters uit Grubbenvorst die tussen 1827 en 1830 is gemaakt.⁴ Een late vertegenwoordiging van deze methode is Winkler (1874) die in zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* een Venlose vertaling heeft opgenomen.⁵

In de tweede helft van de negentiende eeuw zijn de eerste dialectenquêtes in Noord-Limburg uitgevoerd, te beginnen met de enquête van het Aardrijkskundig Genootschap ofwel de *Enquête Kern* (1879), waarin in ons onderzoeksgebied alleen Venlo is meegenomen. Als in 1895 onder leiding van Te Winkel deze enquête – nu bekend als de *Enquête-Kern & Te Winkel* – met wijzigingen opnieuw wordt gehouden, wordt die voor Horst ingevuld.⁶ In ons onderzoeksgebied zijn er dus maar twee lijsten afgenomen, in Venlo (1879) en in Horst (1895).

De volgende die actief data verzamelde, was Pieter Willems. Hij stuurde een lijst met in plaatselijke dialecten te vertalen woorden rond. Van deze *Enquête-Willems*, een zeer lange lijst met woorden (met verbuigingen en vervoegingen), hebben we uit ons Noord-Limburgs onderzoeksgebied ingevulde lijsten uit Venray, Horst, Arcen, Sevenum, Venlo en Helden (zie Willems 1885-1886).⁷

In de twintigste eeuw worden er meer dialectenquêtes gehouden. De *Enquête-Schrijven-Van Ginneken-Verbeeten* (1914) is de eerste fijnmazige in ons

² Zie Simoni-Aurembou 1989.

³ Zie Bakker & Kruijssen 2007.

⁴ Zie Mone 1830: 479. Franz Josef Mone was van 1827 tot in 1830 professor in Leuven. Waarschijnlijk heeft Peeters in die periode de vertaling gemaakt en aan Mone verstrekt. Deze tekst is in een gewijzigde spelling verschenen in Willems 1838: 172.

⁵ Zie Winkler 1874: 284-286.

⁶ Het materiaal van de *Enquête-Kern* en van de *Enquête-Kern & Te Winkel* bevindt zich bij het Meertens Instituut te Amsterdam (zie Kern 1879 en Kern & Te Winkel 1895). Voor meer informatie over de *Enquête-Kern* en de *Enquête-Kern & Te Winkel* zie Noordegraaf 1979.

⁷ We houden hier de gebruikelijke datering van de *Enquête-Willems* aan: 1885-1886. Maar voor de volledigheid vermelden we dat de ingevulde lijsten van Venray, Horst, Sevenum, Venlo en Helden in 1886 aan Willems zijn teruggestuurd en de lijst uit Arcen in 1888.

onderzoeksgebied, gevolgd door de *Amsterdamse lijsten*, dialectvragenlijsten, waarvan de eerste in 1931 is verstuurd. Wij hebben gebruikt gemaakt van lijst nr. 3 uit 1934, waarin om een vertaling van de zgn. Wenker-Sätze werd gevraagd (zie verder de hoofdstukken 4 en 5). Vanaf ongeveer de jaren 1937 tot en met de 1959 zijn er voor de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* vaste zinnen in Noord-Limburg vertaald, wat dialectdata voor een groot aantal plaatsen in Noord-Limburg opleverde. De resultaten uit Noord-Limburg zijn in twee afleveringen vastgelegd: de meeste staan in aflevering X *Oost-Noord-Brabant, Rivierenstreek, Noord-Nederlands-Limburg* (1966) – opgenomen tussen 1949 en 1959 –, de overige uit de zuidelijkste rand van ons Noord-Limburgse onderzoeksgebied staan in aflevering VIII *Belgisch-Limburg, Zuid-Nederlands-Limburg* – opgenomen tussen 1937 en 1948. Van 1960 tot en met 2002 verstuurde de redactie van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* vragenlijsten, waarvan de antwoorden hun neerslag hebben gevonden in genoemd woordenboek.⁸

Vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw verschijnen er plaatselijke dialectwoordenboeken in ons Noord-Limburgse onderzoeksgebied. Het al in 1937 voltooide *Venloos Waordebook* van Van Daele-Meuter is pas in 2015 – in elektronische vorm op internet – gepubliceerd. Een overzicht van de dialectwoordenboeken tot in 2016 staat in tabel 1. Daarnaast zijn er nog woordenlijsten verschenen. Korthedshalve beperken we ons hier tot gepubliceerde lange woordenlijsten uit die plaatsen uit ons Noord-Limburgse onderzoeksgebied, waarvan het dialect nog niet in een plaatselijk dialectwoordenboek is vastgelegd. Dit overzicht staat in tabel 2.

Dialectstudies die de Noord-Limburgse dialecten omvatten, verschijnen in de twintigste eeuw. Als eerste verschijnt *De Isoglossen van Ramisch in Nederland* (Schrijnen 1920). Roukens' (1937) *Wort- en Sachgeographie* omvat o.m. geheel Noord-Limburg. Janssen (1941/1949) volgt met zijn proefschrift *De Verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland*. Deze zeer uitgebreide studie beslaat ons hele onderzoeksgebied en aangrenzende gebieden. Peeters (1951) beperkt zich hoofdzakelijk tot het Venloos, maar vergelijkt dit dialect op één punt uitgebreid met het naburige Veldens.⁹

⁸ Zie Kruijssen 2011: 104.

⁹ Peeters 1951: 84-86, geeft een lijst met gevelariseerde vormen in het Veldens.

Tabel 1 Overzicht van plaatselijke dialectwoordenboeken in ons onderzoeksgebied in Noord-Limburg (zie de literatuurverwijzingen voor de volledige gegevens).

Dialectwoordenboeken in ons onderzoeksgebied in Noord-Limburg naar plaats	
<i>Plaats</i>	<i>Titel, auteur en jaar</i>
Baarlo	<i>Baolders Waordebook</i> – Ewalds & Van Meegen (2016)
Helden	<i>Woordebook van Helje</i> – Weelen (red.) (2009)
Maasbree	<i>Bree, wie me kalde, sproök en praöt, Woordeboök van Maasbree</i> – Wijnen (2007)
Meerlo- Wanssum	<i>Het dialekt van de gemeente Meerlo-Wanssum</i> – Van de Voort (1973)
Meijel	<i>Mééls Woordeboe:k</i> – Cromptvoets & Van Schijndel (1991)
Sevenum	<i>Sevenums Woordenboek, Zoeë zâg en zaet me det in Zaerum</i> – Werkgroep Dialect (2010)
Tegelen	<i>Tegels Dialek</i> – Houx e.a. (1968) <i>Tegels Waordebook</i> – Weelen (red.) (2014)
Venlo	<i>Venloos Waordebook</i> – Van Daele-Meuter (1937) <i>Venloos Woordenboek</i> – Alsters e.a. (1993)
Venray	<i>Venrays Woordenboek</i> – Schols & Linssen (1991) <i>Venrays Woordenboek</i> – Schols & Linssen (1998) [uitgebreide versie]

Tabel 2 Overzicht van gepubliceerde lange woordenlijsten in ons Noord-Limburgse onderzoeksgebied van dialecten die niet in een plaatselijk woordenboek zijn vastgelegd (zie de literatuurverwijzingen voor de volledige gegevens).

Gepubliceerde lange woordenlijsten in ons Noord-Limburgse onderzoeksgebied van dialecten die niet in een plaatselijk woordenboek zijn vastgelegd	
<i>Plaats</i>	<i>Titel, auteur en jaar</i>
Arcen	<i>En haffel Ârces/ Lôm</i> s – Litjens & Van Soest (1989)
Blerick	<i>'t Blièriks van vruujer, het oude dialect van Blerick-Dorp vergeleken met het Venloos</i> – Bakker & Hendrixx (1995)
Horst	<i>E maes inne taes</i> – Kuipers, e.a. (1989) <i>Zò bót ás en hiëp</i> – Kuipers, e.a. (1993)
Lomm	zie: Arcen
Velden	<i>Brónsgreun bukske editie Velde</i> – Arts (2015)

Schrijnen mogen we als voorganger beschouwen, omdat hij de Isoglossen van Ramisch op Nederlandstalig gebied doortrekt (zie Schrijnen 1920). Pieter Goossens (1969) beschrijft het verloop van pronominale isoglossen in Noord-Limburg en

het aangrenzende Neder-Rijnland. Nog veel uitgebreider, diepgaander en voor een nog groter gebied behandelt Jan Goossens (1994) niet alleen de isoglossen van alle pronomina, maar ook hun ontstaans- en verspreidingsgeschiedenis in het hele gebied van de Frankische dialecten. Hiertoe behoort dus ook heel Noord-Limburg en het aangrenzende gebied. Tussen 1980 en 1995 vindt in het *Goeman-Taeldemanproject-Van Reenenproject* plaats dat het hele Nederlandse taalgebied in Europa beslaat, een onderzoek naar de fonologie van de Nederlandse dialecten. Dit omvat negen plaatsen uit ons onderzoeksgebied (zie Goeman & Taeldeman 1996). Op basis van deze gegevens is de tweedelige *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (MAND) samengesteld, die uit ons onderzoeksgebied dezelfde tien plaatsen¹⁰ omvat (zie De Schutter e.a. 2005 en Goeman e.a. 2008). Op vornoemd project stoelt ook de meerdelige *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (FAND), waarin uit ons onderzoeksgebied dezelfde negen plaatsen figureren (zie Goossens e.a. 1998, Goossens e.a. 2000 en De Wulf e.a. 2005).

1.1.3 Eerder grensoverschrijdend dialectonderzoek aan de Nederlands-Duitse grens

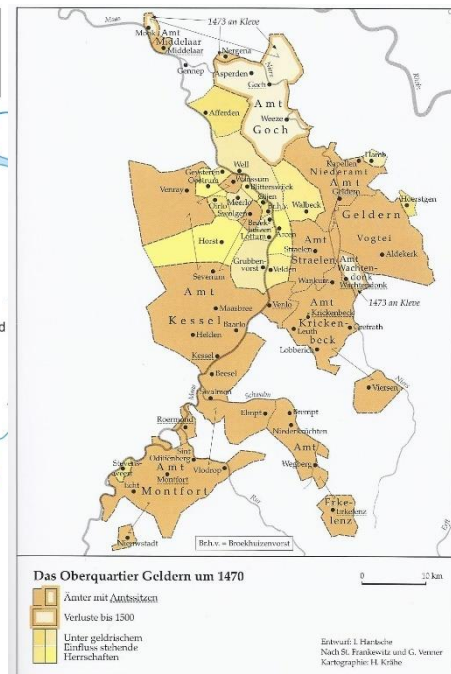
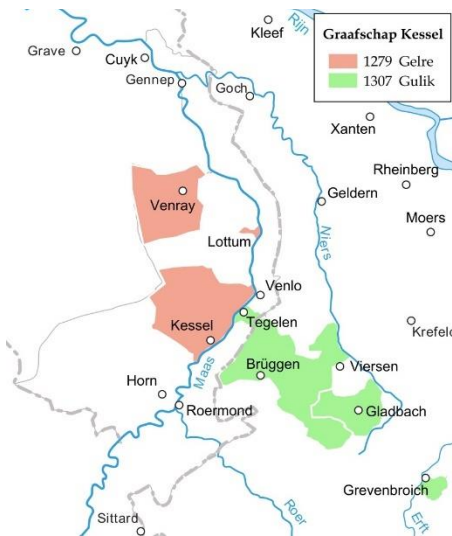
We hebben al studies genoemd die de Nederlands-Duitse grens overschreden. Het grensoverschrijdend onderzoek komt in de vroege twintigste eeuw op gang. Giesbers (2008) noemt als eerste Bremer uit 1902, gevolgd door Van Ginneken & Endepols in 1917. Zij baseert zich op Kremer (2005) die vaststelt dat uit Bremers onderzoek blijkt dat “waar in 1902 de Duits-Nederlandse staatsgrens liep, nog geen breuk in het dialectlandschap was.” Giesbers citeert vervolgens Van Ginneken & Endepols (1917: 59) die in hun werk over de dialecten langs de Maas en Rijn een toenemende verwijdering onder invloed van de respectievelijke standaardtalen vaststellen, maar tevens constateren: “Toch blijven de overeenkomsten, vooral in de nabijheid der grenzen”. Zie verder, ook voor een mogelijke verklaring voor die schijnbaar plotselinge verandering tussen 1902 en 1917, Giesbers (2008: 8).

Ook voor een uitvoerige opsomming van grensoverschrijdend dialectonderzoek vanaf de twintigste eeuw aan de Nederlands-Duitse grens verwijzen we naar Giesbers (2008). Haar onderzoek bestrijkt aan Nederlandse kant de plaatsen Groesbeek, Ven-Zelderheid, Gennep, Siebengewald en Afferden, en aan Duitse kant

¹⁰ Afferden, Wanssum, Tienray, Grubbenvorst, Meijel, Sevenum, Maasbree, Venlo, Tegelen en Panningen.

Kranenburg, Kessel, Goch, Asperden en Hülme. Haar zuidelijkste plaatsen Afferden en Hülme, zijn onze noordelijkste plaatsen. Het grote verschil met ons onderzoek is dat zij haar materiaal in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw heeft verzameld en bovendien ook sociolinguïstische aspecten zoals taalhouding en taalgebruik van de sprekers heeft onderzocht.

1.2 Een beknopte staatkundige geschiedenis van het onderzoeksgebied

Figuur 2 Graafschap Kessel voor 1279. Het deel westelijk van de Maas kwam in 1279 bij Gelder, het deel oostelijk van de Maas kwam in 1307 bij Gulik (zie Erren I).

Figuur 3 Opper-Gelder rond 1470 (zie Hantsche 2003: 31).

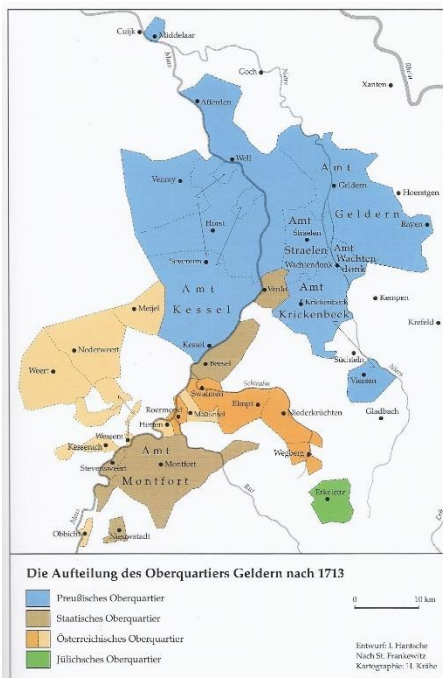
Ons onderzoeksgebied valt ongeveer samen met het noorden van het voormalige *Opper-Gelre*, ook het *Overkwartier van Gelre* of kortweg *Gelder* genoemd. Om verwarring te voorkomen met *Neder-Gelre*, globaal de voorganger van de huidige provincie Gelderland, en met de stad *Gelder* (Duits *Geldern*), gebruiken wij hier verder *Opper-Gelder*. Opper-Gelder krijgt in 1279 zijn afronding als het deel van het graafschap Kessel (zie figuur 2) bewesten de Maas bij Gelder komt. Vanaf dat moment

vormt het grootste deel van ons onderzoeksgebied (zie figuur 1) eeuwenlang een staatkundige eenheid.

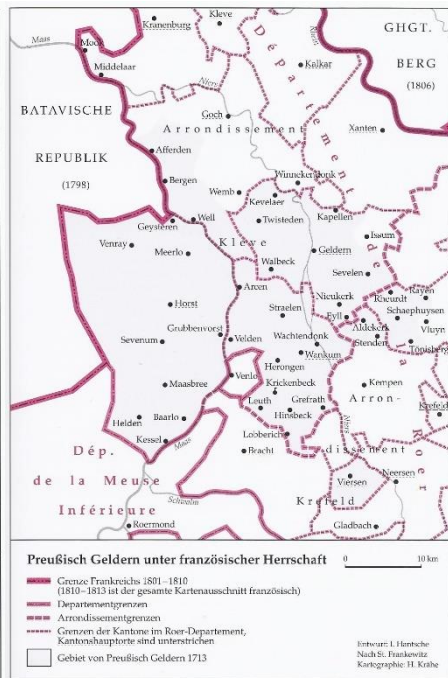
Daarbuiten vallen Tegelen, Kaldenkerken en Leutherheide die in 1307 van het graafschap Kessel (zie figuur 2) naar het graafschap Gulik overgaan. En rond 1473 gaat het Amt Goch (met Hülm, Weeze en Wemb) van Opper-Gelder over naar het graafschap Kleef (zie figuur 3).

Buiten deze drie Gulikse en drie Kleefse plaatsen zijn alle plaatsen eeuwenlang Opper-Gelders. Ook als Opper-Gelder opgaat in nieuwe, grotere politieke verbanden, blijven ze – op Venlo en Belfeld na – tot ongeveer 1815 bij elkaar, wanneer de huidige Duits-Nederlandse grens wordt vastgelegd.

Al deze Opper-Gelderse plaatsen worden in 1543 Habsburgs, maar in 1713 komen de meeste van deze plaatsen bij Pruisen. De Kleefse plaatsen Hülm, Weeze en Wemb vielen al sinds 1666 onder Pruisisch gezag. Van de Opper-Gelderse plaatsen uit ons gebied worden in 1713 alleen Venlo en Belfeld Staats (zie figuur 4).

Figuur 4 Opper-Gelder na de opdeling van 1713 (zie Hantsche 2003: 45). Blauw: Pruisisch, bruin: Staats (met o.a. Venlo en Belfeld).

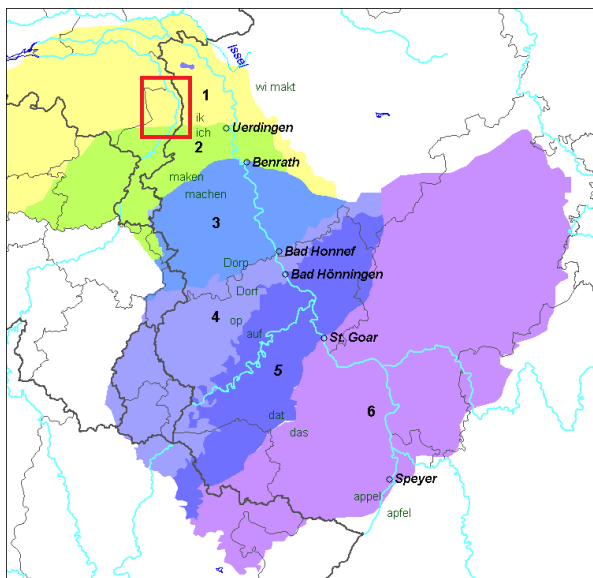

Figuur 5 Pruisisch-Gelder in de Franse tijd 1798-1814 als onderdeel van het Roer-departement (zie Hantsche 2003: 47).

In 1798 gaan vrijwel alle plaatsen van ons onderzoeksgebied (dus inclusief voornoemde Kleefse en Gulikse plaatsen) deel uitmaken van het Franse Roerdepartement (zie figuur 5). Alleen Venlo en Belfeld gaan in 1798 op in het Departement Nedermaas. Beide departementen verdwijnen in 1814 als de Fransen onze contreien hebben verlaten. In 1815 wordt de huidige staatsgrens getrokken tussen Nederland en Pruisen (dat in 1871 opgaat in Duitsland), afgezien van Tegelen dat in 1817 bij Nederland komt. De huidige staatsgrens staat in figuur 1.

De meeste plaatsen van ons onderzoeksgebied vormden van 1279 tot in 1815, ofwel 536 jaar lang, een politieke eenheid. De sinds 1713 Staatse plaatsen Venlo en Belfeld hoorden in die periode 434 jaar bij Opper-Gelder. De sinds 1473 Kleefse plaatsen Hülm, Weeze en Wetten 210 jaar (194 jaar bij Opper-Gelder, zestien jaar in het Roerdepartement). Tussen 1279 tot in 1815 hoorden de Gulikse plaatsen Tegelen, Kaldenkerken en Leutherheide niet bij Opper-Gelder, maar de laatste zestien jaar van die periode hoorden ze bij het Roerdepartement, net zoals de meeste plaatsen van ons onderzoeksgebied.

1.3 De indeling van de dialecten

Figuur 6 Dialectindeling op grond van de Rijnlandse waaier. Ons onderzoeksgebied ligt in het rode kader. De woorden geven de klanktegenstellingen weer. Dwars door ons onderzoeksgebied loopt de zgn. Uerdinge lijn die *ik* scheidt van *ich*. De cijfers geven traditionele gebiedsindeling weer: 1. Noordnederfrankisch, 2. Zuidnederfrankisch, 3. Ripuarisch, 4. Westelijk Moezelfrankisch, 5. Oostelijk Moezelfrankisch, 6. Rijnfrankisch (zie Erren II).

De meeste plaatsen in ons onderzoeksgebied hebben dus meer dan vijf eeuwen een politieke eenheid gevormd. Alle plaatsen liggen in het Continentaal-Westgermaanse dialectcontinuüm. Zeker bij de plaatsen die 536 jaar een politieke eenheid hebben gevormd, ligt het in de rede om te verwachten dat de dialectverschillen vrij gering zijn gebleven. Of, iets minder hooggespannen, lijkt het aannemelijk dat aan weerszijden van de grens – binnen het eertijds Opper-Gelderse gebied – de dialectverschillen niet groot zijn. Toch bestaan er tussen noord en zuid aanzienlijke verschillen. Dialectologen zijn er de voorbije 170 jaar tijd evenwel niet in geslaagd om overeenstemming te bereiken over de indeling van deze dialecten.

De streektaalen van de noordelijkste plaatsen in ons onderzoeksgebied worden tot de *Noordnederfrankische* ofwel *Kleverlandse* dialecten gerekend. Die van de zuidelijkste plaatsen tot de *Zuidnederfrankische* of preciezer *Oost-Limburgse dialecten* (zie figuur 15).¹¹ Deze laatste zijn meer door de Ripuarische dialecten (nummer 3 in figuur 6) beïnvloed. In figuur 6 vormt de Uerdinger lijn, de grens tussen de woordtypen *ik* en *ich*, tevens de grens tussen de typen *ook* en *auch*, de scheidingslijn. Met name in Duitsland is deze grens onder dialectologen gemeengoed geworden. Wenker (1877) ging er aanvankelijk van uit dat de Uerdinger lijn geheel samenviel met de noordgrens van de velarisering van [nd] en [nt] (zie figuur 7).

Totdat Frings het verdere verloop de isoglossen op Nederlands en Belgisch grondgebied leert kennen, beschouwt hij de noordgrens van de [ç]-vocalisering voor [t] (bv. in [flɛçt] > [flɛit], *slecht*), samen met die der velarisering van [nd] en [nt] (bv. in [andərə kant] > [anərə kaŋk]), *andere kant*, en de anlautende [j] tegenover noordelijk [i] en zuidelijk *jet* tegenover *wat* als de “Niederfränkische Normallinie”, de noordgrens van het “Südniederfränkisch” (Frings 1916: 201-203).

Ook aan Nederlandse kant leek allengs overeenstemming over de Uerdinger lijn als belangrijkste scheidingslijn te ontstaan, maar telkens weer waren er dialectologen die andere dialectindelingen voorstelden. We geven hier een korte impressie van die verschillende indelingen binnen het Noord-Limburgse deel van ons onderzoeksgebied.

Delecourt (1844, zie figuur 8) trekt een grens die samenvalt met de Uerdinger lijn. Het gebied ten zuiden daarvan noemt hij *Nederrhynsch*. Ook Jellinghaus (1892, zie figuur 9) lijkt de *ik-ich*-grens als uitgangspunt te nemen voor een dialectgrenslijn door Noord-Limburg. Te Winkel (1898, zie figuur 10) trekt de grens tussen het

¹¹ In de Nederlandse dialectologie staat *Zuidnederfrankisch* (in de Duitse dialectologie *Südniederfränkisch*) bekend als *Oostnederfrankisch*. Zie Goossens 2014: 61. *Oostnederfrankisch* is te zeer door Nederlandse bril gezien. *Zuidnederfrankisch* staat in ons onderzoeksgebied immers tegenover *Noordnederfrankisch* dat nu meestal *Kleverlands* wordt genoemd. Daarom gebruiken we verder *Zuidnederfrankisch*.

noordelijke *Saksisch-Oostfrankisch* en het *Oostlimburgsch* noordelijker. Welke isoglosse hij precies volgt, is niet goed te zien. Het zou de *gij-du-* grens kunnen zijn.

Figuur 7 Wenkers indeling van de uitspraak van intervocaal /nd/ en /nt/ in *binden*, *vinden*, *hinten* (=achter) en *onder* (zie Wenker 1877).

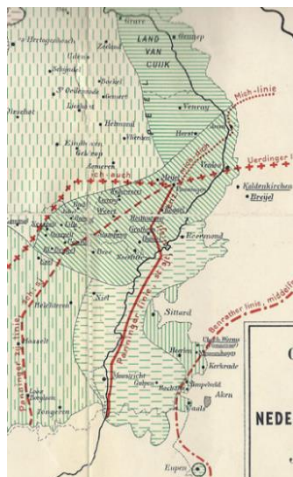
Figuur 8 Indeling volgens Delecourt (1844) (zie Maes 2004).

Figuur 9 Indeling volgens Jellinghaus (1892) (zie Maes 2004).

Figuur 10 Indeling volgens Te Winkel (1898). In het noordelijkste deel van Limburg (met o.a. Gennep) het *Saksisch-Oostfrankisch*, en van Venlo t/m Maastricht het *Oostlimburgsch* (zie Te Winkel & Wieder 1901).

Figuur 11 Indeling volgens Van Ginneken uit 1913. Horizontaal gearceerd: *Geldersch-Limburgsch*, schuin gearceerd: *Noord-Limburgsch* (zie Van Ginneken 1913).

Figuur 12 Indeling naar saamhorigheidsbewustzijn volgens Weijnen (zie Weijnen 1966).

Van Ginneken (1913) trekt dezelfde grens tussen wat hij aanduidt als het *Geldersch-Limburgsch* en het *Noord-Limburgsch*. Hij geeft de Uerdinger lijn en de *mij-mich*-grens weer, maar niet als isoglossen die genoemde dialectgebieden scheiden. Daar Horst net tot het *Geldersch-Limburgsch* behoort, vermoeden we dat de scheiding hier met de *gij-du*-isoglosse samenvalt. Zowel Te Winkel als Van Ginneken situeren Meijel – bij gebrek aan gegevens – in de verkeerde dialectzone. Zie de figuren 10 en 11. De dikke isoglossenbundel onder Meijel in figuur 13 maakt duidelijk dat het daar niet thuishoort. In hoofdstuk 3 komen we uitgebreid op Meijel terug.

Met de gegevens van de dialectenquête Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (1914) kan Schrijnen het precieze verloop van de Uerdinger lijn vastleggen. Als de Duitse dialectoloog Frings de resultaten ziet, besluit hij dat de Uerdinger lijn de noordgrens is van het Zuidnederfrankisch (zie Frings & Van Ginneken 1919).

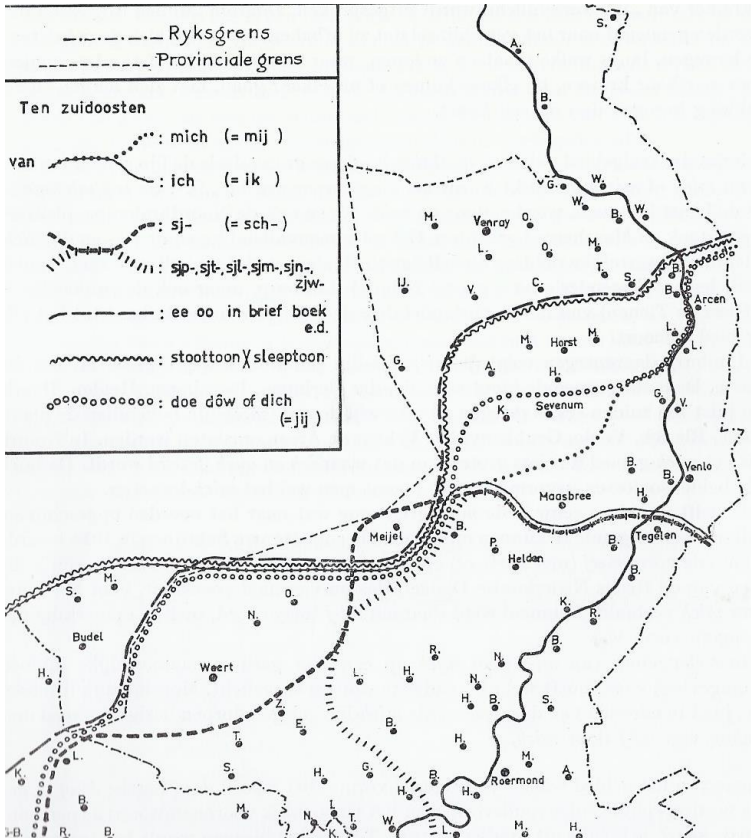
Weijnen (1966) komt met een nieuw uitgangspunt: een dialectindeling op grond van saamhorigheidsbewustzijn. Deze indeling, in figuur 12, is gebaseerd op het gevoel van dialectverwantschap van de bewoners van Limburg. Dit levert kleinere dialectgebieden op, maar de grens dwars door Noord-Limburg uit de figuren 10 en 11 zien we terug, terwijl de Uerdinger lijn uit de figuren 8, 9 en 11 ontbreekt – op een paar kilometer tussen Venlo en Tegelen en tussen Meijel en Beringe na. De “huus-hoês”-grens lijkt hier de scheidingslijn tussen de twee grootste gebieden in Noord-Limburg.

Bij Daan & Blok (1969, zie figuur 14) keert dan de Uerdinger lijn als belangrijkste scheidingslijn terug. Alle dialecten benoorden de Uerdinger lijn worden tot het Brabants gerekend. De *mij-mich*-grens wordt wel, maar als minder belangrijke isoglosse afgebeeld. Merkwaardig is dat Noord-Holland volgens hun indeling zes verschillende dialectgroepen kent, terwijl Nederlands Limburg met zijn grote verscheidenheid aan dialecten in hun indeling maar twee dialectgroepen heeft.¹²

De makers van het Wordenboek van de Limburgse Dialecten dichtten (in 2007) de Uerdinger lijn eveneens een belangrijke scheidende werking toe (zie figuur 15). Deze isoglosse scheidt het *Kleverlands* van het *Oost-Limburgs* (in ons gebied).

De indelingen in de figuren 7 tot en met 11 zijn net als in de figuren 14 en 15 gebaseerd op isoglossen die door dialectologen uitverkoren zijn als scheidingslijn te dienen. De verschillende indelingen stelen op isoglossen die we terugzien in figuur 13, het kaartje van Pieter Goossens (1968). Zijn overzicht van isoglossen in Noord- en Midden-Limburg laat duidelijk een geleidelijke overgang van zuid naar noord zien.

¹² Waarop Daan & Blok (1969) hun indeling van het Nederlandse taalgebied hebben gebaseerd is niet duidelijk. Waarschijnlijk hebben ze per gebied andere criteria gebruikt.

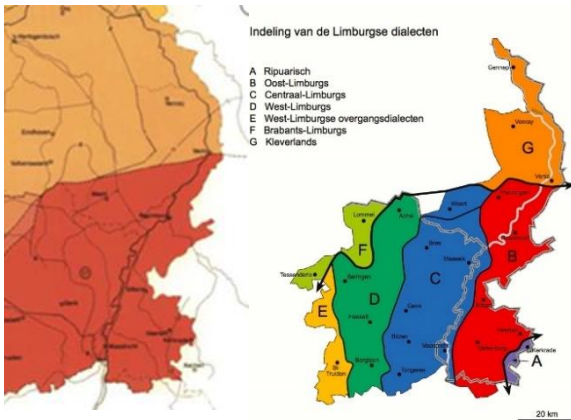

Figuur 13 Enkele isoglossen in Noord- en Midden-Limburg (zie P. Goossens 1968).

Na de eeuwwisseling vindt een nieuwe methode toegepassing, de dialectometrie, die op allerlei taaleigenschappen of -elementen kan worden toegepast. Als het om een verzameling dialectwoorden gaat, kunnen woorden in segmenten worden opgedeeld (die eventueel weer verder te verdelen zijn in “features”, fonetisch-fonologische kenmerken). Per dialectwoord is dan na te gaan hoeveel stappen er nodig zijn om van de dialectvorm van het ene dialect tot die van andere te komen. De analyse van al die stappen levert een dialectindeling op.

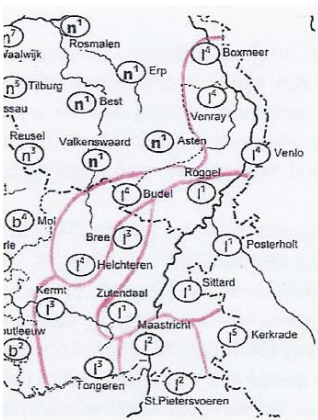
De eersten die dit voor het Nederlandse taalgebied – en dus ook voor ons onderzoeksgebied – hebben gedaan, zijn Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001). Hun dialectnetwerk is heel grofmazig – in Noord-Limburg hebben ze enkel Venray en Venlo meegenomen – waardoor de indeling vrij globaal is. Bij hun indeling van “het Limburgs”, de dialecten in het zuidoosten van het Nederlandse taalgebied, onderscheiden zij vijf groepen (zie figuur 16). Venlo en Venray behoren tot dezelfde

groep als Boxmeer (Noord-Limburg) evenals twee plaatsen onder de Uerdingen lijn: Budel (Noord-Brabant) en Helchteren (Belgisch Limburg).

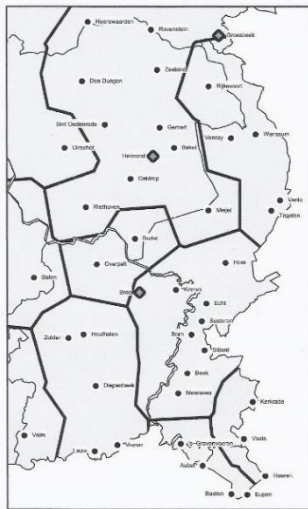

Figuur 14
Indeling volgens Daan & Blok (1969).

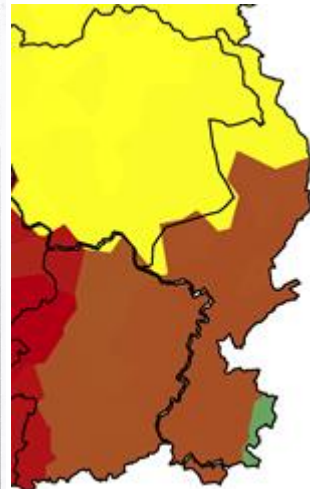
Figuur 15 Indeling van de dialecten in beide provincies Limburg door Keulen e.a. (2007).

Figuur 16 Indeling volgens Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001).

Figuur 17 Indeling volgens Heeringa (2004).

Figuur 18 Indeling volgens Kleiweg, Nerbonne & Wieling (zie Van der Sijs 2011).

In 2004 heeft ook Heeringa de onderlinge verwantschappen van Nederlandse dialecten gemeten op basis van de Levenshtein-afstanden. Ook hij heeft een wijdmazig netwerk gehanteerd (zie figuur 17). Zijn plaatsen in Limburg zijn niet altijd dezelfde als die van Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers en Heeringa's resultaten verschillen sterk van alle voorgaande indelingen, dus ook van die van Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers. Deels is dat te wijten aan het wijdmazige netwerk. Dat Meijel meer Brabants is dan Limburgs is vaker betoogd, maar deze grenslijnen vertekenen de Limburgse situatie sterk. Noord-Limburg blijkt samen met het land van Cuijk één dialectgroep te vormen. De Uerdinger lijn tussen Venlo en Tegelen blijkt geen rol te spelen, evenmin als de *mij-mich*-lijn. Met enige goede wil zijn een paar lijnen met die uit de pijltjeskaart (figuur 12) te vergelijken, maar over het geheel genomen is deze indeling raadselachtig.

Weer anders is de indeling van Kleiweg, Nerbonne & Wieling uit 2007 (figuur 18, zie Van der Sijs, 2011). Hun netwerk is een stuk fijnmaziger dan dat van Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers en Heeringa. Hun netwerk omvat binnen ons onderzoeksgebied tien plaatsen.¹³ Uitgangspunt van hun dialectometrisch onderzoek zijn de gegevens uit het Goeman Taeldeman-project (zie Goeman & Taeldeman 1996). In heel Nederlands Limburg onderscheiden zij drie dialectgebieden. Door Noord-Limburg en ons onderzoeksgebied loopt de grens tussen “Noord-Brabantse” en “Limburgse” dialecten. Deze lijkt ongeveer samen te vallen met een grens in Noord-Limburg die ook in de pijltjeskaart van Weijnen (figuur 12) aanwezig is.

1.4 Onderzoeksvraag en onderzoeksofzet

Uit figuur 13 blijkt dat allerlei isoglossen Noord-Limburg vooral horizontaal doorkruisen. Ofschoon alle dialecten nauw verwant zijn, zijn er vooral noord-zuidtegenstellingen. Zoals we hierboven vaststelden, bestaat er geen overeenstemming over de vraag waar de belangrijkste dialectgrens loopt. De centrale onderzoeksvraag in dit proefschrift luidt dan ook of er in Noord-Limburg een duidelijke noord-zuidtegenstelling is tussen twee dialectgebieden en, zo ja, waar die grens ligt en hoe die te verklaren is.

Uit deze korte indelingsgeschiedenis van de dialecten in Noord-Limburg blijkt duidelijk dat de isoglossenmethode niet tot eenduidige inzichten leidt. De dialectometrische methode, zoals eerst toegepast door Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers en vervolgens door Heeringa doet dat evenmin, getuige de volledig verschillende situering van de zuidgrens in Noord-Limburg.

¹³ Afferden, Grubbenvorst, Maasbree, Meijel, Panningen, Sevenum, Tegelen, Tienray, Venlo en Wanssum.

Van Keymeulen & Devos (2007) achten dialectometrie op grond van lexicale verschillen niet geschikt als methode om tot goede gebiedsindelingen te komen, omdat gebieden met een gelijke fonologie sterk kunnen verschillen van gebieden met een gelijk lexicon: "Uit ons verkennend onderzoek is in elk geval duidelijk geworden dat fonologische en lexicale gebieden er vaak heel verschillend uitzien, wat het vermoeden bevestigt dat lexicale expansies en regressies in hoge mate anders gemotiveerd zijn dan fonologische."¹⁴

Toch schrijven wij deze methode daarmee niet af. Wie de precieze afbakening van de dialecten van Noord-Limburg wil bepalen, moet veel meer dialecten in zijn dialectometrisch onderzoek betrekken om tot een steekhoudende indeling te komen. Dat is een belangrijk uitgangspunt in ons onderzoek.

We hebben in Noord-Limburg een gebied vanaf Afferden tot en met Kessel als onderzoeksgebied gekozen. Want getuige de figuren 6 tot en met 18 is het dialect van Afferden onmiskenbaar een noordelijk en dat van Kessel ontegenzeggelijk een zuidelijk dialect. Dat gebied wordt doorsneden door de isoglossen die bij eerdere indelingen op grond van isoglossen weer opduiken: de *mij-mich*-isoglosse en de Uerdinger lijn. Om na te gaan of de rijksgrens invloed heeft op het verloop van de breuklijnen die we verwachten te vinden, breiden we ons onderzoek daarna uit met de Duitse grensplaatsen in dit gebied en de plaatsen die direct ten oosten van deze grensplaatsen liggen.

In de twintigste eeuw zijn er in Noord-Limburg verschillende dialectenquêtes gehouden in een vrij dicht netwerk van plaatsen. In 1914 de *Enquête-Schrijven-Van Ginneken-Verbeeten* en rond 1950 de enquête voor de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*. Van de Amsterdamse vragenlijsten is er een in 1934 afgenomen, die met de *Wenker-Sätze*. Deze *Wenker-Sätze* zijn ook aan de Duitse zijde van de rijksgrens gebruikt, zodat deze lijst het mogelijk maakt de Noord-Limburgse dialecten met de aangrenzende Nederrijnse te vergelijken.

Uit deze enquêtes hebben we de woorden uit de zgn. *Swadesh-lijst* genomen. Deze lijst met 207 elementaire begrippen is door de Amerikaanse linguïst Morris Swadesh ontwikkeld om taalverwantschappen te vergelijken en deze lijst heeft in dat opzicht haar nut bewezen. De 207 woorden komen in de meeste culturen voor en zijn zo elementair dat ze frequent worden gebruikt, zodat de kans dat ze door leenwoorden worden vervangen (als gevolg van taalcontact) betrekkelijk klein is. Aldus is ze uitermate geschikt om de (mate van) genetische verwantschap tussen talen vast te

¹⁴ Van Keymeulen & Devos 2007: 30.

stellen. Wij gebruiken de lijst om de afstanden tussen nauw verwante dialecten op het spoor te komen.

Waarom herhalen we dit onderzoek op grond van verschillende dialectenquêtes in hetzelfde gebied? Allereerst verwachten we niet alle 207 woorden in alle enquêtes te vinden. Grootte en samenstelling van de woordverzameling kan de gevonden breuklijnen beïnvloeden. Daarom is het zaak om als controle dezelfde procedure ook op andere woordverzamelingen toe te passen. Verder kunnen we zo eventuele verschuivingen binnen de dialecten op het spoor komen.

Om die verschuivingen te kunnen duiden, hebben we ons ook verdiept in veranderingen in de dialecten van Noord-Limburg vanaf 1885 (het jaar dat de dialectenquête-Willems in zes Noord-Limburgse plaatsen is afgenomen). De belangrijkste verandering blijkt de voortgaande diftongering van zuid naar noord in Noord-Limburg te zijn en de langzame ontvelarisering in enkele buurplaatsen van Venlo (zie Bakker 2012).

Zoals gezegd konden we de gegevens uit de Nederlandse Wenker-Sätze vergelijken met die van de Duitse. De woordverzameling is immers precies dezelfde. Daarnaast hebben we uit die Wenker-Sätze alle persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden gedestilleerd voor een apart onderzoek dat we in hoofdstuk 4 presenteren. Zoals uitvoerig uiteengezet in Bakker & Van Hout (2016b, zie hoofdstuk 4) spelen die voornaamwoorden in ons gebied een belangrijke rol. Allereerst is de Uerdinger lijn, die stoelt op de tegenstelling *ik-ich*, vaak gebruikt om Noord-Limburgse dialecten in te delen. Hetzelfde geldt voor de *mij-mich*-isoglosse en de *gij-du*-isoglosse. In Noord-Limburg en het aangrenzende Neder-Rijnland botsen zuidelijke pronominale vormen op noordelijke. We willen nagaan of dit effect heeft op de indeling van de dialecten in ons onderzoeksgebied.

1.5 Inhoud van de hoofdstukken

De resultaten van de verschillende deelonderzoeken behandelen we in de volgende vier onderzoekshoofdstukken.

- Hoofdstuk 2: *De afgrenzing tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Noord-Limburg.*

Hierin hebben we ons onderzoeksgebied aan Nederlandse kant afgebakend. Dat gebied strekt zich uit van het onmiskenbaar Kleverlands sprekende Afferden in het noorden tot en met het onmiskenbaar Zuidnederfrankisch sprekende Kessel in het zuiden. Uit de eerste fijnmazige dialectenquête die ook dit gebied besloeg, de

Enquête-Schrijven-Van Ginneken-Verbeeten (SGV) uit 1914, hebben we zoveel mogelijk woorden uit de Swadesh-woordenlijst gedestilleerd. Deze lijst omvat 207 elementair menselijke concepten en is veelvuldig toegepast bij taaltypologisch onderzoek. De uit de SGV verkregen dialectvormen van de Swadesh-woorden hebben we op verschillende manieren geanalyseerd.

Allereerst hebben we een zgn. *kennisgestuurde methode* toegepast. Per lemma (woord) zijn alle dialectvormen als noordelijk of als zuidelijk gemarkeerd: de noordelijke kregen het cijfer 0, de zuidelijke het cijfer 1. De resultaten hebben we achtereenvolgens op twee manieren verwerkt. Eerst hebben we per plaats alle cijfers opgeteld. Per plaats bepaalde aldus de som der lemmata hoe noordelijk of hoe zuidelijk het dialect is. Omdat een groter aantal lemmata met hetzelfde verschijnsel de uitkomsten kon beïnvloeden, hebben we ook elk verschijnsel uit de verzameling maar één keer geteld. We hebben dus twee kennisgestuurde analyses uitgevoerd.

Als tweede hebben we een zgn. *algorithmische methode* toegepast. Per lemma zijn de klanken als het ware opgeknipt en aan de hand van de klankovereenkomsten en -verschillen hebben we via de *Levenshtein*-procedure de onderlinge afstanden vastgesteld. Hierbij krijgt elk segmenteel klankverschil hetzelfde gewicht. Daarnaast hebben we ook een gewogen Levenshtein-procedure gehanteerd, waarbij grote klankverschillen (in termen van features) zwaarder wegen dan kleine. Aldus hebben we twee algorithmische analyses uitgevoerd.

De resultaten van de twee kennisgestuurde en de twee algorithmische analyses leverden nagenoeg dezelfde uitkomsten op. Telkens zien we vrijwel dezelfde driedeling: een noordelijke, midden- en zuidelijke zone. Bij die driedeling speelt de Uerdinger lijn geen rol. Omdat de afstand van de middenzone met de noordelijke zone verschilt van de afstand met de zuidelijke zone, is het mogelijk deze driedeling te reduceren tot een tweedeling.

- Hoofdstuk 3: *Het einde van de Uerdinger lijn als scherprechter? Op zoek naar de grens tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Limburg.*

Uit een latere dialectenquête, de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (in Noord-Limburg afgenomen tussen 1937 en 1959), hebben we wederom zoveel mogelijk woorden uit de Swadesh-lijst gedestilleerd. Het aantal plaatsen waarin de RND-enquête is afgenomen, is iets groter en niet in alle plaatsen van de SGV-enquête is de RND-enquête afgenomen. Het aantal 'Swadesh'-woorden uit de RND-enquête bleek kleiner dan uit de SGV en de distributie van de lemmata verschilde. Via de *kennisgestuurde* en de *algorithmische methode* zijn we nagegaan welke dialectindeling onze analyses opleveren en in hoeverre die indeling op grond van RND-gegevens

verschilt van de indeling op grond van de SGV-data. Om de robuustheid van de nieuwe analyses te bepalen, hebben we extra clusteranalyses, waaronder fylogenetische technieken, toegepast.

Ondanks de genoemde verschillen met de SGV-enquête resulteerden de analyses van de RND-woorden in dezelfde driedeling in Noord-Limburg. Wel neigt de middengroep nu iets meer naar een andere kant. Wederom bleek de Uerdinger lijn geen rol van betekenis te spelen.

- Hoofdstuk 4: *Personalpronomen und die Trennung zwischen dem Südniederfränkischen und dem Kleverländischen auf deutscher und niederländischer Seite der Staatsgrenze.*

In dit hoofdstuk hebben we het belang van isoglossen onderzocht door gebruik te maken van de Wenker-enquête, een dialectenquête die in de jaren 1880 in Duitsland is afgenomen en in 1934 in Nederland. Ons onderzoeksgebied is uitgebreid met een gebied aan de Duitse kant van de rijksgrens. We hebben gegevens over de persoonlijke voornaamwoorden gebruikt. De persoonlijke voornaamwoorden in het onderzoeksgebied (zoals *ik* tegenover *ich*) vertegenwoordigen het scherpe onderscheid tussen het noordelijke Kleverlandse en het Zuidnederfrankische pronominale systeem. Hun variërende geografische verdeling bevestigt de concurrentie tussen deze systemen in het onderzochte dialectgebied.

Zowel aan Nederlandse als aan Duitse kant hebben we drie dialectgebieden gevonden. De driedeling aan Nederlandse kant verschilt sterk van de gevonden driedeling op grond van Swadesh-woorden uit de SGV- en RND-enquêtes. De Uerdinger lijn bleek in Duitsland niet de belangrijkste dialectgrens en in Nederland was ze de zwakste van beide scheidslijnen. Waar in het oude dialectcontinuüm isoglossen de rijksgrens in doorlopende lijn overschrijden, hebben we breuken gevonden. Het persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon enkelvoud blijkt een sterke grens te vormen. We betogen dat het een isoglossenbundel is geworden toen andere pronominale isoglossen hiermee gingen samenvallen. Onze conclusie is in elk geval dat de Uerdinger lijn niet de afbakening vormt tussen beide dialectgebieden, noch in Nederland noch in Duitsland.

- Hoofdstuk 5: *De indeling van de dialecten in Noord-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied.*

In dit hoofdstuk proberen we een definitief oordeel te geven over de scheidingslijn(en) op de basis van de woordgegevens uit de Wenker-enquête. Net als onze eerdere onderzoeken, hebben we aan weerszijden van de rijksgrens de dialectvarianten van hoogfrequente begrippen (de Swadesh-lijst) geselecteerd. Wederom hebben we twee onderzoeksmethodes toegepast om de talige afstanden te berekenen: de een

gebaseerd op zorgvuldig geclassificeerde talige verschijnselen, de ander gebaseerd op afstanden tussen klankreeksen (Levenshtein). De uitkomsten bleken samen te vallen.

We hebben in Duitsland twee dialectgebieden gevonden en in Nederland drie. De Uerdinger lijn blijkt niet de belangrijkste dialectgrens, noch aan Nederlandse noch aan Duitse kant. Waar in het oude dialectcontinuüm isoglossen de rijksgrens in een doorlopende lijn overschreden, hebben we breuken gevonden. De twee dialectgebieden aan Duitse zijde vertegenwoordigen een oude tweedeling en hun onderlinge grens scheidt de Kleverlandse van de Zuidnederfrankische dialecten. Aan Nederlandse zijde heeft zich een tussengebied kunnen ontwikkelen, dat kon ontstaan dankzij de rijksgrens van 1815. De staatsgrens scheidde de Nederlandse en Duitse gebieden en versterkte tegelijkertijd de talige invloed van Venlo, de enige stad aan Nederlandse zijde. Hier konden Zuidnederfrankische verschijnselen zich gemakkelijker noordwaarts verspreiden.

Dit heeft tot gevolg dat in Nederland de grens tussen Kleverlandse en Zuidnederfrankische dialectgebieden noordelijker verloopt en wel daar waar Nederlandse dialectologen in de eerste helft van de twintigste eeuw al de noord-zuidgrens hadden getrokken.

In het afsluitende hoofdstuk 6 vatten we de onderzoeksresultaten samen met het doel een antwoord te vinden op de vraag waar nu de scheidingslijn loopt tussen de dialecten van Noord-Limburg. We bespreken de gevonden indelingen en verklaren het ontstaan van de gevonden dialectgrenzen aan de hand van oude en nieuwere politieke ontwikkelingen en de daaruit voortspruitende grenzen, maar met inachtneming van oude kerkelijke grenzen, de natuurlijke gesteldheid en de uitstraling van belangrijke plaatsen in ons onderzoeksgebied.

2 De afgrenzing tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Noord-Limburg

Licht bewerkte versie van het gelijknamige artikel van Frens Bakker en Roeland van Hout dat is verschenen in Taal & Tongval 64, 159-193. DOI: 10.5117/TET2012.2.BAKK.

Zusammenfassung

Bis vor kurzem basierten Dialektologen die Grenzen von Dialektzonen auf Isoglossen. So wird die Uerdinger Linie als die Trennungslinie zwischen dem Nordniederfränkischen und dem Südniederfränkischen angesehen. Die Kluft, welche beide Gebiete trennt, scheint auf deutscher Seite der Staatsgrenze jedoch viel tiefer zu sein als auf niederländischer Seite. Weitmaschige dialektometrische Untersuchungen in der niederländischen Provinz Limburg scheinen tatsächlich zu bestätigen, dass die Uerdinger Linie diese beiden Gebiete in diesem Raum nicht trennt. Diese erste engmaschige dialektometrische Untersuchung bestätigt diese Befunde.

Keywords: dialectometry, Uerdinger Line, east Limburgish, Kleverland, mich quarter, Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten survey, Swadesh list, Levenshtein distance.

2.1 Inleiding

De twee beroemdste isoglossen uit het Nederlandse taalgebied met een eigen naam zijn ongetwijfeld de Uerdinger en de Benrather lijn. De Benrather lijn, de *k-ch*-grens (*maken-machen*), geldt als uiterste noordgrens van de Hoogduitse klank-verschuiving, terwijl de Uerdinger lijn de noordgrens vormt van slechts twee Hoogduitse woordvormen, *ich* en *auch*, die zich van de Benrather lijn hebben afgesplitst. Beide zijn uitlopers van de Rijnlandse waaier en verdelen de dialecten in Limburg. Hun bereik wordt vooral duidelijk als de spreiding van de Rijnlandse waaier over het hele Duitse taalgebied in ogenschouw wordt genomen, maar deze bijdrage richt zich op de vraag of de Uerdinger lijn de scheidslijn vormt tussen de noordelijke en de zuidelijke dialecten in Nederlands Noord-Limburg. Van Ginneken (1917) en Weijnen (1966) trokken die scheidslijn noordelijker, maar Daan & Blok (1969) zien de Uerdinger lijn als de kenmerkende scheidslijn tussen de niet-Limburgse en de Limburgse dialecten aan Nederlandse kant. De dialecten aan de noordelijke kant behoren tot de Kleverlandse dialecten. De dialecten aan de zuidelijke kant vallen uiteen in twee groepen, nl. de Oost-Limburgse en Centraal-Limburgse dialecten. Dezelfde indeling treffen we aan in *Riek van klank* (Keulen e.a. 2007), de recentste overzichtsstudie van de Limburgse dialecten. Deze indeling is gebaseerd op de indeling van Goossens (1965).

De keuze van de Uerdinger lijn als afgrenzing heeft onmiskenbaar voordelen. De lijn loopt scherp door het Limburgse landschap en zij legt een verbinding met het dialectlandschap aan Duitse kant. Wat aan de Duitse kant van belang is, hoeft dat echter nog niet te zijn aan de Nederlandse kant. De lijn is slechts een van de vele

isoglossen in Limburg. In het verleden zijn er in de dialectologie al vele discussies gevoerd over de criteria voor de indeling van dialectgebieden. De nadruk lag op inhoudelijke overwegingen van taalkundige aard, gebaseerd op kaartbeelden. Tegenwoordig worden steeds vaker kwantitatieve technieken ingezet, waarin afstands- dan wel nabijheidsmaten tussen de onderzochte locaties centraal staan. Overigens lijken deze modernere dialectometrische benaderingen niet principieel verschillend van de klassieke aanpak. Het verschil zit vooral in de hoeveelheid data die in de analyses betrokken kan worden en de explicietere, op de data gebaseerde bewijsvoering (van onderop) in het bepalen van de aard en sterkte van gevonden indelingen.

Deze bijdrage heeft tot doel de grens tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Limburg te bepalen met behulp van moderne kwantitatieve technieken, op grond van een grote hoeveelheid dialectgegevens. We zijn tevreden als we een duidelijke, robuuste afbakening vinden, die al dan niet samenvalt met de Uerdinger lijn. Verder sluiten we niet uit dat er sprake is van een terraslandschap met glijdende overgangen door opeenvolgende isoglossen of dat er sprake is van een overgangszone tussen noord en zuid.

Het materiaal dat we gebruiken, is afkomstig uit de oudste fijnmazige dialectgeografische dialectenquête in Limburg, nl. de SGV-enquête. Aangezien de SGV-enquête de basis vormde voor het klassieke artikel van Schrijnen (1920) waarin de isoglossen in Nederlands-Limburg in kaart worden gebracht, leek het een aantrekkelijke gedachte deze omvangrijke enquête weer eens ter hand te nemen nu de data al weer enige tijd digitaal beschikbaar zijn. We beginnen in paragraaf 2 met een beknopt overzicht van de verschillende indelingen van het dialectgebied dat we onderzoeken. In paragraaf 3 gaan we nader in op de SGV-enquête. In paragraaf 4 gaan we in op de woorden die uit de SGV-enquête geselecteerd zijn op basis van de Swadesh-lijst, een lijst van elementaire concepten die veelvuldig in taaltypologisch onderzoek is gebruikt. Deze lijst heeft het voordeel dat ze geheel onafhankelijk van het dialectologisch onderzoek is opgesteld. Het verkregen materiaal kan op verschillende manieren worden gebruikt om de verschillen tussen de onderzochte plaatsen te wegen en het dialectgebied in te delen. We passen twee benaderingen toe. De eerste is gebaseerd op onze eigen taalkundige keuzes waarin we gebruik maken van onze kennis van het dialectgebied. We hebben dit de *kennisgestuurde methode* genoemd. De tweede is gebaseerd op berekeningsmethodes om de afstanden tussen reeksen van segmenten, woorden dus, te bepalen op grond van het Levenshtein-principe (cf. Heeringa 2004). Omdat de berekening via vaste computationele principes verloopt, hebben we dit de *algoritmische methode* genoemd. De eerste methode lijkt meer op

de klassieke dialectologische aanpak om dialectgebieden af te grenzen dan de tweede. De vraag is uiteraard of beide methodes convergeren. We zullen daar in paragraaf 5 op ingaan. Paragraaf 5 bevat verder de resultaten van het onderzoek. In paragraaf 6 volgen de conclusies en de discussie.

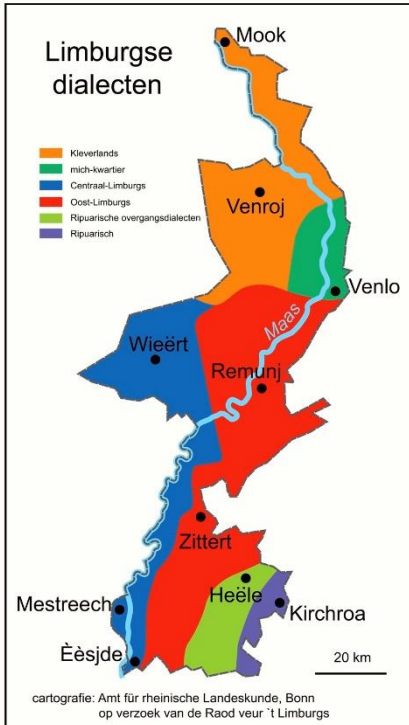
2.2 De indeling tussen noord en zuid

Het Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD) gaat uit van een indeling van de dialecten in de beide provincies Limburg in zeven hoofdgroepen. De indeling voor Nederlands-Limburg is aangegeven op de kaart van figuur 1. Keulen e.a. (2007) geven een beschrijving van deze dialectgroepen en lichten de criteria toe die tot deze indeling hebben geleid. Zij vermelden dat de Uerdinger lijn de grens vormt tussen het Kleverlands en het Oost- en Centraal-Limburgs. Zoals bekend scheidt de Uerdinger lijn de woordtypen *ik* en *ook* van *ich* en *auch*. Bakker (2007) inventariseert eerdere indelingen van het dialectgebied rondom Venlo. Ondanks de verschillen met het Oost- en Centraal-Limburgs hebben Venlo en omliggende plaatsen boven de Uerdinger Lijn veel 'Limburgse' trekken die atypisch zijn voor het Kleverlands. Enkele belangrijke verschillen met het Kleverlands zijn 1) de *du*-vorm met zijn eigen werkwoordsvormen (Kleverlands *gij*), 2) *-de* als eenheidsuitgang van zwakke werkwoorden (Kleverlands heeft net als het Nederlands *-de* of *-te*), 3) onderscheidende toonverschillen (onbekend in het Kleverlands) en 4) 'Limburgse' klinkers, zoals blijkt uit de vergelijking van de Venlose en de Venrayse (meer Kleverlandse) vertalingen van *Eén boom voor het huis staat niet goed*: [ɛi²nəm bœu²m vœ:²R ət hu:²s stœi²t ne:t ɔ:t] (Venlo) tegenover [iənəm buəm vœ:R ət hys stœt ni ju:t] (Venray). Daarom plaatst hij vraagtekens bij de Uerdinger lijn als scheidslijn tussen de dialecten in Nederlands Noord-Limburg.¹

Anderen hebben de noord-zuidscheidingslijn in Noord-Limburg hoger getrokken, onder wie Weijnen (1966) die niet de Uerdinger lijn, maar de *mij-mich*-lijn als kenmerkende scheidslijn ziet voor de afbakening van de Noord-Limburgse dialecten.²

¹ Bakker (2007) ging ervan uit dat het voorkomen van het woord "Limburgs" in de benaming iets over de mate van "Limburgsheid" uitdrukte. Vandaar de titel "Waar ligt de grens van het echte Limburgs?" Navraag leerde echter dat de WLD-makers dat zo niet bedoelden.

² "Tot het Noordlimburgs reken ik het gebied ten noorden van de Uerdinger en mich-linie" (Weijnen 1966: 472).

Figuur 1 Indeling van de dialecten van Nederlands-Limburg volgens de Raod veur 't Limburgs. M.u.v. het *mich*-kwartier en de *Ripuarische overgangsdialecten* is deze indeling gebaseerd op de hoofdingeling van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. In het WLD hoort het *mich*-kwartier bij het Kleverlands en horen de *Ripuarische overgangsdialecten* bij het *Oost-Limburgs*.

Figuur 2 Indeling naar saamhorigheidsbewustzijn volgens Weijnen (1966).

Weijnen voegt het kaartje toe dat in figuur 2 staat, waarop de “indeling van de Limburgse dialecten volgens het saamhorigheidsbewustzijn” staat afgebeeld. Volgens die indeling ligt de grens benoorden de Uerdinger lijn gedeeltelijk nog iets noordelijker dan de *mij-mich*-grens. Die grens valt vrijwel samen met de tonaliteitsgrens en de noord-zuidgrens van [i(:)] ↔ [e:], bv. in [ni] ↔ [ne:(t)], *niet*, en [u:] ↔ [o:] in bv. [ju:t] ↔ [jo:t], *goed*. Ook de 'mij-plaatsen' Lottum, Horst, Meterik en America horen bij de zone

die reikt van Arcen tot en met Kessel.³ Deze grens valt samen met de grens die Van Ginneken al in 1917 trok in zijn vlakkenkaart.⁴

Hoe zit het met recentere, dialectometrische indelingen van het gebied? Heeringa (2007) heeft weliswaar relatief weinig Limburgse dialecten onderzocht, maar in zijn onderzoek komt de Uerdinger lijn niet als scheidslijn tevoorschijn: drie plaatsen bezuiden de Uerdinger lijn, Tegelen, Budel en Overpelt, schaart hij onder de noordelijke groep, waartoe hij ook de vijf Kleverlandse dialecten van Meijel, Venlo, Venray, Wanssum en Rijkevoort rekent. Ook Hoppenbrouwers en Hoppenbrouwers (2001) delen de dialecten van het Nederlandse taalgebied in en onderscheiden daarbij een Limburgse groep dialecten die sterk verschilt van die in het aangrenzende Brabantse gebied. Binnen die Limburgse dialecten zijn vervolgens weer grote verschillen zichtbaar. Zo blijken Venlo, Venray en Boxmeer bij elkaar te horen, die op een iets hoger niveau weer samengaan met Budel en Helchteren (beide beneden de Uerdinger lijn). Ook hier is de Uerdinger lijn van ondergeschikt belang. In hun grofmazige plaatsenraster is het eerstvolgende punt onder Venlo Roggel. Dit dialect hoort hier bij een andere Limburgse groep.

Dergelijke onderzoeksresultaten vormen voldoende aanleiding om de Uerdinger lijn als scheidslijn tussen dialectgebieden ter discussie te stellen. Bakker (2007) werpt nog eens nadrukkelijk de vraag op waarom slechts twee woorden, nl. *ik* en *ook*, van voldoende gewicht zijn om de scheidslijn tussen noord en zuid te trekken, maar ook bij de *mij-mich*-grens in Noord-Limburg zet hij vraagtekens. Deze grens berust op slechts één geïsoleerd woord en is dus nog dunner dan de Uerdinger lijn.

Bovendien gebruikte Sevenum 100 jaar geleden nog [me:ɨ]⁵, dat inmiddels is verdrongen door [mɨç].⁶ Dit zou betekenen dat Sevenum op grond van één woordje van dialectgebied is veranderd in de voorbije eeuw. Daarom opperde hij om het *mich*-kwartier te vervangen door het *dich*-kwartier als kenmerkende scheidslijn. De voorwerpsvorm *dich* heeft in het betrokken gebied veelal de *du*-vorm ([do(:)w] of [du:(w)]) verdrongen.⁷ Daarbij hoort een opvallend morfologisch onderscheid. De *dich*-

³ Weijnen 1966: 473.

⁴ Weijnen 1966: 474.

⁵ De WLD-indeling gaat uit van "meej" dat als enige Sevenumse vorm in SGV voorkomt. Toch komen *mij* ([mɨj]) en *mich* beide al in de Sevenumse lijst van de Enquête-Willems uit 1885 voor: achter "mijns, mijnen" staat als Sevenumse vertaling geschreven "van mij (mich)" en als vertaling van "mij, me" staat: "mich (ook wel mi-j)". Kennelijk concurreerden beide vormen al vóór 1914 met elkaar. Reden te meer om ook Sevenum bij het *mich*-kwartier in te delen.

⁶ "meej mij. Het oudere 'meej en deej' hebben plaats gemaakt voor 'mich en dich'. 'Hebbe weej nit hêl gewerkt? Meej dunk!'" (Wergroep Dialect 2010: 226).

⁷ Toen was Bakker nog onbekend met de oudere Sevenumse voorwerpsvorm [de:j]. "In de laatste decennia (1900-1950) zei men in Sevenum: dich. Eerder zei men di-j of deej. 'Aste meej nit glufs, dan maak ik deej wet angers wies.'" (Wergroep Dialect 2010: 76). De vermelde jaartallen zijn raadselachtig, maar de boodschap is duidelijk: [dɨç] heeft [de:j] en [dɨj] verdrongen.

vorm heeft een eigen werkwoordsvorm die het gebied bij het zuiden laat aansluiten en scheidt van het *gij*-gebied in het noorden (zie voor een vergelijkbare argumentatie ook Van Hout 2006). Die aparte werkwoordsvorm hecht zich bovendien aan vraag- en voegwoorden, een typisch kenmerk van de zuidelijke dialecten. Het verschil wordt geïllustreerd door de dialectversies van *Ik vraag of jij komt en hoe jij vaart*. [ɪk fRɔ:ç of çɪ] kumt ɛn hu ɹɪj va:Rt] (noordelijk: Venray) tegenover [ɪk fRɔ:ç ofs tɪç kʏms ɛn wijs tɪç fœ:Rs] (zuidelijk: Venlo). Verder wijst Bakker (2007) ook op de grens tussen de uitspraak van *uit huis* [yt hys] en [u:²t hu:²s] (o.m. tussen Venray en Horst) als een belangrijk onderscheid. Ten slotte noemt Bakker (2007) het opvallend dat Zuid-Limburgers tegen Venlonaren doorgaans hun dialect spreken, maar tegen Venraynaren doorgaans op het Nederlands overgaan, zelfs als vertegenwoordigers van Limburgse dialectverenigingen elkaar ontmoeten.

Keulen (2009) reageert uitgebreid op Bakker (2007). Hij kritiseert terecht Bakkers verkeerde interpretatie van de *Gete*-lijn.⁸ Verder verduidelijkt hij de dialectgrenzen in het Belgisch-Limburgs–Vlaams-Brabants grensgebied om aan te tonen dat er daar ook geleidelijke overgangen zijn zoals hij die ook ziet in Nederlands Noord-Limburg. Ook hier hebben dialectologen moeten wikken en wegen om tot acceptabele afbakeningen te komen, zo argumenteert hij. Omdat er sprake is van een overgangsgebied - een terraslandschap dus - is er in de ogen van Keulen niets fout met de keuze van de Uerdinger lijn als scheidslijn tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten.

Keulen (2009) gaat ook in op het voorstel van Bakker (2007) om de grens tussen [u:²t hu:²s] en [yt hys] en als een belangrijk onderscheid aan te merken. Over deze grens merkt hij op: "Dat geldt niet voor alle woorden met een oorspronkelijke oude West-Germaanse *û*, zoals W.A.F. Janssen (1949) in zijn proefschrift heeft aangetoond en volgens wie bv. Broekhuizen voor *luis* aansluit bij het zuidelijke gebied met [lu:s] en de grens tussen [mu:s] of [mus] en [mys] (*muis*) ten noorden van Bergen en Siebengewald loopt." Verder noemt hij nog de telkens afwijkende *duim-huis*-paren in Gennep [dym]-[hys], Venray [dum]-[hys] en Venlo [dum]-[hu:s]. Hiermee gaat hij evenwel voorbij aan twee tegenargumenten. Het is van belang de woordfrequentie mee te wegen: [u:²t] en [hu:²s] worden vaker gebruikt dan alle andere woorden die Keulen als voorbeeld noemt. Op de tweede plaats laten de kaartjes in Janssen (1949) zien dat de grens tussen [u:²t] en [hu:²s] en [yt hys] opvallend vaak in andere woorden terugkeert, niet alleen in de tegenstelling [u:²]-[y], maar ook als tegenstelling tussen [y:]-[y].

⁸ Bakker had de *Betoningslijn* die de grens vormt tussen het *West-Limburgs* en het de *West-Limburgse overgangsdialecten*, aangezien voor de *Gete*-lijn, een isoglossenbundel.

Het lijkt erop dat de meningsverschillen niet kunnen worden opgelost op basis van bestaande inzichten. Wellicht kunnen moderne kwantitatieve technieken een oplossing bieden, op grond van een groot aantal gegevens zoals die beschikbaar zijn in de SGV-enquête.

2.3 De SGV-enquête

We wilden de oudste *fijnmazige* dialectgeografische databron gebruiken, in combinatie met een selectie van te onderzoeken taalverschijnselen die onafhankelijk is van het indelingsprobleem dat we onderzoeken. We kwamen voor de selectie van te analyseren begrippen/ woorden uit op de Swadesh-lijst, die ontwikkeld is, onafhankelijk van de dialectologie, in taaltypologisch onderzoek.

De Swadesh-lijst is niet samengesteld op grond van taalkundige criteria, maar op grond van elementaire concepten die aan de basis liggen van alle menselijke samenlevingsvormen en dus vaak gebruikt worden. De grondgedachte is dat deze concepten zo elementair zijn dat ze (het sterkst) bestand zijn tegen vervanging door woorden van buiten (door ontlening) en dat ze daarmee het best de feitelijke verwantschap tussen talen weergeven. De samensteller van de lijst, Morris Swadesh, was geïnteresseerd in de historische taalwetenschap en in de afstammingsrelaties tussen talen. Hij was een pionier op het gebied van de lexicale statistiek en de glottochronologie. De lijst vindt nog veelvuldig toepassing in onderzoek naar taalgenetische relaties (zie bv. Gray en Atkinson 2003). De volledige Swadesh-lijst bestaat uit 207 begrippen.

Als databron hebben we gebruik gemaakt van de dialectenquête Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (SGV) uit 1914. Voor alle 207 begrippen hebben we de dialectvarianten gezocht in de beschikbare plaatsen van Nederlands Noord-Limburg. Onze verwachting is dat de Swadesh-woorden afkomstig van dialecten, dat wil zeggen nauw verwante taalvariëteiten, in grote mate overeenstemmen. Die verwachting geldt zeker voor het relatief kleine dialectgebied (grofweg van Kessel tot en met Afferden) dat we onderzoeken. We verwachten geen grote verschillen in woordtypes, maar voornamelijk verschillen op grond van wellicht morfologische, maar met name fonologische en fonetische criteria.

Om een ruim genoeg onderzoeksgebied te verkrijgen, hebben we alle SGV-plaatsen in Noord-Limburg tussen de Peel en de rijksgrens opgenomen met het noordelijke Afferden, waarvan het dialect onbetwist tot het Kleverlands gerekend mag worden, als noordelijk ijkpunt. Het overzicht van gebruikte plaatsen is te vinden in tabel 1. Het gaat om 24 plaatsen. In deze tabel zijn tevens de varianten van drie pronomina

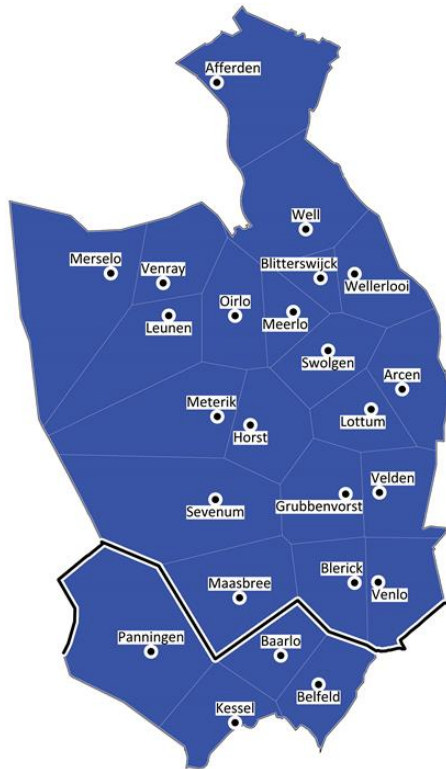
opgenomen, afkomstig uit de SGV-enquête. Niet gebruikt is de SGV-lijst uit Griendtsveen dat in 1914 een jong dorp was en waarvan de inwoners uit verschillende delen van Nederland kwamen. Een eigen dialect was en is er nog altijd niet. De SGV-lijst uit die plaats vertoont dan ook meer leemtes dan invullingen. Hoewel de SGV-enquête ook in Meijel is ingevuld, is de Meijelse lijst al zeer lang spoorloos.

Tabel 1 Overzicht SGV-plaatsen in het onderzoeksgebied met drie pronomina als vergelijkingspunt en hun indeling naar dialectgebied in het WLD.

WLD-indeling	drie pronomina 1914 jij (bent) – ik – mij	SGV-plaatsen (met Kloeke-codes ervoor)
Kleverlands	gij (zijt) – ik – mij	L191 Afferden; L209 Merselo; L210 Venray; L211 Leunen; L213 Well; L215a Wellerloo; L216 Oirlo; L217 Meerlo; L215 Blitterswijck; L245 Meterik; L246 Horst; L246a Swolgen; L248 Lottum;
Kleverlands: <i>mich</i> -kwartier	du (bist) – ik – mij du (bist) – ik – mich	L266 Sevenum; L250 Arcen; L268 Velden; L249 Grubbenvorst; L267 Maasbree; L269 Blerick; L271 Venlo;
Oost-Limburgs	du (bist) – ich – mich	L295 Baarlo; L295 Panningen; L297 Belfeld; L298 Kessel.

De verzameling van 24 SGV-plaatsen vormt een redelijk dicht netwerk. Helaas is SGV niet ingevuld voor Broekhuizen en Broekhuizenvorst. Hun dialecten vertonen als enige in Noord-Limburg de combinatie van het zuidelijke [o:] (i.p.v. het noordelijke [u:]), meestal het zuidelijke [e:] (i.p.v. het noordelijke [i(:)]) en het wel noordelijke [y(:)] (en minder vaak het zuidelijke [u:]), zodat men alleen in die Noord-Limburgse plaatsen [in hy:²s ət le:fstə yt ən jo:d bo:k] (*in huis het liefste uit een goed boek*) voorleest. De gekozen vier Oost-Limburgse plaatsen bezuiden de Uerdinger lijn dienen als zuidelijke ijkpunten. Hun ligging en die van de andere gekozen SGV-plaatsen is te vinden in figuur 3. In eerste instantie hebben we gebruik gemaakt van de cd die bijgesloten is bij Een eeuwlang Limburgs, SGV-enquête 1914 – Veldeke 2006 (Kruijsen 2006). De opgaven en vermelde leemtes hebben we getoetst aan de originele lijsten uit 1914 om aldus mogelijke omzetzfouten (van de originele naar de digitale opgave) op te sporen. Met name bij Sevenum bleken originele opgaven op de cd te zijn weggevallen. Verder deden er zich op de cd problemen voor bij Swolgen en

Wellerlooi. Bij de rangschikking naar plaats op de cd lijken de gegevens uit Swolgen en Wellerlooi te ontbreken, bij rangschikking naar woord worden ze vaak wel zichtbaar.⁹

Figuur 3 Het onderzoeksgebied met de 24 plaatsen waarvan de SGV-gegevens gebruikt zijn plus de Uerdinger lijn.

2.4 De Swadesh-lijst en de SGV-data

De Swadesh-lijst bevat 207 Engelse begrippen. Deze Engelse ingangen (en.wikipedia.org/wiki/Swadesh_list) hebben we zelf in het Nederlands vertaald en daarna getoetst aan de Nederlandse vertalingen uit “Dutch Swadesh”

⁹ Alle gegevens in ons onderzoek zijn getoetst aan de bron, de papieren SGV-formulieren. Aldus hebben we ook hiaten in cd-versie aangevuld, waaronder de gegevens van Swolgen en Wellerlooi.

(en.wikionary.org/wiki/Appendix:Dutch_Swadesh_list) en “Swadesh Dutch and Afrikaans” (en.wikionary.org/wiki/Appendix:Afrikaans_and_Dutch_Swadesh_lists).

Soms verschilden de Nederlandse vertalingen van deze twee lijsten. Blijkbaar is er niet altijd een eenduidige vertaling. Alle aldus verkregen mogelijke Nederlandse vertalingen van de Engelse Swadesh-begrippen hebben we in de SGV-lijsten opgezocht. Verder bevat de SGV-lijst ook nog enkele ingangen die goede alternatieven zijn voor de gevonden vertalingen. Zo ontbreekt in SGV *nek* als vertaling van *neck*, maar ze bevat wél *hals* dat ook een vertaling van *neck* kan zijn. Dergelijke alternatieve vertalingen zijn ook opgenomen (zie bijlage B1). Een reeks Swadesh-begrippen ontbreekt als SGV-ingang. Sommige hebben we via een omweg kunnen vinden en opgenomen (zie bijlage B2).

De Swadesh-lijst bevat verschillende pronomina, zonder dat verder een onderscheid gemaakt wordt naar volle en gereduceerde vormen, een onderscheid dat systematisch aanwezig is in het Nederlands en in de Nederlandse dialecten. Omdat gereduceerde vormen vaak beperktere gebruiksmogelijkheden kennen en clitische kenmerken bezitten, hebben we ervoor gekozen de volle pronomina te nemen. Dat sluit aan bij de grondgedachte die aan de keuze van de Swadesh-lijst voor ons onderzoek ten grondslag lag, namelijk het vergelijken van dialecten op basis van primaire semantische concepten. De onbeklemtoonde pronomina en hun inversievormen zijn niet opgenomen in onze analyses. Ook bij de ruimtelijke concepten *hier* en *daar* is de onbeklemtoonde variant niet opgenomen in de vergelijkingen.

Verder moesten we beslissen wat te doen met morfologische vormvarianten. Voor de aanwijzende voornaamwoorden *die* en *dat* kent het Engels maar één vorm. Het Nederlands kent er twee (afhankelijk van het woordgeslacht) en het Limburgs drie (want dat telt drie geslachten). Steeds is in het dialect gekozen voor de mannelijke vorm, omdat die als ongemarkeerd kan worden beschouwd. Voor het telwoord een hebben we de vrouwelijke vorm gekozen, omdat die gelijk is aan de neutrale vorm. In sommige Limburgse dialecten is er weliswaar een toonverschil tussen de vrouwelijke en neutrale vorm, maar in de SGV zijn de tonen niet aangegeven. Overigens gaf de SGV-enquête in de antwoorden in veel gevallen te weinig informatie over de afgeleide vormvarianten en ook om die reden zou het niet verstandig geweest zijn de vormvarianten in het onderzoek mee te nemen. Het Engelse *at* is - getuige ook de Swadesh-woordvertalingen op internet - op verschillende manieren te vertalen: *aan*, *te*, *bij*, etc. Dat biedt weinig houvast. *Te* komt enkel in staande uitdrukkingen voor. *Bij* past vaker als vertaling dan *aan*. Vandaar dat we voor *bij* hebben gekozen. Soms hebben we een benodigde vorm onder een andere ingang gevonden (veelal in omschrijvingen), maar die hebben we doorgaans niet opgenomen. Omschrijvingen zijn

wél opgenomen als die in de dialecten uit de onderzochte streek consistent bleken voor te komen. Zo wordt *doden* als *doodmaken* omschreven en omschrijft men *vrezen* met *schuw zijn*.

Niet opgenomen ingangen

Niet opgenomen in de uiteindelijke analyse zijn SGV-ingangen die geen duidelijke differentiatie in vorm vertonen. Zo zegt het hele onderzochte gebied [jɛ:və] (*geven*) en [zɪtə] (*zitten*). Ook SGV-ingangen met gegevens uit te weinig plaatsen zijn onbruikbaar. Soms waren er ingangen uit samenstellingen te destilleren, waarvan een deel ook geen differentiatie vertoonde (bv. *kort* en *water*). In andere gevallen waren die woorden in een groot aantal plaatsen verkort en/of gediftongeed, zodat de grondvorm niet met zekerheid te reconstrueren was. Twee voorbeelden zijn *groot* dat soms vervormd in de betekenis *grootmoeder* opduikt en het woord *zaad* dat enkele keren als [zɔ:t] is vermeld, maar meestal in *lijnzaad* is afgesleten tot [lɛ:zə(n)t]. Verder waren er soms willekeurig gedistribueerde woordtypen. Zo leverden de ingangen *man* en *echtgenoot* beide de woordtypen *man*, *mens* en *kerel* op. Al met al waren er per woordtype te weinig gegevens om een zinnige vergelijking te maken. Ten slotte waren er Swadesh-woorden die geheel en al ontbreken in de SGV-lijsten (zie voor schrappingen bijlage A en B).

Uiteindelijk onderzochte ingangen

Van de in totaal 207 Swadesh-ingangen hebben we 87 ingangen moeten schrappen, zodat er 120 bruikbare ingangen overbleven (zie bijlage A en B). Van één ingang vonden we twee woordtypen met voldoende onderscheidende gegevens: 188 *dirty*: *vuil* en *smerig*. Zo komen we op 121 Nederlandse woordtypen als uitgangspunt voor ons onderzoek (zie bijlage C en D).

Standaardisering schrijfwijze

De invullers van de SGV-lijsten hebben spellinginstructies gekregen. Die richtlijnen zijn bekend, maar in de toepassing is menig invuller een eigen weg gegaan. Om één voorbeeld te noemen: [j] schrijft een invuller als “sj”, een ander als “sch” en een derde als “ch”. Dit noopte ons de spelling te standaardiseren. Om praktische redenen hebben we de huidige Veldeke-richtlijnen voor het spellen van Limburgse dialecten gebruikt. Op die manier hebben we dezelfde klanken op dezelfde manier geschreven.

Verdere verwerking

We passen twee benaderingen toe. De eerste is gebaseerd op onze eigen taalkundige keuzes waarin we gebruik maken van onze taalkundige en dialectgeografische kennis van het dialectgebied. Door het inbrengen van onze eigen kennis zou deze benadering als subjectief kunnen worden gekarakteriseerd, omdat andere taalkundigen en dialectologen wellicht andere keuzes zouden maken. Per woord zijn de varianten weloverwogen in twee categorieën ingedeeld. Elke plaats krijgt op die wijze een serie of reeks van 1'en en 0'en en deze reeksen vormen de invoer voor verdere berekeningen van de verschillen ofwel afstanden tussen plaatsen. Deze *kennisgestuurde methode* heeft uiteindelijk geresulteerd in twee analyses. Analyse 1 heeft betrekking op alle 121 woorden; analyse 2 heeft betrekking op een deelverzameling van 75 ingangen, waaruit zoveel mogelijke redundante verschijnselen zijn verwijderd.

De tweede is gebaseerd op vaste berekeningsmethodes om de afstanden tussen reeksen van segmenten, woorden dus, te bepalen. Hierbij passen we het Levenshtein-principe toe (cf. Heeringa 2004). Omdat de berekening via strikte computationele principes verloopt, hebben we dit de *algoritmische methode* genoemd. Deze benadering op grond van wel of geen verschil tussen tekens kan worden verfijnd door rekening te houden met de mate van verschil tussen de tekens in kwestie. Twee verschillende vocalen lijken bijvoorbeeld meer op elkaar dan een willekeurige consonant en vocaal. Ook met deze *algoritmische methode* zijn twee analyses uitgevoerd, telkens op alle 121 woorden. Analyse 3 verloopt volgens de klassieke Levenshtein-berekening. Analyse 4 maakt gebruik van een verfijndere versie van de Levenshtein-methode waarin de mate van verschillen tussen tekens (klanken) worden gewogen.

Voorafgaand aan de uitleg van de *kennisgestuurde methode* op de 121 overgebleven begrippen ofwel variabelen, is het goed even stil te staan bij de aard van de taalvariatie die in de verzamelde gegevens aanwezig is. Per begrip kunnen de verschillende dialectvormen gegroepeerd worden op twee niveaus: lexicale variatie en fonetisch-fonologische variatie. Lexicale variatie betreft het voorkomen van woordvormen met een (deels) verschillende herkomst. Het gaat dan om lexicale variatie, om een verschil in woordtypen. Aangezien de Swadesh-lijst kernbegrippen omvat, zijn lexicale varianten nauwelijks te verwachten. Het bleek ruim gerekend om vier gevallen te gaan: de dialectvarianten van *jij* (woordtype *gij* versus *du*), de dialectversies van *jullie* (woordtype *gijlie* versus *gij*), *zij* (woordtype *zijlie* versus *zij*) en het vraagwoord *hoe* (woordtype *hoe* versus *wie* – met mengvormen). Hier is in alle vier de gevallen een duidelijke noord-zuid-tegenstelling zichtbaar. Zoals in de

“criteriahiërarchie” (zie verderop) blijkt, is lexicale variatie het criterium dat voor de tweedeling (“0” voor de noordelijke en “1” voor de zuidelijke variant) het zwaarst weegt.

Dat betekent dat alle overige verschillen van fonologisch-fonetische aard zijn. In de meeste gevallen zijn duidelijke noord-zuidpatronen zichtbaar.

We hebben ervoor gekozen om per begrip slechts één enkel kenmerk te gebruiken voor de tweedeling in vormen. Al doende bleek dat er geregeld verschillende manieren waren om tot een tweedeling te komen. Als voorbeeld noemen we *scherp*. In de onderzochte plaatsen vonden we drie vormen van *scherp*: [sçɛ:Rp], [sçɛRp] en [ʃɛRp]. Uitgaande van de klinker levert dat de tweedeling [sçɛ:Rp] ↔ [sçɛRp], [ʃɛRp] op. Maar met de medeklinker als uitgangspunt, wordt de tweedeling [sçɛ:Rp], [sçɛRp] ↔ [ʃɛRp]. Omdat in de WLD-indeling medeklinkers een belangrijke rol spelen, kregen medeklinkertegenstellingen doorgaans het grootste gewicht. Omdat we een noord-zuid-tegenstelling zoeken en geen oost-west, kreeg de Panninger zijlijn (de grens tussen [s] en [ʃ] voor medeklinker, scheidingslijn tussen Centraal- en Oost-Limburgs) evenwel minder gewicht. Dit betekent bv. dat bij de tweedeling van [sçɛ:Rp], [sçɛRp] en [ʃɛRp] de tegenstelling [sç] ↔ [ʃ] het criterium is (een noord-zuidtegenstelling), terwijl bij de woordparen *stomp* [sto:mp] ↔ [stomp], [ʃtomp] (een west-oosttegenstelling – de Panninger zijlijn) de klinker(kwantiteit) meer gewicht in de schaal legt.¹⁰

Dergelijke afwegingen hebben tot een hiërarchie van zes criteria geleid. De varianten van elk begrip hebben we als het ware door een reeks van zes opeenvolgende criteria gehaald. Het hoogst mogelijke criterium is van toepassing en bepaalt de tweedeling van de vormvarianten van een ingang.

¹⁰ Niet alleen bij de WLD-indeling wegen de medeklinkers zwaarder dan klinkers, deze zijn ook doorslaggevend in de grens tussen Nederduits en Hoogduits alsook binnen de hele Rijnlandse waaier. Van noord naar zuid vinden we de grens van de eenheidspluralis als grens tussen het Nedersaksisch en het Nederfrankisch, de Uerdinger lijn (*ik, ook* ↔ *ich, auch*), de Benrather lijn (*maken* ↔ *machen*), de *Dorp-Dorf*-lijn, de *dat-das*-lijn, de Spierse lijn (*Appel-Apfel*) die samen met de *Pund-Pfund*-lijn de grens tussen het Westmiddelduits en het Alemannisch en het Oostfrankisch vormt. Ten slotte scheidt de *Kind-Chind*-lijn het Nederalemannisch van het Hoogalemannisch.

Criteriahiërarchie

1. woordtype bv. *du*-vormen ↔ *gij*-vormen
2. medeklinker, m.u.v. Panninger zijlijn (5) & eind-t¹¹ na klinker (6)!
bv. [sçɛ:Rp], [sçɛRp] ↔ [ʃɛRp], *scherp*
& [ni], [nɪ] ↔ [nɪt], [ne:t], *niet*
3. klinkerkwaliteit bv. [blu:t] ↔ [blo:t], *bloed*
4. klinkerkwantiteit bv. [bitə] ↔ [bi:tə], *bijten*
5. Panninger zijlijn bv. [sma:l] ↔ [ʃma:l], *smal*
6. eind-t & eind-t-deletie na medeklinker, bv. [naçt] ↔ [naç], *nacht*

Telkens moest er per ingang een tweedeling van de varianten worden gemaakt. Vervolgens krijgt het ene deel het stempel 'noordelijk' en het andere het stempel 'zuidelijk'. Meestal bleek de geografische spreiding duidelijk genoeg. In enkele gevallen was de distributie geografisch minder duidelijk. Dan konden tegenstellingen 'meer Nederlands' (noordelijk) ↔ 'meer Duits' (zuidelijk) of 'meer Brabants' (noordelijk) – 'anderszins' (zuidelijk) ons verder helpen.

Om de onderlinge dialectafstanden te meten, kregen per plaats noordelijke varianten het kenmerk '0' en de zuidelijke '1'. Kwamen er in een plaats zowel een noordelijke als een zuidelijke vorm voor, dan hebben we beide varianten opgenomen. Met deze gegevens voor 121 begrippen maal 24 plaatsen zijn we aan de slag gegaan in de analyses. Hoe vaker er een verschil was tussen twee plaatsen in deze dichotome scores, hoe groter het verschil (het minimum is uiteraard 0 en het maximum 121).

De lijst van 121 ingangen hebben we vervolgens nog omgezet in een lijst van 75 ingangen, waarin we alle ingangen met hetzelfde klankverschijnsel en hetzelfde dialectgeografische patroon hebben samengevoegd. Daarmee wordt voorkomen dat een specifiek verschijnsel een overwicht heeft vanwege de frequentie waarmee het voorkomt in onze lijst. Een overzicht van de overblijvende, unieke verschijnselen is te vinden in bijlage E.

De gegevens zijn bewerkt met SPSS. De clusteranalyses waarover we in paragraaf 5 rapporteren, zijn uitgevoerd met het Groningse programma RuG/L⁰⁴. We richten ons op de resultaten van de clusteranalyses, omdat deze zeer duidelijke resultaten opleverden. We hebben ook multidimensionele schaalanalyses uitgevoerd. De resultaten kwamen overeen met die van de clusteranalyses. Er zijn nog verdere onderscheidingen mogelijk in het door ons onderzochte dialectgebied. Dat levert echter voor onze doeleinden geen extra informatie op. We hebben ook nog gekeken

¹¹ Eind-deletie na medeklinker is een voortschrijdend proces dat – hoewel het in het zuiden sterker is dan in het noorden – verder weinig onderscheidend is (zie Bakker & Kruijsen: 162-163). Vandaar dat dit criterium helemaal onderaan staat.

naar de eenvoudigere Groningse versie 'Gabmap', maar daarmee konden we voor onze analyses onvoldoende uit de voeten.¹²

2.5 Resultaten analyse Swadesh-ingangen uit SGV-enquête

2.5.1 De kennisgestuurde methode

Naast de gegevensverzameling van de 121 Swadesh-variabelen hebben we ook een gereduceerde versie van 75 variabelen samengesteld, waarin elk verschijnsel maar één keer voorkomt. Beide gegevensverzamelingen zijn geanalyseerd om een mogelijk overwicht van toevallig veelvuldig opgetekende verschijnselen te neutraliseren. De proporties van de zuidelijke varianten (= 1) zijn per plaats gegeven in tabel 2. Dubbelvormen (de noordelijke en de zuidelijke variant zijn beide opgegeven) zijn geteld als 0.5. De plaatsen zijn geordend van laag naar hoog op grond van de uitkomsten van de 121 variabelen.

De plaatsen in tabel 2 zijn geordend naar oplopende proportie van de uitkomsten voor de 121 variabelen. De ordening valt fraai samen met een ordening van noord naar zuid. De rangorde van de plaatsen verschilt na de meting van 75 ingangen iets van die na de meting van 121 ingangen, maar globaal gezien is de overeenkomst opmerkelijk, hetgeen onderschreven wordt door de bijna perfecte correlatie van beide series uitkomsten ($r = .995$, $N = 23$, $p = .000$).

Verder valt op dat er twee breuken lijken te zijn, waarvan de eerste binnen het klassieke Kleverlands valt. Lottum, Horst, Meterik scheiden zich af van de noordelijke groep, samen met Arcen dat daarmee uit de groep van het *mich*-kwartier valt. Sevenum staat los van het Kleverlands en komt zelfs dichterbij de buurt van het *mich*-kwartier en het Oost-Limburgs. Er loopt geen afgetekende, kwantitatieve breuk tussen het *mich*-kwartier en het Oost-Limburgs, hetgeen inhoudt dat er geen uitgesproken rol is voor de Uerdinger lijn. De uitkomsten wijzen daarmee op een twee- of driedeling van het gebied die niet overeenstemt met de zienswijze dat de Uerdinger lijn een belangrijke isoglosse is voor de indeling van de dialecten in het onderzochte gebied.

¹² Onze dank gaat uit naar Paul van Gent voor de elektronische analyses van de SGV-gegevens met het Groningse programma.

Tabel 2 Kwantitatieve ordening van de onderzochte plaatsen voor 121 en 75 ingangen op grond van de 0/1-classificatie (taalkenmerkbenadering). Volgens WLD-indeling: *cursief* = *mich*-kwartier, **vet** = Oost-Limburs. Horizontale lijnen markeren grotere kwantitatieve sprongen.

Plaatsen	121 ingangen	75 ingangen
Well	.070	.127
Leunen	.078	.082
Venray	.083	.107
Wellerlooi	.087	.087
Merselo	.095	.107
Afferden	.112	.153
Oirlo	.121	.169
Blitterswijck	.150	.196
Meerlo	.161	.200
Swolgen	.191	.260
Lottum	.412	.445
Horst	.395	.439
Meterik	.395	.453
<i>Arcen</i>	.483	.540
Sevenum	.597	.637
<i>Venlo</i>	.667	.730
<i>Blerick</i>	.707	.774
<i>Grubbenvorst</i>	.708	.743
<i>Velden</i>	.715	.740
<i>Maasbree</i>	.754	.800
Baarlo	.807	.849
Panningen	.856	.824
Belfeld	.883	.853
Kessel	.926	.887

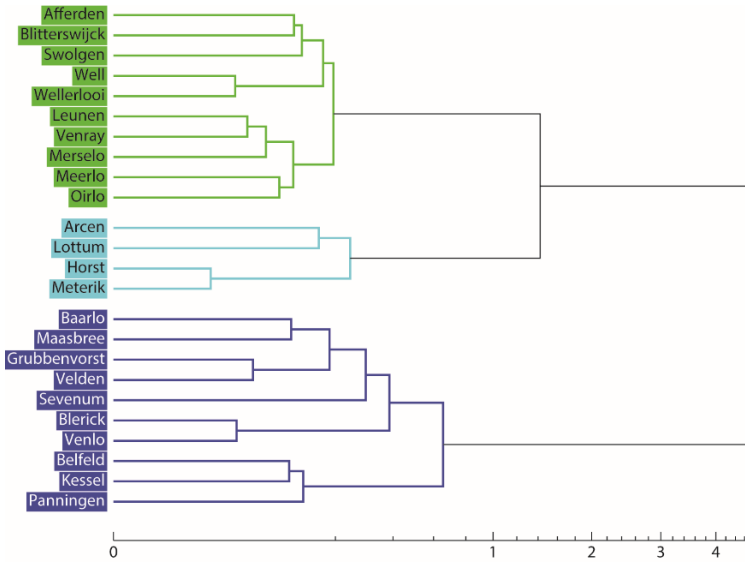
Wat is het nut van een verdere analyse gezien de scherpe breuken in de kwantitatieve gegevens van tabel 2? De kwantitatieve gegevens maken niet duidelijk of het steeds om dezelfde taalverschijnselen gaat. Het kan zijn dat de verschijnselen in Well geheel anders zijn dan die in Wellerlooi. We moeten technieken gebruiken die de verschillen tussen de plaatsen wegen en dat kan door voor elk paar plaatsen de onderlinge (taalkundige) afstand te berekenen op grond van de gevonden waarden.

Zowel de dataverzameling van 121 ingangen als de dataverzameling van 75 variabelen zijn aan een clusteranalyse onderworpen. Het betreft de clusteranalyse in het pakket RuG/L⁰⁴ dat kan omgaan met ontbrekende waarden en waarbij dubbele

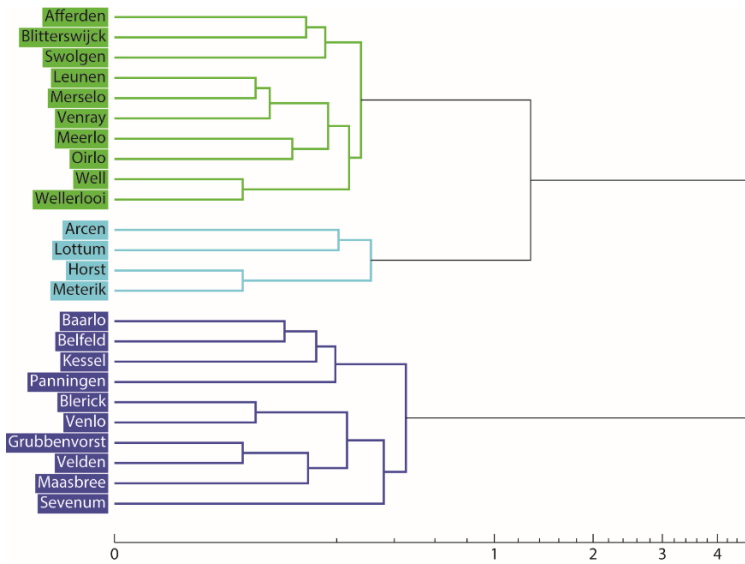
varianten kunnen worden opgegeven. Het toegepaste classificatiecriterium is Ward's method, het gebruikelijke criterium in het Groningse pakket en in clusteranalyses (andere criteria leverden overigens geen afwijkende patronen op). De betrouwbaarheidswaarden in beide dataverzamelingen zijn opmerkelijk hoog. 0.975 voor volledige gegevensverzameling van 121 ingangen, 0.955 voor de gereduceerde dataverzameling van 75 ingangen. Dat houdt in dat de interne homogeniteit hoog is en dat de betrokken ingangen (variabelen) dezelfde richting uitwijzen, in ons geval dus de noord-zuidas. De hoge betrouwbaarheden geven verder aan dat het aantal gegevens groot genoeg is voor verder analyses. De onderlinge cohesie wordt nog eens bevestigd door de maat van geografische incoherentie die laag moet zijn (richting 0, het maximum is 1). De waarde voor de volledige verzameling is .360, voor de gereduceerde .372, wat laat zien dat de verschillen tussen beide verzamelingen niet groot zijn. Deze getallen zijn verder moeilijk te evalueren, maar de gevonden waarden maken duidelijk dat nabije plaatsen inderdaad veel sterker op elkaar lijken dan plaatsen die verder uit elkaar liggen. Dat effect konden we al waarnemen in tabel 2.

De uitkomsten van de twee clusteranalyses staan in figuur 4 voor de 121 ingangen en in figuur 5 voor de 75 ingangen in de vorm van een dendrogram. In een dendrogram wordt de clustering weergegeven in de vorm van een boomstructuur, waarbij de afstand tussen de elementen (de plaatsen in ons geval) gelijk is aan de lengte van de takken die de betrokken plaatsen verbinden. Vanwege de interpretatie is het van belang om op te merken dat de lengteas niet lineair is weergegeven. Figuur 4 maakt duidelijk dat er twee omvangrijke clusters zijn, die vrijwel samenvallen met het Kleverlands zonder het *mich*-kwartier (m.u.v. Arcen) en de plaatsen uit het Oost-Limburgs en het *mich*-kwartier (m.u.v. Arcen). Binnen de noordelijke groep scheidt zich een cluster af met Arcen, Lottum, Horst en Meterik, dat gezien de centrale positie van Horst als de *Horster band* kan worden geclassificeerd (zie ook Van Hout 2006).

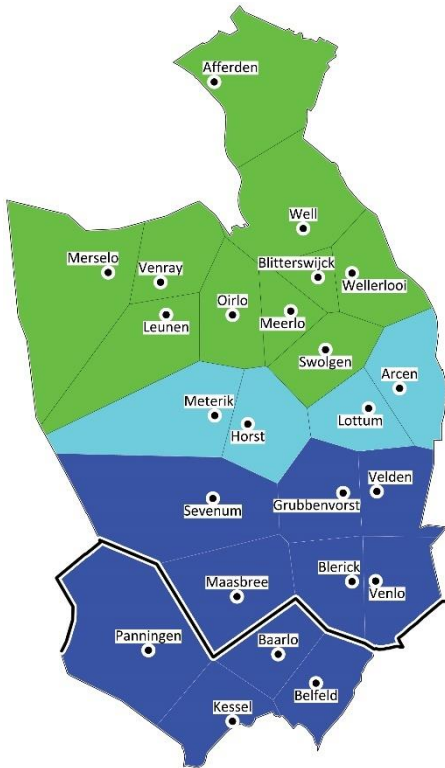
Het beeld van figuur 4 wordt bevestigd door het dendrogram voor de 75 variabelen in figuur 5. De twee- en driedeling zijn identiek. De drie gebieden worden weergegeven in het kaartje van figuur 6. Binnen het middenblok zijn de onderlinge verhoudingen zeer stabiel. In het noordelijke blok wisselt alleen de positie van Well en Wellerlooi bij vergelijking van de twee clusteranalyses. Kijken we naar het zuidelijke blok, dan vallen er twee punten op. Ten eerste staat Sevenum wat geïsoleerd in figuur 5. Ten tweede is in de clusteranalyse van figuur 4 de Uerdinger lijn niet zichtbaar. Het "Oost-Limburgse" Baarlo verenigt zich als eerste met het "Kleverlandse" Maasbree. In de analyse van figuur 5 is de Uerdinger lijn wél zichtbaar, maar wel op een laag niveau.

Figuur 4 Clusteranalyse 121 variabelen: dendrogram.

Figuur 5 Clusteranalyse 75 variabelen: dendrogram.

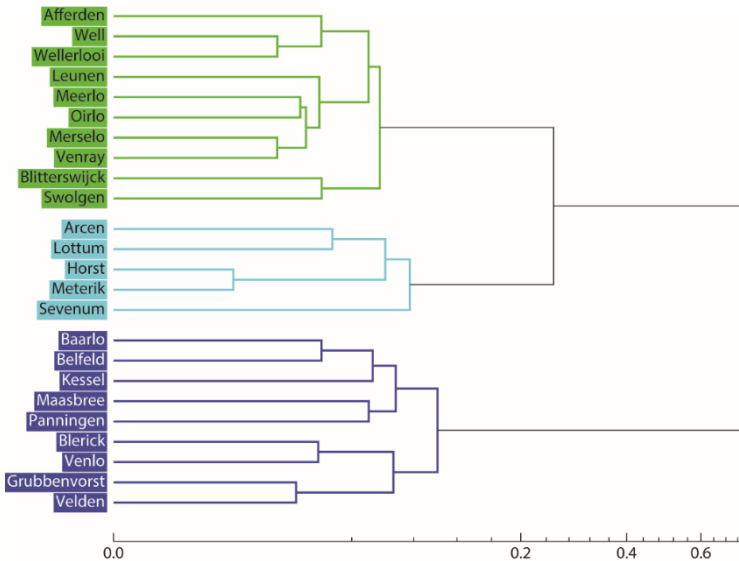

Figuur 6 Driedeling van de dialecten in Noord-Limburg: noord (groen), zuid (donkerblauw) met overgangszone (lichtblauw). De overgangszone (de Horster band) wordt bij een tweedeling bij noord gerekend.

2.5.2 De algoritmische methode

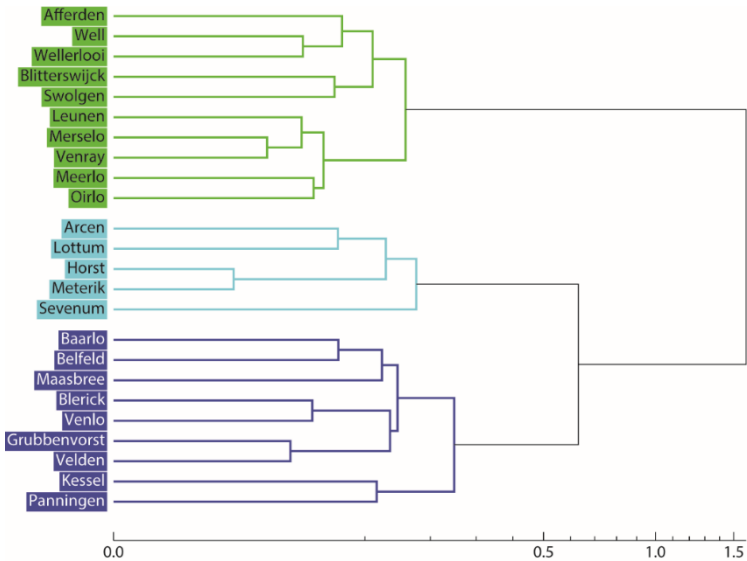
Voor bovenstaande metingen zijn per ingang de verschillende vormen in twee vormen uiteengelegd, op grond van een taalkundige argumentatie. Er is ook een benadering mogelijk op grond van het aantal inserties en deleties dat nodig is om van de ene reeks van lettertekens naar de andere reeks te komen (zie Heeringa 2004). We hebben daarvoor de Limburgse Veldeke-spelling omgezet in X-SAMPA (zie bijlage F voor de precieze spelling). Volgens de klassieke Levenshtein-methode wegen alle omzettingen even zwaar. Daarbij zijn de kleinere of grotere verschillen tussen de betrokken segmenten niet gedifferentieerd. Zo is volgens deze methode het verschil tussen [tant] en [ta:nt], [tant], [tant] telkens 1 en tussen [tant] en [tanŋ] 2. Deze recht-toe-recht-aanmeting levert in de clusteranalyse het resultaat op van figuur 7 (verdere details van deze methode zijn te vinden in Heeringa 2004). De betrouwbaarheid is

hoog, nl. .968 vergelijkbaar met die van de kennisgestuurde methode met 121 ingangen (.975). Ook de lokale incoherentie is vergelijkbaar (.354 vs. .360 voor de kennisgestuurde methode met 121 ingangen).

Figuur 7 Clusteranalyse volgens de klassieke Levenshtein-methode: dendrogram.

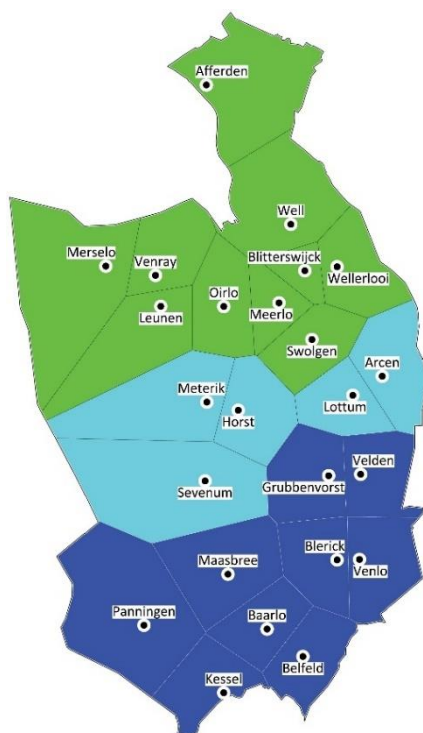
Allereerst valt op dat het dendrogram in figuur 7 overeenkomt met het beeld van de figuren 4 en 5. Er is een tweedeling noord versus zuid, waarbij binnen noord weer een subgroep wordt onderscheiden (de Horster band), waar nu echter wel Sevenum toe wordt gerekend. Sevenum zit kennelijk op de wip tussen noord en zuid. Tot slot hebben we nog een analyse toegevoegd waarbij de mate van verschil tussen de lettertekens van X-SAMPA een rol speelt. In het Groningse RuG/L⁰⁴-pakket zit een module om de verschillen te wegen op grond van klankkenmerken. Het verschil tussen een stemhebbende en stemloze spirant weegt minder zwaar (minder verschillen in kenmerken) dan tussen een spirant en een liquida. De kenmerken van de klanken worden gewogen, waarmee een verfijndere afweging van de verschillen wordt gemaakt (procedure XTOKENS in RuG/L⁰⁴). Meer informatie is te vinden in Heeringa (2004). Op de resulterende afstanden is wederom een clusteranalyse toegepast en het resultaat staat in figuur 8. De betrouwbaarheid is vergelijkbaar met de eerdere analyses (.958). De lokale incoherentie is wat lager en dus wat beter (.313).

Figuur 8 Clusteranalyse volgens de gewogen Levenshtein-methode: dendrogram.

Ook in de gewogen methode komt Sevenum in de middengroep terecht. De uitkomst van figuur 8 lijkt zeer sterk op die van figuur 7, maar het overgangsgebied clusterd nu eerst met het zuidelijke cluster. Een opmerkelijk verschil is verder nog dat Baarlo en Belfeld in figuur 8 eerst met de plaatsen uit het *mich*-kwartier clusteren en daarna pas met de twee andere Oost-Limburgse plaatsen.

De uitkomsten van de beide Levenshtein-analyses hebben we geografisch nog eens weergegeven in het kaartje van figuur 9, waarbij Sevenum in de Horster band valt. Wederom is het belangrijk op te merken dat er geen spoor is van het belang van de Uerdinger lijn voor de indeling van het onderzochte dialectgebied.

Figuur 9 Driedeling van de dialecten in Noord-Limburg: noord (groen), zuid (donkerblauw) met overgangszone (lichtblauw) op grond van de twee Levenshtein-afstanden.

2.5.3 Taalenmerken en de gebiedsindeling

De vraag is nu welke kenmerken samenvallen met de gevonden grenzen. Uiteraard kan het zo zijn dat de gevonden grenzen het resultaat zijn van isoglossen die niet steeds samenvallen, maar wel in elkaars buurt lopen. De volgende vier grenzen zijn van belang gegeven de resultaten van ons eigen onderzoek:

- 1 De bovengrens van de Horster band, die steeds terugkomt in onze clusteranalyses.
- 2 De ondergrens van de Horster band **zonder Sevensum** (dat bij het zuiden wordt gerekend). Deze grens kwam tevoorschijn bij de analyses van de dichotome taalenmerken in de kennisgestuurde methode (figuren 4 t/m 6).
- 3 De ondergrens van de Horster band **met Sevensum**. Deze grens kwam

tevoorschijn bij de algoritmische methode (figuren 7 t/m 9).

- 4 De Uerdinger lijn, de grens die van oudsher wordt voorgesteld als de relevante scheidslijn tussen de noordelijke en de zuidelijke dialecten in Nederlands-Limburg.

In tabel 3 hebben we per grens de dichotome taalkenmerken opgenomen die precies samenvallen met de grens ($r = 1.00$), of waarbij een enkele plaats een uitzondering is ($.90 < r < 1.00$).

Tabel 3 Taalkenmerken die perfect of zeer hoog correleren met de relevante taalgrenzen.

Grens	$r = 1.00$	$.90 < r < 1.00$
1 Bovengrens Horster band	[i:] ↔ [e:] vier, dier, zien, vliegen; [i] ↔ [i:] vijf, bijten, knippen, smijten; [u:] ↔ [o:] bloem, bloed, voet, goed; [y:] ↔ [ø:] groen, vuur; [ɑ] ↔ [a:] blad, nat; (geïsoleerd): krabben	(geïsoleerd): worm; smerig
2 Ondergrens Horster band zonder Sevenum	[iə] ↔ [ɛi] steen; [e] ↔ [i] snijden; (geïsoleerd): omdat	[e] ↔ [i] nieuw; (geïsoleerd): niet; anders; [i] ↔ [g] liggen; ver (type: wijd)
3 Ondergrens Horster band met Sevenum	[iə] ↔ [ɛi] een, been, weten; [uə] ↔ [ou] boom, oog, rook, lopen	[iə] ↔ [ɛi] breed, steen; [i] ↔ [g] liggen, zeggen; (geïsoleerd): niet; snijden; zwemmen; omdat
4 Uerdinger lijn	(geïsoleerd): ik, bang zijn (=woord- type: schuw zijn), [sç] ↔ [ʃ] scherp	

De uitkomsten in tabel 3 laten zien dat de bovengrens van de Horster band (grens 1) de scherpst afgebakende grens is waarin veel klankverschijnselen samenvallen. Het aantal woorden dat precies samenvalt met deze grens is groter dan voor de andere grenzen en bovendien omvat ze beduidend meer verschijnselen die in minstens twee SGV-woorden voorkomen. We zien een noord-midden-tegenstelling tussen hoge en centrale klinkers [i:] ↔ [e:], [u:] ↔ [o:], [y:] ↔ [ø:], en tussen korte en lange klinkers [ɑ] ↔ [a:] en [i] ↔ [i:]. In totaal scheidt deze grens 18 woorden scherp en 2 'onscherp'. Opvallend is dat deze grens niet samenvalt met het onderscheid tussen de pronomina *gij* en *du*. Meterik, Horst en Lottum hebben *gij*, Arcen en de zuidelijker plaatsen *du*. Deze pronominale grens vormt dus niet de uiteindelijke scheidslijn. Hetzelfde geldt voor het objectpronomen *mich*, dat het *mich*-kwartier afgrenst. Ook Arcen heeft *mich*, maar wordt tot de Horster band gerekend.

Verder blijkt de Uerdinger lijn de smalste van de vier grenzen in tabel 3. Het gaat om één verschijnsel dat in minstens twee woorden optreedt, nl. [sç] ↔ [ʃ]. In totaal scheidt deze grens maar drie woorden scherp. Er zijn geen andere, wat minder scherpe woordgrenzen, die deze lijn ondersteunen.

De ondergrens Horster band met Sevenum (grens 3) is de op een na dikste grens: 7 woorden scherp, 8 onscherp. Eén verschijnsel wordt duidelijk door deze grens afgebakend: [uə] ↔ [ɔu]. Wat minder waterdicht is de grens [iə] ↔ [ɛi]. Onder deze grens hebben de oude [ɛi] en [ɔu] zich gehandhaafd, maar erboven zijn ze eerst gemonoftongeed in respectievelijk [e:] en [o:], waarna [e:] is gediftongeed in [iə] en [o:] in [uə]. Verder zien we dat ten zuiden van deze grens [g] in *liggen* en *zeggen* behouden is, terwijl die boven deze grens in [ʒ] is veranderd.

Sommige 'onscherpe' ondergrenslijnen van zone 3 treden op als scherpe ondergrenslijnen van zone 2 (de ondergrens van de Horster band zonder Sevenum): *steen*, *snijden* en *omdat*. Dit onderstreept de wippositie van Sevenum. Zelfs als we alle ingangen uit 2 (zonder Sevenum) en 3 (met Sevenum) zouden samenvoegen, zou deze denkbeeldige grens 10 scherpe en 8 onscherpe grenslijnen kennen en dat is nog altijd minder dik dan de bovengrens van de Horster band.

2.6 Conclusie en discussie

Uit al onze analyses wordt duidelijk dat de Uerdinger lijn die staat voor de grens tussen het Kleverlands en (in ons onderzoeksgebied) het Oost-Limburgs, geen rol van betekenis speelt in de afbakening van dialectgebieden in Noord-Limburg. Ook de andere grenslijnen die als belangrijk naar voren zijn geschoven, blijken die rol van scherprechter niet te spelen. Dat geldt voor de *mich*-grens en dat geldt voor de *gij-du*-grens. Blijkbaar is geen van de betrokken pronomina uitgesproken genoeg om een gebiedsbepalende rol te spelen, hoe graag sommige dialectologen dat ook willen.

Het resultaat van al onze analyses is een scherp afgegrensd noordelijk blok, een iets minder scherp afgegrensd zuidelijk blok en een middenblok dat zich al naar gelang de aard van de meting bij het noorden of bij het zuiden voegt. Sevenum zit op de wip en hoort al naar gelang de meting bij het midden- of bij het zuidblok.

De uitkomsten van de eerste twee analyses (volgens de kennisgestuurde methode) in tabel 2 laten zien dat de kloof noord-midden groter is dan de kloof midden-zuid, zelfs als we het verspringende Sevenum buiten beschouwing laten. In de eerste drie analyses (figuren 4, 5 en 7) hoort het middenblok bij het noorden, in de vierde analyse (figuur 8) – in feite de meest verfijnde – bij het zuiden. Als we kijken naar de

hoeveelheid grenslijnen die samenvallen met de verschillende gebiedsafbakening, dan is de scherpste grens de noordelijke grens, de bovengrens van de Horster band. Misschien dat de Horster band meer bij het zuiden aansluit, maar het gegeven dat de middengroep wisselt tussen noord en zuid, lijkt een argument om uit te gaan van de navolgende dialectdriedeling in Noord-Limburg:

- 1 Een onbetwist noordelijk blok: Afferden, Oirlo, Blitterswijck, Meerlo, Swolgen, Leunen, Venray, Merselo, Well, Wellerlooi.
- 2 Een middengroep, de *Horster band*: Arcen, Lottum, Horst, Meterik. Opvallend is dat ook Arcen bij deze groep hoort, de enige plaats uit dit blok die volgens het WLD tot het *mich*-kwartier hoort en die op grond van *du*-vormen geacht wordt bij de zuidelijke groep te horen. In de laatste twee metingen voegt 'du-plaats' Sevenum zich bij dit middenblok.
- 2/3 Sevenum: Volgens de analyses 1 en 2 hoort Sevenum bij het zuidblok, volgens 3 en 4 bij het middenblok. Dat middenblok verenigt zich in 3 eerst met het noorden en in 4 eerst met het zuiden.
- 3 Een onbetwist zuidelijk blok: Maasbree, Grubbenvorst, Velden, Blerick, Venlo, Baarlo, Belfeld, Kessel, Panningen. Zoals gezegd hoort volgens de analyses 1 en 2 ook Sevenum bij dit blok. Opvallend genoeg valt enkel bij de cluster-analyse van 75 variabelen (figuur 5) een Oost-Limburgse subgroep te onderscheiden, wat het zeer ondergeschikte belang van de Uerdinger lijn in Noord-Limburg bevestigt.

Opvallend is dat een tweedeling langs deze noord-middenscheiding samenvalt met de tweede grens van boven in de zogenaamde pijltjeskaart van Weijnen (1966) (figuur 2). Ook in de pijltjeskaart speelt de Uerdinger lijn maar een beperkte rol, nl. alleen tussen Venlo en Tegelen en tussen Meijel en zijn Limburgse buurdorpen.

Waarschijnlijk spelen in de door ons gevonden driedeling nog meer factoren een rol die vanwege de beperkte dataverzameling niet tot uiting komen, zoals de toenmalige tonaliteitsgrens¹³ en de grens tussen [yt hys] of [yt hy:²s] en [u:²t hu:²s], en hoewel diffuser, het verschil in frequentie van [y] ↔ [y:] en [u] ↔ [u:] (uit Oudgermaans *û*). Zoals eerder vermeld zijn er geen SGV-gegevens uit Broekhuizen en Broekhuizenvorst. Die plaatsen zouden op grond van [hy:²s] (met noordelijke klinkerkwaliteit, maar zuidelijke -kwantiteit!) bij het noorden hebben gehoord, maar op grond van [bo:k], [le:fstə] en de waarschijnlijk toenmalige tonaliteitsgrens bij de 'betwiste middengroep'. Volgens de pijltjeskaart van Weijnen (figuur 2) horen ze bij het noorden.

¹³ Uitgaande van de door Pieter Goossens getekende tonaliteitsgrens in Tegels Dialek (Houx 1968: 65: kaartje).

Voor een scherpe scheiding midden-zuid biedt de analyse van SGV-Swadesh-gegevens zoals gezegd betrekkelijk weinig aanknopingspunten. Alleen als we buiten het kader van dit onderzoek kijken, vinden we voor het dunne middenblok – dus zonder Sevenum – één belangrijke isoglosse: de noordgrens *-de* als eenheidsuitgang van zwakke werkwoorden in de verleden tijd (het Kleverlands heeft net als het Nederlands *-de* of *-te*).¹⁴

Een en ander houdt in dat aanvullende data een helderder licht kunnen werpen op de driedeling zoals we die nu gevonden hebben. De benadering op grond van de Swadesh-lijst heeft in elk geval vruchten afgeworpen, maar we willen de gevonden driedeling in elk geval ook confronteren met de gegevens uit de Reeks Nederlandse Dialectatlassen¹⁵ en lexicale gegevens uit het WLD.

Tot slot willen we nog kort ingaan op de gevolgde dialectometrische methode waarin we op verschillende manieren afstanden berekend hebben. De dichotomisering van de taalverschijnselen in 1/0-waarden hebben we uitgevoerd, omdat we daarmee de taalkundige en dialectologische kennis van het gebied in stelling konden brengen. We hebben die analyses geschaard onder de kennisgestuurde methode. De gevonden tweedelingen zijn aangebracht op grond van taalkundige overwegingen. De resulterende gebiedsindeling bleek vrijwel geheel samen te vallen met de indelingen die via Levenshtein-afstanden (gewogen en ongewogen) gevonden werden. Die analyses hebben we geschaard onder de algoritmische methode. De overeenkomst tussen de uitkomsten van de kennisgestuurde en de algoritmische methode pleiten voor de bruikbaarheid van algoritmisch berekende afstanden zoals Levenshtein, hoewel taalkundigen graag beargumenteren dat een dergelijke benadering wellicht te bot en in elk geval onvoldoende doorzichtig is. Graag zouden we willen stellen dat vooral de kennisgestuurde afstanden het beste resultaat opleveren, maar dat kunnen we niet beargumenteren op grond van de uitkomsten die we in deze bijdrage gepresenteerd hebben.

Een ander punt dat aandacht verdient, is het scherpe resultaat dat we geboekt hebben in relatie met de zeer vage indelingen die Limburg tot nu toe te beurt vielen in dialectometrisch onderzoek. Dat geldt zowel voor Heeringa (2004) als Heeringa

¹⁴ Net als in het Nederlands is het verschil *-d/-t* in van het voltooid deelwoord alleen hoorbaar bij bijvoeglijk gebruik met de uitgang *-e*: de *gewilde fiets*, de *gepakte fiets*. Vanwege de eind-*d/-t*-wegval – met name in het gebied met eenheidsuitgang *-de*, *-d* – valt de eind-*d* na stemloze medeklinker weg, zodat alleen de vervoegde vorm met *-e* duidelijkheid verschaft: *de fiets is gepak*, maar *de gepakde fiets*.

¹⁵ Op deze gegevens hebben zowel Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001) als Heeringa (2004, 2007) hun indelingen gebaseerd.

(2007), maar evenzeer voor de indeling die Spruit (2008) heeft gemaakt van het Nederlandse dialectgebied op grond van syntactische dialectgegevens. Een verklaring is dat het dialectgebied in Limburg vergeleken met de overige dialectgebieden weinig eigen kenmerken heeft, met slechts geringe verschillen tussen de Limburgse dialecten. Een dergelijke verklaring staat in scherp contrast met de grote verscheidenheid aan variatie die bijvoorbeeld gevonden is in het WLD. Wellicht werkt het andersom. De bonte Limburgse verscheidenheid staat op gespannen voet met de wens om een grove indeling te maken van het Nederlands dialectgebied als geheel.

BIJLAGEN

A. SWADESH-INGANGEN DIE NIET ALS SGV-INGANGEN VOORKOMEN

Een aantal Swadesh-ingangen (34 stuks) komen op geen enkele wijze als SGV-ingang voor: 19. enkele, sommige; 20. weinig; 24 drie; 35. dun; 48. luis; 49. slang; 58. schors; 70. veer; 73. oor; 78. tong; 79. vingernagel; 102. horen; 105. ruiken; 115. splijten; 126. draaien; 139. tellen; 141. zingen; 144. vloeien; 146. zwellen; 149. ster; 152. rivier; 153. meer; 154. zee; 160. wolk; 161. mist, nevel; 171. berg; 172. rood; 182. vol; 186. slecht; 195 droog; 196. juist, correct; 199. rechts; 200. links; 207. naam.

B. GESCHRAPT/ KEUZES BIJ BEHANDELING VAN DE SWADESH-LIJST

1. Geen duidelijke differentiatie in vormen in SGV-ingangen

1a. in bestaande SGV-ingangen

18. menig – veel ontbreekt in SGV – [mɛnɪç] of [menɪç]. Achter de spelling *mennig* gaat waarschijnlijk ook [menɪç] schuil); 36. vrouw ([vrɔu]); 40. vrouw, echtgenote (steeds als onder 36); 61. touw – 'koord' ontbreekt – ([tɔu]); 67. ei ([ɛi]); 72. hoofd ([kop] – waarnaast in enkele plaatsen ook [hœyt] of [hø:t], opduikt); 93. eten ([ɛ:tə]); 97. braken, overgeven (vrijwel enkel [kotsə]); 108. leven ([lɛ:və]); 112. jagen ([ja:jə]); 124. zitten ([zɪtə]); 127. vallen ([valə]); 128. geven ([jɛ:və]); 133. vegen ([vɛ:jə]); 134. trekken (kleine verschillen, niet betrouwbaar); 143. vloeien → drijven ([dri:və]); 148. maan ([mɔ:n]); 159. aarde – enkel in de betekenis 'grond' vermeld: [ɛ:Rt]).

1b. Voldoende Swadesh-gegevens via samenstellingen uit SGV verkregen, maar geschrapt wegens gebrek aan (duidelijke) differentiatie

33. kort ([kɔRt]); 111. vechten ([vɛçtə]); 143. ontbreekt als 'zweven': alternatief is wellicht drijven ([dri:və]), maar dat leverde geen differentiatie op; 150. water ([wa:təR]); 151. regen (Rɛ:jə(n)); 168. as(ch) ([ɔs]); 174. geel ([jɛ:l]); 179. jaar ([jɔ:R]); 204. en ([ɛn]).
Al met al zijn 26 ingangen geschrapt bij gebrek aan differentiatie.

2. Te weinig (bruikbare) Swadesh-gegevens via omweg uit SGV verkregen (hieronder tussen ronde haakjes), vanwege

2a. te weinig gegevens

10. daar; 17. alle; 30. dik; 62. huid (vel); 65. been (bot, knook); 66. vet; 84. vleugel; 92. drinken; 100. lachen; 147. zon; 165. ijs; 175. wit; 187. rot; 189. recht; 197. dichtbij.

2b. te veel klankvervormingen

Sommige woorden kwamen alleen voor in samenstellingen. Omdat de klinkers verkort en/of gemonofooniseerd zijn, is het ondoenlijk de volle vorm verantwoord te reconstrueren:

27. *groot* komt in samenstellingen voor (maar vaak gemonofooniseerd en verkort) of in sommige dialecten met verkorte umlaut in de betekenis *grootmoeder*. Bedenk dat in 1914 in het noorden van het onderzochte gebied [o:] in woorden als *groot* aan het veranderen was van [o:] + naslag naar [u:] + naslag. Al met al veel te veel onzekerheden om overal de precieze plaatselijke vorm van *groot* te kunnen afleiden. Daarom is de ingang *groot* geschrapd.
55. *zaad*. De ingang *lijnzaad* levert negen keer [-zo:t] op en negen keer de afgesleten vorm [le:zənt] of [le:zət]. De uitspraak lijkt overal [zo:t] te zijn, maar te veel leemtes wettigen die conclusie niet. Daarom is *zaad* geschrapd.

2c. willekeurig gedistribueerde woordtypen

37. *man*; 41. *man*, *echtgenoot*. Het woordtype *man* lijkt overal voor te komen, maar tevens duiken woordtypen als *kerel* en *mens* op. Het woordtype *mens* is al onder 38. *man* (*human being*) verzameld. *Kerel* vertoont de woordtypen *kerel* en *keel*. Van de laatste zijn onvoldoende gegevens. Kortom een allegaartje aan woordtypen, terwijl geen enkel een ruime meerderheid heeft.
57. *wortel*; verwarring met *peen* en *wortelstronk*.
86. *darmen/ingewanden*; verschillende woordtypen lopen willekeurig door elkaar.
95. *zuigen*; willekeurige distributie twee woordtypen (*zuigen*, *zuiken*).

Al met al zijn 22 ingangen geschrapd vanwege te weinig (bruikbare) gegevens.

3. Geschrapd vanwege ontbrekende ingangen én opgaven

85. buik; 91. lever; 98. blazen; 131. wrijven; 132. wassen.

C. ANDERSZINS UIT SGV VERKREGEN SWADESH-INGANGEN

1. SGV-ingangen als alternatieve vertalingen voor Swadesh-ingangen

De Nederlandse vertalingen in de lijst met Nederlandse vertalingen wijken iets af van die in de lijst met Nederlandse en Afrikaanse vertalingen. Blijkbaar is er niet altijd een eenduidige vertaling. De SGV-lijst bevat evenwel ingangen die goede alternatieven voor de gegeven vertalingen zijn en dus opgenomen zijn:

52. naast *woud* bevat SGV ook *bosch*. Bij *woud* zijn de opgaves divers, maar soms ook onvolledig en twijfelachtig. Het woordtype *bos* biedt wél betrouwbare opgaves.
87. *nek* ontbreekt, maar SGV heeft wel *hals* (dat ook een vertaling van *neck* kan zijn, omdat het Engels geen verschil maakt tussen *hals* en *nek*).
- (97) de nette vertalingen *braken* en *overgeven* ontbreken als SGV-ingang, maar SGV bevat wél het grovere synoniem *kotsen*. Maar *kotsen* is uiteindelijk geschrapd, omdat deze ingang geen variatie vertoont.
118. *graven* ontbreekt, maar SGV bevat wel *spitten*.
130. *knijpen* ontbreekt, maar SGV heeft wel *nijpen* (met dezelfde betekenis, wat blijkt uit de vele dialectopgaves van het type *knijpen*).
188. *vuil* is een SGV-ingang en is dus meegenomen. Maar in de opgaves komen zo vaak de woordtypen *vuil*, *vies* en *smerig* voor dat we ook de opgaves uit de SGV-ingangen *vies* en *smerig* hebben opgenomen. *Vies* is weer vervallen, omdat de verschillen te onzeker waren. Latere opgaves doen overal [fi:s] vermoeden, maar de SGV-opgaves vertonen een chaotische distributie waar het gaat om [v] of [f] en [i:] of [i:].

2. Swadesh-gegevens via omweg uit SGV verkregen en opgenomen

Een reeks Swadesh-begrippen ontbreekt als SGV-ingang. Sommige hebben we via een omweg kunnen vinden en zijn dus opgenomen:

21. *ander* ontbreekt, maar kon gemakkelijk worden afgeleid door de -s van de SGV-ingang *anders* weg te laten.
32. *klein* komt alleen in samenstellingen voor. Daaruit hebben wij het losse woord *klein* kunnen isoleren.
50. *worm* is afgeleid van de ingangen *glimworm* en *mol* (dat in het Limburgs de volksetymologische woordtype *molde worm* heeft.)
106. *vrezen*. Het Limburgs kent geen etymologisch equivalent van *vrezen*, maar omschrijft *vrezen* doorgaans als *schuw zijn*. Daar er in het onderzochte gebied zijn enige variatie vertoont, hebben we louter het woord *schuw* onderzocht.
202. *in* komt alleen in samenstellingen en in zinnestelsels voor, maar is daaruit te isoleren.

D. UITEINDELIJK ONDERZOCHE INGANGEN

Van de in totaal 207 Swadesh-ingangen zijn 120 bruikbare ingangen overgebleven.

Tel daarbij op twee woordtypen van nr. 188 *dirty*: 'vuil' en 'smerig', dan komen we op onderstaande 121 Nederlandse woordtypen als uitgangspunt voor ons onderzoek. Voorafgegaan door Swadesh-lijstnummer:

1. ik; 2. jij; 3. hij; 4. wij; 5. jullie; 6. zij; 7. deze (mannelijke vorm); 8. die (mannelijke vorm); 9. hier; 11. wie; 12. wat; 13. waar; 14. wanneer; 15. hoe; 16. niet; 21. ander; 22. een (vrouwelijke vorm); 23. twee; 25. vier; 26. vijf; 28. lang; 29. breed; 31. zwaar; 32. klein; 34. smal; 38. mens; 39. kind; 42. moeder; 43. vader; 44. dier; 45. vis; 46. vogel; 47. hond; 50. worm; 51. boom; 52. bos; 53. stok; 54. fruit; 56. blad; 59. bloem; 60. gras; 63. vlees; 64. bloed; 68. hoorn; 69. staart; 71. haar; 74. oog; 75. neus; 76. mond; 77. tand; 80. voet; 81. been; 82. knie; 83. hand; 87. hals; 88. rug; 89. borst; 90. hart; 94. bijten; 96. spuwen; 99. ademen; 101. zien; 103. weten; 104. denken; 106. bang zijn (Limburgs: type 'schuw' zijn); 107. slapen; 109. sterven; 110. doodmaken; 113. slaan; 114. snijden; 116. steken; 117. krabben; 118. spitten; 119. zwemmen; 120. vliegen; 121. lopen; 122. komen; 123. liggen; 125. staan; 129. houden; 130. (k)nijpen; 135. duwen; 136. smijten; 137. binden; 138. naaien; 140. zeggen; 142. spelen; 145. vriezen; 155. zout; 156. steen; 157. zand; 158. stof; 162. lucht; 163. wind; 164. sneeuw; 166. rook; 167. vuur; 169. branden; 170. weg; 173. groen; 176. zwart; 177. nacht; 178. dag; 180. warm; 181. koud; 183. nieuw; 184. oud; 185 goed; 188. (a) vuil & (b) smerig; 190. rond; 191. scherp; 192. stomp; 193. glad; 194. nat; 198. ver (Limburgs: type 'wijd'); 201. bij; 202. in; 203. met; 205. als; 206. omdat.

E. ALTERNATIEVE LIJST: GEREDUCEERDE LIJST MET 75 ONDERZOCHE INGANGEN

Uit bovenstaande lijst met 121 ingangen hebben we de uitgangen met eenzelfde klank- en geografisch patroon samengevoegd en slechts één keer geteld. Dit leverde onderstaande lijst met 75 ingangen op, voorafgegaan door Swadesh-lijstnummer, plus een lijst van ingangen die samengenomen zijn (alle ingangen vermeld met Swadesh-lijstnummer).

1. ik; 2. jij; 3. hij; 4. wij; 5. jullie; 6. zij; 7. deze (mannelijke vorm); 8. die (mannelijke vorm); 9. hier; 11. wie; 12. wat; 13. waar; 14. wanneer; 15. hoe; 16. niet; 21. ander; 23. twee; 27. lang; 32. klein; 38. mens; 45. vis; 50. worm; 52. bos; 54. fruit; 63. vlees; 68. hoorn; 71. haar; 75. neus; 82. knie; 86. hals; 88. rug; 96. spuwen; 99. ademen; 104. denken; 106. bang zijn (Limburgs: type 'schuw' zijn); 109. sterven; 110. doodmaken; 114. snijden; 117. krabben; 119. zwemmen; 135. duwen; 137. binden; 138. naaien; 145. vriezen; 164. sneeuw; 167. vuur;

169. branden; 170. weg; 173. groen; 178. dag; 180. warm; 183. nieuw; 188. (b) smerig; 191. scherp; 192. stomp; 193. glad; 198. ver (Limburgs: type 'wijd'); 201. bij; 202. in; 203. met; 205. als; 206. omdat.

- 1x 11 31. zwaar; 34. smal; 107. slapen; 113. slaan; 116. steken; 118. spitten; 125. staan; 142. spelen; 176. zwart; 158. stof; 53. stok
- 1x 5 22. een (vrouwelijke vorm); 156. steen; 29. breed; 81. been; 103. weten
- 1x 4 129. houden; 155. zout; 181. koud; 184. oud
- 1x 8 39. kind; 47. hond; 76. mond; 77. tand; 83. hand; 157. zand; 190. rond; 163. wind
- 1x 4 59. bloem; 64. bloed; 80. voet; 185 goed
- 1x 4 25. vier; 44. dier; 101. zien; 120. vliegen
- 1x 4 26. vijf; 94. bijten; 130. (k)nijpen; 136. smijten
- 1x 4 51. boom; 74. oog; 121. lopen; 166. rook
- 1x 2 56. blad; 194. nat; 60. gras
- 1x 2 42. moeder; 43. vader
- 1x 2 123. liggen; 140. zeggen
- 1x 3 89. borst; 162. lucht; 177. nacht
- 1x 2 69. staart; 90. hart

F. OMZETTING VAN DE TER WILLE VAN DE METING EENDUIDIG GEMAAKTE LIMBURGSE VELDEKE-SPELLING IN X-SAMPA

vereenduidigd Veldeke	X-SAMPA	vereenduidigd Veldeke	X-SAMPA
korte klinkers		lange klinkers	
a	A	â	A:
á	a		
e	E		
i	I	èè	I:
u	Y		
ó	o		
o	O	ao	O:
è	{	ae	{:
ö	9	äö	9:
ë (sjwa)	@		
aa	a.		
ee	e.	eê	e:
oo	o.	oô	o:
eu	2.	eû	2:
ie	i	iê	i:
uu	y	uû	y:

<i>klinker + glijklank</i>		<i>medeklinkers</i>	
aj	Aj	b	b
áj	aj	ch	C
iej	ij	d	d
ieëj	i@j	f	f
èj	ƒj	g	G
ej	Ej	gk	g
eej	ej	h	h
aej	{:j	j	j
öj	9y	k	k
oej	uj	l	l
oeëj	u@j	m	m
ój	oj	n	n
ooj	o:j	nj	J
aoj	O:j	ng	N
oew	uw	p	p
ów	ow	r	R
oow	o:w	s	s
ow	Ow	sj	S
aw	Aw	t	t
		v	v
		w	w
		z	z
		zj	Z
<i>klinker + naslag</i>		<i>combinaties</i>	
ieë	i@	njt	Jt
uuë	y@	ngk	Nk
oeë	u@	sch	Σ
ooë	o:@		
aoë	O:@		
aaë	a:@		
eei	el		

3 Het einde van de Uerdinger lijn als scherprechter?

Op zoek naar de grens tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Limburg.

Licht bewerkte versie van het gelijknamige artikel van Frens Bakker en Roeland van Hout dat is verschenen in Tijdschrift voor Nederlandse Taal- & Letterkunde 130, 2014, 1-23.

Abstract

Dialect areas are usually demarcated by specific isoglosses. The Uerdinger line is supposed to separate the Northern Lower Frankish from the Southern Lower Frankish dialects. We applied dialectometrical methods to investigate the border between the two dialect areas in Dutch Limburg, using a large set of words from the RND dialect survey. We applied different cluster analyses, including phylogenetic techniques. All outcomes indicate that the real border is north of the Uerdinger line. The dialect area and its border was primarily shaped by old expansions from the south. The border found is strengthened by a specific buffer zone (the “Horst zone”).

3.1 Inleiding

Twee beroemde uitlopers van de Rijnlandse waaier doorkruisen Nederlands-Limburg: de Benrather en de Uerdinger lijn. De eerste vormt de noordgrens van de meer Hoogduits getinte Ripuarische dialecten, de tweede scheidt het *Südniederfränkisch* (in het Nederlands taalgebied doorgaans *Limburgs* genoemd) van het *Nordniederfränkisch* (ook wel *Kleverländisch* en *Kleverlands* genoemd). Duitse dialectologen houden strikt vast aan de Uerdinger lijn (de scheiding tussen de woordtypen *ik, ook* versus *ich, auch*) als begrenzing van deze twee dialectgebieden.

Daar is een goede reden voor. Veel Ripuarische verschijnselen reiken aan Duitse zijde zo ongeveer tot aan de Uerdinger lijn, met als gevolg dat de Uerdinger lijn in feite een bundel taalverschijnselen omvat. In Limburg lijkt de scheiding tussen zuidelijke en noordelijke dialecten echter minder scherp, waardoor het lang heeft geduurd voor de Nederlandse dialectologen de Uerdinger lijn als grens overnamen. Daan & Blok (1969) hebben hier het voortouw genomen en recentelijk zien we haar in *Riek van klank* (Keulen e.a. 2007) dienstdoen als grens tussen het noordelijke Kleverlands en de zuidelijke Oost- en Centraal-Limburgse dialecten.

Vóór 1969 zien Nederlandse en Vlaamse dialectologen de Uerdinger lijn niet als begrenzing. Ook enkele latere voorstellen zijn gebaseerd op andere isoglossen. *Ik* en *ook* zijn twee geïsoleerde woorden die fonologisch of morfologisch geen invloed hebben op de dialecten. Dit in tegenstelling tot andere isoglossen die Noord-Limburg doorkruisen. Bijvoorbeeld de klinkergrenzen [u:] en [o:] (Westgermaans *ō*), in bv. [bu:k] en [bo:k], *boek* en tussen [i:] en [e:] (West-Germaans *eo*), in bv. in noordelijk [li:f] en zuidelijk [le:f], *lief*. Of de tonaliteitsgrens die het klankkarakter bepaalt; soms is het toonverschil distinctief. Zo betekent [wi:s] *wijs, melodie* en [wi:²s] *wijs, verstandig* en betekent [kni:²n] *konijn* en [kni:n] *konijnen*. Een laatste voorbeeld is de *gij-du*-grens in

Noord-Limburg. De laatste werkt diep door in de morfologie, niet alleen doordat het zuidelijke *du* eigen werkwoordvormen heeft (die in het *gij*-gebied ontbreken), maar ook doordat de werkwoorduitgangen bij *du* in het Limburgs ook aan vraag- en voegwoorden worden geplakt. Zo luidt *Ik vraag hoe jij heet en of jij komt* in het Venloos: [ɪk frɔ:ç wijs tɪç hɛts ɛn ofs tɪç kv²ms]. Een reeks zuidelijke verschijnselen boven de Uerdinger lijn zorgt ervoor dat dialectsprekers uit Zuid-Limburg tegen sprekers van Noord-Limburgse dialecten met veel van deze verschijnselen doorgaans dialect spreken. Maar tegen sprekers van Noord-Limburgse dialecten met weinig of geen zuidelijke kenmerken, spreken ze gewoonlijk Nederlands.

Niet voor niets werpt Van Hout (2006) de vraag op of de grens tussen *du* en *gij* met de bijbehorende verschillen in werkwoordsvormen niet een beter alternatief is. Bakker (2007) wijst op het schamele karakter van de Uerdinger lijn (die in feite op maar twee geïsoleerde woorden stoelt) en verkent mogelijke alternatieven. De kern van het probleem lijkt dat een klassieke oplossing in de vorm van een enkele isoglosse geen alom geaccepteerde grenslijn oplevert. Keulen (2009) wil daarom kiezen voor de minst slechte, en dat is in zijn ogen de vertrouwde Uerdinger lijn. Hoe kunnen we uit deze patstelling komen? De dialectometrie lijkt uitkomst te bieden. Zij maakt het mogelijk een grote reeks taalverschijnselen samen te wikken en te wegen om dialectgebieden te onderscheiden en benoemen.

Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001) en Heeringa (2004, 2007) hebben deze methode toegepast op een grote verzameling dialecten uit het hele Nederlandse taalgebied. Als basis dienden de zinnen van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen. Daaruit blijkt dat de dialecten in een gebied dat ongeveer samenvalt met de beide Limburgen, sterk afwijken van de rest van het taalgebied. Voor de Uerdinger lijn is evenwel geen enkele rol van betekenis weggelegd en er tekent zich zelfs geen duidelijke grens af in het noorden of midden van Nederlands-Limburg. Verder deelt Heeringa (2004, 2007) de zuidoostelijke groep anders in dan Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001). Een verklaring voor de onduidelijkheden zou kunnen zijn dat de selectie van dialecten te grofmazig was. Ook Wieling (2012) onderscheidt de Limburgse dialecten als een afzonderlijke groep op grond van het GTRP-materiaal (Goeman & Taeldeman, 1996), wellicht nog wat duidelijker, maar ook daar scheidt de Uerdinger lijn geen dialectgebieden.

Bakker & Van Hout (2012) hebben in Noord-Limburg een fijnmaziger dialectometrisch onderzoek uitgevoerd. Het uitgangspunt voor de keuze van de taalgegevens waren de begrippen uit de zgn. Swadesh-lijst (meer informatie staat in paragraaf 3.3) die vooral gebruikt is om de verwantschap tussen (vaak sterk uiteenlopende) talen bepalen. Als bron diende de oudste fijnmazige dialectenquête in

het gebied: de Enquête-Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (SGV) uit 1914 (zie Kruijzen 2006). Welke meetmethode we ook toepasten om afstanden tussen dialecten te bepalen, de uitkomsten vielen in grote mate samen en het eindresultaat was duidelijk. Het resultaat staat in figuur 2b, verderop in dit artikel. Wat zijn de conclusies? Ten eerste ligt de dialectscheidingslijn in Noord-Limburg zeker benoorden de Uerdinger lijn. Ten tweede is in Noord-Limburg een driedeling zichtbaar in een noordelijke, een zuidelijke en een middenzone. Deze middenzone - door ons naar de centraal gelegen plaats Horst *Horster band* genoemd - valt niet samen met het *mich*-kwartier.¹ De vraag of deze middenzone nu meer zuidelijk (Limburgs) of noordelijk (Kleverlands) is, was moeilijk te beantwoorden. Verder bleek Sevenum op de wip te zitten tussen het middeengebied en de zuidelijke dialecten.

Onze conclusies zijn gebaseerd op de 121 Swadesh-ingangen die in SGV te vinden waren en de vraag rijst of deze gevolgtrekking standhoudt in een onderzoek op basis van een andere dialectenquête met een andere verzameling Swadesh-woorden. Gezien de afwijkende resultaten van Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001) en Heeringa (2004, 2007) ligt het voor de hand ons net als zij op het RND-materiaal te richten. We willen dan meer plaatsen in het onderzoek betrekken dan de twee eerdere studies. Bovendien is RND nog fijnmaziger dan SGV in de regio Noord-Limburg. We willen uiteraard aantonen dat het RND-materiaal uitkomsten oplevert die stroken met de indeling die we voor het SGV-materiaal hebben gevonden.

We kiezen voor dezelfde aanpak als in Bakker & Van Hout (2012). We maken een selectie uit het RND-materiaal op grond van begrippen in de Swadesh-lijst. Het verkregen materiaal kan op verschillende manieren worden gebruikt om de verschillen tussen de onderzochte plaatsen te wegen en het dialectgebied in te delen. We passen twee benaderingen toe. De eerste stoelt op onze eigen taalkundige keuzes, waarbij we gebruik maken van onze kennis van het dialectgebied. We noemen dit de *kennisgestuurde methode*. De tweede is gebaseerd op berekeningsmethodes om de afstanden tussen reeksen segmenten te bepalen, woorden dus, op grond van het Levenshtein-principe (cf. Heeringa 2004). Omdat de berekening via vaste computationele principes verloopt, noemen we dit de *algoritmische methode*. De eerste methode lijkt meer dan de tweede op de klassieke dialectologische aanpak om dialectgebieden af te grenzen. De vraag is uiteraard of beide methodes hetzelfde resultaat opleveren. De gevonden afstanden worden eerst geanalyseerd met het Groningse programma RuG/L⁰⁴. We richten ons op de resultaten van de

¹ In 1914 liggen in het *mich*-kwartier: Arcen, Velden, Grubbenvorst, Venlo, Blerick en Maasbree. Tot voor kort werd aangenomen dat Sevenum zich daar pas ná 1914 bijvoegt. Vandaar dat *Riek van Klank* (Keulen e.a. 2007) Sevenum niet tot het *mich*-kwartier rekent. Maar uit de Sevenumse lijst van de Enquête-Willems (1885) blijkt dat [mɪç] en [mɪj] toen naast elkaar voorkwamen.

clusteranalyses, omdat deze zeer duidelijke resultaten opleverden. We hebben ook multidimensionele schaalanalyses uitgevoerd. De resultaten kwamen overeen met die van de clusteranalyses.

Vervolgens richten we ons met het statistisch pakket R op twee alternatieve clusteralgoritmes. Dat is allereerst DIANA, een analyse met een bovenaf-benadering, beschikbaar via R. Op de tweede plaats is dat het algoritme *neighbor joining*, waarvoor we het pakket APE (Analysis of Phylogenetics and Evolution, zie Paradis (2006); eveneens beschikbaar via R) gebruiken, in combinatie met een zogeheten ongewortelde fylogenetische boom (zie ook Baayen 2004). Een dergelijke boom geeft de relaties weer tussen de objecten, in ons geval de dialecten, maar zoekt niet naar de oorsprong of de gemeenschappelijke voorouder. Nu zijn we ook niet op zoek naar de voorouder van de onderzochte dialecten, maar vooral naar een indeling van het dialectgebied. Deze wijze van weergeven geeft in onze ogen waardevolle aanvullende informatie. We proberen vervolgens het beeld van het dialectgebied aan te scherpen met behulp van *bootstrapping* (het trekken van een reeks steekproeven uit het beschikbare materiaal, met teruglegging) en een consensusboom (die al die verschillende steekproeven samenvat). Met *bootstrapping* en een consensusboom kunnen we nagaan welke afstandsrelaties robuust zijn. We hopen vooral op het laatste, een convergerend beeld, met duidelijke scheidslijnen tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Nederlands-Limburg, aangevuld met een fijnmaziger beeld van de indelingen binnen de dialectgebieden.

3.2 De RND-enquête

Voor de selectie van woorden uit het RND-materiaal zijn we uitgegaan van de zogeheten Swadesh-lijst. Deze lijst is niet samengesteld op grond van taalkundige criteria, maar op grond van elementaire concepten die aan de basis liggen van menselijke samenlevingsvormen in het algemeen en dus frequent voorkomen in de dagelijkse communicatie. De grondgedachte is dat deze concepten zo elementair zijn dat ze (het sterkst) bestand zijn tegen vervanging door woorden van buiten (door ontlening) en zo het best de feitelijke verwantschap tussen talen weergeven. De samensteller van de lijst, Morris Swadesh, was geïnteresseerd in de historische taalwetenschap en in de afstammingsrelaties tussen talen. Hij was pionier op het gebied van de lexicale statistiek en de glottochronologie. De lijst vindt nog veelvuldig toepassing in onderzoek naar taalgenetische relaties (zie bv. Gray & Atkinson 2003). De volledige Swadesh-lijst omvat 207 begrippen. Lexicale stabiliteit betekent uiteraard niet de woorden zelf fonetisch stabiel zijn. Frequente woorden kunnen juist heel eigen klankveranderingsprocessen ondergaan.

We hebben de in RND voorkomende Swadesh-woorden opgezocht. Per gevonden ingang noteerden we de nummers van de RND-zinnen. Vervolgens zochten we in de RND-lijsten van alle geselecteerde plaatsen het gezochte woord op en noteerden dat uit praktische overwegingen in de Veldeke-spelling. Daarbij hebben we geen onderscheid gemaakt tussen halflange en lange klinkers, omdat dit onderscheid afhankelijk kan zijn van de zinscontext en omdat er aanwijzingen zijn dat het onderscheid niet betrouwbaar genoteerd is (zie verderop). In dit artikel presenteren we de woorden in het IPA. Soms vonden we een gezochte ingang in een andere zin dan waarin dat woord in zijn Nederlandse versie staat.

We hebben de voorkomende Swadesh-woorden bijeengezocht in 28 Noord-Limburgse plaatsen van Afferden tot en met Kessel die deel uitmaken van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen uit aflevering 8, waarvan de geselecteerde dialecten in 1952-1953 door de enquêteur J. Passage zijn opgetekend², en uit aflevering 10, waarvan J. C. Claessens ergens “voor en de eerste jaren na de tweede wereldoorlog”³ of iets preciezer ergens tussen 1937 en 1948⁴ de geselecteerde dialecten heeft genoteerd. De meeste van de 24 plaatsen (namelijk negentien) van het SGV-materiaal keren in RND terug. Het aantal RND-plaatsen, 28, is groter en omvat anders dan SGV ook Broekhuizen. Bij deze plaats splitsen zich enkele klinkerisoglossen die overal elders in Noord-Limburg samenvallen. Terwijl in zuidelijk Noord-Limburg

² Zie Hol & Passage 1966: V t/m VII.

³ Zie Blancquaert 1962.

⁴ Zie Van de Wijngaard & Belemans 1997: 51.

Westgermaans *eo* als [e:], *ō* als [o:] en *û* als [u(:)] worden uitgesproken, worden deze West-Germaanse klinkers in noordelijk Noord-Limburg doorgaans als respectievelijk [i(:)], [u:] en [y(:)] gerealiseerd. Zowel het dialect van Broekhuizen als van het buurdorp Broekhuizenvorst heeft als enige in Noord-Limburg de combinatie van een zuidelijk [o:] en [e:] en een meestal noordelijk [y(:)], zodat men alleen in die Noord-Limburgse plaatsen [in hy:²s ət le:fstə yt ən jo:d bo:k] (*in huis 't liefste uit een goed boek*) voorleest. Een overzicht van de onderzochte plaatsen staat in tabel 1 waarbij ook de Kloeke-codes zijn vermeld.

Tabel 1 Beschikbare RND-plaatsen (*schuin* = ook in SGV; alleen beschikbaar in SGV: L191 Afferden, L211 Leunen, L248 Lottum, L295 Baarlo en L290 Panningen).⁵ Voor de plaatsnaam staat telkens de Kloeke-code.

L192	Bergen	L246c	Hegelsom
L209	<i>Merselo</i>	L247	Broekhuizen
L210	<i>Venray</i>	L249	<i>Grubbenvorst</i>
L213	<i>Well</i>	L250	<i>Arcen</i>
L214	Wanssum	L265c	Beringe
L214a	Geijsteren	L266	<i>Sevenum</i>
L215	<i>Blitterswijk</i>	L267	<i>Maasbree</i>
L215a	<i>Wellerlooi</i>	L268	<i>Velden</i>
L216	<i>Oirlo</i>	L269	<i>Blerick</i>
L217	<i>Meerlo</i>	L270	Tegelen ⁶
L245	<i>Meterik</i>	L271	<i>Venlo</i>
L246	<i>Horst</i>	L291	Helden
L246a	<i>Swolgen</i>	L297	<i>Belfeld</i>
L246b	Melderslo	L298	<i>Kessel</i>

De dialectgegevens uit SGV en RND zijn geheel verschillend verzameld. SGV bestaat uit honderden losse woorden, vervoegingen van werkwoorden en enkele uiterst korte zinnestjes. Per plaats is elke SGV-lijst door een plaatselijke invuller ingevuld. Deze had weinig of geen oefening in het schrijven van dialect. Ondanks de verstrekte spellingaanwijzingen verschillen de gebruikte spellingen vaak van de voorgeschreven schrijfwijze. De schrijfwijze is op die van het Nederlands gebaseerd. Waarschijnlijk ging de invuller meestal uit van zijn eigen kennis van het plaatselijke dialect.

⁵ Er is wél een SGV-enquêteelijst uit het bij Tegelen horende Steyl, maar die hadden we voor ons Swadesh-SGV-onderzoek niet uitgekozen.

⁶ Zie voetnoot 5.

RND bestaat voornamelijk uit langere zinnen, met een enkele keer een rijtje werkwoordvervoegingen. Deze zinnen en vervoegingen werden uitgesproken door plaatselijke dialectsprekers. De optekenaars, Passage (*Melick, 1927 en opgegroeid in Roermond, Midden-Limburg) en Claessens (*Eisden⁷, Belgisch-Limburg) kwamen elk uit een van de provincies Limburg, maar niet uit Nederlands Noord-Limburg. Zij waren geoefend in de weergave van dialectklanken in het fonetisch schrift. Passage heeft 25 van de door ons gekozen 28 dialectlijsten voor zijn rekening genomen. Claessens heeft (uit onze selectie) alleen die van Belfeld, Helden en Kessel gedaan. Dat een en dezelfde dialectologisch geschoolde optekenaar verschillende dialecten optekent, heeft als belangrijkste voordeel dat de klanken zo beter te vergelijken zijn. Een nadeel is dat het fonetisch schrift zo uitgebreid is dat een fout snel gemaakt is. Zo vermoeden we dat soms een punt die een halflange klinker aanduidt, vergeten is.⁸ Verder vermoeden we dat Passage en Claessens dezelfde klank soms anders hebben gehoord. Dat valt op als ze dezelfde woorden in vrijwel identieke dialecten anders spellen. Wanneer klanken in dezelfde woorden aan weerszijden van de enquêteursgrens verschillend weergegeven zijn, is de kans niet gering dat dit verschil teruggaat op een verschillende interpretatie door de optekenaar. Op het samenvallen van de 'klankgrens' met de enquêteursgrens in RND heeft Goossens (1977) al gewezen. Hij toont een voorbeeld in de grensgebieden van Belgisch-Limburg en Vlaams-Brabant, en van Antwerpen en Vlaams-Brabant.⁹

In de Noord-Limburgse optekeningen spelt Claessens soms [æ] waar Passage [ɛ] spelt. SGV-opgaven en later vervaardigde dialectwoordenboeken spellen *e* [ɛ]. We hebben verschillen die hoogstwaarschijnlijk toevallig samenvallen met de enquêteursgrens genegeerd. Het gaat om de gevallen die opgesomd zijn in tabel 2. Opvallend is dat Claessens klinkers als *opener* en soms *langer* heeft gehoord dan Passage.

RND is gebaseerd op gesproken dialect en dat houdt in dat de precieze uitspraak van de zinsmelodie en spreektempo kan afhangen. Dit kan bepalen of een klank kort, halflang of lang wordt uitgesproken. Zo kunnen bijvoorbeeld onbeklemtoonde volle klinkers als *sjwa* worden gerealiseerd. Terecht hebben de RND-optekenaars ook assimilatievormen genoteerd, die wij in onze omspelling weer ongedaan hebben gemaakt om de woorden beter met elkaar te kunnen vergelijken.

⁷ Zie Blancquaert 1962: V.

⁸ Een typisch voorbeeld is het Noord-Limburgse woord voor *eten* dat in RND vaker als [ɛtə] is opgetekend, met een klinkerkwantiteit die voor en na deze enquête nooit is opgetekend. Wél vinden we voor en na die tijd [ɛ:tə], zoals dit woord ook nu nog wordt uitgesproken.

⁹ Zie Goossens 1977: 70-72.

Tabel 2 Klinkergrenzen die samenvallen met de enquêteursgrens (Claessens vs. Passage) in het onderzoeksgebied.

<i>Swadesh-</i> <i>nr.</i>	<i>Nederlands</i>	<i>Passage o.a.</i> <i>Tegelen,</i> <i>Beringe</i>	<i>Claessens</i> <i>Belfeld, Helden,</i> <i>Kessel</i>	<i>onze keuze</i>
90	hart	hɛRt	hæRt	[hɛRt]
69	staart	T: ʃtɛRt B: ʃtæRt	ʃtæRt	[ʃtɛRt]
92	drinken	dRɪŋkə	dRɛŋkə	[dRɪŋkə]
104	denken	dɪŋkə	dɛŋkə	[dɪŋkə]
138	naaien	nɛjə	næjə	[nɛjə]
171	berg	bɛRç	bæRç	[bɛRç]
180	warm	wɛRm	wæRm	[wɛRm]
206	omdat	ɣm dɛt	um dæ̃t	[ɣm dɛt], [um dɛt]
8	dat	dɛt	dæ̃t	(geschrapte ingang)
36, 40	vrouw	vRɔw	vRɔ:w	(geschrapte ingang)

Van de 207 Swadesh-woorden zijn er 108 in de RND-enquête te vinden. Daarvan zijn er 26 geschrapt: zeventien vertoonden geen duidelijke differentiatie, zeven bleken maar in enkele lijsten (minder dan de helft) opgetekend en twee vertoonden willekeurig gedistribueerde woordtypen. Uiteindelijk bleven er 82 bruikbare RND-Swadesh-woorden over voor ons onderzoek, die zijn opgesomd in tabel 3.

Tabel 3 De 82 voor ons onderzoek gebruikte Swadesh-woorden uit de RND-enquête (*schuin* = (bruikbare) Swadesh-woorden die wel in RND, maar niet in SGV staan).

1. ik; 2. jij; 3. hij; 4. wij; 5. jullie; 6. zij (mv); 8. die (m); 9. hier; 10. *daar*; 11. wie; 13. waar; 16. niet; 18. *veet*; 21. *ander*; 22. *één*; 23. *twee*; 24. *drie*; 25. vier; 26. vijf; 27. *groot*; 28. lang; 29. breed; 30. *dik*; 32. klein; 38. mens; 39. kind; 44. *beest* (=dier)¹⁰; 51. boom; 54. bos (=woud); 59. bloem; 60. gras; 64. bloed; 67. *ei*; 69. staart; 71. haar; 73. *oor*; 74. oog; 76. mond; 80. voet; 82. knie; 90. hart; 92. drinken; 96. spuwen; 101. zien; 102. *horert*; 103. weten; 104. denken; 106. vrezen; 113. slaan; 114. snijden; 116. steken; 118. spitten; 119. zwemmen; 121. lopen; 122. komen; 123. liggen; 125. staan; 135. duwen; 137. binden; 138. naaien; 140. zeggen; 142. spelen; 156. steen; 159. *aarde*; 164. sneeuw; 167. vuur; 169. branden; 170. weg; 171. *berg*; 173. groen; 178. dag; 180. warm; 181. koud; 183. nieuw; 184. oud; 185. goed; 190. rond; 198. ver; 202. in; 203. met; 205. als; 206. omdat.

¹⁰ In RND vonden we voor *animal* enkel het woordtype *beest*, in SGV enkel *dier*.

3.3 Verwerking van de Swadesh-ingangen uit RND

De fonetische vormen uit RND worden gebruikt voor de analyse op basis van de zogeheten Levenshtein-afstanden, waarbij de verschillen worden bepaald op grond van de vergelijking van transcriptietekens. Deze methode is bijvoorbeeld toegepast door Heeringa (2004, 2007), maar ook door ons op het SGV-materiaal (Bakker & Van Hout, 2012). Het is ook mogelijk om zelf de talige kenmerken te bepalen op grond waarvan de clusteranalyse moet worden uitgevoerd.

We hebben dat ook al gedaan met het SGV-materiaal. Voor elke Swadesh-ingang hebben we bepaald of de vorm noordelijk was of zuidelijk (dichotoom), op grond van de kennis die we van dat gebied hebben. Om zicht te houden op de gecodeerde verschijnselen, hebben we besloten per ingang één verschijnsel te coderen. Daartoe hebben we een hiërarchie opgesteld, die staat in tabel 4. Een hoger vermeld criterium gaat voor een lager vermeld criterium. Volgende voorbeelden illustreren de werking van deze criteriahiërarchie. Voor *jij* vonden we in RND de vormen [jɛj], [jɛj], [duw], [duw], [dɪç]. Hierop is het eerste criterium *woordtype* al van toepassing. Dit levert dus de tweedeling [jɛj], [jɛj] ↔ [duw], [duw], [dɪç] op. Voor *scherp* vonden we de vormen [sçɛRp], [sçɛ:Rp] en [ʃɛRp]. Deze zouden we naar klinker of medeklinker kunnen indelen. Deze ingang passeert criterium 1 *woordtype*, omdat dit niet van toepassing is, maar landt bij criterium 2 *medeklinker* dat wél van toepassing is. Dit criterium levert de tweedeling [sçɛRp], [sçɛ:Rp] ↔ [ʃɛRp] op. (Een tweedeling op grond van klinkerkwantiteit gebeurt niet, omdat *klinkerkwantiteit* pas criterium 4 is; dit criterium bereiken de *scherp*-vormen niet, omdat criterium 2 al van toepassing is.) Als laatste voorbeeld noemen we *gras* waarvoor we [ɹRas], [ɹRa:s], [ɹRas] en [ɹRa:s] hebben gevonden. Hoe deze woordvormen in te delen? Ze passeren de criteria 1 en 2, omdat die niet van toepassing zijn en landen bij 3 *klinkerkwaliteit*, het eerste dat wél van toepassing is. Dit levert de tweedeling [ɹRas], [ɹRa:s] ↔ [ɹRas], [ɹRa:s] op. Omdat ze bij criterium 3 geland zijn, dalen ze niet verder naar criterium 4 *klinkerkwantiteit*, een criterium dat op zich toepasbaar is, maar te laag in de rangorde staat.

Deze criteriahiërarchie bepaalt per ingang de tweedeling in noordelijke en zuidelijke vormen. Doordat de vormen in RND verschillen van die van SGV, is ook de indeling in enkele gevallen verschillend. In RND bijvoorbeeld is nergens het type *zijlie* ([zɪli] derde persoon meervoud, onderwerp) genoteerd. Ook de vorm [mins] voor *mens* komt in RND niet voor. Bakker (2012) gaat dieper in op enkele opmerkelijke verschillen tussen de gegevens van RND en SGV (bv. de diftongering van de middenklinkers), maar de overeenkomsten zijn veel talrijker dan de verschillen.

Tabel 4 Criteriahiërarchie bij de noord-zuidindeling van Swadesh-ingangen.

1	Woordtype	bv. <i>du</i> -vormen ↔ <i>gij</i> -vormen
2	Medeklinker, m.u.v. Panninger zijlijn (zie 5) ¹¹ & eind-t na medeklinker (zie 6)!	bv. sçɛRp, sçɛ:Rp ↔ ʃɛRp* & ni, nɪ, ne: ↔ ne:t
3	klinkerkwaliteit	bv. blu:t ↔ blo:t
4	klinkerkwantiteit	bv. vif ↔ vi:f
5	Panninger zijlijn	bv. slo:n ↔ ʃo:n
6	Eind-t- & eind-t-deletie na medeklinker	bv. naçt ↔ naç*

* voorbeelden uit de SGV-enquête.

Tabel 5 Overzicht van gewijzigde transcripties in het RND-materiaal.

<i>Swadesh-nr.</i>	<i>Toelichting</i>
24	drie Blerick: [dRi] is gewijzigd in [dRe:j].
26	vijf Horst: [vif] is gewijzigde in [vi:f]; Beringe: [vif] is geschrapd en alleen [vi:f] is behouden.
67	staart Merselo en Velden: [stæRt] is gewijzigd in [staRt].
93	eten Volgens de opgaven is er een noord-zuidtegenstelling [ɛtə] ↔ [ɛ:tə], maar noch in SGV noch in latere opgaven is <i>ette</i> bekend. Dat geldt zelfs voor dialecten ten noorden van ons onderzoeksgebied als Gennep ¹² en Groesbeek ¹³ die alle enkel [ɛ:tə] kennen. [ɛtə] hebben we gewijzigd in [ɛ:tə]. Daarmee is er geen differentiatie meer en dus is deze ingang geschrapd.
101	zien Maasbree: [zi:n] is gewijzigd in [ze:n]. ¹⁴
113	slaan Belfeld, Helden en Kessel geven enkel het voltooid deelwoord [jəsla:jə] (zonder gemouilleerde s). Merkwaardigerwijs hebben Tegelen (net boven Belfeld) en Beringe (noordwestelijk van Helden) wél [jəʃla:jə]. Helden heeft wel [ɪnʲəʃlɪk] (ingeslikt) en Kessel [ʃlɪkə] (slikken). Uit andere RND-woorden blijkt dat deze plaatsen allemaal ten oosten van de Panninger zijlijn liggen, zodat we voor deze plaatsen [jəsla:jə] hebben gewijzigd in [jəʃla:jə] en hiervan de infinitief [ʃlo:n] hebben afgeleid.
123	liggen Tegels [lɪjə] is gewijzigd in [lɪgə].
198	ver Blerick: [wit] is gewijzigd in [wi:t].
202	in Velden: de nevenvorm [ɪn] is opgegeven en [ɪn] is als enige vorm behouden.

¹¹ Eind-t-deletie na medeklinker is een voortschrijdend proces dat – hoewel het in het zuiden sterker is dan in het noorden – verder weinig onderscheidend is. Vandaar dat dit criterium helemaal onderaan staat.

¹² Zie Van Dinter, 1993.

¹³ Zie Giesbers-Müskens, 2007.

¹⁴ Zie Wijnen, 2007.

Een klein aantal transcripties hebben we niettemin aangepast, omdat ze gezien de opgaven uit SGV- en de RND-opgaven in onmiddellijke buurplaatsen en de beschikbare lokale woordenboeken hoogst onwaarschijnlijk waren. Tabel 5 geeft een overzicht van onze aanpassingen.

Het 'Brabantse' Meijels

Tot slot willen we er nog eens nadrukkelijk op wijzen dat we Meijel in de geselecteerde plaatsen hebben opgenomen. De makers van het WLD (Keulen 2006) rekenen het Meijels tot het Kleverlands, maar daarin neemt het een unieke plaats in. Gemeen met het Centraal Limburgs heeft het [ʃ] in anlaut voor [R] en voor klinker (de Panninger zijlijn omsluit Meijel) en de moullering, maar die laatste staat eigenlijk op zichzelf (Crompvoets 1991). Crompvoets (1991) is van mening dat het Meijels dialect nauwer aansluit bij de aangrenzende Oost-Noord-Brabantse dan bij de aangrenzen-de Limburgse. Dit betekent dat we er rekening mee moeten houden dat Meijel ook een aparte plaats zal gaan innemen in onze analyses. Vaak bleken in onze data de Meijelse ingangen anders dan die van de andere dialecten. In tabel 6 staat een overzicht van Brabants getinte woorden (zie voor een uitgebreider overzicht: Crompvoets 1991). Tabel 7 geeft twee voorbeelden van de uniek Meijelse moullering.

Tabel 6 Brabants getinte Meijelse woorden die het Meijels tegenover alle andere gekozen dialecten plaatsen.

Swadesh-nr.	Nederlands	Meijels	overige dialecten (* = woordtype, n = noorden, z = zuiden) als geschrapte variant:
8	die (m)	[di]	*dee
8	dat	[dɛ]	[dɑ] (nevenvorm), [dat], [dɛt] (voornaamwoord)
12	wat	[wɑ]	[wat], [wɛt], [wa:t] (enkel als <i>iets</i>)
26	vijf	[vɛif]	[vif] (n), [vi:f] (z)
35	dun	[dʏ:n]	[dʏn]
38	mens	[mɛns]	[me:ns], [mɛ:ns] (n), [mɛns] (z)
39	kindje	[ke:ntʰə]	[kɪntʰə], [kɪntʰə] (mv-vorm beter)
55	zaad	[zɑ]	[zɑ:t]
64	bloed	[blu]	[blu:t] (n), [blo:t] (z)
96	spuwen	[spɔwə]	*spijen
110	dood (maken)	[dɔ]	[duɛt]
164	sneeuw	[snɔw]	*snee
181	koud	[kɑ:w]	*kald (n), *koud (z)
185	goed	[ju:]	[ju:t] (n), [jo:t] (z)
203	met	[mɛ]	[mɛt] (n), [mɛt], [mɛt] (z)
		((mɛt))	

Tabel 7 Meijelse woorden met uniek Meijelse mouillering die het Meijels tegenover alle andere gekozen dialecten plaatsen.

<i>Swadesh-nr.</i>	<i>Nederlands</i>	<i>Meijels</i>	<i>overige dialecten (n = noorden, z = zuiden)</i>
198	wijd, ver	[wit]	[wit] (n), [wi:t] (z)
206	omdat	[ymdɛt]	[ymdat], [ɔmdat] (n), [ymdɛt] (z)

3.4 De analyses van de RND-Swadesh-woorden met L⁰⁴

De gegevens uit RND zijn op drie manieren geanalyseerd, net zoals we dat ook bij SGV hebben gedaan (Bakker & Van Hout 2012). De data zijn geanalyseerd met de Levenshtein-afstand die berekend wordt op grond van het aantal inserties en deleties dat nodig is om van de ene reeks van lettertekens naar de andere reeks te komen. We hebben daarvoor de data omgezet in X-SAMPA (Wells 1995). Volgens de klassieke of ongewogen Levenshtein-methode wegen alle omzettingen even zwaar (zie Heeringa 2004). Daarbij zijn de kleinere of grotere verschillen tussen de betrokken segmenten niet gedifferentieerd. Zo is volgens deze methode het verschil tussen [tant] en [ta:nt], [tant], [tant] telkens één en tussen [tant] en [tanɰ] twee. We hebben ook nog een andere berekeningsmethode toegepast. Hierbij wordt uitgegaan van een weging van de stappen op grond van de klankeigenschappen van de betrokken segmenten (hier speelt dus de fonetisch-fonologische afstand een rol). De kenmerken van de klanken worden gewogen, waarmee een verfijndere afweging van de verschillen wordt gemaakt (procedure XTOKENS in RuG/L⁰⁴). Meer informatie is te vinden in Heeringa (2004). We hebben dit de *gewogen Levenshtein-methode* genoemd. Beide Levenshtein-methodes kunnen worden gekwalificeerd als algoritmische methodes.

Tegenover de algoritmische methode staat de kennisgestuurde methode, waarbij de onderzoeker bepaalt op grond van welk criterium er een verschil is tussen vormen. Voor elke Swadesh-ingang hebben we zelf bepaald of de vorm noordelijk is of zuidelijk (dichotoom).

Daarmee hebben we drie matrices met ongelijkenismaten tussen plaatsen: de matrix met de gewone Levenshtein-methode, de matrix met de gewogen Levenshtein-methode en de matrix met de kennisgestuurde ongelijkenismaten. We hebben de analyses telkens uitgevoerd mét Meijel en zonder Meijel, wat resulteerde in zes datamatrices, waarop we clusteranalyses hebben toegepast. Het gaat om de clusteranalyse in het pakket RuG/L⁰⁴ dat kan omgaan met ontbrekende waarden en waarbij meer varianten/ waarden kunnen worden opgegeven. Het toegepaste classificatiecriterium is Ward's method, een gebruikelijk criterium in het Groningse

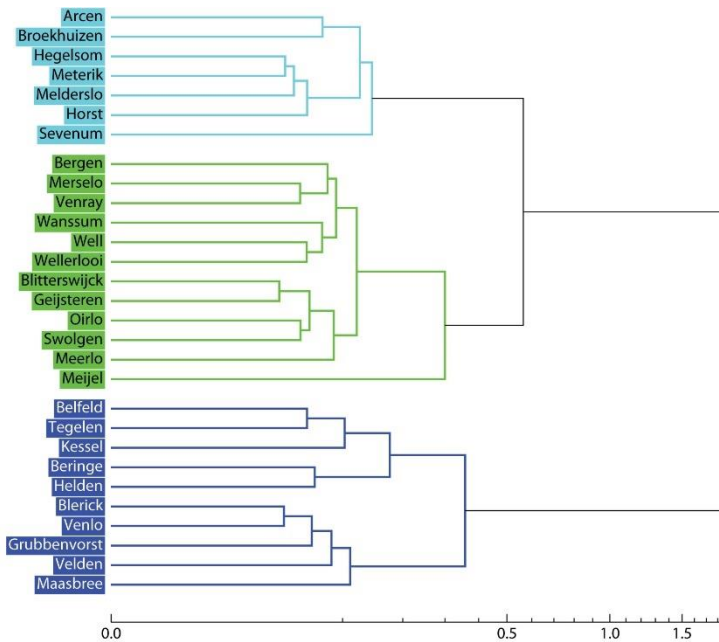
pakket en in clusteranalyses (andere criteria leverden overigens geen afwijkende patronen op). De betrouwbaarheden en de lokale incoherenties van de datamatrices staan in tabel 8.

Tabel 8 Betrouwbaarheden en lokale incoherenties van de zes datamatrices.

<i>Method</i>	<i>Meijel</i>	<i>Cronbach's α</i>	<i>Lokale incoherentie</i>
Noord-zuid gecodeerd	Nee	0,94	0,37
X-SAMPA ongewogen	Nee	0,95	0,30
X-SAMPA gewogen	Nee	0,95	0,30
Noord-zuid gecodeerd	Ja	0,94	0,43
X-SAMPA ongewogen	Ja	0,95	0,36
X-SAMPA gewogen	Ja	0,95	0,36

De betrouwbaarheidswaarden (het minimum is 0, het maximum is 1) blijken nauwelijks te verschillen. Bovendien zijn ze hoog (.94 of .95), gegeven de 86 woorden. Dit toont aan dat de metingen stabiel zijn en dat die stabiliteit nauwelijks varieert met de toegepaste methode. De betrouwbaarheidswaarden zijn vergelijkbaar met de waarden die we vonden in SGV. Wat betreft de lokale incongruentie (het minimum is 0, het maximum is 1; hoe incongruenter hoe hoger de uitkomst) zijn er twee opvallende uitkomsten. Op de eerste plaats stijgt de incoherentie als Meijel meedoet in de analyses. Dat is niet verwonderlijk, omdat Meijel eigen varianten inbrengt en blijkbaar minder goed in het geografische beeld past. Dat brengt ons bij de tweede opvallende uitkomst. Het verschil in congruentie wordt vooral duidelijk als we naar de X-SAMPA-data kijken. Daar komen de specifiek Meijelse vormen nog sterker tot uiting. De incongruentie die we vinden voor de 0/1-data zonder Meijel, is vergelijkbaar met wat we in de SGV-data vonden. De X-SAMPA-data zonder Meijel leveren opmerkelijk lage incongruenties op. De incongruenties zijn verder moeilijk te evalueren, maar de gevonden waarden maken duidelijk dat nabije plaatsen inderdaad veel sterker op elkaar lijken dan plaatsen die verder uit elkaar liggen en dat dat effect bijzonder sterk is, wanneer we de fonetische details in de analyse betrekken.

De clusteranalyses die we hebben uitgevoerd op de resultaten van de zes matrices met afstanden tussen de plaatsen (drie methodes maal mét en zonder Meijel), leverden vergelijkbare uitkomsten op met slechts marginale verschillen. Alle drie de methodes resulteren in de driedeling in het dendrogram van figuur 1. Als Meijel in de dataverzameling zat, kwam het altijd in hetzelfde cluster als in figuur 1. Alles wijst erop dat de gevonden driedeling zeer robuust is.

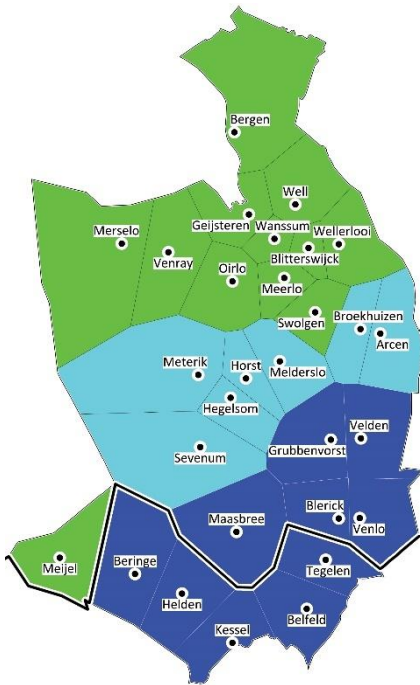
Figuur 1 Dendrogram van de clusteranalyse van de dichotome noord-zuiddata (volgens de kennisgestuurde methode).

Figuur 1 toont een dendrogram met drie clusters. Er is een cluster met duidelijk Kleverlandse dialecten in het noorden. Verder is er een tweede cluster in het midden van het gebied rondom Horst, Sevenum en Arcen (in figuur 1 de bovenste zeven plaatsen). Tot slot is er een zuidelijk cluster met als grootste plaats Venlo. Het middencluster (in figuur 1 de bovenste zeven plaatsen) voegt zich eerder bij het noordelijke dan bij het zuidelijke cluster. Sevenum voegt zich hier als laatste bij het middencluster. Meijel sluit zich aan bij het noordelijke Kleverlandse cluster, als laatste en duidelijk verschillend van de andere plaatsen, maar blijkbaar past het daar beter dan in de twee andere clusters. Het Meijels is dus zeker geen zuidelijk Limburgs dialect, zo mogen we concluderen. Het kaartje met deze drie gebieden staat in figuur 2a.

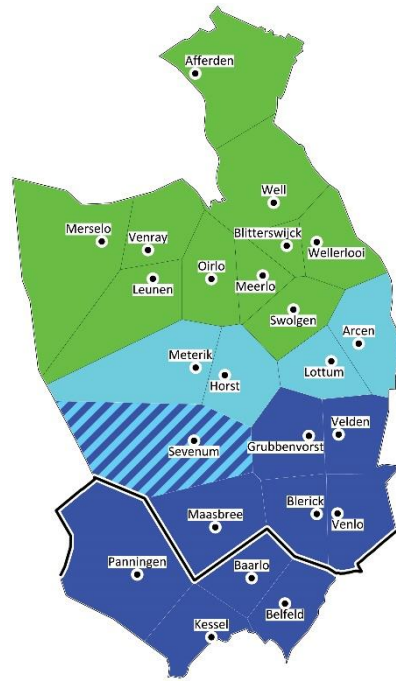
In figuur 2 staat links (figuur 2a) de uitkomst van de RND-analyses en daaraan is rechts (figuur 2b) de uitkomst van de SGV-analyses toegevoegd (Bakker & Van Hout 2012). Voor de interpretatie is het van belang te weten hoe het door ons gebruikte

karteringsprogramma werkt.¹⁵ Het programma trekt zoveel mogelijk rechte grenzen, op gelijke afstand tussen de als punten getekende kernen. De SGV-plaatsen komen niet helemaal overeen met de RND-plaatsen (zie tabel 1). Als een naburige kern ontbreekt, komt de grenslijn halverwege tussen de ene kern en de eerstvolgende kern verderop te liggen. Op het oog lijkt de oppervlakte van die plaats per kaart te verschillen, terwijl die afstand afhangt van de afstand van de eerstvolgende kern op de kaart. Ook de oostgrens van Meijel wordt daardoor beïnvloed. In de SGV-enquête ontbreekt Meijel, zodat de werkelijke oostgrens van Meijel deel uitmaakt van de buitenrand van de grondkaart. In de RND-enquête zijn wel Meijelse gegevens beschikbaar. Daardoor is het grondgebied van de hele gemeente Meijel op de grondkaart getekend. Het karteringsprogramma heeft vervolgens de grens tussen Meijel en Beringe werktuiglijk precies halverwege beide plaatsen getrokken. In werkelijkheid verloopt de oostgrens van Meijel zoals in figuur 2b. Bij vergelijkingen tussen de twee kaartjes gaat het erom door welke kleur een kern omgeven is, niet hoe groot de oppervlakte is. Ook het verloop van de Uerdinger lijn is verschillend op de twee kaarten. Hier gaat het erom welke plaatsen ze scheidt, niet wat de vorm precies is.

¹⁵ Het karteringsprogramma is een combinatie van Google Earth Pro, RuG/L⁰⁴, Gabmap, Adobe Illustrator CS6 en Adobe Photoshop CS6.

Figuur 2a Driedeling op grond van de RND-analyses; de lijn is de Uerdinger lijn.

Figuur 2b Driedeling op grond van de SGV-analyses (Bakker & Van Hout 2012); de lijn is de Uerdinger lijn.

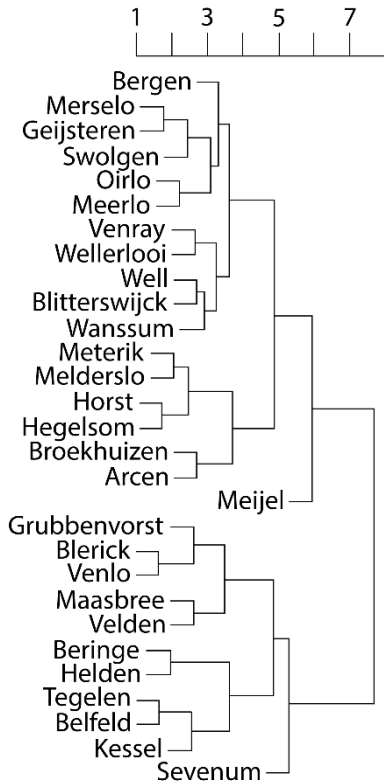
Het kaartje in figuur 2a geeft wederom het gebied aan dat we in Bakker & Van Hout (2012) omschreven hebben als de *Horster band*. Het gaat om het middengebied dat blijkbaar een overgangszone vormt tussen de Kleverlandse en Limburgse dialecten. Ook Broekhuizen blijkt hierbij te horen. Het betreft aaneengesloten gebieden, met uitzondering van – zoals verwacht – Meijel. Meijel neigt toch wat meer naar de Kleverlandse dialecten van het noorden. Sevenum was in de SGV-analyse wankelmoedig en een dialect dat in lag tussen het zuidelijke cluster en de Horster band. In de RND-uitkomsten wordt Sevenum bij de Horster band gerekend, maar het neemt daarin toch een aparte plaats in. Het voegt zich als laatste bij de dialecten van de Horster band.

De Uerdinger lijn die in beide kaartjes is aangegeven, speelt in de indeling een ondergeschikte rol, alhoewel deze duidelijker aanwezig is in de clusteranalyses van de RND-gegevens dan in de SGV-analyses. Als we kijken naar Venlo en de andere clusteranalyses op de RND-gegevens, dan zien we dat het steeds cluster met Velden, Grubbenvorst, Blerick en Maasbree. Wellicht is deze grens versterkt door de

aanwezigheid van Beringe, waarvan het dialect zich niet of nauwelijks onderscheidt van dat van Helden of Panningen, en door de afwezigheid van Baarlo dat afhankelijk van de analyse wisselde van plek in de SGV-data. Tegelen hoort bij het zuidelijkste deel en dat komt mooi overeen met de Uerdinger lijn. Het dialect van Tegelen onderscheidt zich zeer weinig van dat van Belfeld.

3.5 Clusteranalyses met DIANA en APE

De clusteranalyses die we hierboven hebben toegepast, gaan uit van het agglomeratie-principe, d.w.z. de analyse bouwt de clusters op (van beneden naar boven) vanuit de afzonderlijke objecten (plaatsen in ons geval). Divisie clusteranalyse gaat uit van een alomvattend groot cluster en maakt een tweedeling, om die vervolgens ook weer op te splitsen (van boven naar beneden) tot de analyse is aanbeland bij een vertakking van alle objecten (plaatsen). Als onze eerder gevonden clustering robuust is, zullen we een vergelijkbare clustering terugvinden bij een divisieve aanpak. We hebben hiervoor de procedure DIANA uit het statistische pakket R gebruikt. We hebben gekozen voor de euclidische afstandsbepaling, waarbij we dubbelopgaves (zowel de noordelijke als de zuidelijke varianten komen voor) de waarde van 0.5 hebben toegekend. Het resultaat van de analyse staat in figuur 3.

Figuur 3 Uitkomst divisieve (van boven naar beneden) clusteranalyse met DIANA. Pakket R.

In figuur 3 zien we – Meijel en Sevenum even buiten beschouwing latend – na de eerste tweedeling wederom drie clusters: een noordelijke groep, een middengroep en een zuidelijke groep. Meijel wordt afgesplitst van de noordelijke groep en middengroep. Sevenum is nu van cluster gewisseld en hangt in de periferie van het zuidelijke cluster. Dit beeld hebben we eerder gezien bij de analyses van de SGV-gegevens, waarin het Sevenums als een overgangsdialect (zie ook figuur 2b) voor de dag komt. Verder is de Uerdinger lijn weliswaar terug te vinden, maar die afsplitsing is duidelijk minder uitgesproken dan die van de Horster band. De divisieve coëfficiënt is .68, wat erop wijst dat de plaatsen goed clusterbaar zijn. De conclusie is dat de divisieve aanpak een resultaat oplevert dat aansluit bij de eerdere uitkomsten.

Voor we verder gaan met de analyses, willen we eerst even stilstaan bij de indexen die we met onze benadering met uitkomsten van 0, 0.5 en 1 per plaats krijgen. Gezien het terugkomende regelmatige patroon in de clusteranalyses is het te

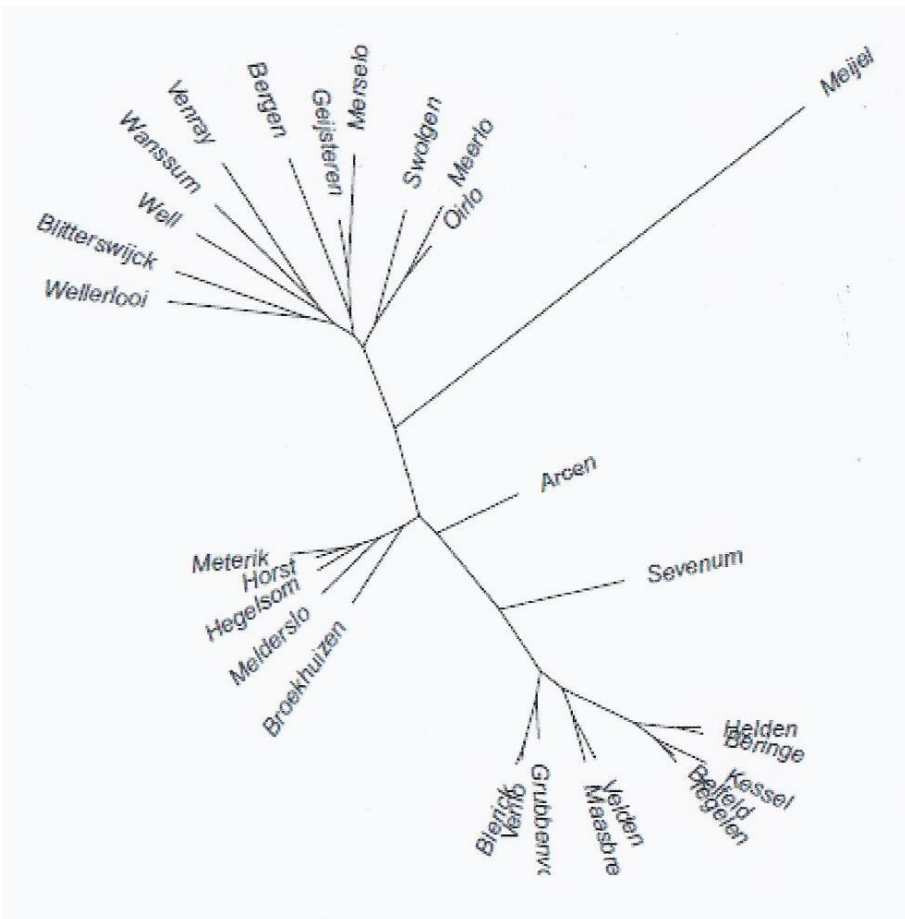
verwachten dat de indexen per plaats in waarde toenemen gaande van noord naar zuid. De indexen zijn weergegeven als proporties en zijn te vinden in tabel 9. Hierin draait het om de index (de derde kolom) die de uitkomst van zuidelijke elementen aanduidt. Op grond van deze percentages zijn de plaatsen gerangschikt: hoe meer zuidelijke elementen een dialect vertoont, hoe lager de plaats (tweede kolom) in de rangschikking (eerste kolom) staat. De indexwaarden (derde kolom) maken een patroon van clusters en breuken zichtbaar dat in de laatste kolom (Classificatie) is weergegeven.

Tabel 9 laat zien dat de clustering terug te vinden is in de index van zuidelijke elementen. Dat geldt niet voor Meijel, want dat zou op grond van de index een Kleverlands dialect zijn. Het staat in de clusteranalyses steeds apart, omdat het blijkbaar een beperkt aantal zuidelijke kenmerken heeft, maar de selectie komt niet goed overeen met die van de Kleverlandse dialecten. Het deelt dus ook een beperkt aantal kenmerken met de zuidelijke dialecten. Omdat het aantal kenmerken beperkt is, schuift bij twijfel Meijel vanzelf naar de noordelijke dialecten op. De uitkomst van Sevenum toont duidelijk aan dat zijn dialect tussen de Horster band en de zuidelijke dialecten staat. De breuk tussen de Horster band en de noordelijke dialecten (.09) is duidelijk kleiner dan die met de zuidelijke dialecten (.11 + .08 = .19). Binnen de groep van zuidelijke dialecten zien we een tweedeling die eveneens steeds terugkeert, namelijk die tussen de dialecten bóven de Uerdinger lijn en die van ónder de Uerdinger lijn. De breuk (.09) is evenwel beduidend kleiner dan die tussen de zuidelijke dialecten en de Horster band.

De volgende stap die we zetten om de indeling van de dialecten te bepalen, is een clusteranalyse gebaseerd op *neighbor joining*, in combinatie met een boom zonder wortels. Een boom zonder wortels heeft het voordeel dat de onderlinge afstanden worden weergegeven, zonder dat er een hiërarchie wordt aangegeven, waardoor de ordening meer de structuur heeft van een netwerk (Paradis 2006: 100). De burens (paren) worden achtereenvolgens aan elkaar gekoppeld, waarbij de takken de afstand weergeven. Deze methode wordt vaak toegepast in fylogenetische schattingen om de mate van verwantschap tussen de onderzochte objecten in kaart te brengen. De structuur die resulteert, heeft de kleinst mogelijke totale lengte aan takken. Voor de berekening hebben we het pakket APE (Analysis of Phylogenetics and Evolution, als pakket te installeren in R; zie Paradis 2006) toegepast. Het resultaat van deze analyse staat in figuur 4.

Tabel 9 Index is de proportie zuidelijke varianten. De plaatsen zijn geordend van laag naar hoog en zijn geïnclassificeerd naar dialectgebied. Binnen de dialectgebieden is het bereik van uitkomsten aangegeven en tussen de dialectgebieden de omvang van de breuk.

	<i>Plaats RND</i>	<i>Index</i>	<i>Classificatie</i>	
1	Meijel	.27	buitenbeentje – Peellands	
		geen breuk		
2	Venray	.28	noordelijk	bereik .28- .39
3	Bergen	.29	noordelijk	
4	Merselo	.29	noordelijk	
5	Blitterswijck	.30	noordelijk	
6	Geijsteren	.31	noordelijk	
7	Wellerlooi	.31	noordelijk	
8	Well	.33	noordelijk	
9	Swolgen	.34	noordelijk	
10	Oirlo	.35	noordelijk	
11	Wanssum	.35	noordelijk	
12	Meerlo	.39	noordelijk	
		breuk = .09		
13	Melderslo	.48	Horster band	bereik .48- .54
14	Meterik	.48	Horster band	
15	Horst	.52	Horster band	
16	Broekhuizen	.53	Horster band	
17	Hegelsom	.53	Horster band	
18	Arcen	.54	Horster band	
		breuk = .11		
19	Sevenum	.65	Overgangsdialect	
		breuk = .08		
20	Grubbenvorst	.73	zuidelijk, boven Uerdinger lijn	bereik .73- 81
21	Blerick	.77	zuidelijk, boven Uerdinger lijn	
22	Venlo	.78	zuidelijk, boven Uerdinger lijn	
23	Velden	.80	zuidelijk, boven Uerdinger lijn	
24	Maasbree	.81	zuidelijk, boven Uerdinger lijn	
		breuk = .09		
25	Beringe	.90	zuidelijk, onder Uerdinger lijn	bereik .90- .94
26	Helden	.91	zuidelijk, onder Uerdinger lijn	
27	Tegelen	.92	zuidelijk, onder Uerdinger lijn	
28	Belfeld	.94	zuidelijk, onder Uerdinger lijn	
29	Kessel	.94	zuidelijk, onder Uerdinger lijn	

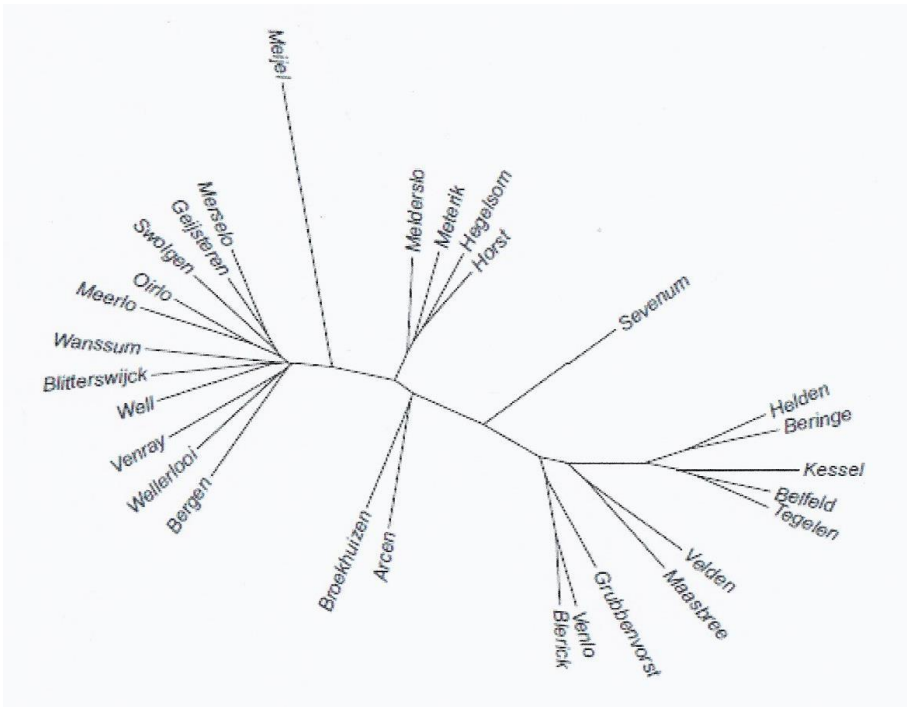
Figuur 4 Ongewortelde boom gebaseerd op *neighbor joining* (procedure NJ in APE). Wederom zijn de euclidische afstanden gebruikt.

Figuur 4 bevestigt de uitkomsten van de eerdere analyses en is in bepaalde opzichten zelfs duidelijker. Meijel is wederom een buitenbeentje. De Kleverlandse dialecten liggen netjes bij elkaar boven in de structuur en de zuidelijke dialecten onderin. Daartussen liggen de dialecten uit de Horster band, waartoe we – gezien de geringe afstand – ook Arcen rekenen. Sevenum nestelt zich netjes tussen de Horster band en de zuidelijke dialecten, terwijl de Uerdinger lijn ook weer herkenbaar is, maar duidelijk minder van betekenis is dan de verschillen tussen de drie grote clusters.

Hoe robuust zijn de afstandsverhoudingen? Dat kunnen we nagaan met *bootstrapping*, waarbij we telkens een steekproef met teruglegging nemen uit de matrix van kenmerken die we hebben. Onderliggende gedachte is dat als de kenmerken

globaal genomen dezelfde onderliggende geografische structuur weergeven, de uitkomsten robuust zullen zijn.

Drempel voor een binaire vertakking is .5, wat wil zeggen dat het betreffende onderscheid in meer dan de helft van de steekproeven terugkeert (zie Paradis 2006: 119). Daar waar dat minder is, zullen takken dus samenvallen (met multichotome vertakkingen). Het resultaat staat in figuur 5.

Figuur 5 Consensusboom van de bomen van 1000 steekproeven (*bootstrapping*) uit RND. De drempel voor de vertakking is .5.

De structuur in figuur 5 laat zien dat de onderscheidingen die we gemaakt hebben op grond van eerdere analyses, robuust zijn. Enkele aanvullende punten zijn van belang. De Kleverlandse dialecten vormen een duidelijk homogene groep. Er zijn verschillen, maar die leiden niet tot steviger afsplitsingen. Binnen de Horster band is er een tweedeling, waarbij Arcen en Broekhuizen een aparte deelverzameling vormen. Binnen de zuidelijke dialecten zijn duidelijk deelverzamelingen van dialecten herkenbaar, waarbij de zuidelijke dialecten van onder de Uerdinger lijn weer netjes bij

elkaar gegroepeerd staan. De structuur in figuur 5 bevat nog interessante verdere afsplitsingen binnen de clusters, maar die willen we hier verder niet bespreken.

3.6 Conclusie en discussie

In deze bijdrage hebben we dialectgegevens afkomstig uit RND kwantitatief geanalyseerd, met het doel de grens te vinden tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Limburg. In de Nederlandse dialectologie geldt de Uerdinger lijn doorgaans als de scherprechter, al schrijft Keulen (2009) dat het eigenlijk de minst slechte keuze is. In Bakker & Van Hout (2012) hebben we op grond van kwantitatieve analyses van gegevens uit de SGV-enquête aangetoond dat de belangrijkste grens daar niet lag. In dit artikel hebben we ingezet op gegevens uit RND die als een echte toetssteen beschouwd mogen worden, omdat eerdere analyses door Heeringa (2004, 2007) en Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers (2001) eigenlijk geen begrijpelijke indeling van de Limburgse dialecten hebben opgeleverd.

3.6.1 Drie groepen en geen Uerdinger lijn

Het is opvallend hoe onze kwantitatieve analyses van het RND-materiaal onze eerdere bevindingen op grond van SGV bevestigen. Hoewel we uit RND minder en deels andere Swadesh-woorden hebben geanalyseerd dan in SGV (Bakker & Van Hout 2012), hoewel we ook andere algoritmes hebben toegepast, en hoewel RND een heel andere soort enquête was dan SGV, houdt de eerder door ons gevonden driedeling glorieus stand. Er zijn drie duidelijke dialectclusters in ons onderzoeks-gebied: de noordelijke dialecten (Kleverlands), de middengroep, door ons de *Horster band* genoemd, en de zuidelijke groep waarvan de grens boven de Uerdinger lijn loopt.

Plaatsen die in beide onderzoeken zijn meegenomen, bevinden zich in dezelfde groep als bij de SGV-metingen, met uitzondering van Sevenum (zie figuur 2). Ook op grond van de RND-data clusterd de Horster band eerder met de noordelijke dan met de zuidelijke groep (zie figuur 3). Dit wordt nog het best duidelijk aan de hand van het algoritme van neighbor joining dat we hebben toegepast, gevolgd door een consensusboom. De analyses met ongewortelde bomen laten het best de tussenpositie zien die Sevenum steeds inneemt en waardoor het bij de ene analyse met de Horster band en met een andere analyse met de zuidelijke groep clusterd.

Figuur 4 en vooral figuur 5 maken duidelijk dat de noordelijke groep een relatief homogene groep vormt. In iets mindere mate geldt dit voor de Horster band. De

zuidelijke groep is heterogener. Vooral in figuur 4 is de Uerdinger lijn zichtbaar, prominenter dan in de SGV-analyses, maar ook hier blijkt die van ondergeschikt belang tegenover de grotere clusters. De conclusie is dat deze isoglosse geen rol speelt wanneer we de noordelijke en zuidelijke dialecten willen afbakenen in Noord-Limburg.

3.6.2 Het Brabantse Meijels

Voor we op die afbakening ingaan, willen we eerst nog ingaan op de positie van Meijel. We hebben het dialect van Meijel in onze RND-analyses meegenomen.

In de WLD-indeling vormt Meijel een Kleverlandse enclave ingeklemd tussen het Centraal-Limburgs, het Oost-Limburgs en de provinciegrens. Bij onze tweedelingen per ingang staan veertien aparte Meijelse ingangen (van de in totaal 82) tegenover de ingangen van alle andere onderzochte dialecten. Onze analyses bevestigen de grote afstand van het Meijels jegens de andere Noord-Limburgse dialecten. Hoort het Meijels wel thuis bij het Kleverlands? Volgens Cromptvoets (1991) sluit het Meijels nauwer aan bij de aangrenzende Noord-Brabantse dialecten en verschilt het Meijels weinig van het dialect van zijn Noord-Brabantse buurdorp Neerkant, al constateert hij dat er “enkele wezenlijke Limburgse” trekjes zijn in het Meijels. Die zijn niet sterk genoeg om het Meijels bij de zuidelijker dialecten te rekenen en mede op grond van de afwezigheid van veel zuidelijke kenmerken komt Meijel steeds bij de noordelijke groep uit. Maes (2012) beschouwt het Meijels als onmiskenbaar Brabants met slechts één structureel 'Hoogduits' kenmerk: de uitspraak [ʃ] voor *sch*, die volgens hem pas eind negentiende eeuw de uitspraak [sç] ging verdringen en via Meijel ook in Neerkant doordrong. De Meijelse moullering ziet hij als een negentiende-eeuwse, autochtone ontwikkeling die losstaat van de Midden-Limburgse. Voor de datering beroept hij zich op de oudste Meijelse tekst uit 1807 (zie Bakker & Kruijsen 2007: 111-113) waarin geen spoor van moullering te ontdekken valt. Het Woordenboek van de Brabantse Dialecten deelt het Neerkants in bij het Peellands (waartoe ook alle Noord-Brabantse buurdialecten van Neerkant horen) en daar hoort het Meijels ook bij.

3.6.3 Welke scherprechter dan?

Als de scherprechter niet de Uerdinger lijn is, welke grens moeten we dan aanhouden? De situatie is er niet eenvoudiger op geworden, omdat de Horster band een overgangsgebied lijkt te vormen. Nu is het wel vaker het geval in de dialectgeografie dat er een overgangszone of menggebied te vinden is tussen twee meer uitgesproken dialectgebieden, maar zijn er misschien argumenten om dit gebied tot het noorden of tot het zuiden te rekenen? Op de eerste plaats valt op dat het overgangsgebied, met uitzondering van Sevenum, scherp is afgebakend. Het lijkt eerder een bufferzone dan een geleidelijk verlopende overgangszone. Als we afgaan op Weijnen (1966) met de pijltjeskaart (zie hoofdstuk 2, fig. 2), dan hoort de Horster band bij de zuidelijke dialecten. Als we afgaan op een zo zuinig mogelijke uitbreiding van de zuidelijke dialecten dan schuiven we de grens lichtjes door tot aan de zuidkant van de Horster band. Als we kijken naar het aantal zuidelijke elementen in onze berekeningen, dan is de breuk tussen de zuidelijke dialecten en de Horster band groter dan die tussen de Horster band en de noordelijke dialecten. Dat lijkt evenzeer te pleiten voor een afbakening ten zuiden van de Horster band.

Zijn er misschien nog inhoudelijke argumenten die te maken hebben met expansies vanuit het noorden of zuiden, met de ontwikkeling binnen het onderzochte dialectgebied? Voor het doen van gefundeerde uitspraken zouden we ons kunnen baseren op eerdere dialectenquêtes in dit gebied: de Amsterdamse lijsten, SGV (1914) en in mindere mate op de Enquête-Willems (1885-1886) die uit de middenzone enkel lijsten uit Horst, Arcen en Sevenum omvat. De veranderingen die tussen 1885 en 1953 optreden blijken relatief gering in aantal en omvang te zijn. De belangrijkste verschuivingen die Bakker (2012) waarneemt, zijn het vanuit het zuiden noordwaarts oprukken van [i:ə], [u:ə] en [y:ə] ten koste van respectievelijk [e:(ɪ)] (< [e:]), [o:(a)]/[o:(ɪ)] (< [o:]) en [ø:(ɪ)] (< [ø:]) en de vanuit Venlo oprukkende ontvelarisering¹⁶ van Blerick en Grubbenvorst.

In zijn analyse van de SGV-gegevens ziet Schrijnen (1920) voornamelijk ontwikkeling van zuid naar noord, in combinatie met een uitstraling van Venlo en mogelijk kleinere noord-zuidontwikkelingen in de zone van de Uerdinger Linie. Hij beroept zich daarbij op Frings (1916) die een massaal oprukken van Ripuarische kenmerken in Nederfrankisch gebied ziet, een stroom die grotendeels door de lijn Wachtendonk-Gelinter wordt gestuit. Nog belangrijker dan de Uerdinger lijn, die iets onder die lijn ligt, acht hij de grens tussen [ʊw]-[ʏç] (*u* als objectvorm van *gij*), de velariseringsgrens, bv. in [hʊŋk] – [hʏnt] (*hond*) en de vocaliseringsgrens van [ç] voor

¹⁶ Met *ontvelarisering* bedoelen we dat de velarisering, de verandering van [nd] in [ŋ] (bv. [andər] > [aŋər], *ander*) en van [nt] in [ŋk], (bv. in [kant] > [kaŋk], *kant*), weer ongedaan is gemaakt.

t, in bv. in [nɔut]/[nɔit] – [nɑç(t)] (nacht), [le:t] – [le:ç(t)] (*licht*). De noordgrens van de velarisering valt vrijwel samen met de zuidgrens van de Horster band. Sevenum velariseert, Venlo velariseert niet en trekt Blerick en in mindere mate Grubbenvorst mee. Volgens Schrijnen (1920) moet Venlo ooit gevelariseerd hebben. Hij wijst op [stɑŋk] (de gebiedende wijs enkelvoud van [sto:n], *staan*) en op [jɛŋk] (*gent, ganzerik*). Hieraan kunnen we nog [ʁɑŋkə] (*bedelen*, Mnl. *granten*) toevoegen en de (in 1807) één keer aangetroffen vorm “stongh” (de verleden tijd van [sto:n], *staan*).¹⁷ In Sevenum hebben [mɪç] (*mij*), [dɪç] (*jou*) in de twintigste eeuw [me:j] en [de:j] definitief verdrongen. Alleen Arcen en Lottum hebben het zuidelijke [hɛ:(n)] (*hij*), de rest het noordelijke [he:j].

Als de expansietheorie vanuit het zuiden klopt, dan heeft de Horster band als succesvolle bufferzone gefunctioneerd en daarmee zouden we de Horster band bij de noordelijke dialecten trekken en beide groepen rekenen tot de Kleverlandse dialecten. Zowel Sevenum als Arcen behoren tot dit Kleverlandse gebied, alhoewel deze dialecten in een recent verleden zijn gaan schuiven in de richting van de zuidelijke dialecten.

Het zou interessant zijn na te gaan hoe het met de verspreiding en sterkte van de tonaliteit staat in het onderzochte dialectgebied. Helaas zijn die gegevens niet beschikbaar.

3.6.4 De rol van de dialectometrie

Tot slot mag de conclusie getrokken worden dat de dialectometrische methodes die we hebben gebruikt, tot overtuigende resultaten hebben geleid en tot een veel scherper inzicht in de taalverhoudingen in het onderzochte Limburgse dialectgebied. Wederom blijken de kennisgestuurde en algoritmische benadering bij het bepalen van afstandsrelaties tussen dialecten te convergeren. Dat pleit voor de algoritmische benadering, maar als taalkundigen willen we graag inzicht hebben in de onderliggende verhoudingen. Dat houdt in dat we ervoor pleiten de algoritmische uitkomsten stevast te plaatsen in een taalkundig perspectief, met bijbehorende analyses. We hebben een aantal aanvullende technieken toegepast. Vooral de techniek van neighbor joining met ongewortelde bomen blijkt interessant voor dialectgeografisch onderzoek, omdat zowel de afstanden als de geografische structuur herkenbaar blijven. We zullen deze

¹⁷ Als bewijzen zijn die paar velariserende vormen niet allemaal even sterk. [jɛŋk] is inderdaad een velarisering, maar komt ook in het volstrekt niet velariserende Venrays en Meerloos-Wanssums voor als [jɛ:ŋk]. Een verouderd Venloos “stongh” is zoals gezegd maar één keer opgetekend. De vorm komt nu wel nog in het nu evenmin velariserende Horster dialect voor. Het Horsters kent ook [stʉŋ(ə)] (*stond(en)*) en [vʉŋ(ə)] – [jəvʉŋə] (*vond(en) – gevonden*).

techniek ook inzetten bij de analyse van de dialectdata aan Duitse kant die we in ons toekomstig onderzoek willen gaan betrekken. We willen nu vooral weten waarom de Uerdinger lijn aan de Duitse zijde wel van groot gewicht is, maar aan Nederlandse zijde niet.

De uitkomsten van ons onderzoek maken ook duidelijk dat de opvatting dat een enkele isoglosse altijd de grenslijn moet vormen tussen dialectgebieden onjuist is, ook niet als de verdediging luidt dat het de minst slechte keuze is (Keulen 2009). Door de vereniging van een groot aantal taalverschijnselen ontstaat er een stabiele, inzichtelijke indeling die rekening houdt met de onderscheiden inbreng van die verschijnselen. In het ideale geval vallen die grenslijnen precies samen en kan één van de betreffende isoglossen de vaandeldrager worden van een onderscheid in dialectgebieden. Misschien gaan we dit voor de Uerdinger lijn vinden aan de Duitse kant.

Rest nog de vraag waarom wij een heldere, convergerende indeling van het onderzochte dialectgebied vinden, terwijl eerdere dialectometrische benaderingen (Heeringa 2004, 2007, Hoppenbrouwers & Hoppenbrouwers 2001) weinig opleverden voor de indeling van het Limburgse dialectgebied. De Limburgse dialecten zijn onderling heterogeen ten opzichte van de onderling homogeenere noordoostelijke dialecten en ze zijn tegelijkertijd zeer verschillend van diezelfde dialecten. Dat kan bij analyses over het hele gebied leiden tot vervagende contouren van grotere dialectgebieden. De contouren van die gebieden worden pas helderder bij onderzoek dat zich nadrukkelijk richt op die deelgebieden. Als dat zo is, moet heroverwogen worden hoe we de indeling van grotere dialectgebieden moeten aanpakken, vooral waar de mate en soort van heterogeniteit tussen en binnen dialectgebieden varieert.

4 Personalpronomen und die Trennung zwischen dem Südniederfränkischen und dem Kleverländischen auf deutscher und niederländischer Seite der Staatsgrenze

Licht bewerkte versie van het gelijknamige artikel van Frens Bakker en Roeland van Hout dat is geaccepteerd voor publicatie door Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik.

Abstract

The Uerdinger Line (i.e. *ik, ook* vs. *ich, auch*) is claimed to constitute the border between the Kleverlandish and South Lower Franconian dialect areas, both in Germany and the Netherlands. We tested the importance of this isogloss using data from the Wenker survey. Our research area covers both sides of the state border. We used data on the personal pronouns. The pronominal forms found in the area of investigation (such as *ik* vs. *ich*) represent the pervasive distinction between the northern Kleverlandish and the South Lower Franconian pronoun systems. Their varying geographical distributions confirm the competition between those systems in the dialect area investigated.

Both in Germany and the Netherlands we found three dialect zones. The Uerdinger Line was not a main dialect border in Germany, and only a weaker one on the Dutch side. We found breaks in the old dialect continuum crossing the state border. The pronoun subject form of the second person singular turned out to be a strong boundary. We argue that it became an isogloss bundle, incorporating other pronominal forms as well. We conclude that the Uerdinger line does not mark the distinction between both dialect areas, neither in the Netherlands nor in Germany.

4.1 Einführung

Im Norden der niederländischen Provinz Limburg geht der südniederfränkische Dialekt in den kleverländischen Dialekt über. Dies lässt sich auch jenseits der Staatsgrenze, am benachbarten Niederrhein, beobachten. Seit mehr als einem Jahrhundert gilt unter deutschen Dialektologen die Uerdinger Linie, die *ik-ich*- und *ook-auch*-Isoglosse, als die wichtigste Einteilungslinie im Niederrheinischen. Auch auf niederländischer Seite gilt diese Isoglosse als wichtigste Isoglosse (siehe Keulen 2009, Keulen u.a. 2007). Im *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD) wird darüber hinaus ein Gebiet abgegrenzt, in dem die Dialekte südniederfränkische Merkmale aufweisen, das sogenannte *mich*-Quartier (siehe Kruijsen, 2001). Wie in Deutschland gilt die Uerdinger Linie in den Niederlanden als Südgrenze der kleverländischen Dialekte. Die *mij-mich*-Isoglosse trennt das *mich*-Quartier vom (Rest des) Kleverländischen.

Van Hout (2006) argumentiert, dass in Nordlimburg die *gij-du*-Grenze von größerer Bedeutung ist als die Uerdinger Linie. Auch diese Isoglosse basiert auf einem pronominalen Gegensatz. Sie weist allerdings auch morphosyntaktische Merkmale auf, da *gij* und *du* in der Verbalflexionen mit unterschiedlichen Formen verknüpft sind, z.B. [du paks] gegenüber [je-j pakt] (*du nimmst*). Zudem tritt das Verbalsuffix der 2. Person Singular -s auch bei Fragepronomen und Konjunktionen auf. Insgesamt unterscheidet sich die *gij-du*-Grenze damit stark von der Uerdinger Linie.

Auffallend ist, dass Personalpronomen der 1. und 2. Person Singular in einem flächenmäßig recht kleinen Gebiet verschiedene Formen aufweisen. Dieser Umstand lässt sich auf die Existenz zweier pronominaler Systeme zurückführen, die sich in der Vergangenheit entwickelt haben und die in dem hier untersuchten Gebiet miteinander konkurrieren. In diesem Beitrag wollen wir uns eingehend mit den verschiedenen Formen der Personalpronomen in diesem Gebiet auseinandersetzen und dabei der Frage nachgehen, wie sich diese Formen in Hinblick auf das kleverländische und das südniederfränkische Pronominalsystem verhalten. Dieses Aufeinanderprallen beider Systeme hat zu einer Reihe von Verschiebungen und Mischformen geführt, die Überlegungen zum Gesamtbild der Einteilung des vorliegenden Dialektgebietes und der potenziellen Rolle der Staatsgrenze zulassen. In der vorliegenden Untersuchung fokussieren wir sowohl auf Personalpronomen (Subjekt- und Objektformen) als auch auf Possessivpronomen. Die Objektpronomen decken in diesem Dialektraum sowohl die Dativ- als auch die Akkusativformen ab.

Das Untersuchungsgebiet umfasst den nördlichen Teil der niederländischen Provinz Limburg sowie einen Grenzstreifen jenseits der Staatsgrenze. Wir wollen den Verlauf pronominaler Dialektgrenzen unmittelbar jenseits der Grenze auf deutschem Boden untersuchen. Aus der Fachliteratur geht hervor, dass sich die Uerdinger Linie, wie die meisten Dialektgrenzen, ohne Unterbrechung auf deutscher Seite fortsetzt. Das entspricht dem Bild einer älteren Schicht von Dialekten, die erst zu einem späteren Zeitpunkt unter den Einfluss unterschiedlicher Standardsprachen, des Deutschen und des Niederländischen, geraten sind. Wir wollen untersuchen, ob die Staatsgrenze sich für bestimmte Pronominalformen zur Sprachgrenze entwickelt hat. Anders formuliert: Haben sich pronominale Bruchlinien entlang der Staatsgrenze herausgebildet?

Welche Dialektdaten stehen uns zu diesem Zweck zur Verfügung? Zunächst hat es keine umfangreichen grenzübergreifenden Dialekterhebungen gegeben. Die ältesten großräumig erfassten Dialektdaten in Deutschland stammen von dem Dialektologen Georg Wenker. In den Jahren 1879 und 1880 hat er die nach ihm benannten Wenker-Sätze verfasst. Diese hat er in die Dialekte (und Sprachen) des damaligen Deutschen Reiches übersetzen lassen. In den niederrheinischen Orten sind diese Sätze in den Jahren 1884-1885 in die örtliche Mundart übertragen worden. Aber bereits früher, im Jahre 1876, hatte Wenker einen Fragebogen mit Sätzen entworfen, der unter der Bezeichnung *Rheinische Sätze* bekannt ist. Wie der Name schon sagt, sind diese Sätze bei einer Dialekterhebung im Rheinland entstanden. Auf die Rheinischen Sätzen aus den Orten in dem von uns erforschten Grenzstreifen haben wir ebenfalls zurückgegriffen. In Tabelle 1 zeigt ein Sternchen an, dass wir für den betreffenden Ort

neben den Wenker-Sätzen (von 1884-1885) auch die Rheinischen Sätze (von 1876) als Quelle benutzt haben (siehe Wenker-Sätze digital). Die Wenker-Sätze sind 50 Jahre später auch auf niederländischer Seite übersetzt worden (*Amsterdamer Fragebogen* 1934, Nummer 3). Um diese zeitliche Kluft zu überbrücken, haben wir auf niederländischer Seite auch andere, frühere Erhebungen ausgewertet und zwar die *Willems-Erhebung* (in Nordlimburg 1885-1888; siehe: Willems-Erhebung digital) und die Erhebung von *Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten* (1914; siehe: Kruijsen 2006). Wir haben auf niederländischer Seite die Dialekte der Orte von Afferden im Norden (unzweideutig kleverländisch) bis einschließlich Kessel im Süden (unzweideutig südniederfränkisch) samt eines Anrainerstreifens auf deutscher Seite berücksichtigt.¹ Sämtliche Orte sind in der Tabelle 1 aufgelistet und in Karte 1 dargestellt.

In der westlichen Protuberanz oberhalb der Uerdinger Linie liegt Meijel. Wie Bakker & Van Hout (2014) dargestellt haben, gehört der dortige Dialekt, einschließlich der Pronominalformen, zum Brabantischen. Aus diesem Grund haben wir Meijel nicht in die vorliegende Untersuchung einbezogen.

Zunächst geben wir in Paragraph 2 einen Überblick über die kleverländischen und südniederfränkischen Grundformen der zwei Pronominalsysteme. In Paragraph 3 inventarisieren und besprechen wir die unterschiedlichen Pronominalformen, die wir in den Dialekterhebungen des Untersuchungsgebietes gefunden haben. Wir klassifizieren die gefundenen Formen entweder als *nördliche*, *südliche* oder *Mischform* und versuchen festzustellen, ob sie sich im Untersuchungsraum weiter ausgebreitet haben oder ob sie zurückgegangen sind. In der Diskussion orientieren wir uns bei den geographischen Abgrenzungen an der nördlichen *gij-du*-Isoglosse und an der südlicheren Uerdinger Linie. In Paragraph 4 behandeln wir den Verlauf und die Korrelation der unterschiedlichen geographischen Muster mit dem Ergebnis, dass sich drei Isoglossenbündel unterscheiden lassen: das *gij-du*-Bündel, das obere Uerdingerlinienbündel und das klassische Uerdingerlinienbündel, von denen letzteres offensichtlich am diffusesten und am wenigsten kompakt ist. In Paragraph 5 begründen wir die geographische Dreiteilung und stellen wir die Ergebnisse zweier statistischer Gliederungsverfahren vor: einer Clusteranalyse und einer multidimensionalen Skalierung. Die Ergebnisse bestätigen eine geographische Dreiteilung des Gebietes auf beiden Seiten der Staatsgrenze. Im Schluss-paragraphen diskutieren wir die wichtigsten Schlussfolgerungen zur Entstehung der gefundenen Muster, wobei der Fokus auf der Konkurrenz beider Pronominalsysteme liegt. Abschließend versuchen

¹ Afferden (Gemeinde Bergen), in Nordlimburg zwischen Gennep und Venray gelegen, darf nicht verwechselt werden mit Afferden in der niederländischen Provinz Gelderland. Neben Kessel (Gemeinde Peel en Maas), in Nordlimburg südwestlich von Venlo gelegen, existiert außerdem ein anderer Ort desselben Namens am Niederrhein bei Goch.

wir die Frage zu beantworten, wo die Grenze zwischen den kleverländischen und südniederfränkischen Dialekten tatsächlich verläuft.

Tabelle 1 Die Dialektübersetzungen der *Wenker-Sätze* (1884-1885) aus den aufgelisteten Orten sind als Quelle benutzt worden. Die Dialekte dieser Orte sind hier nach der gängigen Einteilung aufgeführt. Links stehen die niederländischen, rechts die deutschen Orte. Das Sternchen markiert solche Orte, in deren Dialekte auch die *Rheinischen Sätzen* (1876) übersetzt worden sind. Auch diese Daten haben wir als Quelle benutzt.

	Kleverländisch	
Afferden Bergen Merselo Venray Leunen Wanssum Geijsteren Well Oirlo Oostrum Horst Broekhuizen Lottum Sevenum	Hülm Weeze * Wemb * Kevelaer Twisteden * Lüllingen Wetten * Berendonk	
	<i>ik-mich</i> -Gebiet	
Grubbenvorst Arcen Velden Blerick Venlo	Walbeck * Veert Auwel-Holt Straelen * Niederdorf Herongen Harzbeck	
	Südniederfränkisch	
Tegelen Panningen Helden Baarlo Belfeld Kessel	Leuth Hinsbeck * Kaldenkirchen * Leutherheide *	

Karte 1 Untersuchungsgebiet mit den Namen der Orte, in denen die Wenker-Sätze in die örtlichen Dialekte übersetzt worden sind. Die dickere Linie ist die deutsch-niederländische Staatsgrenze, die unterbrochene Linie die Uerdinger Linie.

Zum Schluss dieses Abschnitts möchten wir kurz etwas zum angewandten Transkriptionsverfahren und zur genauen Auswahl der Pronominalformen bemerken. Die Laute auf niederländischer Seite lassen sich recht gut interpretieren, da wir uns auf verschiedene Quellen stützen können. In der SGV-Erhebung sind vorgegebene Verschriftungsregeln zur Anwendung gekommen, in der RND-Erhebung wurde die IPA-Verschriftung benutzt. Damit lassen sich die Wenker-Daten auf niederländischer Seite gut vergleichen.

Auf deutscher Seite war es etwas schwieriger, aber Wenker hat die Ausfüller um einige Auskünfte zur Aussprache gebeten. So fragt er u.a. nach der genauen Aussprache von anlautendem sp- und st-. Die genaue Vokalqualität und -quantität lässt sich auf deutscher Seite nicht immer ganz genau bestimmen, da die deutschen Gewährleute seltener diakritische Zeichen gebrauchen als ihre niederländischen 'Antipoden'. Kleine Vokalunterschiede spielen jedoch eine relativ geringe Rolle, da die wichtigsten Vokalmerkmale wie Diphthongierung oder Monophthongierung deutlich wiedergegeben sind. Wenn Zweifel hinsichtlich der Vokalqualität oder -quantität bestanden, haben wir diese möglichen Unterschiede

ignoriert. Ein Beispiel ist die Schreibung “os” (*uns, unser*). “Os” könnte für [os], [o·s], [os], [o·s], [ʊs] oder [ʊ·s] stehen. Da auf niederländischer Seite [ʊs] dominiert, haben wir “os” auch auf deutscher Seite überall als [ʊs] transkribiert. Vokallänge haben wir in unseren Daten vorsichtshalber immer mit nur einem einzigen Punkt wieder-gegeben.

Anders als das Hochdeutsche haben das Niederländische und die niederfränkischen Dialekte sowohl volle als auch reduzierte Pronominalformen. Weil reduzierte Pronominalformen oft über bestränkere Anwendungsmöglichkeiten verfügen und klitische Merkmale vorweisen, haben wir den Wenker-Sätzen nur die vollen Pronominalformen entnommen.

4.2 Zwei Pronominalsysteme

Ramisch (1908) hat zwei Isoglossen gezogen, die auch das niederländische Sprachgebiet durchqueren und in der niederländischen Dialektologie allgemein bekannt sind: die Uerdinger Linie und die Benrather Linie. Fast einmalig in der niederländischen Dialektologie ist, dass in diesen Fällen Isoglossen nach einem Ort und nicht nach einem sprachlichen Phänomen benannt sind.²

Die Benrather Linie wird in Deutschland seit Wenker als die Nordgrenze der mitteldeutschen Dialekte betrachtet; im Rheinland trennt sie die ripuarische von der südniederfränkischen Dialektgruppe. Die Uerdinger Linie hier gilt als Grenze zwischen dem Südniederfränkischen, das ripuarische Merkmale aufweist, und dem Nordniederfränkischen oder Kleverländischen, in dem ripuarische Züge fast vollständig fehlen.

Dies trifft ebenfalls für die Pronomen zu. Die kleverländischen Pronomen decken sich in den Hauptzügen mit den niederländischen, während die südniederfränkischen Formen sich durch recht viele ripuarische, d.h. mitteldeutsche, Züge auszeichnen. Tabelle 2 gibt einen Überblick über die Grundformen des kleverländischen und des südniederfränkischen Pronominalsystems. Alle aufgeführten Formen stammen aus dem Untersuchungsgebiet. Die Tabelle basiert auf den pronominalen Unterschieden, die J. Goossens (1994) und P. Goossens (1969) beschreiben.

² Nach dem Vorbild dieser zwei nach Ortsnamen benannten Isoglossen sind im niederländischen Sprachraum später nur zwei weitere Linien, Abspaltungen der Uerdinger Linie, nach Orten benannt worden: die *Panninger Linie* ([ʃ] vor Vokal, [l], [m], [n], [r] im Anlaut ↔ [ʃ] allgemein im Anlaut) und die *Panninger Seitenlinie* ([sç] im Anlaut vor Vokal ↔ [ʃ] im Anlaut vor Vokal). Siehe Schrijnen 1920.

J. Goossens (1994: 5) fasst das Ergebnis der mittelalterlichen Verbreitung neuer, Kölner Pronominalformen wie folgt zusammen: "Diese Neuerungen zeigen ein erstaunlich einheitliches Verbreitungsmuster. Es geht um den Bogen der Uerdinger Linie, der eigentlich nur zwischen Venlo und Duisburg bescheidene Protuberanzen aufweist."

Die Tabelle 2 enthält eine Vielzahl von Unterschieden. Nur in vier Fällen zeigt sich kein Gegensatz zwischen dem kleverländischen und südniederfränkischen System (in der Tabelle kursiv gedruckt). In mehreren Fällen sind die Objektform des Personalpronomens und das Possessivpronomen identisch. Die größten Unterschiede finden sich in den Formen der Pronomen für die 2. Person Singular und Plural.

Tabelle 2 Die kleverländischen Grundformen im Kontrast zu den südniederfränkischen Grundformen der Personal- und Possessivpronomen des Untersuchungsgebietes, die den ripuarischen Formen am nächsten stehen. Formen, die in beiden Gebieten identisch sind, sind kursiv gedruckt. (Dabei handelt es sich nur um vier Fälle).

Singular		<i>Subjekt</i>	<i>(indirektes) Objekt</i>	<i>Possessiv</i>
1. Person	Kleverländisch	ɪk	me:j	<i>min</i>
	Südniederfränkisch	ɪç	mɪç	
2. Person	Kleverländisch	je:j		u
	Südniederfränkisch	du·	dɪç	din
3. Person mask.	Kleverländisch	he:j		<i>zɪn</i>
	Südniederfränkisch	hɛ·	ɣm	
3. Person fem.	Kleverländisch	ze:j		<i>ø(-)r</i>
	Südniederfränkisch	zi·		
Plural				
1. Person	Kleverländisch	we:j		uns
	Südniederfränkisch	wœr		us
2. Person	Kleverländisch	je:j / je-li	u / uli	u / uli
	Südniederfränkisch	ø(-)r	ɣç	ø(-)r
3. Person	Kleverländisch	ze:j / zɪli		ø(-)r / ørli
	Südniederfränkisch	zi·		ɣn

4.3 Die Pronominalformen im Untersuchungsgebiet

Tabelle 3 gibt einen Überblick der im Untersuchungsgebiet angetroffenen Varianten, klassifiziert als nördliche, südliche und Mischformen.

Tabelle 3 Nord-Süd-Gliederung der im Untersuchungsgebiet angetroffenen Varianten.

1. Person Singular						
	<i>Subjekt</i>	<i>Variante</i>	<i>(indir.) Objekt</i>	<i>Variante</i>	<i>Possessiv</i>	<i>Variante</i>
<i>Nord</i>	ɪk		mɛ:j		min	
<i>Süd</i>	ɪç		mɪç		min	
2. Person Singular						
<i>Nord</i>	ɟe:j		ʊw	ʊw, ʊ·w, ɔw	ʊw	ʊw, ʊ·w, ɔw
<i>Süd</i>	du·	duw, du·w; dɪç	dɪç	dɪj, dɪç	dɪn	
3. Person Singular mask.						
<i>Nord</i>	he:j	hɛj	ɣm		zin	ziɛn
<i>gemischt</i>	he·					
<i>Süd</i>	hɛ·	hɛ·n, hɛn	ɣm		zin	zi·n
3. Person Singular fem.						
<i>Nord</i>	zɛ:j	zɣj	ø·r	ø·r, y·r, œ·r	ø·r	ø·r, y·r, œ(-)r
<i>gemischt</i>	zɛ·					
<i>Süd</i>	zy·ə	zy·, zi·	hø·r		hø·r	
1. Person Plural						
<i>Nord</i>	we:j		ʊns	ʊ·ns	ʊns	ʊ·ns
<i>gemischt</i>	we·, wɛ·					
<i>Süd</i>	wœr	vœr	ʊs	ʊ·s, ʊɪs	ʊs	ʊ·s, ʊɪs
2. Person Plural						
<i>Nord</i>	ɟe:j/ɟe·li	ɟɪli, ɟɣli, ɟe:jly·j	ʊw/ uli	ʊ·w, ɔw, ʊli, ʊly·j	u, ʊw	ʊw, ʊ·w, ɔw / ʊli(j), ʊly·j
<i>gemischt</i>	ɟe·, ɟɛ·		ʊç			ʊç
<i>Süd</i>	œr		ɣç		ø·r	ø·r, ɣç
3. Person Plural						
<i>Nord</i>	zɛ:j	zɣj/ zɪli	ø·r/ ø·rli	ø·r, œ(-)r, y·r	-	
<i>Süd</i>	zy·ə	zy·, zi·	hø·r/ ɣn			

Wie oben bereits erwähnt stammen die Formen in Tabelle 3 aus den Wenker-Erhebungen (auf niederländischer Seite ergänzt durch Daten der Willems-Erhebung (Enquête-Willems 1885-1886) und der Erhebung Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (Enquête-Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten, abgekürzt SGV 1914)). Verschriftet wurde nach den IPA-Regeln. Örtliche Aussprachevarianten sind den jeweiligen Prenominaltypen zugeordnet.

Wir erörtern in diesem Abschnitt für jeden Personalpronomentyp die im Untersuchungsgebiet vorkommenden Formen und behandeln dabei den Verlauf der Isoglossen beiderseits der Staatsgrenze.³

1) erste Person Singular

ik – ich (siehe Karte 2)

Diese Isoglosse bildet die Nordgrenze der k-Lautverschiebung von *ik* zu *ich* und von *ook* zu *auch*. Die verschobenen Formen *ich* und *auch* haben sich aus der Benrather Linie gelöst und nach Norden ausgebreitet.⁴ Im Untersuchungsgebiet zeigt die Uerdinger Linie einen gleichmäßigen Verlauf ohne einen Bruch beim Überqueren der Staatsgrenze. Seit den ersten Dialektaufzeichnungen scheinen keine Verschiebungen aufgetreten zu sein.⁵ Nur die Kopie eines aus dem Jahre 1806 stammenden Textes im Tegelener Dialekt sorgt für gewisse Zweifel.⁶

³ Die Personalpronomina lassen sich der Form nach in Gruppen einordnen. Diese Einteilung und eine kurze Besprechung der gegenseitigen Beeinflussung findet sich im Anhang ("Bijlage") am Ende dieses Kapitels.

⁴ J. Goossens (1994: 16-18) zitiert Leenen (1964: 126): "[De Ürdinger lijn is] geen klankverschuivingsgrens. Het is de grens van het voorkomen van de Hoogduitse voornaamwoordelijke vormen in Nederlands en Nederduits gebied. Als er onder zijn die door klankverschuiving getekend zijn, dan is dat toevallig en secundair. De Ürdinger lijn is geen isofoon, maar een isomorf of isolex. Zij scheidt geen klankverschillen, maar vorm- (of woord)verschillen." (Übersetzt: "[Die Uerdinger Linie] ist keine Lautverschiebungsgrenze. Sie ist die Grenze des Auftretens hochdeutscher Prenominalformen im niederländischen und niederdeutschen Sprachgebiet. Wenn es welche gibt, die von der Lautverschiebung gezeichnet sind, dann ist das rein zufällig und sekundär. Die Uerdinger Linie ist kein Isophon, sondern ein Isomorph oder Isolex. Sie trennt keine Lautunterschiede, sondern Laut- (oder Wort)unterschiede.")

⁵ Um 2005 hat Bakker Leute aus Tegelen gehört, deren Dialekt sich völlig dem Dialekt der Nachbarstadt Venlo angeglichen hatte, bis auf [ɪç] und [ɔuç]. Offensichtlich handelt es sich um ein resistentes Phänomen.

⁶ Siehe Bakker & Kruijsen (2007: 217). Der Tegelener Text aus dem Jahre 1806 enthält fünfmal die Schreibung "ik", je einmal "ick" und "ich". Weil es sich um eine zeitgenössige Abschrift handelt, ist Vorsicht geboten. Das Auftreten des nördlichen [uw] (*euer*) anstatt des südlicheren [ø:r], das in Tegelen nicht belegt ist, zeigt, dass der Dialekt von Tegelen damals etwas mehr nördlichere Formen hatte als heutzutage. Vielleicht existierten [ɪk] en [ɪç] damals also wirklich nebeneinander.

mij – mich (siehe Karte 2)

Mich stammt aus dem Ripuarischen, wo es jedoch nur Akkusativfunktion besitzt, während es im Untersuchungsgebiet sowohl Akkusativ- als auch Dativfunktion hat (J. Goossens 1994, S. 30). Im Südniederfränkischen besaß früher einmal *mī* (oder *mik*) diese Doppelfunktion; *ī* in *mīst*, wie üblich im (südlichen) Kleverländischen, im Auslaut zu [e:j] diphthongiert. Die aus dem Ripuarischen stammende Akkusativform [mɪç] hat die ursprüngliche Form verdrängt, aber die kombinierte Dativ- und Akkusativfunktion von *mī* übernommen. Nach diesem [mɪç] wurde auf niederländischer Seite das *mich*-Quartier (in dem *mich* die Dativ- und Akkusativform zu *ik* ist) benannt. Auf deutscher Seite ist die Bezeichnung der Zone zwischen der Uerdinger Linie und der *mij-mich*-Isoglosse *Uerdinger Zone*.⁷ Innerhalb des Untersuchungsgebietes hat Venlo bereits 1807 *mich*. Beiderseits der Staatsgrenze gibt es Anzeichen dafür, dass sich die *mij-mich*-Grenze seit den Erhebungen von Willems und Wenker etwas nach Norden verschoben hat.

Auf niederländischer Seite hat im Laufe des zwanzigsten Jahrhunderts in Sevenum [mɪç] das ursprüngliche [me:j] (manchmal zu [mɪj] verkürzt) endgültig abgelöst.⁸ Der Arcener Fragebogen der Willems-Erhebung führt betontes *mich* [mɪç] neben *me* [mɛ] als unbetonte Form auf.⁹ Dies sind deutliche Anzeichen dafür, dass Arcen und Sevenum zunächst nicht zum *mich*-Quartier gehörten.

Der älteste Text im 'modernen' Venloer Dialekt stammt aus dem Jahre 1807. Seit dieser Zeit ist hier nur *mich* [mɪç], als betonte wie als unbetonte Form, belegt. Aber die auch jetzt noch gängige Redewendung [mɛ dʏŋk] (*mich dünkt*) verrät ein

⁷ "In der Uerdinger Zone überlagern sich im 19. und 20. Jahrhundert die Reflexe niederländischer und kölnisch-rheinischer Sprachbewegungen. Zahlreiche Phänomene aus den sich südlich anschließenden Dialekten haben sich über die Uerdinger Linie nach Norden ausbreiten können. [...] Auf dialektologischen Einteilungskarten läßt sich die Uerdinger Zone durch die *ik-ich*- und die *mei-mich*-Isoglosse darstellen" (Cornelissen 2000: 404-405).

⁸ Da der Sevenumer Fragebogen der Erhebung Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (1914) nur "meej" [me:j] aufweist, ist Sevenum nicht dem *mich*-Quartier zugeordnet worden. Der Sevenumer Willems-Fragebogen (1886) enthält jedoch sowohl "mi(-)j" [mɪj] wie "mich" [mɪç]: Seite 18: niederländische Vorlage *vergeet-mij-niet* (d.h. *Vergissmeinnicht*): "vergäëtmieniët" [vɛR'jɛ:ətmeniët]; S. 44: *ich kämme mich*: "ik kēim mij" [ɪk kɛim mɪj]; Seite 47: als Übersetzung der niederländischen Vorgabe *mij me* (d.h. *mich* betont und unbetont): "**mich** (ook wel **mi-j**)", d.h. [mɪç] (auch wohl [mɪj]); nl. Vorlage *mijns mijner* (d.h. *meines, meiner*) "va mij (mich)" [va mɪj (mɪç)], *te mijnent* (d.h. *bei mir*) "bi **mij** (i-j)" [bɪ mɪj]. Beide Formen existierten also bereits Ende des 19. Jahrhunderts nebeneinander. Das Sevenums Woordenboek (Werkgroep Dialect 2010: 226, 234) bezeichnet "meej" und "mi-j" als veraltet.

⁹ Aus dem Arcener Willems-Fragebogen (1888): S. 18: [Niederländisch] *vergeet-mij-niet* id. (undeutlich, da es sehr unwahrscheinlich ist, dass die Arcener Form vollständig mit der niederländischen übereinstimmte); S. 44: *ich kämme mich* "ik keim **mich**"; S. 47: *mijns, mijner* (d.h. *meines, meiner*) "vã **mich**"; *mij me* (d.h. betontes und unbetontes *mich*) "**mich me** (!)"; *te mijnent* (d.h. *bei mir*) "béi **mich**".

ursprüngliches *[me:j] oder *[mi:] aus einer Zeit, als die Nordgrenze von [mɪç] noch mit der Uerdinger Linie zusammenfiel.¹⁰ Es ist unwahrscheinlich, dass es sich um eine reduzierte Form von [mɪç] handelt, weil es diese Form im Venloer Dialekt gar nicht gibt. Außerdem lautet etwa 30 Kilometer weiter südlich in Limburg *mich dünkt* im Dialekt ausschließlich [mɪç tɪŋk].¹¹

Im deutschen Teil des Untersuchungsgebietes tritt eine kleine Verschiebung zwischen Wenker (um 1880) und Hanenberg (1915) auf: Lüllingen ersetzt [me:j] durch [mɪç]. Außerhalb dieses Gebietes gibt es eine derartige Verschiebung z.B. auch in Rheinberg: 1806 "me" (siehe Bakker & Kruijsen, S. 131-132), in den Rheinischen Sätzen "mei", in den Wenker-Sätzen "me" und "meh", im Rheinberger Wörterbuch (Horster 1996) dagegen ausschließlich "mech".

mein (Possessiv)

Im ganzen Untersuchungsgebiet lautet das Femininum [min]. Mögliche Vokalquantitätsunterschiede wurden in den vorzufindenden Verschriftungen nicht markiert.¹²

(2) zweite Person Singular

gij* – *du (Siehe Karte 2)

Die Pronominaform *du* ist, samt der dazugehörenden Verbmorphologie, im größten Teil des niederländischen Sprachgebietes von *gij* verdrängt worden. (Das Pronomen *gij* entspricht dem deutschen *ihr*, der 2. Person Plural). Dieses *gij*-Gebiet reicht bis nach Nordlimburg und in den nördlichen Niederrhein hinein. Frings (1917) meinte, dass dieses *gij*-Gebiet (mit Singular- und Pluralfunktion) sich früher weiter südlich bis in das Gebiet zwischen Uerdinger und Benrather Linie erstreckte. Danach hätte *du* samt den dazugehörenden Kasus- und Verbformen wieder Teile des *gij*-Gebietes zurückgewonnen. Als Beweis führte er erstens die Einheitsform *dich* an, welche sowohl Dativ- als auch Akkusativfunktion hat, und zweitens die Form des Imperativs Singular [dot] (*tue*) in einem kleinen Gebiet mit Kaldenkirchen als Mittelpunkt. Dies sei ein Überbleibsel aus einer *gij*-Epoche (Frings 1917: 187). Den Worttypus *dij* (*dir*, *dich*)

¹⁰ In dem Venloer Willems-Fragebogen (1886) steht ausschließlich: "det dunk **mich**, det dach **mig**, wät dach **dig**". Im Arcener Fragebogen (1888) fehlt das Personalpronomen. Im Fragebogen aus Helden (Südniederfränkisch, 1886) steht wie erwartet nur [mɪç]: "**mich** dunkt" und "**mich** dôcht".

¹¹ [mɪç tɪŋk] stammt aus dem *Mofers Waordebook* (Bakkes 2007) für den Dialekt von Montfort unweit von Roermond. Das zu [t] assimilierte d deutet auf ein hohes Alter von [mɪç] in dieser Gegend. Zudem versicherte uns der Verfasser des Dialektwörterbuches, Dr. Pierre Bakkes, dass *[mæ] auch in Redewendungen des dortigen Dialekts völlig unbekannt ist.

¹² Das Maskulinum lautet meist [minə], das Neutrum meist [mi].

in einem kleinen Teil des Niederrheins betrachtet er als eine nach dem Beispiel von *mij* entstandene Form.

P. Goossens (1969) jedoch behauptete, hier könne nicht die Rede von einer Ausdehnung von *du*-Formen auf Kosten von *gij*-Formen sein. Die alte Objektform *dij* wurde von *dich* verdrängt. Während Frings die Imperativform [dot] (*tue*) – ursprünglich eine Pluralform – als Überbleibsel einer ausschließlichen *gij*-Epoche ansah, betrachtete P. Goossens [dot] als einen Irrgast aus dem Norden, den es beim Zusammenstoß südniederfränkischer und kleverländischer Formen zufällig nach Süden verschlagen hat.

Mit den *du*-Formen sind auch die korrespondierenden Verbformen verschwunden, worunter ziemlich isolierte Formen wie [du· bis] (*du bist*) und [du· stéis] (*du stehst*). Ein *du*, das verlorenes Gebiet wiedergewonnen hätte, wäre mit merkwürdigen Mischformen einher gegangen, wie *[du· bins] oder *[du· sto:ns]. Solche Formen existieren aber nicht. Wir schließen uns der Ansicht von P. Goossens an: die *gij*-Formen haben die *du*-Formen verdrängt. Als Überbleibsel ist im Kleverländischen *gij*-Gebiet das isolierte *du* in Ausrufen zurückgeblieben (siehe J. Goossens 1993: 108, Karte). Obendrein passt diese Interpretation zu den Imperativformen anderer Verben, die in der 1. Person Singular Indikativ den Ausgang -n haben. Der Imperativ Singular, der von der 2. Person Plural Präsens abgeleitet ist, ist eine Seltenheit. Im Venloer Dialekt ist nur [du·t] bekannt.¹³

Unsere Schlussfolgerung lautet, dass das heutige *gij*-Gebiet die äußerste Verbreitung von *gij* aufweist. J. Goossens (1994: 40) rechnete aufgrund von Hanenberg (1915) vorsichtig damit, dass *du* seit der Wenker-Erhebung im deutschen Teil unseres Untersuchungsgebietes (in Kevelaer, Twisteden, Wetten und Berendonk) gegenüber *gij* wieder Terrain zurückgewonnen hätte.¹⁴ Misstrauisch stimmt allerdings, dass die Dialekte dieser Orte nach Hanenberg schon die Objekt- und Possessivform [ʊw] beibehalten hätten. Nachfrage bei Dr. Georg Cornelissen vom Amt für Rheinische Landeskunde in Bonn ergibt jedoch, dass Hanenbergs Angaben zu *du* nicht der Realität entsprechen. Cornelissen verweist auf Meyer (1974). In dessen Band mit Dialekttexten aus Wetten tritt ausschließlich der Typ *gij* – geschrieben “gej” – als Pronomina der 2. Person Singular in Erscheinung.¹⁵

¹³ Zum Vergleich nennen wir die *ich*-Form Singular Indikativ und die entsprechende informelle Imperativform Singular vergleichbarer Verben im Venloer Dialekt: [bɪn] – [bɪn] (*sein*), [ze·n] – [zy·ç] (veraltet) (*sehen*), [jɔ·n] – [jɔŋk] (*gehen*), [sto·n] – [stoŋk] (*stehen*), [slo·n] – [slo·n] (*schlagen*).

¹⁴ Bei Hanenberg ist jedoch nicht belegt, dass Kevelaer *du* als normale Pronominalform der 2. Person Präsens hätte.

¹⁵ Die Verfasser der Gedichte im Wettener Dialekt sind 1893 und 1897 geboren.

Gij hat sich in Nordlimburg südlicher verbreitet als am Niederrhein. Dies gilt besonders für das Gebiet westlich der Maas. Indirekt gibt es Anzeichen dafür, dass *gij* verhältnismäßig spät *du* aus dem Gebiet von Horst, Lottum und Broekhuizen verdrängt hat. Denn hier hat *gij* sowohl Singular- als auch Pluralfunktion. Weiter nördlich jedoch hat eine neue Differenzierung stattgefunden: aus dem Norden ist der Worttyp *gijlie* (von *gij lieden*, buchstäblich *ihr Leute*, im Standardniederländischen *jullie*) als Personalpronomen der 2. Person Plural durchgedrungen, wodurch *gij* hier exklusiv Singularfunktion erhielt. Auffälligerweise knüpft die *gijlie-gij*-Isoglosse zwischen der westlichen Provinzgrenze und der Maas bei Arcen genau dort an, wo die *gij-du*-Isoglosse ihren Weg geradlinig östlich der Maas weiterverfolgt. Dies ist ein Zeichen dafür, dass *gijlie* sich innerhalb des ehemaligen *gij*-Gebietes breitgemacht hat.

Als *du* zugunsten von *gij* Terrain verlor, behielt Venlo *du* bei. Venlo als *du*-Hochburg im Rücken, konnten Arcen – auch gestützt vom benachbarten Straelen –, Velden, Grubbenvorst und Sevenum *du* beibehalten, aber das ursprüngliche *dij* musste dem südlichen *dich* weichen, nachdem dies sich auch in Venlo durchgesetzt hatte (siehe weiter unter "dich").

***du* in Ausrufen**

Nördlich der *gij-du*-Isoglosse haben sich *du*-Formen in Ausrufen behauptet. Laut der Willems- und SGV-Erhebungen (nur auf niederländischer Seite) und der Wenker-Sätze (beiderseits der Grenze) hat im *gij*-Gebiet [du·] sich in Ausrufen auf deutscher Seite besser behaupten können. In Nordlimburg lediglich in zwei (Venray, Well) der vierzehn *gij*-Ortschaften und am Niederrhein in vier (Hülme, Weeze, Kevelaer und Wetten) der insgesamt sieben *gij*-Ortschaften. Wir sollten jedoch vorsichtig sein, da J. Goossens (1993: 42) in unserem niederländischen *gij*-Gebiet vier Mal den Worttyp *du* in Ausrufen gefunden hat.

[du·(w)] – [du·w] (siehe Karte 2)

Beide Formen kommen teilweise in denselben Orten vor, aber [du·] herrscht deutlich an der Grenze des *gij*-Gebietes vor. Dies ist wohl die älteste Form, denn auch im *gij*-Gebiet weisen alle *du*-Ausrufe die Form [du·(w)] auf. Das gilt auch für Venlo, wo im späten neunzehnten Jahrhundert die Objektform [dɪç] auch die Funktion des betonten Subjekts erhalten hat, nachdem [du·] ausgestorben war. J. Goossens (1994: 16) nennt [du·w] – mit [u·w] als Diphthongerung von [u·] – in Nordlimburg den Ausläufer eines größeren [du·w]-Gebietes am Niederrhein, das sich bis über das östliche Rheinufer erstreckt. Innerhalb des Untersuchungsgebietes ist eine Neuerungszone mit [du·w] erkennbar. Diese ist umgeben von der älteren Form [du·], die hie und da noch neben [du·w] auftritt. In Lüllingen und Sevenum findet sich ebenfalls die Mischform [du·w].

dich (siehe Karte 2)

In Nordlimburg haben die alten Subjektformen der 2. Person Singular, [du·(w)] und [dʊ·w], Konkurrenz durch die Objektformen [dɪç] und [diç] erhalten. J. Goossens (1994: 44) erklärte diese Entwicklung aus der Abschwächung der betonten Form zu [də], wonach das Bedürfnis nach einer neuen betonten Form entstand, wofür die Objektform auserkoren wurde. Er wies daraufhin, dass das unbetonte [də] öfter im Gebiet von [dɪç] und [diç] aufgezeichnet ist als in dem Gebiet, in dem [du·] als betonte Subjektform vorkommt. Van Hout (2006) wies daraufhin, dass die Objektform mit Subjektfunktion auch in anderen limburgischen Städten wie Roermond, Sittard und Maastricht vorkommt.

Im Gegensatz zum Niederrhein fand in Nordlimburg die alte *du*-Form keine Stütze in der eigenen Standardsprache. Demzufolge beschränkte sich diese Verschiebung von Objekt- zu Subjektform auf die niederländische Seite. Die Beispiele lassen vermuten, dass [dɪç] (und [diç]) als betonte Subjektform in Nordlimburg Venlo als Ausgangsposition hatte.¹⁶ Hier, aber auch in der SGV- und Willems-Erhebung, finden wir im normalen Sprachgebrauch ausschließlich [dɪç]. Rückschauend findet sich in Venlo erst Mitte des neunzehnten Jahrhunderts ein einziges Mal "doe" [du·] und ebenfalls nur ein Mal das assimilierte "toe" [tu·] (Bakker & Kruijzen 2007: 153). In Velden und Blerick tritt [dɪç] als Normalform auf, aber in Ausrufen ist noch [dʊ·w] aufgezeichnet.

dir/dich: u – dij, dich (siehe Karte 2)

Das *gij*-Gebiet hat den Worttyp *u* als (indirekte) Objektform, das *du*-Gebiet dagegen den Typ *dich* und *dij*.

u [ɔw/ʊw/ʊ·w/uw]

Als Echo eines ursprünglichen [u·] weist nur Merselo noch ein einziges Mal die Mischform [uw] auf. Solche Formen mit [u] als Stammvokal fehlen auf der deutschen Seite. Hier wie auf niederländischer Seite ist - bis auf die erwähnte Ausnahme in Merselo - [u·] zu [ɔw] diphthongiert (wobei Qualität und Quantität von [ʊ] etwas variieren können).

dij [de·j], [dɪj]

In Lüllingen ist in den Wenker-Erhebungen neben [dɪç] ein einziges Mal das unbetonte "de" [də] aufgezeichnet. Nur in Sevenum ist die betonte Form des

¹⁶ "Die Neuerung scheint von Venlo ausgegangen zu sein; das kleine *dich*-Gebiet bei Venlo hängt offenbar nicht mit dem größeren südwestlichen *dich*-Areal zusammen. Insofern *dich* hier nicht eine selbständige Neuerung ist, muß Venlo es in Subjektfunktion aus Maastricht (und Weert F'1,7?) übernommen haben." (J. Goossens 1994: 44-45). Schrijnen erwähnt *du* als Relikt in der Venloer Redewendung für *duzen*: "mit doê en dich sprêkê". (Schrijnen 1920: 37).

Worttyps *dij* neben *dich* seit der Willems-Erhebung noch verzeichnet. Nördlich von Sevenum war *dij* nebst *du* verschwunden, und vom Süden und Osten her verdrängten *dich* und *mich* die alten Worttypen *dij* und *mij*. Ab dem neunzehnten Jahrhundert mussten [de:j] und [di:j]¹⁷ mit *dich* konkurrieren. Wie gesagt, musste demzufolge auch [me:j] (das nördlich von Sevenum auch heute noch der einzige Worttyp ist) die Konkurrenz von *mich* erdulden. Letztendlich sind in der zweiten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts [me:j] und [mi:j] mit [de:j] und [di:j] aus Sevenum verschwunden.¹⁸ Die in Nordlimburg verschwundenen Formen [de:j] und [di:j] haben sich am Niederrhein, nordöstlich des Untersuchungsgebietes schon behaupten können. Aufgrund von [de:j] und [di:j] in Sevenum, [də] in Lüllingen und *dij* anderswo am Niederrhein schließen wir, dass innerhalb dieses Gebietes der Typ *dich* den Typ *dij* verdrängt hat.

dich [diç], [diç]

Ein etwaiger Qualitätsunterschied zwischen [diç] und [diç] in Nordlimburg (letzteres nur in Arcen) lässt sich wegen der deutschen Orthographie der niederrheinischen Formen nicht erkennen. Das deutsche [diç] liegt lautlich zwischen [diç] und [diç], was die niederrheinischen Gewährsleute dazu veranlasst haben kann, für beide Lautungen „dich“ zu schreiben. Wie bereits erwähnt, hat *dich* in Sevenum *dij* abgelöst. Außerhalb des Untersuchungsgebietes sehen wir diese Entwicklung auch anderswo am Niederrhein, zum Beispiel in Rheinberg.¹⁹

dein: uw [ʊw][uw][ɔw] – *dein* [din] (siehe Karte 2)

Wie erwartet, deckt sich die Grenze des Worttyps *uw* völlig mit der des singularischen *gij*, genauso wie die Grenze von *dein* mit jener von *du* zusammenfällt. *Uw* ist in allen *gij*-Orten als [ʊw] aufgezeichnet. Auf niederländischer Seite ist nur in Merselo und Horst ebenfalls die Variante [ɔw] verzeichnet. Merselo hat zudem noch [uw]. Wegen

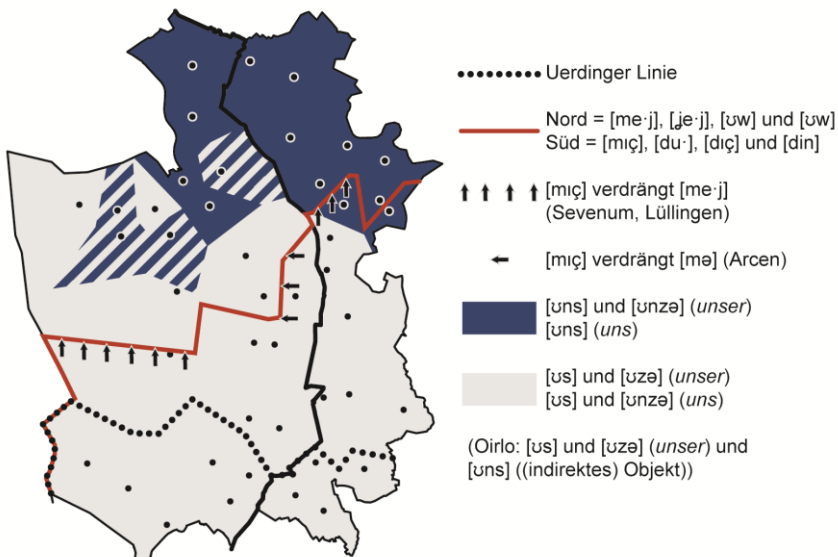
¹⁷ Sevenums Woordenboek (Werkgroep Dialect, 2010: 76): “In de laatste decennia (1900-1950) zei men in Sevenum: dich. Eerder zei men di-j of deej.” (Übersetzt: “In den letzten Jahrzehnten (1900-1950) sagte man in Sevenum: dich. Davor sagte man di-j oder deej.”) “Aste mee j nit glufs, dan maak ik deej wat anders wies” ([as tɔ me:j nit jlyfs dan ma:k ik dɛ:j wat anɔɐRs wi:s] d.h. “Wenn du mir nicht glaubst, dann mache ich dir etwas anderes weis.”) Die erwähnten Jahreszahlen sind rätselhaft, aber die Botschaft ist klar: [diç] hat [de:j] en [di:j] im zwanzigsten Jahrhundert verdrängt.

¹⁸ Auch P. Goossens (1969) geht davon aus, sei es, dass er aufgrund einer einzigen Angabe in der Willems-Erhebung annimmt, dass die Objektform in Sevenum ehemals [din] war. Der Gewährsmann hat jedoch versehentlich die Possessivform ausgefüllt.

¹⁹ 1806: “de” (siehe Bakker & Kruijsen 2007: 132, Vers 31), 1876/77: “dei” (Rheinische Sätze, Satz 16), 1884/1885: unbetont “de” (Wenker-Sätze, Satz 11, 14 en 39), aber 1996: nur “dech” (Rheinberger Wörterbuch, Horster 1996: 113).

Merselos Randlage ist nicht auszuschließen, dass es sich hier um eine Mischform des ursprünglichen *[u-] und der Diphthongierung [ʊw] handelt.

Innerhalb des *du*-Gebietes ist das Kernwort, die feminine Form, überall [din]. Etwaige Vokalquantitätsunterschiede lassen sich in den verwendeten Schreibungen meist nicht deutlich erkennen. Karte 2 gibt u.a. einen Überblick über die Verteilung aller Formen der 1. und 2. Person Singular.

Karte 2 Geographische Verbreitung der örtlichen Formen von *ich – mich – du – dir/dich – dein – uns und unser*.

Karte 2 zeigt, dass die Uerdinger Linie auf sich allein gestellt ist, während die *gij-du*-Isoglosse mittlerweile mit der *mij-mich*-, der *u-dich/dij*- und der *uw-dijn*-Isoglosse zusammenfällt. Die Pronomina *du* und *ich* – in ihrer Objektform – haben sich verbündet, nachdem die *gij-du*-Isoglosse sich südwärts und die *mij-mich*-Isoglosse sich nordwärts verschoben haben. Dieser Umstand macht diese Grenze beiderseits der Staatsgrenze zu einem starken Pronominalbündel. Die dialektologische Fachliteratur besagt, dass diese Grenzen sich annähern, aber die Schlussfolgerung war stets, dass der Verlauf der verschiedenen Isoglossen sich nicht völlig deckt (siehe z.B. P. Goossens 1969 und Van Hout 2006). Unsere recht ausführlichen Analysen zeigen jedoch, dass die Isoglossen, seit Lüllingen um 1900 und Sevensum im zwanzigsten Jahrhundert *mij* endgültig gegen *mich* eingetauscht haben, zusammenfallen.

Die Uerdinger Linie zeigt, dass die Subjektform *ich* zurückgeblieben ist im Vergleich zu den vom Auslaut her vergleichbaren Objektformen (*mich, dich, euch*) deren Brücke *ich* sozusagen war. Bei *mich, dich* und *euch* handelt es sich nicht um eine Lautverschiebungsgrenze, da die kleverländischen Formen *mij, dij* und *u* kein -k im Auslaut aufweisen. Die Uerdinger Linie hat sich aus der Benrather Linie gelöst, trennt jedoch nur *ik-ich* und *ook-auch*. Dies alles erhärtet die Behauptung von Leenen (1965: 126, siehe Fußnote 4), dass es sich bei der Uerdinger Linie nicht um eine Lautverschiebungsgrenze, sondern um eine Wortgrenze handelt, die mehr oder weniger zufällig in den Rahmen des Rheinischen Fächers passt.

Bei der Erörterung der folgenden Pronomina vergleichen wir deren Nord-Süd-Isoglossen entweder mit dem Verlauf der Uerdinger Linie oder der *gij-du*-Isoglosse. Die geringere Distanz bestimmt, mit welcher der beiden Isoglossen das jeweilige Pronomen verglichen wird.

(3) dritte Person Singular

(3a) maskulin (siehe Karte 3)

hij [he·j] – ***hē*** [hɛ·], ***hēn*** [hɛ·n]

Der Worttyp *hij* – gesprochen [he·j] – ist kleverländisch. Der Worttyp *hē* – gesprochen [hɛ·] – ist südniederfränkisch. *hē* [hɛ·] ist aus einer alten Mischform *hēr* entstanden, die das -r schon längst verloren hat. J. Goossens (1994) geht von einem alten *hēr*-Gebiet aus, zu dem auch Köln gehörte. Dieses *hēr* dehnte sich westwärts bis an die Uerdinger Linie aus. Als Überbleibsel findet sich südlich der Uerdinger Linie ein enklitisches [ər]. Dann habe *hēr* in Köln das -r im Auslaut verloren. In einer zweiten Welle habe dieses *hē* das ältere *hēr* südlich der Uerdinger Linie verdrängt und sich danach nördlich der Uerdinger Linie ausgedehnt (auf Kosten von *hij*). Oberhalb der Uerdinger Linie fehlt das enklitische [ər].²⁰

Neben [hɛ·] gibt es die Variante [hɛ·n]. Dieses -n im Auslaut ist als Assimilationsform entstanden. Während die lautlich vergleichbaren Worttypen *zij* [ze·j] (*sie*, feminin Singular und 3. Person Plural), *wij* [we·j] (*wir*) und *gij* [je·j] (*ihr*, nördlich *du*) auf deutscher Seite mindestens bis an die Uerdinger Linie reichen, und auf niederländischer Seite auch unterhalb der Uerdinger Linie vorkommen, hat das südliche [hɛ·(n)] sich weiter oberhalb der Uerdinger Linie verbreitet. Auf niederländischer Seite deckt sich [hɛ·(n)] etwa mit dem *mich*-Quartier (jedoch ohne

²⁰ Siehe J. Goossens 1994.

Sevenum, aber das außerhalb des *mich*-Quartiers gelegene Lottum mit einschließend). Auf deutscher Seite herrscht fast überall [hɛ·] oder [hɛ·n] vor. Ausschließlich [he·j] ist hier in Hülm, Weeze und Twisteden aufgezeichnet. Sowohl [he·j] als auch [hɛ·(n)] finden wir in Wemb und – viel südlicher – in Niederdorf, wo neben [hɛ·n] gerade ein einziges Mal [he·j] aufgezeichnet ist. Da der Ausfüller in Niederdorf geboren ist, muss es sich um eine authentische, heimische Form handeln. Demnach handelt es sich hier um ein [he·j]-Überbleibsel.

[hɛ·n] findet sich auf niederländischer Seite in Lottum, Arcen, Grubbenvorst und Velden. Möglicherweise handelt es sich hier um eine Straelener Ausstrahlung. Eine einzige Venloer [hɛ·n]-Aufzeichnung stammt aus dem Weiler 't Ven und ist entweder vom Dialekt des benachbarten Velden beeinflusst oder [hɛ·n] hat sich hier behaupten können. Anderswo in Venlo haben wir nur [hɛ·] gefunden. Auf deutscher Seite ist [hɛ·n] weit verbreitet. Acht Mal als Wechselform zu [hɛ·], sechs Mal als einzige Form. Das nördliche [he·j] ist hier viel weiter nach Norden zurückgedrängt worden. Als einzige Form finden wir [he·j] in Hülm, Weeze und Twisteden, als Wechselform zu [hɛ·(n)] in Wemb und Niederdorf. Der Vollständigkeit halber erwähnen wir noch die Mischform [he·], welche 1914 in Maasbree (einem Ort zwischen Sevenum, Blerick und Baarlo) aufgezeichnet ist.

Der Verlauf der *hij* – *hē(n)*-Isoglosse weicht an einigen Stellen von jenem der *gij-du/mij-mich*-Isoglosse ab: Sevenum (*du/mij*>*mich*) hat: *hij*. Maasbree (*du*) hat die Mischform [he·], die wir wegen des Fehlens von [-j] zum südlichen Worttyp *hē(n)* zählen. Zwei *gij*-Orte haben ausschließlich *hē(n)*, nämlich Lottum und Kevelaer. In den *gij*-Orten Venray und Twisteden sind sowohl *hij* als auch *hē(n)* aufgezeichnet.

ihm/ihn

Die Wenker-Sätze enthalten in Bezug auf diese Form zu wenige Daten.

sein

Die betonte Form ist stets [zin]. Die genaue Vokalquantität ist nicht immer eindeutig, aber die Qualität ist stets gleich.

(3b) feminin (siehe Karte 3)

sie [ze·j], [zʏj] – [ze·], [zy·(ə)]

Alle Formen gehen auf ein ursprüngliches niederfränkisches *sī* zurück. Oberhalb der Uerdinger Linie, aber auch unterhalb dieser in Baarlo, Tegelen und Belfeld, ist der Vokal zu [ze·j] diphthongiert. Kessel hat die j-lose Form [ze·].

Aus dem deutschen Gebiet südlich der Uerdinger Linie verfügen wir nur über betonte Formen aus Kaldenkirchen und Hinsbeck: [zʏj] mit gerundetem Vokal und -j im Auslaut. Auf der Karte von J. Goossens (1994: 185) fehlt diese Form, genauso wie die j-lose Form aus Kessel: [ze·]. In Helden und Panningen finden wir [zy·], in Panningen zudem [zy·ə], in Helden ebenfalls [zi·]. Auch [zy·ə] fehlt bei J. Goossens. Die gerundeten Formen der SGV-Daten aus niederländischen Orten südlich des Untersuchungsgebietes, in Buggenum und Horn "zuje" [zy·jə], scheinen Rundungen von [zi·ə] zu sein. ([zy·jə] haben wir zudem in den SGV-Daten der ebenfalls südlicheren Orte Heel, Ohé und Stevenweert gefunden. In den SGV-Daten aus dem südlichen Nederweert finden wir "zeuj" [zʏ·j].)

Wie auch immer die Heldener und Panninger Formen entstanden sein mögen, wegen des Fehlens von -j im Auslaut schließen sie sich den südlicheren Formen an, die – abgesehen von [zʏ·(·)j] im Gebiet von Weert und Nederweert – kein -j im Auslaut aufweisen.

Alle Orte oberhalb der Uerdinger Linie weisen den Typ *zij* auf. Das gilt ebenfalls für die meisten *ich*-Orte. Aus Leuth und Leutherheide fehlen uns diesbezüglich die Daten. Kessel hat eine Mischform (nördlichen Vokal, aber ohne -j), die wir wegen des Fehlens von -j dem südlichen Typ zuordnen. Ferner finden sich nur in Helden und Panningen südliche Formen.

ihr (indirektes) Objekt: [ø·R] – [hø·R] (Karte 4a)

Wie P. Goossens (1969) erwähnt, scheint die h-lose Form aus dem ripuarischen, also aus dem mitteldeutschen Raum zu stammen. Sie ist jedoch auch im niedersächsischen Raum weitverbreitet.²¹ Die h-losen Formen sind die einzigen am Niederrhein und lauten fast überall [ø·R]. Auf deutscher Seite finden wir vor allem südlich der Uerdinger Linie die verkürzte Form [øR], welche aber auch in Herongen, wie auch als Wechselform in Straelen, existiert. Die Form [y·r] in Niederdorf und Harzbeck ist wahrscheinlich aus *[y·əR] entstanden, und ist somit eine Diphthongierung von [ø·R].

In Nordlimburg kommt das h- im Anlaut schon vor, und zwar unterhalb der Uerdinger Linie als einzige Form in Baarlo, Belfeld und Kessel, und außerdem neben der h-losen Form in Helden und Panningen. Oberhalb der Uerdinger Linie schließt sich

²¹ Siehe P. Goossens 1969: 162.

Blerick mit [hø·R] (als Wechselform neben [ø·R]) den Orten südlich der Uerdinger Linie an. Bei J. Goossens (1994) finden wir diese Verteilung wieder.²² Oberhalb der Linie Tegelen-Blerick-Maasbree herrscht [ø·R] vor, aber hie und da findet sich auch [hø·R]. [hø·R] ist die einzige Form in Broekhuizen, aber es sei vermerkt, dass wir hier über nur eine einzige Quelle verfügen, die von nur einer Person ausgefüllten Wenker-Sätze. Die Broekhuizer Übersetzung ist in anderen Punkten nachweislich nicht immer korrekt.²³ Ferner findet sich [hø·R] in Nordlimburg nur als Wechselform, und zwar in Leunen, Horst und Well. Diese finden wir nicht bei J. Goossens (1994) wieder. Möglicherweise lassen sie sich als Neuerungen unter dem Einfluss der niederländischen Standardsprache erklären.

J. Goossens wies daraufhin, dass die h-losen Formen bei Venlo alt sind.²⁴ Er betrachtet die Formen mit h- als die ältesten. Der h-Schwund am Niederrhein und in Nordlimburg bis Venlo ist im Mittelalter vom niedersächsischen Raum ausgehend vorgedrungen. Es handelt sich also um einen alten Gegensatz, der in Nordlimburg etwa von der Uerdinger Linie begrenzt wird. Auf deutscher Seite tritt das h- außerhalb des Untersuchungsgebietes auf im Gebiet der Rur, bei Aachen, sowie in den belgischen Ostkantonen, in Luxemburg und dem angrenzenden moselfränkischen Raum in Deutschland, meist als Streubelege. Ob das h- innerhalb des Untersuchungsgebietes südlich der Uerdinger Linie erst nach 1800 verschwunden ist oder schon früher, lässt sich nicht nachweisen.²⁵

[hø·R] findet sich im Untersuchungsgebiet also nur auf niederländischer Seite: ausschließlich [hø·R] haben Baarlo, Kessel und Belfeld. [hø·R] findet sich neben [ø·R] in Helden und Panningen. Nur Tegelen (und dessen damaligen Weiler Steyl) haben ausschließlich [ø·R]. Oberhalb der Uerdinger Linie finden wir [hø·R] nur als Streubelege, meist neben [ø·R], gerade oberhalb der Uerdinger Linie in Blerick. Oberhalb der *gij-du/mij-mich*-Isoglosse in: Well, Leunen, Horst. Aus Broekhuizen haben wir nur [hø·R], aber diese Form ist mit Vorsicht zu betrachten, da sie nur auf einer einzigen Quelle beruht, die andere nachweisbare Fehler enthält.

²² Siehe J. Goossens 1994: 191, Textkarte 22.

²³ So ist z.B. *jullie* (niederländisch für *ih*) immer mit "jullie" übersetzt worden, einer Form, die in nordlimburgischen Dialekten völlig unbekannt ist.

²⁴ Siehe J. Goossens 1994: 192 und 207.

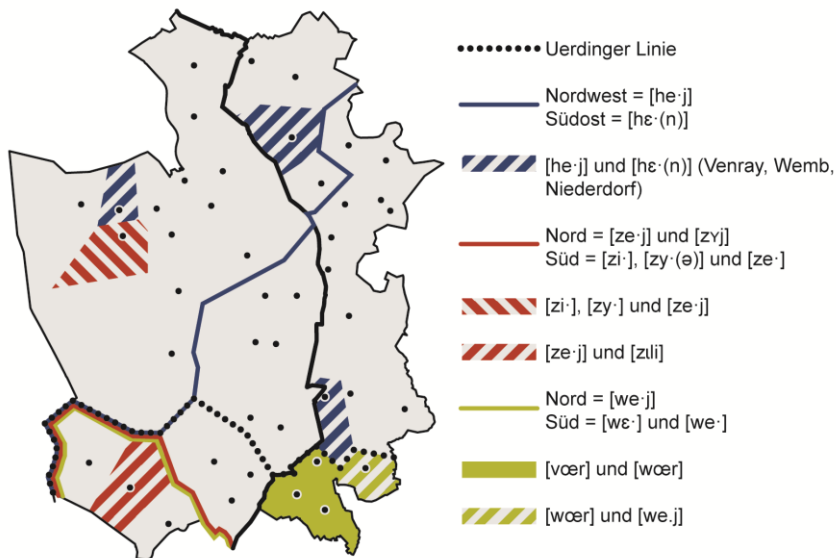
²⁵ In den Dialektübersetzungen des Gleichnisses vom Verlorenen Sohn aus den Jahren 1806-1808 fehlt das h- in den entsprechenden maskulinen Objektformen (vgl. niederländisch *hem*) in den belegten Orten nördlich der Uerdinger Linie (Meijel, Kleve, Wesel, Menzelen, Rheinberg, Venlo und Kempen), aber hier tritt dieses h- schon in limburgischen Orten südlich der Uerdinger Linie auf (in Weert, Maastricht, Tegelen, Roermond und Roosteren), aber auch im rheinischen Neuss! In den übrigen Orten unterhalb der Uerdinger Linie fehlt das h- (Krefeld, Sankt Tönis, Erkelenz, Neuss und Köln). Siehe Bakker & Kruijzen 2007.

Unterhalb der Uerdinger Linie findet sich also ein [hø·R]-Gebiet, das in ein Mischgebiet (Helden, Panningen) übergeht. Oberhalb der Uerdinger Linie erstreckt sich dieses Gebiet bis nach Blerick. Die Frage ist, ob Broekhuizen tatsächlich nur [hø·R] kannte. Vielleicht kamen hier beide Formen vor. Demnach sehen wir in Nordlimburg oberhalb der *gij-du/mij-mich*-Linie ein hufeisenförmiges Mischgebiet.

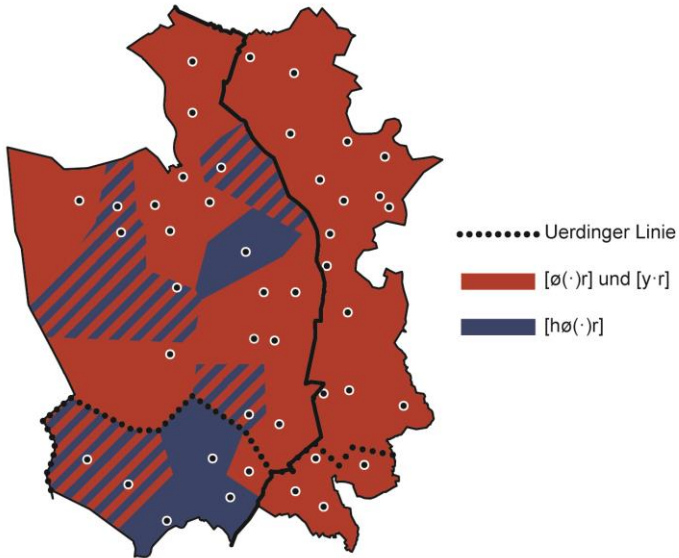
ih·r Possessiv: [ø·R] – [hø·R] (Karte 4a)

Der Form nach gibt es nur wenige Unterschiede zur Objektform [ø·R] – [hø·R]. (Wie in der niederländischen Standardsprache fällt die Akkusativ- mit der Dativform zusammen.) Die wichtigsten Unterschiede sind, dass nun keine h-Formen in Horst auftreten, jedoch schon als Wechselform in Venray. In Niederdorf ist [y·r] sowohl als Possessiv- wie als Objektform aufgezeichnet. Alles deutet daraufhin, dass die femininen Possessiv- und Objektformen sich im Grunde ähnlich sind.

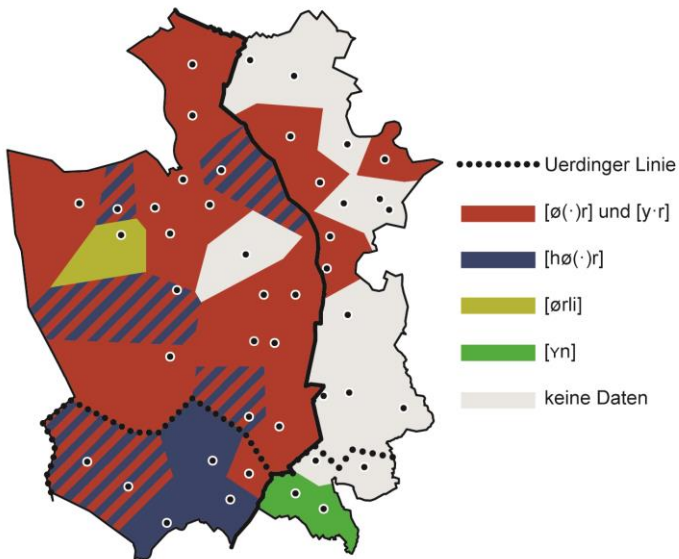
Wie gesagt, deckt sich das Muster der femininen Possessivformen mit dem der femininen Objektformen. Nur oberhalb der *gij-du/mij-mich*-Linie finden sich geringe Unterschiede.

Karte 3 *er, sie* (Singular und Plural), *wir*.

Karte 4a *ihr* ((indirektes) Objekt), *ihr* (Possessiv Singular).

Karte 4b *ihnen* und *sie*.

(4) erste Person Plural:

wij – *wir* ([we·j] – [we·] – [wε·] – [wœr] – [vœr]) (Siehe Karte 3)

Nördlich der Uerdinger Linie gibt es nur eine Form: [we·j]. Südlich davon ist dieses [we·j] die einzige Form in Baarlo, Tegelen und Belfeld. In Hinsbeck gibt es ein einziges Mal [we·j] als Wechselform. Die niederrheinischen Orte unterhalb der Uerdinger Linie haben entweder [wœr] (Leuth, Leutherheide und Hinsbeck) oder [vœr] (Kaldenkirchen). Diese sind zweifelsohne ripuarische Formen, die sich stark von den übrigen Formen im Untersuchungsgebiet unterscheiden. Nur hier hat sich der 'reine' Worttyp *wir* breitgemacht. In Helden und Panningen finden *wir* [wε·]. Wie im Falle von [hε·] (*er*) verrät der Vokal [ε·], dass diese Form früher ein -r im Auslaut gehabt haben muss. [we·] in Kessel schließt sich dem an, aber der Vokal verrät den Einfluss von [we·j].

Insbesondere das vereinzelte Auftreten vom Hinsbecker [we·j] ist ein Indiz dafür, dass diese Form einer südlichen Form gewichen ist. Demnach können wir von einer recht späten Ausdehnung von *wir*-Formen ausgehen. Auch [wε·] geht letztendlich auf eine *wir*-Form zurück, aber das Fehlen des auslautenden -r deutet auf ein hohes Alter. [we·] in Kessel deutet auf eine Kreuzung von [wε·] und dem nördlichen [we·j].

Alle Orte nördlich der Uerdinger Linie sind vom Worttyp *wij* [we·j]. Südlich ist dieser Typ der einzige in Baarlo, Tegelen (einschließlich Steyl) und Belfeld. Die Mischform [we·] in Kessel und [wε·] in Helden und Panningen betrachten wir wegen des fehlenden -r als nördlich. Hinsbeck hat ein einziges Mal [we·j] neben häufiger [wœr]. Leuth und Leutherheide haben einzig und allein [wœr], Kaldenkirchen ausschließlich [vœr]. Kurz gesagt: der nördliche Worttyp *wij* findet sich fast überall. Nur auf deutscher Seite, südlich der Uerdinger Linien, herrscht das südliche *wir* (in einem Ort neben *wij*) vor.

unser* & *uns*: *ons* – *os (siehe Karte 2)

Das deutsche Sprachgebiet vor 1945 umfasste drei große Areale mit n-losen Formen: erstens Hinterpommern, zweitens Schwaben und die Schweiz samt einigen Randgebieten und drittens ein großes Areal, das sich von Lothringen bis nach Hamburg erstreckt.²⁶ Der Niederrhein ist ein *ons*-Ausläufer des niederländischen Sprachgebietes. Auffälligerweise hat sich *os* auf niederländischer Seite des Untersuchungsgebietes nördlicher verbreitet als auf deutscher Seite. Trotz seiner relativ isolierten Lage hat der Worttyp *ons* sich auf deutscher Seite besser behaupten können.

²⁶ Siehe König 1978: 160.

uns: ons – os (siehe Karte 2)

Ons finden wir nur im nördlichsten Teil des Untersuchungsgebietes. Auf deutscher Seite gibt es eine scharfe Grenze mit Walbeck als nördlichstem *os*-Ort. Auf niederländischer Seite ist das Bild diffuser und scheint [ʊs] nördlicher vorgerückt zu sein. Einzig und allein [ʊns] haben Afferden, Bergen, Geijsteren, Wanssum und Oirlo. In Well und Venray konkurriert [ʊns] mit [ʊs]. Venrays Nachbarorte Merselo und Oostrum haben ausschließlich [ʊs]. In der Willems-Erhebung hat Venray [ʊns]. Vielleicht hat Venray als Sprungbrett für [ʊs] auf niederländischer Seite gedient.

Den Worttyp *ons* finden wir in auf deutscher Seite südlich der *gij-du/mij-mich*-Linie nur in Lüllingen und Veert. Nördlich kommt ausschließlich *ons* vor. Auf niederländischer Seite liegt der südlichste *ons*-Ort, Oirlo, himmelsbreit auf einer Linie mit dem südlichsten deutschen *ons*-Ort, Veert. *Ons* ist hier also bis nördlich der *gij-du/mij-mich*-Linie zurückgedrängt worden, sogar noch nördlicher als die Linie Oirlo-Veert. Oberhalb dieser Linie haben Merselo, Oostrum nur den Worttyp *os*, und haben Venray, Leunen und Well sowohl *os* als auch *ons*.

unser: Stamm ons – os (siehe Karte 2)

Die Verteilung entspricht fast jener der Objektform. Es gibt einige, wenige Unterschiede: wir verfügen hier auch über die Daten aus Leunen, das sowohl [ʊns] als [ʊs] hat, und auch in Oirlo konkurriert [ʊs] nun mit [ʊns]. Auch dieses [ʊs] scheint sich in der Gegend von Venray nordwärts verbreitet zu haben. (Die auf deutscher Orthographie basierende Schreibung erschwert uns die Sicht auf die Vokalquantität. Auf niederländischer Seite fällt auf, dass neben [ʊs] südlich der Uerdinger Linie, aber auch in und um Venlo herum, in Horst und Oirlo neben [ʊs] auch [ʊ·s] vorkommt. In unserem *ons*-Gebiet finden wir die Quantitätsvariiierung [ʊns] und [ʊ·ns] in Oirlo, Well und Afferden.)

Dieses *ons-os*-Muster entspricht nahezu dem der Objektform *uns*, nur hat sich das possessive *os* auf niederländische Seite noch etwas nordwärts ausgedehnt.

(5) zweite Person Plural**ihr: gijlie – gj – ihr** (siehe Karte 5)

Abgesehen vom Worttyp *gijlie* weisen die Formen und ihre Verbreitung eine erstaunliche Ähnlichkeit mit jenen der 1. Person Plural auf: oberhalb der Uerdinger

Linie ist fast überall [je:] gängig. Nur in Herongen ist daneben ein einziges Mal [œr] aufgezeichnet.²⁷

In Helden und Panningen finden wir [jɛ:], das auf die Mischform [jɛ:r] zurückgeht, und in Kessel [jɛ:], das wiederum eine Mischform von [jɛ:] und [je:] ist. Eine ripuarische Form ist [œr], das als einzige Form in Leuth, Kaldenkirchen, Hinsbeck und Leutherheide aufgezeichnet ist.

Auffälligerweise hat sich nur im nördlichen Teil Nordlimburgs, in der nördlichsten kleverländischen Zone, der Worttyp *gijlie* verbreitet, öfters als Alternative zu *gij*. Ausschließlich *gijlie* ist in Afferden, Wanssum, Oostrum, Leunen und Bergen aufgezeichnet. Während die Aussprache dieses Typs meist [jʏli] oder [jʏli:] ist, hat Bergen [je:jly:j], das als Wechselform neben [je:] auch in Broekhuizen notiert ist. Aus dem Umstand, dass die beiden Elemente [je:] (*ihr*) und [ly:j] (*Leute*) nicht verzerrt sind, kann man folgern, dass dies eine junge Form ist. *Gijlie* neben *gij*-Formen ist aufgezeichnet in Well, Geijsteren, Oirlo, Venray, Merselo und – wie gesagt in unverzerrter Form – in Bergen und Broekhuizen.

Auf deutscher Seite kommt *gijlie* nur außerhalb des Untersuchungsgebietes vor und zwar in der Düffelt, einem Landstrich nördlich von Kleve, beiderseits der niederländischen Grenze.²⁸ Diese Formen stammen offensichtlich aus der benachbarten niederländischen Provinz Gelderland, welche sie wiederum aus ihrer Nachbarprovinz Nordbrabant übernommen hat. Wie wir oben bereits unter dem Punkt (2) *du* besprochen haben, unterscheidet P. Goossens ein nördliches (*du*-loses) Gebiet, in dem *ihr* nur durch *gijlie* ausgedrückt wird, eine kleine Übergangszone, in der sowohl *gijlie* als auch *gij* benutzt wird, und einen Südrand, in dem *gij* für sowohl die 2. Person Plural als auch Singular Anwendung findet. Anscheinend hat die Staatsgrenze die weitere Verbreitung von *gijlie* gebremst.

Der nördliche Worttyp *gij* herrscht sonst fast überall vor, außer auf deutscher Seite südlich der Uerdinger Linie, wo nur der Worttyp *ihr* vorkommt. In Herongen ist *ihr* ein einziges Mal aufgezeichnet neben *gij*. Auf niederländischer Seite finden sich in Helden und Panningen Mischformen, die wegen des anlautenden [j] und des Fehlens von [j] im Auslaut dem nördlichen Typ *gij* zugeschlagen werden müssen. Im Norden Nordlimburgs sehen wir die Ausdehnung von *gijlie* auf Kosten von *gij*. *Gijlie* ist ausschließlich aufgezeichnet in: Afferden, Bergen, Wanssum, Oostrum und Leunen.

²⁷ Als Bakker um 1988 Dialektforschungen in Herongen anstellte, hat er ausschließlich *gij*- und niemals *ihr*-Formen gehört. Anscheinend hat sich [œr] in Herongen nicht durchsetzen können.

²⁸ Dies trifft jedenfalls für die Daten aus der Wenker-Umfrage und aus den Rheinischen Sätzen zu. Bei P. Goossens (1969: 160 Karte) jedoch finden wir den Worttyp *gijlie* auch in Hülm, Weeze und angeblich auch in Wemb.

euch: ulie – u – euch [ʊç] – [ʏç] (siehe Karte 5)

Ursprünglich stand dem Worttyp *u* ein südniederfränkisches *euch* gegenüber. Wahrscheinlich reichte *u* früher bis (etwa) an die Uerdinger Linie. Aber *euch* hat sich in nördliche Richtung verbreitet, auf deutscher Seite bis in die Orte gerade nördlich der Uerdinger Linie (Niederdorf, Herongen und Harzbeck), auf niederländischer Seite sogar bis zu einer Linie von zwei Orten oberhalb der Uerdinger Linie (Venlo, Blerick, Grubbenvorst und Velden)²⁹. Es lassen sich zwei verschiedene Vokalaussprachen unterscheiden: [ʏç] unterhalb der Uerdinger Linie, auf deutscher Seite jedoch auch noch in einem Streifen gerade nördlich dieser Linie (Niederdorf, Herongen und Harzbeck), und [ʊç] in Venlo, Blerick, Velden und Grubbenvorst. Nach J. Goossens ist [ʊç] älter als [ʏç]: „Ripuarisch-südniederfränkisch *üch*, *öch* scheint sich also in zwei Phasen herausgebildet zu haben: durch Übernahme des südlichen *-ch* und nachher durch Übernahme des südlichen palatalen Vokalismus, die zunächst punktuell erfolgt sein muß.“³⁰

Dies könnte bedeuten, dass [ʊç] in Venlo – und vielleicht in seinen Nachbarorten – das Überbleibsel einer älteren Phase ist. Die Venloer Texte aus dem Jahre 1807 enthalten nur [ʊç].³¹ In dem Tegelener Text aus dem Jahre 1806 wird nur [ʏç] erwähnt.³²

Demnach wäre [ʏç] in Niederdorf, Herongen und Harzbeck also jüngeren Datums. Wir können lediglich mutmaßen, ob diese Form ein altes [ʊç] oder geradewegs [ʊw] abgelöst hat. Andererseits ist nicht zu übersehen, dass [ʊç] von [ʊw] im Norden und [ʏç] im Süden begrenzt wird. Dies lässt eher auf eine Mischform schließen.

Ab der Linie Sevenum-Broekhuizen-Arcen-Straelen nordwärts herrscht die Form [ʊw] vor. Diese ist die Diphthongierung eines ursprünglichen *[u-], von dem wir noch eine Spur im Merseloer [ʊli] (*ulie*) wiedererkennen. Einzig und allein auf niederländischer Seite hat sich nach dem Vorbild von *gijlie* der Worttyp *ulie* (< **u lieden*, d.h. *euch Leute*) verbreitet. Meist ist die Lautung [ʊli], was verrät, dass der Vokal auf [ʊw] zurückgeht, woran sich [li] geheftet hat. Nur [ʊli] finden wir in Afferden, Wanssum, Oostrum und Leunen. In Venray finden wir [ʊli] als Wechselform neben [ʊ(·)w] und in Merselo neben [ʊli]. Das Suffix im Bergener [ʊly:j] entspricht genau der örtlichen Form von *Leute*: [ly:j]. Damit ist diese

²⁹ Das mag damals auch für Maasbree gegolten haben. Aus diesem Ort ist kein Wenker-Fragebogen bekannt. In den SGV-Fragebögen fehlt dieses Lemma leider.

³⁰ Siehe: Goossens 1994: 173.

³¹ Siehe: Bakker & Kruijzen 2007: 139, 149: Vers 18 und Bakker & Kruijzen 2007: 141, 151: Vers 21.

³² Siehe: Bakker & Kruijzen 2007: 219: Vers 18 und 21.

kombinierte Form recht jung. Die Verbreitung des Worttyps *ulie* deckt sich völlig mit jener der Subjektform *gijlie*.

Wir sehen noch das alte Muster des kleverländischen *u* gegenüber dem südniederfränkischen *euch*. Südlich der Uerdinger Linie sowie gerade nördlich der Uerdinger Linie in Niederdorf, Herongen und Harzbeck ist *euch* in der Aussprache [ʏç] allgemein. Auf niederländischer Seite nördlich der Uerdinger Linie finden wir [ʊç] in Venlo, Blerick, Grubbenvorst und Velden.

Nördlicher herrscht der Worttyp *u* vor, der auf niederländischer Seite im Sog der Subjektform *gijlie* in einigen der nördlichsten Orten *ulie* hat: Afferden, Bergen, Wanssum, Oostrum, Leunen, Merselo. In Venray mausert *u* sich zu *ulie*.

euer: uw – euer (und besondere Formen) (siehe Karte 5)

Die Verschiebungen in vor allem Nordlimburg sind tiefgreifend. Im Untersuchungsgebiet prallt der kleverländische Worttyp *uw* auf das südniederfränkische *euer*. Die Trennungslinie folgt ungefähr der Uerdinger Linie.

Die älteste Fundstelle des Worttyps *uw* im Untersuchungsgebiet ist der älteste Tegelener Text aus dem Jahre 1806, in dem die Schreibung "ouwen" lautet. Der Text ist eine zeitgenössische Kopie und die Schreibweise in dem Text ist recht wechselhaft. Daher ist unklar, ob mit "ouwen" [u(·)wən] oder [ʊwən] gemeint ist.³³ Im ältesten modern-Venloer Text aus dem Jahre 1807 steht drei Mal "oew", drei Mal "oewe" und drei Mal "oewen", was auf [u(·)w] deutet, während ein Mal "ouwen" auch auf [ʊwən] deuten könnte.³⁴ Im neunzehnten Jahrhundert findet sich in Venlo der Typ *uw*, bis in der Willems-Erhebung (1885-1886) zum ersten Mal das heutige [ʊç] – als einzige Form – auftaucht. Der Ausfüller des Fragebogens des Aardrijkskundig Genootschap (Kern 1879) – Henri Uyttenbroeck – schreibt "oe" [u(·)]. Er ist 1917 verstorben, woraus wir folgern können, dass [u(·)w] Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts ausgestorben ist. Diese [u(·)]-Aussprache war ein Überbleibsel in und um Venlo herum, wo [u(·)] im Auslaut

³³ Siehe Bakker & Kruijsen: 218, Vers 19. Die Schreibung "ouwen" schließt sich der von "nouu" an, heute [nɔw] (Deutsch *nun*, Vers 14), "nou" (Vers 30) und "dou", heute [dɔw] (Vers 30, "du"), das jedoch in Vers 31 als "du" und in Vers 32 als "doe" geschrieben ist. Die letzten zwei scheinen [u:] wiederzugeben. Deutlich [u:] sind "bouck" [bu:k] (Vers 16, *Bauch*), "hous" [hu:s] (Vers 17 und 25, *Haus*), "woul" [wul] (Vers 28, *wollte*), "out" [u:t] (vers 28, *aus*). Aber wir können nicht ausschließen, dass "ou" in allen Wörtern als [u:] zu lesen ist. P. Goossens (1969) kannte diesen Text nicht, aber er geht davon aus, dass Tegelen ehemals [ʊw] sagte. Siehe S. 166.

³⁴ Siehe Bakker & Kruijsen. Die Venloer Texte sind Originale und enthalten stabilere Schreibweisen als die Tegelener. Drei Mal "oew" (S. 139 in den drei Versionen von Vers 12), "oewe" (in den drei Versionen von Vers 19) und "oewen" (S. 141, in den drei Versionen von Vers 21) deuten auf [u(·)wə(n)], während "ouwen" auf S. 149, in der mittleren Spalte Vers 19, S. 150, auch auf [ʊwən] deuten könnte.

normalerweise zu [ʊ·w] diphthongiert worden war.³⁵ Diese Ausnahme ist jedoch nicht einzigartig. [u·] hat in du ebenfalls häufiger der Diphthongierung widerstanden (siehe (2) *du*). Die veraltete Venloer Form war [du·] und nicht [du(·)w]. Mit dem Fortschreiten der Zeit sehen wir, dass [u·] allmählich verschwindet.

In der Willems-Erhebung (1885-1886) ist im Venloer Fragebogen schon [ʊç] (statt [u·]) als einzige Form verzeichnet, aber die Sevenumer enthält noch [u·(w)]. In der SGV-Erhebung (1914) sind mehr nordlimburgische Dialekte erfasst worden. Hier finden wir [u·(w)] in Sevenum, Grubbenvorst, Velden, Blerick und Maasbree. In der Wenker-Erhebung (1935) weist Blerick kein [u·(w)] mehr auf, und wir finden in Venray noch ein einziges Mal [u·w]. (Maasbree ist nicht in der niederländischen Wenker-Erhebung erfasst worden.) Sevenum hat dann noch ausschließlich [u·(w)], aber in Grubbenvorst und Velden muss [u·(w)] die Konkurrenz von [ʊç] erdulden, das in Venlo und Blerick zu jener Zeit die einzig verbliebene Form ist. (Heute, im Jahre 2015, ist [u·(w)] gänzlich aus Nordlimburg verschwunden.) In Venlo, Blerick, Grubbenvorst und Velden ist sie [ʊç] gewichen. Das gilt ebenfalls für Tegelen, wo [ʊç] neben [ɣç] benutzt wird. In Sevenum scheint [u·(w)] sich am längsten gehalten zu haben, aber als letztendlich isolierte Form stand sie auf verlorenem Posten und musste [ʊ·w] Platz machen, der Form, die im Nachbarort Horst üblich war. (Dies erinnert an Sevenum als dem letzten Standort von *dij*, der Objektform der 2. Person Singular.) Angeblich war die Position von [u·(w)] stark, solange Venlo sie benutzte. Als in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts [ʊç] anfang, das alte [u·(w)] zu verdrängen, waren langfristig auch in Venlos Nachbarorten die Tage von [u·(w)] gezählt.

Ab der Linie Horst-Lottum-Arcen-Straelen tritt [ʊ(·)w] auf. Wie gesagt, hat diese Form sich im zwanzigsten Jahrhundert auch in Sevenum durchgesetzt. Auf deutscher Seite ist [u(·)w] nirgendwo nachweisbar. In den Wenker-Sätzen finden wir hier ausschließlich [øɾ], welches aus dem Gebiet unterhalb der Uerdinger Linie vorgerückt ist.

In sechs Orten im nördlichsten Teil Nordlimburgs ist der Worttyp *uwlie* (buchstäblich *euer Leute*) verbreitet, meist als Nebenform zu *uw*. Auf deutscher Seite des Untersuchungsgebietes fehlt diese ganz und gar. Zwischen der Aufnahme der Wenker-Sätze auf deutscher und auf niederländischer Seite liegen

³⁵ Auf niederländischer Seite nördlich der Uerdinger Linie bei Venlo lauten die Dialektentsprechungen von z.B. *scheu* (Niederländisch *schuw*) und *nun* (Niederländisch *nu*): [sçu(·)w] bzw. [nu(·)w], während sich weiter südlich, in der Mitte der niederländischen Provinz Limburg, die alte Vokalqualität [ju:] und [nu:] gehalten hat.

über 50 Jahre. Innerhalb dieses nördlichsten Teiles stammt nur der Venrayer Fragebogen der Willems-Erhebung aus derselben Zeit wie die deutschen Wenker-Sätze. In diesem Venrayer Fragebogen fehlt der Worttyp *uwlie*. Leider fehlt das Lemma *ihr* als Possessiv in der SGV-Erhebung (1914). Allerdings finden wir darin schon die Subjektformen vom Typ *gijlie*. Bekannt ist, dass *gijlie* und *uwlie* am Niederrhein nur in der Düffelt, dem Gebiet nördlich von Kleve, vorkommen und nicht den deutschen Teil des Untersuchungsgebietes erreicht haben. Angeblich ist *uwlie* aus der benachbarten niederländischen Provinz Nordbrabant in den nördlichen niederländischen Teil des Untersuchungsgebietes vorgedrungen.

In Nordlimburg bildet die Uerdinger Linie die Nordgrenze, mit Tegelen als Ausnahmefall, das dieselbe Form mit den Orten oberhalb der Uerdinger Linie teilt. Auf deutscher Seite ist [ø·r] bis gerade oberhalb der Uerdinger Linie vorgedrungen, in Niederdorf, Herongen und Harzbeck. Im südlichen Teil unseres Gebietes herrscht (anfangs) der Typ *euer*, [ø·r] auf niederländischer Seite, [ø·r] auf deutscher Seite vor.

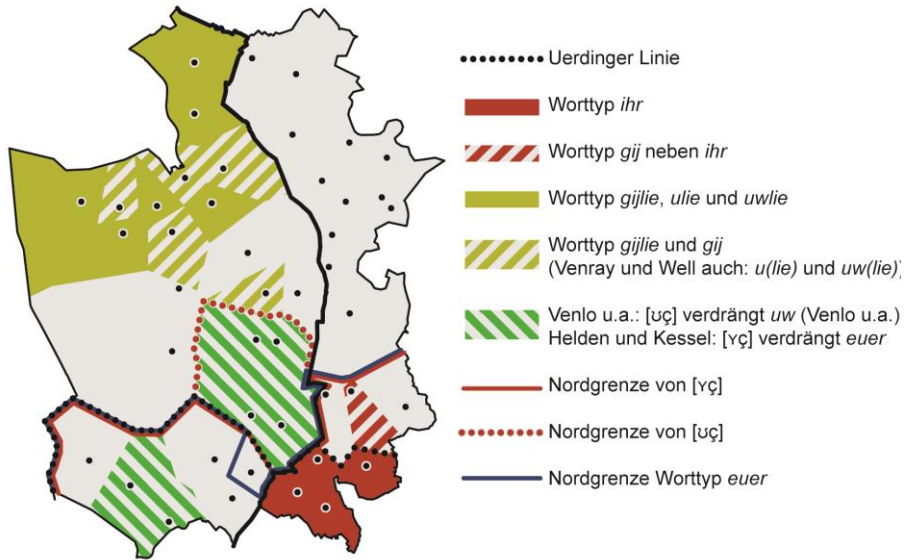
In der SGV-Erhebung (1914) hat Steyl (ein Weiler bei Tegelen) einzig und allein [uç]. (Tegelen an sich ist in dieser Erhebung nicht erfasst.) Wir hatten schon gesehen, dass die Tegelener Form im Jahre 1806 als "ouw" belegt ist. [uç] ist ursprünglich die Objektform von *gij* und hat wahrscheinlich zum ersten Mal in Venlo auch Possessivfunktion erhalten. (P. Goossens 1969) wies daraufhin, dass die *possessivierte Objektform* [γç] auch im niederrheinischen Süchteln belegt ist, wo sie [ø·r] abgelöst hat.³⁶

Da [uç] als Possessiv auf deutscher Seite des Untersuchungsgebietes jedoch unbekannt ist, scheint in Nordlimburg Venlo der Neuerungsherd zu sein. Nördlich der Uerdinger Linie verdrängt [uç] das alte [u·w] (außer in Sevenum, wo es [uw] weichen musste). In Tegelen wird der (noch 1806 belegte) Worttyp *uw* von sowohl [uç] (SGV: Steyl) als auch der heimischen südniederfränkischen Objektform [γç] verdrängt, die 1806 in der Schreibung "üch" und "ög" belegt ist. Die Vokalqualität von [uç] mag aus Venlo stammen. Aus den Daten der Wenker-Sätze geht hervor, dass in Helden und Belfeld die Objektform [γç] die alte Possessivform verdrängt hat. Aus den hier erwähnten Erhebungen fehlen uns die Baarloer Daten.

Wieso war die Objektform die Quelle einer Possessivneubildung? Vielleicht liegt des Rätsels Lösung im alten [u·w]-Gebiet, oberhalb der Linie Sevenum-Grubbenvorst-Velden. Hier ist [u·w] sowohl Objekt- als Possessivform: [uw kat bit uw] (*eure Katze beißt euch*). Es ist nicht ausgeschlossen, dass Leute

³⁶ Siehe P. Goossens 1969: 166.

aus diesen Kontreien sich in Venlo niedergelassen haben, und bei ihrem Versuch, den Venloer Dialekt zu verwenden, hyperkorrekt die Objektform [uç] auch als

Possessiv angewandt haben. Dies hätten die Venloer dann übernommen.³⁷
Karte 5 *ihr* (Subjekt), *euch* und *euer*.

Danach könnte dieses Muster sich über niederländische Orte in der Nachbarschaft verbreitet haben. Die jeweilige Objektform erhielt Possessivbedeutung, um Venlo herum [uç], etwas weiter südlich [ɣç].³⁸ Diese Possessivierung ist in den deutschen Nachbarorten unbekannt. Hier erhielt die alte Possessivform Unterstützung vom deutschen *euer*. Auf niederländischer Seite war das niederländische *jullie* oder *uw* dem alten [ø·r] keine Stütze. Der alte Gegensatz nördlicher Typ *u* – südlicher Typ *ihr* ist noch sichtbar. Südlich der Uerdinger Linie hat auf niederländischer Seite Tegelen anfänglich *u* und auf deutscher Seite

³⁷ Das Zusammenfallen der Possessivform mit der Objektform kommt im Venloer Dialekt häufiger vor. Einige Beispiele machen dies klar: 3. Person Singular feminin: [ø·R kat bit ø·R] (*ihre Katze beißt sie*), 1. Person Plural: [ʊs kat bit ʊs] (*unsere Katze beißt uns*), 3. Person Plural und [ø·R kat bit ø·R] (*ihre Katze beißt sie*). Es gibt Anzeichen dafür, dass es in der 1. Person Plural ursprünglich einen lautlichen Unterschied zwischen der Possessivform und der Objektform gab: [ʊ·s kint hœlp ʊs] (*unser Kind hilft uns*). Heute heißt es: [ʊs kint hœlp ʊs]. Nach dem Zusammenfallen dieser Formen ist im Plural vielleicht ein Homogenisierungsdrang entstanden.

³⁸ Auf niederländischer Seite südlich der Uerdinger Linie fand diese Entwicklung wahrscheinlich dadurch Anklang, dass drei Possessivpronomina sich sehr ähnlich waren. Folgende Belfelder Beispiele bezeugen dies: [hø·R kat hœlp hø·R] (*ihre Katze hilft ihr*), [ø·R (→ ɣç) kat bit ɣç] (*eure Katze beißt euch*), [hø·R kat bit hø·R] (*ihre Katze beißt sie*).

nördlich der Uerdinger Linie haben Niederdorf, Herongen und Harzberg *ihr*. Auf niederländischer Seite sehen wir, dass im Sog von *gijlie* sich auch *uwlie* verbreitet hat. Ausschließlich *uwlie* ist in Merselo, Leunen und Oirlo belegt; *uw* und *uwlie* sind in Afferden, Bergen, Well und Venray belegt. Wahrscheinlich ausgehend von Venlo erhält *euch* auch Possessivfunktion und diese Objektform verdrängt die ursprünglichen Possessivformen *u* [u] in Venlo, Blerick, Grubbenvorst, Velden und Tegelen, sowie den Typ *ihr* in Belfeld und Helden.

(6) dritte Person Plural: *zijlie* – *zij* – [zyːj], [zyj] – sie (siehe Karte 3)

Die Daten scheinen sich vollständig mit denen von *sie* (3. Person feminin Singular) zu decken. Aber erstens fällt auf, dass ein einziges Mal im nordlimburgischen kleverländischen Gebiet, und zwar in Leunen, der Worttyp *zijlie* [zɪli] (< [ze-j li] < [ze-j lyj] buchstäblich *sie Leute*) als Nebenform aufgezeichnet ist, eine Form, welche auf deutscher Seite des Untersuchungsgebietes unbekannt ist. Zweitens wird deutlich, dass Helden neben [zyː], [ziː] nun auch [ze-j], eine kleverländische Form, aufweist. Auf deutscher Seite südlich der Uerdinger Linie ist [zyj] heimisch, und zwar in Kaldenkirchen und Hinsbeck. Wie im Falle der 3. Person feminin Singular fehlen auch hier die Daten aus Leuth und Leutherheide. Des Weiteren verweisen wir auf die Analyse der 3. Person feminin Singular, unter (3b).

Für *sie* (Plural) gilt fast das gleiche wie für *sie* (feminin Singular). Nur hat sich nun auch der Worttyp *zij* (mit auslautendem [j]) auch in Helden breitgemacht, und ist in Leunen auch der Worttyp *zijlie* vermerkt. Mit Ausnahme von Panningen und Kessel, wo nur -[j]-lose Formen heimisch sind, ist überall der Worttyp *zij* der Normaltyp.

***sie/ihnen*: *hun* [yn] – *aarlie* [ørlɪ] – (*h*)*aar* [(h)øːr]** (siehe Karte 4b)

In groben Zügen decken sich die Daten mit denen von *haar* ((indirektes) Objekt feminin Singular). Leider fehlen vor allem auf deutscher Seite recht viele Angaben.

Trotzdem gibt es einige große Unterschiede. In Kaldenkirchen und Leutherheide finden wir [yn], ursprünglich ausschließlich die Dativform. Diese Form ist im Untersuchungsgebiet nördlich der Uerdinger Linie unbekannt. Weiter südlich in der niederländischen Provinz Limburg tritt diese Form als [hyn] in Erscheinung.

Der Worttyp (*h*)*aar* basiert letztendlich auf der Genitivform, deren anlautendes h- in Nordlimburg bis etwa an die Uerdinger Linie heran verschwunden ist. In Tegelen finden wir [øːr], aber im Jahre 1806 ist noch "heur" [høːr] belegt. Möglicherweise deckte sich die Nordgrenze des h-Schwunds damals vollständig mit der Uerdinger Linie.

Wie bereits erwähnt, handelt es sich beim Worttyp *hun* ursprünglich nur um die Dativform, wobei das anlautende h- sich vor allem auf niederländischem Gebiet behauptet hat, mitsamt der Grenzgend an der Rur und in der Aachener Region, von wo aus das anlautende h- sich südwärts ausdehnt. Der Gegensatz der Typen (*h*)*un* –

(h)eur hat in seinem Ursprung also nichts mit einem Nord-Süd-Gegensatz oder gar einem Gegensatz niederländisch-deutsch zu tun. Anzeichen für die erwähnte geographische Verteilung (h)un – (h)eur finden wir bereits in den Jahren 1806-1807, wenn wir auch über verhältnismäßig wenig Quellen verfügen.³⁹ (Die Angabe [hyn] in Leunen ist wahrscheinlich von der gleichlautenden niederländischen Form beeinflusst worden und demnach als Übersetzungsfehler zu betrachten.) In Anlehnung an den Worttyp *gijlie* finden wir in Leunen ein einziges Mal *haarlie* [ørlj]. [y·r] in Well, Wemb, Niederdorf und Harzbeck gehen höchstwahrscheinlich auf *[y·ər], eine Diphthongierung von [ø·r], zurück.

Auf deutscher Seite fehlen viele Angaben: ab Auwel-Holt nordwärts herrscht der Worttyp *eur* und südlich davon in Kaldenkirchen und Leutherheide ein h-loses *hun* vor. Auf niederländischer Seite ist *hun* im Untersuchungsgebiet nicht heimisch. Hier herrscht *eur* vor. Die Verteilung dieser beiden Worttypen ähnelt ungefähr jener des femininen Possessivs (3. Person Singular), aber die h-lose Form muss in mehr Ortschaften mit h-anlautenden Formen konkurrieren. Ausschließlich h- finden wir in Kessel und Baarlo.

4.4 Geographische Korrelationen: drei Isoglossenbündel

In diesem Abschnitt folgt eine Analyse, in der wir den Zusammenhang der geographischen Muster erforschen. Dazu benutzen wir Korrelationen, aufgrund derer wir die Isoglossenbündel zu definieren versuchen.

Als Vorbereitung unserer Analysen haben wir jede Wortvariante entweder als *nördlich* oder als *südlich* eingestuft. Die nördliche Wortvariante bekommt die Zahl "0", die südliche die Zahl "1". Der Worttyp *ik* wird also als "0" kodiert und *ich* als "1". Wenn in einer Ortschaft sowohl eine nördliche als auch eine südliche Form heimisch sind, bekommt dieses Lemma die Zahl "0,5". Ein Beispiel dafür finden wir in Hinsbeck, wo für *wir* das nördliche [we·j] und das südliche [wœr] aufgezeichnet sind. Für das Lemma *wir* erhält Hinsbeck also "0,5". Pro Ortschaft werden sämtliche 'Lemma-Zahlen' addiert. Je niedriger die Zahl unter dem Strich ist, desto kleverländischer ist der örtlicher

³⁹ Die Objektform der 3. Person Singular finden wir jeweils in Vers 12 des Gleichnisses vom Verlorenen Sohn aus den Jahren 1806-1808 (siehe Bakker & Kruijsen): [ø·r] in Kleve, Wesel, Menzelen, Venlo, Kempen, Weert; [hø·r] in Tegelen; [ym] in Krefeld, Erkelenz; [hyn] in Maastricht (und [zø] in Neuss und Köln). In den Übersetzungen der Dialekte von Meijel, Rheinberg, Roermond und Roosteren ist der Satz ein wenig anders formuliert. Hier finden wir die 3. Person maskulin Singular, aber auch hier sehen wir den Gegensatz h-los – h-: [ym] (in Meijel, Rheinberg) – [hcm] (in Roermond, Roosteren).

Dialekt. Und umgekehrt gilt demnach: je höher die Gesamtzahl ist, desto südniederfränkischer ist die Mundart.

Die Nord- und Südeinstufung von *ik* beziehungsweise *ich* liegt auf der Hand, aber für eine Reihe anderer Varianten lässt sich das Trennungskriterium nicht so leicht bestimmen. In Tabelle 4 haben wir die Gegensätze mit Varianten aufgelistet. Die Tabelle zeigt mehrere Dilemmata auf. Wo soll zum Beispiel im Falle von *ihr* (2. Person Plural) bei [j̥e-li] – [j̥e-j] – [j̥e·] – [j̥ɛ·] – [œr] die Trennung vorgenommen werden? Da *gillie* ein typisch nördliches Phänomen ist, könnte man [j̥e-li] als kleverländisch bezeichnen und den Rest als südniederfränkisch. Aber da *ihr* eine südliche Form ist, könnte man genauso gut [œr] als südniederfränkische Form betrachten und die übrigen Formen als kleverländisch. Häufig sind also mehrere Interpretationen möglich. Um diesen Variationsmustern gerecht zu werden, haben wir mehrmals eine Variante auf verschiedene Weise einteilen müssen und diese gesonderten Einteilungen in den weiteren Analysen jeweils separat mitgezählt. In Tabelle 4 findet sich ein Überblick über die einzelnen Einteilungen. Auf diese Weise beläuft sich die Anzahl der mit einbezogenen Lemmata auf 17. Wir brauchen jedoch 27 Zweiteilungen, um allen Varianten gerecht zu werden.

In den hier oben besprochenen Mustern und Dialektkarten treten regelmäßig drei Einteilungslinien in Erscheinung. Erstens die *gij-du*-Isoglosse und die Uerdinger Linie. Daneben zeichnet sich auf deutscher Seite eine Grenze nördlich der Uerdinger Linie ab, die mit der Nordgrenze von [yç] (*euch*) zusammenfällt. Entsprechend dieser Grenze gehören drei deutsche Dörfer gerade nördlich der Uerdinger Linie zum Gebiet unterhalb dieser nördlicheren Grenze. Diese erhöhte Uerdinger Linie haben wir die *Uerdinger Oberlinie* getauft. Wir haben die Korrelationen zwischen den 27 Zweiteilungen der Formen und den drei Einteilungslinien

Tabelle 4 Analytierte Pronomina (17) und die Zweiteilungen der Formen (27).

Nr.	Pronomen	Nord-Süd-Gegensatz
1	ich	ik vs. ich
2	mir/mich	mij vs. mich
3	du	gij vs. du
4	dein	uw vs. dijn
5	dir/dich	u vs. dich
6	er	hij vs. hē(n)
7	sie	zij vs. sie
8	ihr (Poss.)	ohne [h] vs. mit [h]
9	ihr/sie	ohne [h] vs. mit [h]
10	wir	wij vs. wir
11	unser	ons vs. os
12	uns	ons vs. os
13	ihr (Pl.)	gij(lie) vs. ihr
14		gillie vs. Rest
15	euer	-[w] vs. Rest
16		[u] vs. [y]
17		Rest vs. r
18		-lie vs. Rest
19	euch	-[w] vs. Rest
20		[u] vs. [y]
21		-lie vs. Rest
22	sie (Pl.	[e·]/[i] vs. [y]
23	Subj.)	-lie vs. Rest
24	ihnen/sie (Obj.)	Rest vs. [yn]
25		[ø·r]/[y·r] vs. Rest
26		Rest vs. [hø·r]
27		-lie vs. Rest

errechnet. Es stellt sich die Frage, welche Phänomene zusammenfallen. (Die Daten aus Maasbree und Steyl sind nicht mit einbezogen.)⁴⁰ Die pronominalen Lemmata mit einer Korrelation > 0,70 sind nachstehend pro Einteilungslinie aufgeführt.

Tabelle 5 Sechs Pronominalgrenzen von vier unterschiedlichen Pronomina mit Korrelationen >0,70 mit der *gij-du*-Isoglosse; die Durchschnittskorrelation beträgt 0,908.

Korrelation	<i>gij-du</i> -isoglosse
1,000	gij – du
1,000	u – dich
1,000	uw – dijn
0,989	mij – mich
0,734	hij – hē(n)
0,724	u (ulie) – euch

Tabelle 6 Sechs Pronominalgrenzen von drei unterschiedlichen Pronomina mit Korrelationen >0,70 mit der *Uerdinger Oberlinie*; die Durchschnittskorrelation beträgt (drei Pronomina, pro Pronomen die höchste Korrelation) 0,942.

Korrelation	<i>Uerdinger Oberlinie</i>
1,000	u(lie) – euch: [ʊw], [ʊç] – [ʏç]
0,987	uw – euer: [uw], [ʊw], [ʊç] – [ø(·)r], [ʏç]
0,950	uw – euer: [u(w)], [ʊw(li)] – Rest
0,920	uw – euer: nicht -r – schon -r
0,837	ik - ich
0,816	u(lie) – euch: [ʊw] – Rest

Tabelle 7 Sechs Pronominalgrenzen von vier unterschiedlichen Pronomina mit Korrelationen >0,70 mit der *Uerdinger Linie*; die Durchschnittskorrelation beträgt (vier Pronomina, pro Pronomen die höchste Korrelation) 0,855.

Korrelation	<i>Uerdinger Linie</i>
1,000	ik – ich
0,837	u(lie) – euch: [ʊw], [ʊç] – [ʏç]
0,812	uw – euer: [uw], [ʊw], [ʊç] – [ø(·)r], [ʏ·r], [ʏç]
0,795	uw – euer: [u(w)], [ʊw(li)] – Rest
0,771	zij – sie (Sg.)
0,711	uw – euer: ohne -r – mit -r

⁴⁰ In Maasbree und Steyl sind die Wenker-Sätze nicht übersetzt worden. Manchmal haben wir vergleichbare Wörter aus anderen Dialekterhebungen benutzt, um den Verlauf der Isoglossen schärfer ziehen zu können.

Die meisten Pronomina-Isoglossen stimmen mehr oder weniger mit dem *gij-du*-Isoglossenbündel überein. Bei näherer Betrachtung der drei Isoglossenbündel fällt Folgendes auf:

- 1 Das *gij-du*-Isoglossenbündel hat eine hohe Durchschnittskorrelation von 0,908, weist fast vier Mal eine perfekte Korrelation auf und umfasst vier verschiedene Personen: die 1., 2. und 3. Person Singular sowie die 2. Person Plural. Wir können dieses Isoglossenbündel als kompakt und dick bezeichnen.
- 2 Das *Uerdinger Oberlinien*-Bündel hat eine höhere Durchschnittskorrelation von 0,942, ist aber lexikalisch dünner: drei unterschiedliche Pronomen, zwei unterschiedliche Personen. Die Abgrenzung ist ziemlich kompakt, aber lexikalisch eher dürrig.
- 3 Am wenigsten kompakt ist das *Uerdinger Linien*-Bündel mit einer Durchschnittskorrelation von 0,855. Die niedrigeren Korrelationen sind ein Zeichen dafür, dass dieses Bündel diffuser (also weniger kompakt) ist als die beiden anderen. Dieses Bündel ist lexikalisch etwas dicker als das *Uerdinger Oberlinien-Bündel*: vier unterschiedliche Pronomen, welche sich auf drei verschiedene Personen beziehen.

4.5 Clusteranalyse und multidimensionale Skalierungsanalyse

Alle drei Isoglossenbündel zeigen eine Dreiteilung des gesamten Gebietes, mit einer Zwischenzone zwischen dem nördlichen *gij-du*-Isoglossenbündel und den zwei südlichen Bündeln, der *Uerdinger Linie* und der *Uerdinger Oberlinie*.

Interessanterweise gibt es auf niederländischer Seite nur eine einzige *Uerdinger Linie*, die sich aber beim Überschreiten der Staatsgrenze verzweigt, so dass auf deutscher Seite neben der *Uerdiger Linie* eine *Uerdinger Oberlinie* in Erscheinung tritt. Welche Trennungslinie ist nun die wichtigste?

Zusätzliche quantitative Analysen können vielleicht mehr Klarheit schaffen. Zunächst haben wir eine Clusteranalyse auf der Grundlage der 27 pronominalen Formen durchgeführt. Die errechneten Distanzen zwischen den Orten sind euklidisch, auch in Hinblick auf die möglichen 0,5-Werte für Doppelformen. Das Ergebnis dieser Analyse ist das Dendrogramm in Abbildung 1. Dieses zeigt drei klar abgegrenzte geographische Zonen.

Als erstes spaltet sich eine **südliche Zone** ab (Tegelen bis einschließlich Niederdorf). Innerhalb dieser sehen wir eine deutliche Staffellung: eine Sonderstellung

nehmen die vier deutschen Orte südlich der Uerdinger Linie ein, welche die meisten unverkennbar ripuarischen Elemente aufweisen. Vom

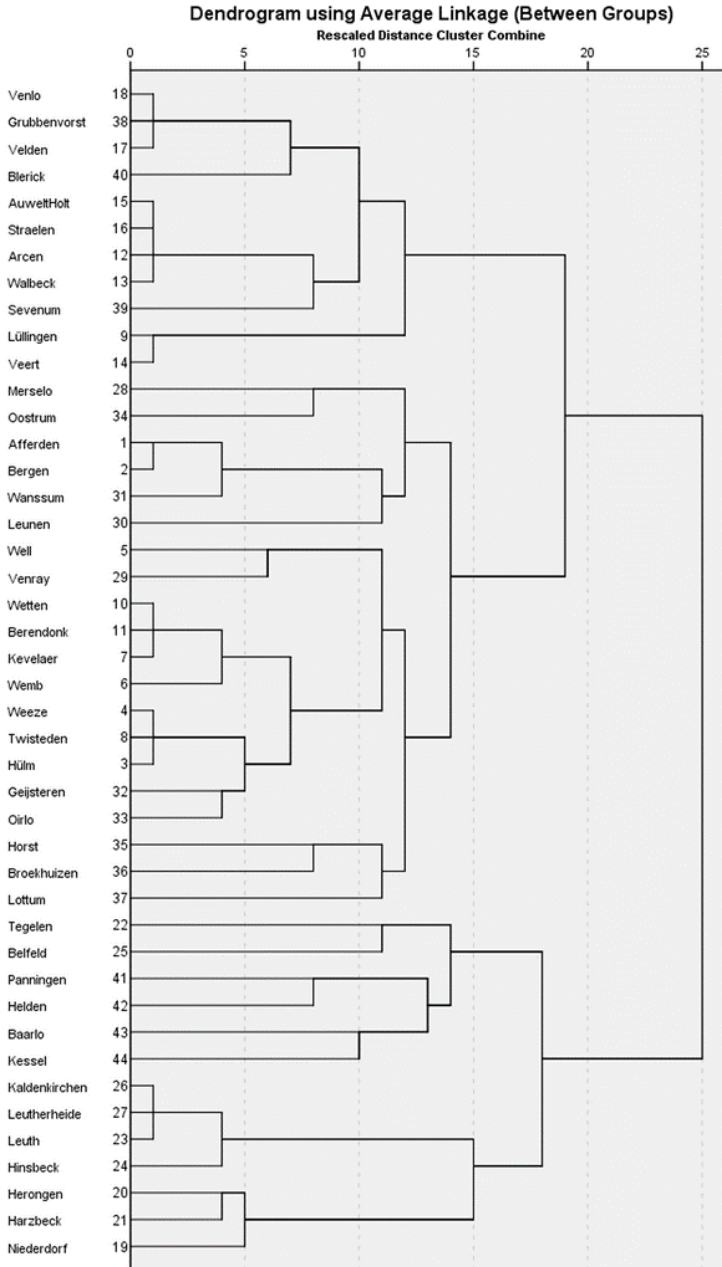

Abbildung 1 Dendrogramm auf der Grundlage der 27 pronominalen Formen.

Rest spalten sich die deutschen Orte oberhalb der Uerdinger Linien, Niederdorf, Herongen und Harzbeck, recht früh ab. Deren Dialekte sind zweifelsohne die am wenigsten südniederfränkischen innerhalb dieser Zone. Diese südliche Zone ist in ihrer Zusammensetzung am heterogensten.

Wir beobachten, dass sich eine **mittlere Zone** (Venlo bis einschließlich Veert) von der **nördlichen Zone** löst, jener der unbestritten kleverländischen Dialekte (Merselo bis einschließlich Lottum). Die **mittlere Zone** scheint alles in allem am homogensten zu sein. Die Dialekte der niederländischen Orte Venlo, Grubbenvorst, Velden und Blerick stehen den südlichen, südniederfränkischen Dialekten am nächsten. Recht spät spalten sich das niederländische Sevenum und der kompakte Block dreier deutscher Orte (Auwel-Holt, Walbeck und Straelen) samt dem niederländischen Arcen ab. Lüllingen und Veert – beide in Deutschland – haben sich als erste vom Rest abgespalten und stehen den Dialekten der nördlichen Zone, den unverkennbar kleverländischen Dialekten, am nächsten.

Die nördliche Zone, die der unbestritten kleverländischen Dialekte, ist die größte und setzt sich aus bestimmt drei Gruppen zusammen. Die Dialekte der nordwestlichen Orte Merselo, Oostrum, Afferden, Bergen, Wanssum und Leunen lösen sich als erste los. Innerhalb der restlichen Gruppe sehen wir die recht frühe Loslösung der südlichsten Gruppe: Horst, Broekhuizen und Lottum. Die mittlere Gruppe spaltet sich in Well und Venray einerseits und zwei andere Gruppen ab, welche sich auf niedrigem Niveau spalten. Die meisten Orte liegen auf deutscher Seite, aber auch Geijsteren und Oirlo auf niederländischer Seite gehören dazu.

Im nächsten Schritt haben wir ausgehend von den 27 pronominalen Nord-Süd-Kodierungen eine multidimensionale Skalierungsanalyse durchgeführt (Proxscal). Dabei haben wir uns für eine zweidimensionale Lösung entschieden, weil die Stresswerte sehr gut sind und eine dreidimensionale Lösung (d.h. das Hinzufügen von Werten) keine wirkliche Verbesserung ergibt. Die Ergebnisse sind in Abbildung 2 dargestellt. Bereits auf den ersten Blick fallen die geographische Nord-Süd-Gliederung sowie die deutsch-niederländische Staatsgrenze auf.

Die im Baumdiagramm sichtbare Gliederung (Nord, Mitte, Südwest, Südost) finden wir in der multidimensionalen Skalierungsanalyse als Dreiteilung (Nord, Mitte, Süd) wieder. Der Süden bildet eine Gesamtzone. Klar erkennbar ist das *gij-du*-Isoglossenbündel wie eine gerade, breite (imaginäre) Linie als die linke imaginäre Linie auf der X-Achse. Die Uerdinger Oberlinie ist deutlich als die rechte imaginäre Linie auf der X-Achse erkennbar. Sogar die Uerdinger Linie lässt sich – wenn auch

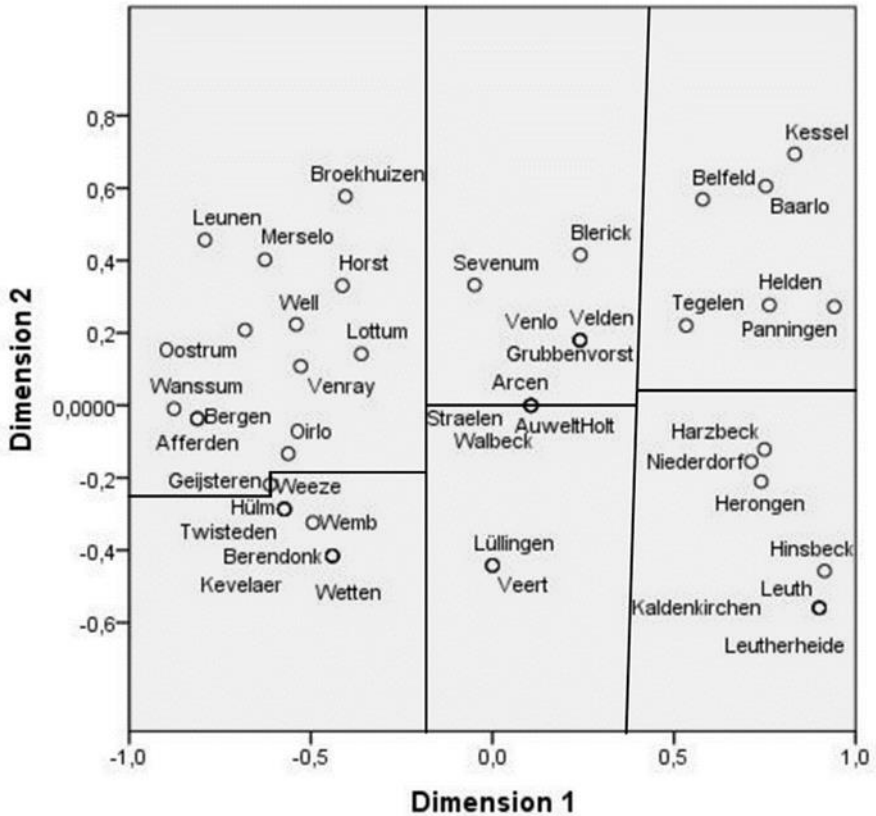

Abbildung 2 Dialektgliederung nach der multidimensionalen Skalierungsanalyse der 27 pronominalen Nord-Süd-Kodierungen.

schwieriger – erkennen, da Niederdorf, Herongen und Harzbeck nah aneinander liegen.

Auch bringt die multidimensionale Skalierungsanalyse die Staatsgrenze recht scharf ins Bild. An zwei Stellen lässt sich schwieriger eine Linie ziehen, nämlich gerade dort, wo niederländische und deutsche Orte im Baumdiagramm praktisch zusammenfallen.

Entlang der Y-Achse können wir in der **nördlichen Zone** mit einiger Mühe (etwa bei -0,2 der nördlichen Zone, links in Abbildung 2) die Dialektensammlung in eine niederländische (oben) und in eine deutsche Zone (unten) aufspalten. Die untersten niederländischen Orte sind von links nach rechts Geijsteren und Oirlo, die obersten deutschen Orte Twisteden und Weeze. Das deutsche Weeze fällt graphisch mit dem niederländischen Geijsteren zusammen.

In der **mittleren Zone** sehen wir eine recht scharfe Grenze, abgesehen davon, dass die deutschen Orte Auwel-Holt, Straelen, Walbeck und das niederländische Arcen graphisch zusammenfallen. Da Arcen auch geographisch an diese drei deutschen Orte grenzt, handelt es sich hier um einen starken Block mit nur wenig pronominalen Unterschieden.

Am deutlichsten lässt sich die Staatsgrenze in der **südlichen Zone** ziehen. Zwischen Tegelen (NL) und Harzbeck (D) klafft entlang der Y-Achse eine recht breite Kluft. Hier ist die Kluft zwischen den Dialekten beiderseits der Grenze am tiefsten, was jedoch nicht heißt, dass es sich um zwei separate Blöcke handelt. Die Spreizung auf der Y-Achse ist in der südlichen Zone größer als in den beiden anderen Zonen. Dies deutet auf verhältnismäßig große gegenseitige Unterschiede.

Das Dendrogramm (Abbildung 1) zeigt also bei 19 eine klare Nord-Süd-Aufteilung in drei Zonen, d.h. drei Dialektgebiete, von denen sich das südliche schon bei 18 in Südwest und Südost spaltet. Aber weniger deutlich ist auch zu erkennen, dass auf dem niedrigsten Niveau niederländische und deutsche Orte meist keine Cluster miteinander bilden. In der südlichen Gruppe überhaupt nicht, in der mittleren Zone bildet nur das niederländische Arcen ein Cluster mit drei deutschen Anrainerorten, und in der nördlichsten Zone gesellen sich die niederländischen Orte Geijsteren und Oirlo zu drei deutschen Orten. Anscheinend spielt auch die Staatsgrenze eine Rolle. Die multidimensionale Skalierungsanalyse zeigt eine Dreiteilung und vermittelt ein deutlicheres Bild der Grenze. Mit Hilfe der zweidimensionalen Analyse wird die Grenze 'schärfer', aber in der nördlichen und der mittleren Zone ist der Verlauf der Staatsgrenze weniger ausgeprägt.

4.6 Schlussfolgerung und Diskussion

In der Einführung haben wir festgestellt, dass die Uerdinger Linie unter deutschen Dialektologen unumstößlich als die Grenze zwischen dem Kleverländischen und dem Südniederfränkischen gilt, dass jedoch auf niederländischer Seite diese Trennungslinie in Nordlimburg häufiger in Frage gestellt wird. Wir haben dargestellt, wie das vorliegende Dialektgebiet von der Konkurrenz zwischen dem südniederfränkischen und dem kleverländischen Pronominalsystem bestimmt wird. Vereinzelt haben wir eine Eigenentwicklung festgestellt. Alle Isoglossen, welche in unserer Diskussion zur Einteilung des nordlimburgischen Gebietes eine Rolle spielen, sind pronominaler Art. Das gilt ebenso für die Uerdinger Linie, wenn diese ebenfalls als Teil des Rheinischen Fächers betrachtet wird. Das war für uns der Grund, uns

einen Überblick über das gesamte Pronominalsystem der vorliegenden Dialekte zu verschaffen. Wir sehen anhand der Dialektkarten, wie Pronomina in ihrem Verlauf auseinandergehen, manchmal gegenseitig diffus sind, aber andererseits auch wiederum zusammengehen und manchmal sogar zusammenfallen. Die vorliegenden pronominalen Phänomene sind vor allem durch den Unterschied zwischen kleverländischen und südniederfränkischen Varianten gekennzeichnet, und ihr Verlauf bestätigt den Gegensatz zwischen dem nördlichen und dem südlichen Pronominalsystem. Die Isoglossen überqueren obendrein ungehemmt die Staatsgrenze, manchmal mit einer leichten Bruchstelle, woraus hervorgeht, dass die Dialekte im erforschten Gebiet ursprünglich ein zusammengeschlossenes Dialektgebiet bildeten, in dem die heutige Staatsgrenze keine Rolle spielte. Es wäre interessant, den Zustand unter den heutigen Dialektsprechern zu untersuchen. Wir haben drei Gebiete oder Zonen gefunden, welche in Karte 6 dargestellt sind, mit zusätzlich einem kleinen Streifen zwischen der Uerdinger Linie und der Uerdinger Oberlinie.

Die Uerdinger Oberlinie war nicht vorhergesehen, schon gar nicht auf deutscher Seite. Auf niederländischem Boden fällt sie vollständig mit der klassischen Uerdinger Linie zusammen. Die *ik-ich*-Isoglosse ist eine stabile Linie, welche ursprünglich möglicherweise mehrere Pronominalformen trennte. Diese ist unter anderem dadurch 'ausgedünnt' worden, dass sich die Isoglosse der korrespondierenden Objektformen *mij-mich* nach Norden verschoben hat. Beider-seits der Staatsgrenze zeichnet sich eine deutliche Mittelzone ab.

Auffallend ist, dass die zweite Person bei der Dreiteilung des Untersuchungsgebietes eine derart prominente Rolle spielt. Zunächst die zweite Person singular, welche die Trennung zwischen dem kleverländischen Pronominalsystem und der Mittelzone scharf markiert. Es handelt sich um ein Isoglossenbündel, das nördliche von südlichen Subjekt-, Objekt- und Possessivformen trennt:

gij-du, u-dich, uw-dijn. Diese Trennung ist durch den Schwund der *du*-Form infolge des sich vom Norden her ausdehnenden *gij* zustande gekommen. Wir legten schon dar, dass dies auch morphosyntaktisch eine wichtige Grenze ist, da das finite Verb zu *du* eine andere Endung hat als bei *gij*. Im Sog von *gij* haben sich im nördlichsten Teil Nordlimburgs *-lie*-Formen zur Kennzeichnung des Plurals verbreitet. Damals muss die Zone von Horst, Lottum, Broekhuizen, Broekhuizenvorst (einem Dorf unmittelbar nördlich von Broekhuizen) und Castenray (einem Dorf zwischen Oirlo und Horst) noch *du* gekannt haben, wodurch es hier keiner Form wie *gijlie* bedurfte. Nur in Castenray hat sich – vielleicht infolge einer Venrayer Ausstrahlung – *gijlie* breitgemacht, jedoch ohne das *gij* des Plurals zu verdrängen.

Wir sehen, dass die *mij-mich*-Isoglosse sich dieser Isoglosse anschließt, denn nach Abschluss der (in älteren Erhebungen sichtbaren) Verdrängung von *mij* (und *me*) durch *mich* in Sevenum, Lüllingen und Arcen deckt sich diese Isoglosse lückenlos mit den Isoglossen der 2. Person Singular. In groben Zügen fällt auch die *er*-Isoglosse, die Grenze zwischen dem nördlichen [he·j] und dem südlichen [hɛ·(n)], damit zusammen. So verstärkt auch *er* diese Nord-Mittelzonen-Grenze.

Es stellt sich heraus, dass die zweite Person Plural unerwartet eine Rolle bei der Trennung zwischen der mittleren und der südlichen Zone gespielt hat. Obwohl die Nominativform vom Worttyp *ihrnur* in den deutschen Orten südlich der Uerdinger Linie auftritt (und ein einziges Mal als Wechselform in Herongen, gerade oberhalb dieser Linie), sehen wir, dass die Grenze der Objektform genau mit der Trennungslinie zusammenfällt, wenn wir vom Verbreitungsgebiet der südniederfränkischen Form [ʏç] ausgehen. Mit Ausnahme von Tegelen (samt dem Weiler Steyl) gilt diese Grenze auch als Nordgrenze der ursprünglichen Formen des Worttyps *euer* (gegenüber dem nördlichen *uw*). Die Ausdehnung der possessivierten Objektform verwischt diesen Gegensatz auf niederländischer Seite: In den niederländischen Orten südlich der Uerdinger Linie beobachten wir, dass die Objektform [ʏç] auch possessive Bedeutung erhält und die ursprüngliche Possessivform [ø·r] (in Tegelen [uw]) verdrängt. Gerade oberhalb der Uerdinger Linie stellen wir eine ähnliche Entwicklung fest: Die Objektform [ʊç] erhält auch possessive Bedeutung und verdrängt das ursprüngliche, nördliche [uw].

Die Uerdinger Linie mag irgendwann zwischen etwa 1500 und 1800⁴¹ ein wichtiges Isoglossenbündel vertreten haben, wo südliche auf nördliche Formen stießen, aber mittlerweile gibt es keine einzige pronominale Isoglosse, die völlig mit dieser zusammenfällt. Wie schon erwähnt, hat sich die *mij-mich*-Isoglosse recht weit nordwärts verschoben. Dies gilt in geringerem Maße auch für die *u-euch*-Isoglosse, während die alte *uw-euer*-Isoglosse anfangs sogar Tegelen zum Norden schlug. Auf deutscher Seite verläuft die Isoglosse jedoch nördlicher als die Uerdinger Linie. Des Weiteren kamen und kommen unvermischt nördliche Worttypen von *zij* (Singular), *wij*, *gij* und *zij* (Plural) als einzig gängige Formen in Baarlo, Tegelen und Belfeld vor. Andererseits hat sich die *hij-hē*-Isoglosse noch nördlicher verlagert als die *mij-mich*-Isoglosse.

⁴¹ Frings 1916: 256: "Entstehungszeit [der Uerdinger Linie] ca. 1400 im Osten [des Rheines], seit ca. 1500 im Westen". In den Mundarttexten aus dem niederrheinischen Kempen (1806) und Venlo (1807) – beide gerade oberhalb der Uerdinger Linie – findet man schon [hɛ·] so wie die Worttypen *mich* und *euch*. In den Venloer Texten wird nicht geduzt, aber im Kempener Text steht *dich* (Bakker & Kruijsen 2007).

Die Uerdinger Linie und die Uerdinger Oberlinie bestätigen zusammen das Bild nordwärts verschobener Isoglossen, die kleverländische von ripuarischen Formen trennen. Aber sogar südlich der Uerdinger Linie finden sich hier und da noch echt kleverländische Formen: In Hinsbeck weicht das nördliche [we·j] dem südlichen [wœr], aber in Baarlo, Tegelen und Belfeld finden wir ausschließlich [we·j], [je·j] und [ze·j], welche Form sich allmählich auch in Helden verbreitet. (In Kessel finden wir die Mischformen [we·], [je·] und [ze·].) Wir sahen bereits, dass auch Tegelen schon Anfang des neunzehnten Jahrhunderts den Worttyp *uw* (2. Person Singular) kannte, während alle anderen Orte südlich der Uerdinger Linie den Typ *euer* hatten. In Niederdorf ist neben dem südlichen [hɛ·(n)] sogar noch ein einziges Mal das nördliche [he·j] aufgezeichnet.

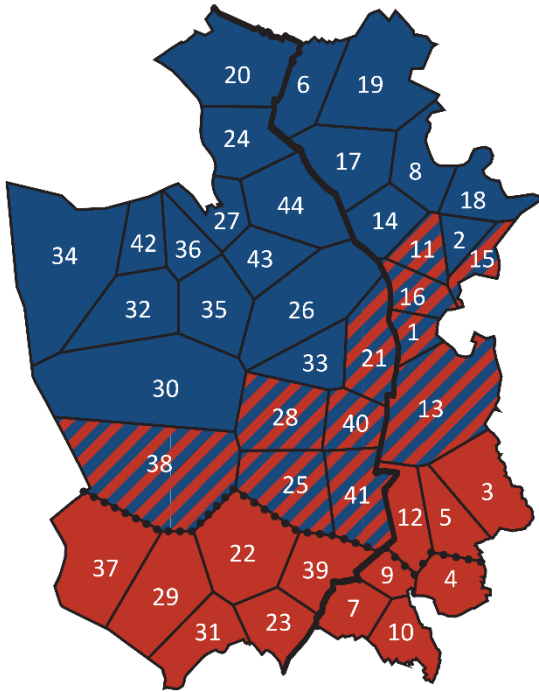
Verantwortlich für die Uerdinger Oberlinie auf deutscher Seite sind die Formen der 2. Person Plural [ɣç] (Objekt) und [øɾ] (Possessiv). J. Goossens (1994: 5) spricht von "bescheidenen Protuberanzen" oberhalb der Uerdinger Linie zwischen Venlo und Duisburg. Wenn wir dies buchstäblich nehmen und keine Protuberanzen nördlich oder westlich von Venlo mit einbeziehen, dann sind dieses [ɣç] (Objekt) und [øɾ] (Possessiv) die einzigen, die wir vorfinden. Zwei einmalige Angaben aus Herongen scheinen stille Zeugen eines Zusammenstoßes südniederfränkischer und kleverländischer Formen zu sein: die nur ein einziges Mal aufgezeichnete südliche Form [œr] (2. Person Plural Subjekt), die sich gegenüber [je·j] nicht hat durchsetzen können und die nur einmal erwähnte nördliche Form [he·j], die sich nicht gegen [hɛ·n] hat behaupten können.

Diese Dreiteilung finden wir beiderseits der Staatsgrenze, welche ihrerseits ebenfalls in der Dialekteinteilung sichtbar ist (siehe Karte 6). Die Trennung der Dialekte auf niederländischer und deutscher Seite beruht hauptsächlich auf geographischer Nähe und auf Dialektähnlichkeit. Es gibt keine scharfen Grenzen zwischen den Dialekten beiderseits der Staatsgrenze, aber es gibt schon zwei kleine Bruchstellen. Die Uerdinger Oberlinie ist die Folge einer nördlichen Protuberanz südniederfränkischer Formen. Die deutschen Orte südlich der Uerdinger Linie weisen mehr rein ripuarische Formen auf als jenseits der Staatsgrenze: [vœr], [wœr] (1. Person Subjekt Plural Subjekt) und [ø·ɾ] (2. Person Subjekt Plural) und diese Tendenz wirkt nördlicher nach. Die Süd-Nord-Dreiteilung ist jedoch viel tiefgreifender als der Ost-West-Gegensatz.

Jetzt, wo wir im Untersuchungsgebiet eine Dreiteilung aufgedeckt haben, welche von zwei wichtigen Isoglossenbündeln (das eine kompakter als das andere) durchschnitten wird, lautet die Frage, welche der beiden Trennungslinien die wichtigere ist. Die Antwort, dass die mittlere Zone eine Übergangszone in einer Staffellandschaft darstellt, mag ausreichen. Wir können folgern, dass – wenn es die

Pronomina betrifft – die Uerdinger Linie nicht die wichtigste Trennungslinie ist, schon gar nicht auf deutscher Seite. Wenn wir überblicken, wie südliche Formen nach Norden hin nachwirken, und dabei außerdem noch die Kompaktheit der *gij-du*-Isoglosse mit einbeziehen, dann lautet die Schlussfolgerung, dass in Bezug auf das Pronominalsystem die mittlere und die südliche Zone zusammengehören, und dass die Grenze zwischen den südniederfränkischen und kleverländischen Dialekten von der *gij-du*-Isoglosse bestimmt wird. Dies entspricht dem Vorschlag, der früher schon von Van Hout (2006) gemacht worden ist. Dieser passt nicht ins Bild der traditionellen Dialekteinteilung auf deutscher Seite.

Kann diese pronominale Abgrenzung sich nun auch auf andere dialektologische Beweismaterialien stützen? Bakker & Van Hout (2012, 2013, 2014) haben in Nordlimburg, also auf niederländischer Seite, tiefgreifende dialektometrische Untersuchungen auf der Grundlage zweier großer Dialekterhebungen durchgeführt, nämlich der SGV-Erhebung aus dem Jahre 1914 (Kruijsen 2006) und der RND-Erhebung aus den 1950er Jahren (Hol & Passage 1966). Diese Untersuchungen haben wir anhand der so genannten Swadesh-Wörter angestellt, die sich in diesen Erhebungen finden lassen. Die Swadesh-Wörter stammen aus der sprachvergleichenden Forschung und beabsichtigen, Kernbegriffe zu erfassen, welche in allen Sprachen (also auch in Dialekten) zum Ausdruck gebracht werden können sollten. Im Untersuchungsgebiet weisen diese Wörter vor allem lautliche Variationen auf. Die Ergebnisse sind eindeutig. Wir stellen fest, dass die Nordgrenze des Südniederfränkischen auch noch Grubbenvorst (28 in Karte 6), Velden (40), Venlo (41), Blerick (25) und Maasbree (nicht auf Karte 6, zwischen 22, 25 und 38) – alle nördlich der Uerdinger Linie – umfasst, was dem Gedanken widerspricht, die Uerdinger Linie bilde die Hauptscheidelinie. Auch hier ergab sich eine Dreiteilung, aber die mittlere Zone umfasst auch noch die Orte Horst (30), Sevenum (38), Lottum (33) und Broekhuizen (26). Die Grenzen verlaufen also noch nördlicher als die pronominalen Grenzlinien. Dies bestätigt die These, dass – jedenfalls auf niederländischer Seite – die Grenze zwischen den südniederfränkischen und den kleverländischen Dialekten nördlich der Uerdinger Linie gezogen werden muss. Da die Lautphänomene sich angeblich nördlicher ausgedehnt haben als die Pronomina, unterstreicht dies den Gedanken einer Übergangszone mit teilweise allmählichen Übergängen. Dies bedarf natürlich weiterer Erforschung, aber der Gedanke, die Uerdinger Linie markiere die Grenze zwischen den südniederfränkischen und den kleverländischen Dialekten, sollte verworfen werden, jedenfalls in Nordlimburg, auf niederländischer Seite, und voraussichtlich ebenfalls am Niederrhein. Die in Paragraph 4.3, Abschnitt *mij-mich*, erwähnte *Uerdinger Zone* deutet in diese Richtung.

Karte 6 Einteilung der Dialekte aufgrund von Pronomina. Das *gij-du*-Isoglossenbündel trennt das blaue und das schraffierte Gebiet. Die *Uerdinger Linie* in Nordlimburg und die *Uerdinger Oberlinie* am Niederrhein trennen das schraffierte und das rote Gebiet.

Tabelle 8 Legenda zu Karte 6.

1	Auwelt-Holt	12	Niederdorf	23	Belfeld	34	Merselo
2	Berendonk	13	Straelen	24	Bergen	35	Oirlo
3	Harzbeck	14	Twisteden	25	Blerick	36	Oostrum
4	Hinsbeck	15	Veert	26	Broekhuizen	37	Panningen
5	Herongen	16	Walbeck	27	Geijsteren	38	Sevenum
6	Hülm	17	Wemb	28	Grubbenvorst	39	Tegelen
7	Kaldenkirchen	18	Wetten	29	Helden	40	Velden
8	Kevelaar	19	Weeze	30	Horst	41	Venlo
9	Leuth	20	Afferden	31	Kessel	42	Venray
10	Leutherheide	21	Arcen	32	Leunen	43	Wanssum
11	Lüllingen	22	Baarlo	33	Lottum	44	Well

BIJLAGE

Toegevoegd overzicht van de verschillende prononina geordend naar vorm (in vijf groepen) met een korte beschrijving van hun ontwikkeling

Tabel 1 Samenhang persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden.

<i>Kleverlands</i>	j-groep <i>me:j</i> <i>de:j</i> <i>he:j {hε}</i> <i>ze:j, zyj</i> <i>we:j</i> <i>je:j</i> <i>ze:j, zyj</i>	lie-groep <i>ɹtli, ɹvli, je:ty:j, {jɛli} - oli - oli</i> <i>zɹli - œrli</i>		
<i>Zuidneder-frankisch</i>	ch-groep <i>mɪç - mɪç</i> <i>dɪç - dɪç</i> <i>ʊç, ʏç -</i> <i>ʊç, ʏç</i>	r-groep <i>hø:r, ø:r - hø:r,</i> <i>ø:r</i> voer, woer œr <i>hø:r, ø:r - hø:r,</i> <i>ø:r</i> <i>y:r, ørli</i>	(ex-r-groep)	<i>hɛ:(n)</i> <i>wɛ: [wɛ]</i> <i>jɛ: [jɛ]</i>
			n-groep min din zin <i>hɛ:n</i> ɹn	oe-groep <i>du(:), du:w, do(:)w</i> <i>o(:)w - u(:), o(:)w</i>
Rood: nominatief; blauw: datief/accusatief; zwart: possessief, vet: beperkte groep, alleen aan Duitse kant; cursief: beperkte groep, aan Nederlandse kant, [...]: Kesselse mengvorm; {...}: Meijelse mengvorm.				

1) j-groep (zie ook tabel 2)

De oude Nederfrankische *ī* is in ons onderzoeksgebied gediftongeed tot [e(:)]. Deze j-groep bestond aanvankelijk uit de woordtypen *mij, dij, hij, zij, wij, gij* en *zij*, maar is gefragmenteerd geraakt, toen Ripuarische vormen vanuit het zuiden deze vormen verdrongen of zich ermee vermengden.

In de meeste gevallen heeft de Uerdinger lijn (UL) enige tijd de grens gevormd.

1a) Tot vrij ver boven de UL teruggedrongen:

*[mi:]/[me:] en *[di:]/[de:] (door Ripuarisch [mɪç] en [dɪç])

*[hi:]/[he:] (door mengvorm [hɛ:(n)])

1b) Tot aan de UL teruggedrongen:

in Duitsland onder de UL:

*[wi:]/[we:] en *[ji:]/[je:] (door Ripuarisch [vœr]/[wœr] en [œr])

in Helden-Panningen:

*[wi:]/[we:] en *[ji:]/[je:] (door mengvormen [wɛ:] en [jɛ:])

In deze beide gevallen raakte *zij* geïsoleerd, waarop deze vorm zich deels aanpaste: in Duitsland onder de UL werd de klinker gerond: [zy] (onder invloed van [vœr]/[wœr] en [œr]), in Helden-Panningen verdween de -j (o.i.v. [wɛ:] en [jɛ:]): [ze:], waarna de [e:] zoals standaard in de streek werd gediftongeed [ziə], gevolgd door ronding [zyə] o.i.v. [zy:] in aangrenzende zuidelijke plaatsen.

1c) Terugdringen zuidelijke vormen

Tussen Helden-Panningen en 'Duitsland onder UL konden vanuit Venlo [wɛ:], [je:] en [ze:] zich weer onder de Uerdinger lijn verspreiden in Tegelen, Belfeld en Baarlo, maar in Kessel ontstonden de mengvormen: [wɛ:], [je:] en [ze:]. Dit moet betrekkelijk laat zijn gebeurd, omdat deze [e:] - anders dan in Helden en Panningen - niet gediftongeed is.

2) lie-groep (zie ook tabel 2)

Met het verdwijnen van *du* in noordelijk Noord-Limburg kreeg *gij* – [je(:)] – hier ook enkelvoudsfunctie. Vervolgens verspreidde zich hier een nieuwe meervoudsvorm: *gijlie* – [ɣɪli] of [jɣli]. Analoog daaraan ontstond ook *zijlie* [zɪli], dat we maar in één plaats hebben gevonden. De noodzaak voor differentiëring is hier immers geringer, omdat *zij* (ev.) en *zij* (mv.) verschillende werkwoordvormen uitgang hebben. De nog duidelijkere tegenstelling *ik* [ɪk] (ev.) – *wij* [we(:)] (mv.) maakt *willie* [wɪli] eigenlijk geheel overbodig en wij hebben dat ook niet gevonden. Maar het Venrays Woordenboek (Linssen & Schols 1998) vermeldt *willie* wel, zij het slechts als variant van “wij”. Waar *gillie/gullie* en *zillie* zijn doorgedrongen, zijn ook voor de overeenkomstige possessieve en objectvormen *-lie*-vormen ontstaan.

Tabel 2 Schematische samenvatting van de ontwikkelingen van de *j*-, en *li*-groep.
 > ... < betekent dat vorm zowel door een noordelijke als een zuidelijke vorm is beïnvloed.

<i>subj.</i>	<i>(ind.) obj.</i>	<i>subj.</i>
	*mi:/me:j < miç	
	*di:/de:j < diç (→	diç)
he:j	> hɛ:(n) <	
ze:j	> zɛ: → ziə → zyə	
	> zyj < (ronding via zyj mv.)	
we:j	> wɛ: > we: <	(wɪli)
	< vœr/ wœr	↑
je:j	> jɛ: > je: <	jɪli/ jʏli (na <i>du</i> -wegval)
	œr <	↓
ze:j	> zɛ: → ziə → zyə	zili
	> zyj < (ronding door vœr/wœr en œr)	

3) ch-groep

Deze groep omvat Ripuarische woordtypen *ich*, *mich*, *dich* en *euch*. De UL vormt de grens tussen *ik* en *ich*. Met het verdwijnen van het pronominaaltype *du* in een groot gebied boven de UL, was het *du*-gebied boven de UL vrij smal geworden. De Kleverlandse objectvorm van het type *dij* besloeg nu nog maar een tamelijk dunne strook tussen het *gij*-gebied en de UL, zodat het Ripuarische *dich* onder de UL *dij* grotendeels verdrong. Met *dich* kon ook het daarop rijmende *mich* zich hier verspreiden. (Vanuit Venlo verspeide *dich* zich aan Nederlandse kant ook als onderwerpsvorm.) *Mich* en *dich* effenden het pad voor [ɣç]. Maar dit kwam veel minder verder dan *dich* en *mich*. Aan Duitse kant maar één rij dorpen boven de de UL. In Nederland was Venlo een moeilijker te nemen barrière. Hier vermengde [ɣç] zich met [ʊw] tot [ʊç]. Maar vanuit Venlo kon [ʊç] zich tot en met de lijn Maasbree-Grubbenvorst-Velden uitbreiden.

Tabel 3 Schematische samenvatting van de ontwikkelingen van de *ch*-groep.

subj.	(ind.) obj.	subj.
	*mi:/me:j < miç	
	*di:/de:j < diç (→	diç)
	ʊw > ʊç < ɣç	

possessivering *euch*

Dit [ʊç] kreeg eerst in Venlo ook possessieve functie: [ʊç] – [ʊjə]. Vandaar breidde deze vorm zich uit naar zijn Nederlandse buurdorpen. Een externe oorzaak kan zijn

dat noordelijke immigranten, in wier dialect [ʊç] zowel object- als possessieve functie heeft, Venloos probeerden te praten en [ʊç] tevens possessief gingen gebruiken. Maar wat zeker een rol heeft gespeeld is de systematisering van de possessieve vormen van het meervoud. Het oude Venlose systeem staan in tabel 4a.

Toen het possessieve [o:s] net als zijn objectvorm [ʊs] was geworden, viel [uw] uit de toon. Dit heeft de possessivering van [ʊç] in de hand gewerkt. Dat dit laatste in Nederland ook bezuiden de UL aansloeg, heeft nóg een reden. Dat wordt duidelijke bij de beschouwing van het oude Baarlose systeem in tabel 4b. De vormen die in het Venloos [ø:R] klinken, luiden in Baarlo [hø:R]. Maar waar Venlo in de tweede persoon meervoud [uw] (type *uw*) had, had Baarlo [ø:R] (type *euer*). Daar het klankverschil tussen [hø:R] en [ø:R] uiterst gering was, was het gepossiveerde [ʏç] – [ʏjə] een welkome differentiëring. En doordat [ø:R] niet gesteund werd door een pendant uit de standaardtaal, was er geen beletsel voor [ʏç] – [ʏjə].

Aan Duitse kant was er net zo goed reden tot differentiëring, zoals blijkt uit het paradigma uit Kaldenkerken (zie tabel 4c). Dat dit toch had kunnen gebeuren, bewijst het dialect van Süchteln (16 kilometer ten oosten van Kaldenkerken), waar wél een gepossiveerd [ʏç] – [ʏjə] is ontstaan (zie P. Goossens 1969: 166). Blijkbaar heeft het Duitse *euer* hier opkomen van een gepossiveerd [ʏç] verhinderd.

Tabel 4 *zij* (ev.), *wij*, *jullie*, *zij* (mv.) in:

4a Venlo in de 19 ^{de} eeuw vóór de possessivering van [ʊç]			4b Baarlo in de 19 ^{de} eeuw vóór de possessivering van [ʏç]			4c Kaldenkerken in de 19 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw		
<i>subj.</i>	<i>poss.</i>	<i>obj.</i>	<i>subj.</i>	<i>poss.</i>	<i>obj.</i>	<i>subj.</i>	<i>poss.</i>	<i>obj.</i>
ze:j	ø:R	ø:R	ze:j	hø:R	hø:R	zyj	øR	øR
we:j	o:s	ʊs	we:j	o:s	ʊs	vœR	ʊs	ʊs
je:j	uw	ʊç	je:j	ø:R	ʏç	œR	øR	ʏç
ze:j	ø:R	ø:R	ze:j	hø:R	hø:R	zyj	øR	ʏn

4) r-groep

De r-groep valt in uiteen een -r met (deels) Ripuarische oorsprong en -r waarvoor dat niet geldt. Zie tabel 5.

Tabel 5 Verspreiding van de vormen uit *r*-groep.**Ripuarisch**

Duitsland beneden UL:

we:j > **vœR/wœR**je:j > **œR**he:j > **hɛ:** < *ɛ:r ↘ **hɛ:n**

Helden-Panningen (en Kessel):

we:j > wɛ: ← *wɛ:r

"> we: <" (Kessel)

je:j > **jɛ:** < *jɛ:r (=type *gij* x type *ihr*)

"> je: <" (Kessel)

uw > (h)**ø:R**/(h)**œR** ← (euer)

Aan Duitse kant beneden UL zijn de zuiver Ripuarische vormen [vœr]/ [wœr] en [œr] doorgedrongen. Aan Nederlandse kant zijn uit de botsing van Kleverlandse met Ripuarische vormen ontstaan: [hɛ:], [wɛ:] en [jɛ:]. Uit een latere botsing tussen het Kleverlandse [we:j], [je:j] met resp. [wɛ:], [jɛ:]. is in Kessel weer [we:] en [je:] ontstaan. De possessieve vormen **ø:R/œR** (type *euer*) zijn zuiver Ripuarisch

Niet-Ripuarisch: (h)eur/(h)ör (uur)

-r in possessieve en objectvormen van de derde persoon ev. en mv. staan los van de tegenstelling Kleverlands-Zuidnederfrankisch (Ripuarisch). De objectvormen gaan terug op het Oudnederfrankisch "iro" (genitief en datief ev. en genitief mv.). De h- is ingvaegoons (zie Goossens 1994: 190). [y:r] is ontstaan uit [yər] de diftonering van [ø:R]. (Zoals gezegd is in het uiterste noorden aan Nederlandse kant [ørli] ontstaan).

5) n-groep: mien, dien, zien, haen, un

De -n-groep is een heterogene groep. De possessiva [min], [din], [zin] horen bij elkaar. Waar *du* verdwijnt, verdwijnt onvermijdelijk ook het possessieve [din]. De voorwerpsvorm [yn] is een oude h-loze datiefvorm die het Nederlands kent als *hun* (en het Duits als *ihnen*). De -n in in [hɛ:n] is een assimilatievorm en dankt zijn bestaan aan de ontwikkeling van het mannelijk aanwijzend voornaamwoord. In het noordelijker Kleverlands is het mannelijke demonstrativum [dɛn] oorspronkelijke de voorwerpsvorm. Daarop stoot het zuidelijke [dɛ:] (<*[dɛ:r]) – onderwerpsvorm – en dat leidt tot een

tussenzone, waarin [dɛ:n] voor klinkers, [b], [d], [h], [r], [t] en klinkers optreedt en geïsoleerd en voor andere medeklinkers [dɛ:] wordt gebruikt. Dit model heeft zich uitgebreid naar [wɛ:] (<*[wɛ:r]) (*wie*), ook al staat daar geen Kleverlands **[wɛn]* tegenover, maar *wie*. De geografische distributie van [wɛ:n] is echter anders dan die van [dɛ:n]. Beide voorbeelden hebben wederom [hɛ:] (<*[hɛ:n]) (*hij*) beïnvloed. De distributie van [hɛ:(n)] is weer anders dan die van [dɛ:(n)] en [wɛ:(n)]. In Nederland komt de assimilatievorm [hɛ:n] alleen in een klein gebied boven Venlo voor (Straalse uitstraling). Aan Duitse kant komt de assimilatievorm [hɛ:n] bijna overal naast [hɛ:] voor.

6) oe-groep

In ons onderzoeksgebied is [u:] in auslaut vaak gediftongeed tot [o:w], wat later verkort is tot [ʊw]. Vgl. het Midden- en Zuidlimburgse [nu:] (*nu*) met [no:w] of [nʊw] in ons onderzoeksgebied.

Van **[u:]*, de voorwerpsvorm is weinig over, behalve in Merselo, met de mengvorm [uw] (object) en [ulij] (*jullie* object). De possessievorm [u(:)w] daarentegen is nog opgetekend in Venlo, Tegelen, Maasbree, Sevenum, Blerick, Grubbenvorst, Velden en Venray. Toen [u:w] in Venlo plaatsmaakte voor het gepossessiveerde [ʊç], volgden de andere plaatsen deze ontwikkeling, waarbij alleen Venray en Sevenum [u(:)w] vervingen door [ʊw]. Beneden de Uerdinger lijn werd [ʊç] gepossessiveerd.

De overgang van [du:] naar [do:w] blijkt niet overal te hebben plaatsgevonden. In het noorden waar *du* enkel nog in uitroepen was bewaard, luidde dit relict enkel [du:]. In Helden, Panningen en Kessel zien we enkel [du:]. In Venlo, waar de voorwerpsvorm *dich* de onderwerpsvorm *du* in de negentiende eeuw verdrong, is in die eeuw alleen [du:] nog opgetekend en later was in uitroepen alleen [du:] bekend. Waar *du* langer stand heeft gehouden, zien we meestal [dʊw], soms samen met [du:]. Vaak ook is de normale vorm dan [dʊw], maar in uitroepen duikt dan (ook) het oudere [du:] op.

5 De indeling van de dialecten in Noord-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied

*Na revisie opnieuw ter publicatie aangeboden aan Nederlandse Taalkunde.*¹

Abstract

The Uerdinger isogloss (i.e. *ik, ook* vs. *ich (l), auch (also)*; part of the Rhenish Fan) is claimed to define the border between the Kleverlandish and South Lower Franconian dialect areas, both in the Netherlands (the north of the Dutch province of Limburg) and Germany. In earlier research we concluded that the border between these two dialect areas had to be reduced to other isoglosses. In this study we aim to give a definite answer on the basis of the Wenker survey data, a survey carried out in the 1880's in Germany and in the 1930's in the Netherlands. As in our earlier studies, we applied the strategy of selecting the dialect variants of the most common words (the Swadesh list) on both sides of the state border. We again applied two research methods in computing linguistic distances, one based on carefully classifying linguistic features, the other one based on string distances (Levenshtein). The results turned out to converge.

We found two dialect areas in Germany and three dialect areas in the Netherlands. The Uerdinger Line was not a main dialect border, on either side of the state border. We found breaks in the old dialect continuum crossing the state border. The two zones on the German side represent an older division and their border separates the Kleverlandish and South Franconian dialects. On the Dutch side a middle zone has appeared that could emerge because of the state border of 1815. This political border separated the Dutch and German regions and strengthened at the same time the linguistic influence of Venlo, the only town on the Dutch side. South Franconian features could spread more easily northwards on the Dutch side.

The result is that the border of the Kleverlandish and South Franconian dialect areas runs more to the north in the Netherlands, in fact along the border which was proposed by Dutch dialectologists in the first half of last century.

Keywords dialectometry, Levenshtein distance, Wenker dialect survey, Kleverlandish dialects, South Low Franconian dialects

5.1 Inleiding

Sinds Wenker de Uerdinger lijn heeft getrokken, geldt deze in Duitsland als de dialectscheidingslijn tussen het noordelijke Kleverlands (ook wel Noordneder-frankisch genoemd) en het zuidelijke Zuidnederfrankisch. Aan Nederlandse kant hebben Daan & Blok (1969) deze grens eveneens een hoofdrol toebedeeld in de indeling van de Limburgse dialecten. De makers van het Woordenboek van de Limburgse dialecten (WLD) hebben die indeling overgenomen, maar ze houden een slag om de arm door ten noorden van de Uerdinger lijn nog een apart gebiedje te onderscheiden, het *mich*-kwartier. Hier is de onderwerpvorm *ik*, niet *ich*, maar de voorwerpsvorm is wel *mich*.²

¹ Bakker & Van Hout 2016c.

² Hiervoor baseerden ze zich op de SGV-enquête (1914). De Sevenumse lijst geeft voor *mij* enkel "meej", zodat Sevenum buiten het *mich*-kwartier valt, maar in de Enquête-Willems (1886) komen zowel "meej" als "mich" voor. Ook in de RND-enquête komen beide voor. Het lijkt erop dat beide vormen in Sevenum lang naast elkaar bestonden.

Grofmazig onderzoek van Hoppenbrouwers (2001) en Heeringa (2004 & 2007) laten daarentegen in Noord-Limburg geen scheiding zien die enigermate met de Uerdinger lijn samenvalt. Eerder fijnmazig onderzoek door ons (Bakker & Van Hout, 2012, 2013, 2014) bevestigde de bescheiden rol van deze isoglosse. De resultaten stemmen overeen: de Uerdinger lijn is geen wezenlijke scheidingslijn. We vinden stevast drie dialectzones in Noord-Limburg, waarvan de zuidelijkste ook Venlo en zijn westelijke en noordelijke omgeving omvat, allemaal plaatsen dus die boven de Uerdinger lijn liggen.

Daarnaast hebben we een grensoverschrijdend onderzoek uitgevoerd, met de dialectvormen van het persoonlijke voornaamwoord, op basis van de Wenker-Sätze (Bakker & Van Hout, 2016a, 2016b). Deze zinnen zijn aan weerszijden van de grens door plaatselijke informanten in de lokale dialecten vertaald. Het resultaat was wederom een driedeling, ook aan Duitse kant, maar de grenzen van die driedeling verliepen anders dan die op grond van de Swadesh-woorden afkomstig uit SGV en RND. De vraag is nu of er een duidelijke, definitieve scheidingslijn tussen het Kleverlands en het Zuidnederfrankisch te vinden is of dat er sprake is van een overgangsgedebied. Dat overgangsgedebied kan op zich dan weer redelijk afgebakend zijn dan wel een geleidelijke overgangszone vormen waarin zich geen scherpe scheidingslijnen aftekenen.

Deze vraag willen we in deze bijdrage beantwoorden door een analyse op de Swadesh-woorden uit de Wenker-data uit te voeren, zoals we die eerder op grond van de SGV- en RND-data hebben uitgevoerd. De Wenker-data hebben het onmiskenbare voordeel dat we de aangrenzende plaatsen aan de Duitse kant in ons onderzoek kunnen betrekken. We gebruiken voor de analyse verschillende dialecto-metrische algoritmes, in combinatie met clusteranalyses en multidimensionale schaalanalyses. We vergelijken vervolgens de gevonden indeling met onze eerdere indelingen.

Ons onderzoeksgebied staat in figuur 1. Het omvat het Noord-Limburgse gebied dat we ook in SGV en RND hebben onderzocht plus een belendende strook aan de Duitse kant van de grens, grofweg tussen de rijksgrens en het riviertje de Niers. Deze strook is smal, omdat we enkel willen weten waar er aan de rijksgrens al dan niet breuken zijn ontstaan. Het onderzoeksgebied reikt van onomstreden Kleverlandse dialecten in het noorden tot en met onbetwiste Zuidnederfrankische dialecten in het zuiden. In tabel 1 zijn alle plaatsen gerangschikt naar land en naar dialectgebied overeenkomstig de gangbare indeling.

Het artikel is verder als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 beschrijven we de totstandkoming van de Wenker-Sätze aan weerszijden van de rijksgrens en noemen we ook de extra bronnen voor ons onderzoek. In paragraaf 3 vermelden we hoe we de

begrippen van de zgn. Swadesh-lijst uit de Wenker-Sätze hebben gehaald en schetsen we hoe we de gevonden woordverzameling hebben gebruikt om de onder-linge dialectafstanden te berekenen. In paragraaf 4 presenteren we de gevonden dialectindeling op grond van die onderlinge dialectafstanden en brengen we die indeling in verband met isoglossen. In paragraaf 5 vergelijken we deze indeling met de indelingen op basis van Swadesh-woorden uit de SGV- en RND-enquêtes en de indeling die we gevonden hebben op basis van de pronominale vormen uit de Wenker-Sätze. In paragraaf 6, conclusie en discussie, maken we de balans op en geven we een historische verklaring voor de dialectindeling van ons onderzoeksgebied.

Figuur 1 Onderzoeksgebied met plaatsnamen. De dikste lijn is de rijksgrens. De stippellijn is de Uerdinger lijn.

Tabel 1 Plaatsen uit ons onderzoeksgebied ingedeeld naar land en naar dialectgebied volgens de gangbare dialectindeling. In de dialecten van al deze plaatsen zijn de *Wenker-Sätze* vertaald. De asterisk duidt plaatsen aan in de dialecten waarvan ook de *Rheinische Sätze* (1877) zijn vertaald.

Kleverlands	
<i>Nederland</i>	<i>Duitsland</i>
Afferden	Hülm (Hulm)
Bergen	Weeze (Wees) *
Merselo	Wemb *
Venray	Kevelaer
Leunen	Twisteden *
Wanssum	Lüllingen (Lullingen)
Geijsteren	Wetten *
Well	Berendonk
Oirlo	
Oostrum	
Horst	
Broekhuizen	
Lottum	
Sevenum	
<i>ik-mich-gebied</i> (<i>mich-kwartier</i>)	
<i>Nederland</i>	<i>Duitsland</i>
Grubbenvorst	Walbeck *
Arcen	Veert
Velden	Auwel-Holt
Blerick	Straelen *
Venlo	Niederdorf
	Herungen (Herongen)
	Harzbeck
Zuidnederfrankisch (beneden de Uerdinger lijn)	
<i>Nederland</i>	<i>Duitsland</i>
Tegelen	Leuth
Panningen	Hinsbeck *
Helden	Kaldenkirchen *
Baarlo	Leutherheide *
Belfeld	
Kessel	

5.2 De Wenker-Sätze

In ons onderzoeksgebied zijn in het verleden geen omvangrijke dialectenquêtes uitgevoerd die de Nederlands-Duitse grens overschreden. Eén enquêtelijst is echter aan weerszijden van de grens afgenomen, zij het met een tijdverschil van zo'n 50 jaar: de *Wenker-Sätze* van de Duitse dialectoloog Georg Wenker. Deze heeft zijn *Wenker-Sätze* in 1879 en 1880 samengesteld en in de talrijke dialecten (en talen) van het hele toenmalige Duitse Keizerrijk laten vertalen. In de Nederrijnse plaatsen die voor ons onderzoek van belang zijn, werden die in de jaren 1884-1885 vertaald. Deze plaatsen zijn opgesomd in tabel 1, ingedeeld naar de drie eerder besproken dialectgebieden, nl. het Kleverlands, het *mich*-kwartier, en het Zuidnederfrankisch dat is afgebakend op grond van de Uerdinger lijn. Al eerder, in 1876, had Wenker een lijst met zinnen opgesteld die bekend staat als de *Rheinische Sätze*. Deze zinnen zijn, zoals de naam al zegt, gebruikt voor een dialectenquête in het Rijnland. Van deze *Rheinische Sätze* hebben we eveneens gebruik gemaakt, voor zover ze in de dialecten van onze Nederrijnse plaatsen zijn ingevuld. Achter deze plaatsen staat een asterisk in tabel 1. Uit deze plaatsen hebben we dus vertalingen van zowel de Wenker-Sätze (vertaald in 1884-1885) als de Rheinische Sätze (vertaald in 1876) (zie Wenker-Sätze digitaal). De Wenker-Sätze zijn ruim 50 jaar later ook aan Nederlandse kant vertaald (Amsterdamse vragenlijst 1934, nummer 3). Om die tijd kloof te overbruggen hebben we aan Nederlandse kant ook geput uit de Enquête-Willems (1885-1886) (zie Enquête-Willems digitaal) en de Enquête Schrijnen-Van Ginneken-Verbeeten (1914) (zie Kruijzen 2006).

De verschillen in de loop van de tijd bleken gering. We noemen hier de belangrijkste. Ten eerste gaat het om de afkalving van de velarisering ten noorden en ten westen van Venlo (Zie Bakker 2012). In de SGV-enquête vonden we meer gevelariseerde vormen en vaak nog meer in de Enquête Willems. Uit ons gebied zijn er alleen 'Willems-lijsten' uit Venray, Horst, Sevenum, Arcen, Venlo en Helden. De noordelijkste plaatsen aan Nederlandse kant die in en voor 1914 sterk velariseerden, waren Sevenum, Grubbenvorst en Velden. In de Enquête Willems zien we dat ook dat Horst – boven Sevenum – dan nog sterk velariseert. Venlo velariseerde nauwelijks in de negentiende eeuw, ook al was het aan bijna alle kanten omgeven door sterk velariserende plaatsen. Verder zien we dat in Horst *zout*, *oud* en *koud* in 1914 [za·lt], [ɑ·lt], [ka·lt] luiden, maar in 1886 [za·wt], [ɑ·lt] en [ɑ·w(t)], [ka·lt] en [ka·wt]. En ten slotte zien we een noordwaarts voortschrijdende diftongering van e- en o-achtige klanken tot respectievelijk [iə] en [uə]. Met name in Horst zien we in 1885 nog [oɑ] als voorstadium van [uə]. Verder vermelden we nog dat we uit de spellingen “oa” en “öä” in Grubbenvorst ten onrechte als [oɑ] hebben geïnterpreteerd (in Bakker &

Van Hout, 2012). De klanken van alle buurdialecten, met name van het zeer invloedrijke Venlo, maken het aannemelijk dat [uə] is bedoeld.

De door de invullers gebruikte spelling van de dialectwoorden heeft de betreffende standaardtaal als uitgangspunt. Aan Duitse kant is bovendien meestal het Kurrentschrift gebruikt, een Duits schrijfschrift dat vanaf de jaren 1940 in onbruik is geraakt. Aan Nederlandse kant hebben sommige invullers een aaneengeschreven (!) fonetisch schrift gebruikt. Om de klanken goed te kunnen vergelijken, hebben we alle klanken in IPA omgezet. Voor de problemen die daarbij opdoken, verwijzen we naar Bakker & Van Hout (2016b).

In de westelijke uitstulping boven de Uerdinger lijn ligt Meijel. Zoals we eerder vaststelden (Bakker & Van Hout, 2014), is het dialect van deze Noord-Limburgse plaats Brabants. Daarom hebben we het Meijels niet in dit onderzoek betrokken.

5.3 De Swadesh-woorden in de Wenker-Sätze en de berekening van de verschillen

In eerder onderzoek hebben we aan de Nederlandse kant de dialectindeling onderzocht op grond van Swadesh-woorden in de RND- en SGV-enquête. De Swadesh-lijst is een lijst van 207 Engelse woorden die is opgesteld door Morris Swadesh. Ze omvat primaire semantische concepten die in vrijwel alle menselijke culturen voorkomen. Het idee is dat deze begrippen zo frequent worden gebruikt en zo diep zijn geworteld dat ze niet snel door leenwoorden (bijvoorbeeld uit de standaardtaal of door andere vormen van taalcontact) worden vervangen. Aldus is ze uitermate geschikt niet alleen voor typologisch, maar ook voor dialectvergelijkend onderzoek (zie Bakker & Van Hout, 2012). We hebben in onze eerdere analyses verschillende technieken en datacoderingen toegepast, maar al deze analyses leverden vergelijkbare uitkomsten op. Dit duidt erop dat deze aanpak consistente resultaten oplevert. Het is daarmee verantwoord om deze aanpak ook toe te passen op de Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze. Er zijn 42 Rheinische Sätze en 40 Wenker-Sätze. Hoewel de zinnen soms langer zijn, kunnen we niet verwachten dat alle begrippen van de lange Swadesh-lijst in deze verzameling van zinnen aanwezig zijn.

Van de 207 Swadesh-begrippen ontbreken er 127 begrippen volledig. Voor

24 begrippen waren de beschikbare gegevens te schaars of te onduidelijk. Uiteindelijk leverden de Wenker-Sätze aan beide kanten van de rijksgrens 57 bruikbare Swadesh-begrippen op die vermeld staan in tabel 2.

Tabel 2 De 57 in de Wenker-Sätze bruikbare Swadesh-begrippen.

* mannelijke en vrouwelijke vorm ontbreekt; ** gebaseerd op meervoud, waaruit enkelvoud is af te leiden; *** enkelvoud afgeleid van meervoud.

1. ik ; 2. jij ; 3. hij ; 4. wij ; 5. jullie ; 6. zij (mv.) ; 8. dat* ; 9. hier ; 10. daar ; 11. wie ; 13. waar ; 15. hoe ; 16. niet ; 18. veel ; 21. ander ; 23. twee ; 24. drie ; 25. vier ; 26. vijf ; 27. groot ; 39. kind ; 42. moeder ; 47. hond ; 63. vlees ; 73. oor ; 74. oog ; 80. voet** ; 90. hart ; 94. bijten ; 102. horen ; 109. sterven ; 110. doden ; 113. slaan ; 120. vliegen ; 121. lopen ; 122. komen ; 125. staan ; 138. naaien ; 155. zout ; 162. lucht ; 164. sneeuw ; 165. ijs ; 167. vuur ; 169. branden ; 171. berg *** ; 172. rood ; 176. zwart ; 177. nacht ; 181. koud ; 183. nieuw ; 184. oud ; 185. goed ; 186. slecht ; 195. droog ; 201. bij ; 204. en ; 205. als.

Zoals bij de analyses van de Swadesh-woorden uit de SGV-enquête (Bakker & Van Hout 2012) en de RND-enquête (Bakker & Van Hout 2014), hebben we de Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze op drie manieren geanalyseerd. Twee analyses hebben we volgens een *algoritmische methode* uitgevoerd die in beide gevallen leidt tot een formeel gedefinieerder verwerking van verschillen tussen woorden:

1. De *ongewogen berekening* van de Levenshtein-afstanden tussen woorden. Daartoe hebben we alle gegevens omgezet in X-SAMPA (Wells 1995). Volgens de ongewogen Levenshtein-methode wegen alle omzettingen van segmenten even zwaar. Het pakket GABMAP is gebruikt (zie Nerbonne e.a. 2011) om de afstanden te berekenen. We hebben besloten om de ongewogen methode toe te passen om te laten zien dat ruwe afstandsbepalingen tussen strings (de woorden) tot een zinvol resultaat leiden, ook al omdat de afstanden niet gecorrigeerd worden voor stringlengte. Daardoor kunnen afzonderlijke dialectverschijnselen zwaarder wegen. Een nadeel lijkt te zijn dat sommige klanken twee segmenten beslaan in X-SAMPA, maar daar staat weer tegenover dat een van die segmenten weer overeen kan komen met een ander segment.

2. De *gewogen ('tokenized') berekening* van de Levenshtein-afstanden tussen woorden, zoals die in GABMAP is toegepast, en waar verschillen worden gewogen op basis van consonantische en vocale verschillen en de gevonden afstanden worden gecorrigeerd voor stringlengte. Nerbonne e.a. (2011) noemen deze aanpak de eenvoudigste aanpak die linguïstisch gezien verantwoord is. Naast deze twee algoritmische methodes hebben we wederom gebruik gemaakt van een derde, *kennisgestuurde methode*. De kennisgestuurde methode sluit direct aan bij de traditionele methoden in de dialectgeografie door gebruik te maken van isoglossen, met dit verschil dat we de inbreng van een groot aantal isoglossen

tegelijktijd kunnen wegen om een gebied in te delen. Deze kennisgestuurde methode verliep als volgt:

3) Net zoals in onze metingen van SGV- en RND-gegevens hebben we per begrip uit de Swadesh-lijst kenmerken van woorden herleid tot een noordelijke en een zuidelijke vorm. Voor elke noordelijke vorm krijgt een plaats een "0", voor elke zuidelijke een "1". Komen er in een plaats zowel een noordelijke als een zuidelijke vorm voor, dan krijgt die plaats voor dat begrip de waarde 0,5. Deze vorm van codering leverde geen inhoudelijke codeerproblemen op, omdat er geen geleidelijke, graduele verschuivingen in het gebied zijn die om een gedetailleerdere codering vragen (zie tabel 4). De toegepaste codering laat zeer direct zien hoe zuidelijk of noordelijk het dialect van een plaats is wanneer we dit herhalen voor een groter aantal begrippen.

De verschillen tussen de plaatsen berekenen we door paren van plaatsen te vergelijken. Om tot een tweedeling van de veelheid aan vormvarianten te komen, hebben we een lijst van zes criteria gebruikt die in tabel 3 is gegeven. We hebben deze lijst van criteria eerder ontwikkeld en toegepast (Bakker & Van Hout, 2012, 2014). Deze criteria moeten voorkomen dat variatiepatronen over het hoofd gezien worden, ook als ze niet direct zouden passen in het noord-zuidonderscheid. Met deze zes criteria zijn alle tegenstellingen te vatten. Ze geven het grootste gewicht aan verschillen in woordtype (lexicale variatie, criterium 1). Deze komen slechts drie keer voor in ons gebied (zie voorbeeld tabel 3; daarnaast gaat het om de *-/ie*-vorm en het begrip *hoe*). Daarna krijgen medeklinkers het grootste gewicht (criterium 2), omdat die in de Rijnlandse waaier de belangrijkste rol spelen. Alle isoglossen uit de Rijnlandse waaier die worden uitgelicht betreffen immers medeklinkertegenstellingen: vanaf de *Kind-Chind*-isoglosse in het zuiden tot en met de Uerdinger lijn (de tegenstelling *ik-ich* en *ook-auch*) in het noorden. De Panninger lijn (criterium 5) vertegenwoordigt in ons gebied ook een oost-westtegenstelling, terwijl wij op zoek zijn naar een noord-zuidtegenstelling. Daarom hebben wij die lager in de hiërarchie geplaatst. Eind-t-deletie (criterium 6) komt in het zuiden vaker voor dan in het noorden, maar is weinig uitgesproken en dus weinig onderscheidend. Vandaar dat deze twee medeklinkertegenstelling onderaan staan. Belangrijker zijn de klinkertegenstellingen, omdat die uitgesprokener zijn en een zeer duidelijk noord-zuidpatroon vertonen. De klinkerkwaliteit (criterium 3) is een opvallender tegenstelling dan klinkerkwantiteit, die dan ook criterium 4 is geworden.

Per ingang is elke plaatselijke variant aan criterium 1 getoetst. Levert dat geen tweedeling op, dan aan criterium 2. Levert dat geen tweedeling op, dan aan criterium 3, enz. Als er meer ingangen per woord mogelijk waren werd dat

toegestaan, maar in de praktijk bleek dat op twee uitzonderingen na (zie tabel 4, ingang 5 en 16) de ingangen slechts één kenmerk opleverden. Onze hiërarchie zoals weergegeven in tabel 3 leverde geen conflicten op.

Tabel 3 Criteriahiërarchie bij de noord-zuidindeling van Swadesh-begrippen.

Criteriahiërarchie voor noord-zuidtweedeling	Voorbeelden
1 Woordtype	<i>du</i> -vormen ↔ <i>gij</i> -vormen (<i>ijj</i>)
2 Medeklinker, m.u.v. Panninger zijlijn (zie 5)	ander ↔ anɔr (<i>ander</i>); ʃɛçt ↔ ʃɛit (<i>slecht</i>) & [ni], [ni] ↔ [ni·t], [nit], [ne·t] (<i>niet</i>)
3 klinkerkwaliteit	vu·t ↔ vo·t (<i>voet</i>)
4 klinkerkwantiteit	vif ↔ vi·f (<i>vijf</i>)
5 Panninger zijlijn	stɔ·n ↔ ʃtɔ·n (<i>staan</i>)
6 Eind-t- & eind-t-deletie na medeklinker	(geen relevante voorbeelden gevonden in dit onderzoek) ³

Bij de bepaling wat noord of zuid is, verschaft het verspreidingspatroon meestal duidelijkheid. Verder hielpen criteria als 'meer Brabants' tegenover 'meer Limburgs' of 'meer Nederlands' tegenover 'meer Duits' ons. We hebben deze criteriahiërarchie niet mechanisch toegepast. In vier gevallen zijn we ervan afgeweken, omdat er anders een vertekend beeld ontstond.

(1) vijf

Voor vijf hebben we drie varianten gevonden: [vif], [vyf] en [vi·f]. Volgens de criteriahiërarchie is criterium 3 *klinkerkwaliteit* van toepassing, wat resulteert in: [vif], [vi·f] ↔ [vyf]. Maar [vyf] komt maar in twee plaatsen (Twisteden en Wetten) voor, tussen het [vif]- en [vi·f]-gebied, en lijkt dus eerder een variant van [vif]. Daarom hebben we hier voor criterium 4 *klinkerkwantiteit* gekozen: [vif], [vyf] ↔ [vi·f].

(2) komen

Daar *klinkerkwaliteit* (3 in de criteriahiërarchie) boven *klinkerkwantiteit* (4 in de hiërarchie) gaat, zou de tegenstelling [kɔ·mə] ↔ [ko·mə], [kumə] moeten zijn. Maar [kɔ·mə] komt alleen in Sevenum voor. In dat dialect zijn lange klinkers soms opener dan in alle omliggende plaatsen. Daarom beschouwen we [kɔ·mə] als open variant van [ko·mə] en aldus geldt criterium 4 *klinkerkwantiteit*: [kɔ·mə], [ko·mə] ↔ [kumə].

³ We hebben wel t-deletie gevonden in 162. *lucht* en 177. *nacht*, maar dat verschil is ondergeschikt aan de tegenstelling [ç] ↔ gevoiceerde [ç], criterium 2. Vgl. het onder criterium 2 genoemde voorbeeld 186. *slecht*.

(3) *jullie*

We hebben een tweevoudige indeling toegepast op *jullie*, waar we niet konden kiezen tussen de typen *gijlie* – *gij* – en *ihr*. Kiezen we voor de noordelijke vernieuwing (oprukkende *-lie*-vormen) of voor de zuidelijke (oprukkend *ihr*). Om die reden hebben we beide tegenstellingen meegewogen: *gijlie* ↔ *gij*, *ihr* en *gijlie*, *gij* ↔ *ihr*.

(4) *niet*

Voor *niet* hebben we de vormen [ni], [ni·t], [nɪ], [nɪt] en [ne·t] gevonden. De vormen zonder [t] komen zeer overwegend in noordelijk Limburg voor, terwijl aan Duitse kant alleen Weeze [ni] heeft opgegeven en we voor Hülsm zowel [ni] als [ni·t] hebben. Volgens onze criteriahiërarchie resulteert dit in de tegenstelling noordelijk [ni], [nɪ] ↔ zuidelijk [ni·t], [nɪt], [ne·t]. Maar het is niet uitgesloten dat het *-[t]*-verlies een vrij recente vernieuwing vanuit het noorden is, terwijl de oude tegenstelling [i], [i·] ↔ [ɪ], [e·] onverminderd duidelijk is. De centrale klinkers zijn lang geleden uit het zuiden gekomen en wel uit het *Ripuarisch* (het dialectgebied dat in het zuidoosten aan het Zuidnederfrankische gebied grenst) met Keulen als kern. Goossens (2007: 94) omschrijft de situatie als volgt: “Een moeilijkheid is hier dat de oostelijke *ee* en *oo* vermoedelijk vanuit het naburige Ripuarisch is geïmporteerd en dus zelf een vernieuwing is [...]. Maar het gaat dan wel om een oude, middeleeuwse vernieuwing, die al lang feitelijk als een relict functioneert.” Het *[t]*-verlies komt recentelijk uit het noorden en daarom hebben we beide tegenstellingen opgenomen. De *nie-niet*-grens valt vrijwel samen met de rijksgrens uit 1815. We gaan ervan uit dat *nie* na 1815 vanuit Noord-Brabant tot aan de rijksgrens in noordelijk Noord-Limburg is doorgedrongen. Eind-*[t]*-wegval komt in Noord-Limburg veel minder vaak voor dan in Brabantse dialecten. Dat blijkt bijvoorbeeld als we het overwegend Brabantse dialect van (de Limburgse plaats) Meijel onder de loep nemen. In Bakker & Van Hout (2014: 9) vinden we in het Meijels geen *-[t]* in de woorden *dat*, *zaad*, *bloed*, *dood*, *koud* en *goed*, terwijl al deze woorden in de Noord-Limburgse Kleverlandse (en Zuidnederfrankische) dialecten wél een *-[t]* hebben.

Aldus beschikken we in totaal over 59 kenmerken verdeeld over 57 verschillende begrippen, waarvan er twee op twee verschillende manieren in noord-zuidtegenstellingen zijn opgedeeld. De kenmerken staan in tabel 4.

Tabel 4 De gehanteerde noord-zuidindelingscriteria per bruikbaar Swadesh-begrip.

Nr.	Wenker-woord	noord-zuidtegenstelling	toelichting
1	ik	ik ↔ ich	
2	jij	gij ↔ du	
3	hij	eind-[j] ↔ geen eind-[j]	
4	wij	geen eind-/r/ ↔ eind-/r/	
5	jullie	geen eind-/r/ ↔ eind-/r/	
	jullie	-lie ↔ geen -lie	
6	zij (mv.)	eind-[j] ↔ geen eind-[j]	
8	dat	klinker a-achtig ↔ klinker e-achtig	
9	hier	geen eind-/r/ ↔ eind-/r/	
10	daar	geen eind-/r/ ↔ eind-/r/	
11	wie	[i] ↔ klinker [ɛ·]	
13	waar	geen eind-/r/ ↔ eind-/r/	
15	hoe	[h]- ↔ [w]-	
16	niet	eindklinker ↔ eind-[t]	
	niet	klinker [i] ↔ [i]/[e·]	
18	veel	eenklank ↔ tweeklank	
21	ander	-[nd]- ↔ -[ŋ]-	
23	twee	geen eind-[ə] ↔ eind-[ə]	
24	drie	[i] ↔ [ej]/[e·j]	
25	vier	[i·] ↔ [e·]/[e·jə]	
26	vijf	[i] (met geronde variant [y]) ↔ [i·]	zie blz. 141
27	groot	umlaut – geen umlaut	
39	kind	-[nt] ↔ -[ŋk]/[ŋt]	
42	moeder	-[d]- ↔ -[t]-	
47	hond	-[nt] ↔ -[ŋk]/[ŋt]	
63	vlees	-[s] ↔ -[ʃ]	
73	oor	(hoofd)klinker [o·] ↔ [uə]	
74	oog	[o·]/[o·u]/[uə] ↔ [ou]	
80	voet	[u·] (> [y·]) ↔ [o·] (> [ø·])	ev. uit mv. afgeleid
90	hart	a-achtig ↔ e-achtig	
94	bijten	[i] ↔ [i·]	
102	horen	eenklank ↔ tweeklank	
109	sterven	[st]- ↔ [ʃt]-	

Nr.	Wenker-woord	noord-zuidtegenstelling	toelichting
110	(doden) doodmaken	geen [ə] ↔ [ə] in dood	
113	slaan	[s] ↔ [ʃ]	
120	vliegen	[i·] ↔ [e·]	
221	lopen	[o·]/[o·u]/[uə] ↔ [ɔu]	
122	komen	[o·]/[ɔ·] ↔ [ʊ]	
125	staan	[st]- ↔ [ft]-	
138	naaien	[nɛ·jə]/[nɛjə] ↔ [niən]	
155	zout	met [l] ↔ zonder [l]	[zalt]/[zɔ·lt] ↔ [zawt]/[zɔ·t]/[za·t]
162	lucht	[ç] ↔ vocalisering [ç]	
164	sneeuw	[sn]- ↔ [fn]-	
165	ijs	[i] ↔ [i·]	
167	vuur	[y·] ↔ [ø·]	
169	branden > brandt	[nt] ↔ [[ŋt]/[ŋk]/[nt]	woordtype branden ⁴
171	berg	[ɛ·] ↔ [ɛ]	
172	rood	(hoofd)klinker [o(·)] ↔ hoofdklinker [u]	
176	zwart	[zw]- ↔ [ʒw]-/[fw]-	
177	nacht	[ç] ↔ vocalisering [ç]	
181	koud	met [l] ↔ zonder [l]	[kalt]/[kɔ·lt] ↔ [kawt]/[kɔ·t]/[ka·t]
183	nieuw	ongeronde klinker ↔ geronde klinker	
184	oud	met [l] ↔ zonder [l]	alt]/[ɔ(·)lt] ↔ [awt]/[ɔ·t]/[a·t]
185	goed	[u·] ↔ [o·]	
186	slecht	[ç] ↔ vocalisering [ç]	
195	droog	hoofdklinker [ø·] ↔ hoofdklinker [y·]	
201	bij	[e(·)] ↔ [i(·)]	
204	en	ongeronde ↔ geronde klinker	
205	als	klinker a-achtig ↔ klinker e-achtig	

⁴ Het type *borren* hebben we genegeerd, omdat het maar in weinig plaatsen is opgetekend: *bort* is de enige gevonden vorm in Helden en de tweede vorm – naast *brandt* - in Panningen.

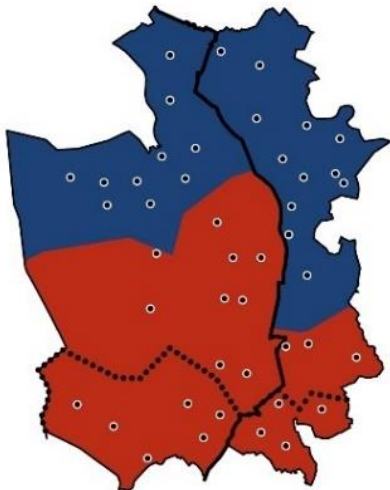
5.4 Resultaten

In subparagraaf 5.4.1 komen de gebiedsindelingen aan de orde die de drie methodes hebben opgeleverd. In subparagraaf 5.4.2 presenteren we de correlaties tussen de gebiedsindelingen en de dialectkenmerken. In Tabel 5a vergelijken we de isoglossen met hoogste correlaties met de noordelijkste Nederlandse scheidslijn overgaand in de enige Duitse scheidslijn; in tabel 5b vergelijken we de isoglossen met de hoogste correlaties met de zuidelijkste Nederlandse scheidslijn overgaand in de enige Duitse scheidslijn. In de tabellen 6 vergelijken we de isoglossen met de hoogste correlatie per scheidslijn aan elke kant van de rijksgrens: in tabel 6a met de noordelijkste Nederlandse scheidslijn, in tabel 6b met alleen de zuidelijkste Nederlandse scheidslijn en in tabel 6c met alleen de enige Duitse scheidslijn. In subparagraaf 5.4.3 presenteren we de onderlinge dialectafstanden in een kaartje dat het resultaat is van een multidimensionele schaalanalyse.

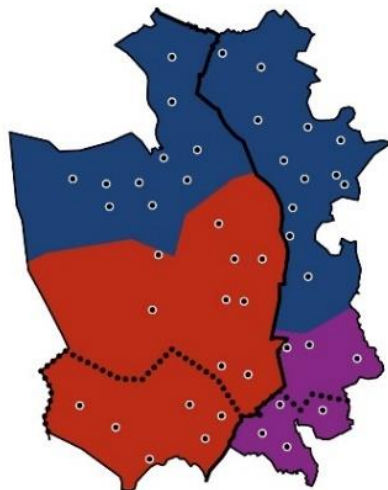
5.4.1 De globale gebiedsindeling

We hebben de gebiedsindeling allereerst vastgesteld op grond van de drie bovengenoemde methodes. Het gaat om de twee algoritmische methodes met behulp van het programma GABMAP, waarin een combinatie van clusteranalyse en multidimensioneel schalen wordt toegepast. We hebben de Levenshtein-methode toegepast, ongewogen en gewogen (tokenized). We hebben besloten ook de ongewogen methode tot te passen om te laten zien dat ruwe afstandsbepalingen op strings (de woorden) tot een zinvol resultaat leiden, ook al omdat de afstanden niet gecorrigeerd worden voor stringlengte. Daardoor kunnen afzonderlijke dialectverschijnselen zwaarder wegen. De derde methode is de kennisgestuurde aanpak op grond van de 59 kenmerken. In de figuren 2, 3, 4 en 5 staan de resulterende indelingen die de verschillende methodes opleverden. De methodes staan onder elk kaartje vermeld.

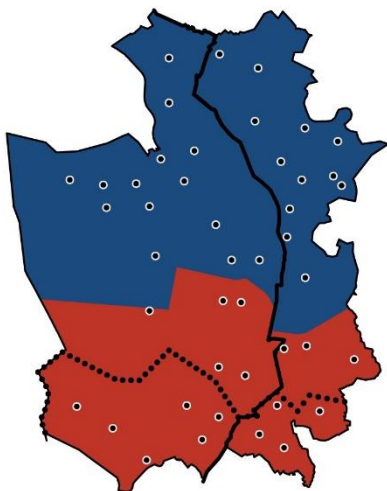
In de figuren 2 tot en met 5 valt op dat het resultaat bijzonder consistent is. Het gaat om aaneengesloten gebieden. En of we nu voor een twee- of een driedeling kiezen, aan Duitse kant is er enkel sprake van een vaste tweedeling noord-zuid, met dezelfde scheidslijn benoorden de Uerdinger lijn.

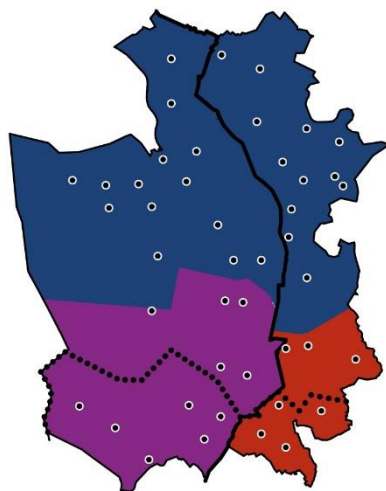
Figuur 2 Kennisgestuurd (binair) en algoritmisch ongewogen leveren dezelfde tweedeling op.

Figuur 3 Kennisgestuurd (binair) en algoritmisch ongewogen leveren dezelfde driedeling op.

Figuur 4 Algoritmisch gewogen (tokenized) tweedeling.

Figuur 5 Algoritmisch gewogen (tokenized) driedeling.

De Nederlandse kant geeft een wat diffuser beeld. Hier zien we in de figuren 2 en 3 een noordelijke scheiding boven de lijn Horst-Broekhuizen en in de figuren 4 en 5 een zuidelijker scheiding boven de lijn Sevenum-Grubbenvorst-Velden. De strook van Horst, Broekhuizen, Blitterwijck en Arcen die in figuur 2 bij het zuiden, maar in figuur 4 bij het noorden hoort, hebben we in Bakker & Van Hout (2012) de Horster band genoemd.⁶ Van belang is vast te stellen dat in geen van de indelingen de Uerdinger lijn een rol speelt.

5.4.2 Correlaties tussen de gebieden en de dialectkenmerken

In tabel 5 presenteren we de correlaties tussen de gevonden gebieden en de 59 taalkenmerken die we onderscheiden hebben. We willen achterhalen welke isoglossen sterk samenhangen met de gevonden gebiedsindelingen. We hebben als ondergrens voor opname van de kenmerken in tabel 5 en 6 een correlatie van .80. Deze hoge ondergrens houdt in dat de isoglosse in de directe nabijheid van de gebiedsgrenzen moet lopen. Hogere correlaties worden nog eens extra gemarkeerd.

In het linker paneel van tabel 5, tabel 5a, staan de hoge correlaties van de scheidingslijn tussen de noord- en middenzone aan Nederlandse kant overgaand in de Duitse noord-zuidlijn (vgl. de figuren 2 en 3) en het rechter paneel van tabel 5, tabel 5b, de hoge correlaties van de scheidingslijn tussen de midden- en zuidzone aan Nederlandse kant overgaand in dezelfde Duitse noord-zuidlijn (vgl. de figuren 4 en 5).

In tabel 6 presenteren we de hoge correlaties voor de scheidingsgrenzen enkel aan één kant van de rijksgrens. Onder het kopje "Nederland" staan de correlaties, maar dan enkel aan Nederlandse kant met in tabel 6a, de linker kolom, de scheidingslijn tussen noord- en middenzone (vgl. de figuren 2 en 3) en in tabel 6b, de middelste kolom, de lijn tussen midden- en zuidzones (vgl. de figuren 4 en 5). Onder het kopje "Duitsland", tabel 6c, de rechter kolom, staan de correlaties met de noord-zuidgrens aan Duitse kant (vgl. figuur 5).

Tabel 5a Correlaties hoger dan .800 van ingangen met de noordelijke scheidings-grens aan Nederlandse kant in combinatie met de noord-zuidgrens aan Duitse kant; correlaties > .900 in vet; correlaties van 1.000 tevens onderstreept.	Tabel 5b Correlaties hoger dan .800 van ingangen met de zuidelijke scheidings-grens aan Nederlandse kant in combinatie met de noord-zuidgrens aan Duitse kant; correlaties > .900 in vet.
Noord-middengrens in Nederland annex noord-zuidgrens in Duitsland <i>[i:] – [e:]-isoglosse</i> 25. vier – ve(j)er .913 <u>120. vliegen – vlegen</u> <u>1.000</u> 16. niet – neet .897 <i>[u:] – [o:]-isoglosse</i> 80. voet – voot <u>1.000</u> <u>185. goed – good</u> <u>1.000</u> <i>[i] – [iː]-isoglosse</i> 26. vijf – vie-f .903 165. ies – ie-s .913 94. bieten – bie-ten .822 <i>isoglosse woordfinale /r/</i> 9. hier – hie_ .882 10. daar – daa_ .890 <i>isoglosse woordfinale [nt]</i> 47. hond – hongd/honk/hondj .832 11 ingangen, waarvan 3 perfect = 1.000	Midden-zuidgrens in Nederland annex noord-zuidgrens in Duitsland <i>[i:] – [e:]-isoglosse</i> 24. drie – dreej .861 25. vier – ve(j)er .819 120. vliegen – vlegen .832 16. niet – neet .814 <i>[u:] – [o:]-isoglosse</i> 80. voet – voot .832 185. goed – good .832 <i>isoglosse woordfinale /r/</i> 9. hier – hie_ .911 <i>isoglosse intervocalische [nd]</i> 21. ander – anger .954 <i>isoglosse woordfinale [nt]</i> 39. kind – kink/kingd/kindj .941 47. hond – hongd/honk/hondj .906 10 ingangen

Tabel 6 Correlaties hoger dan .8 van ingangen met de twee scheidingsgrenzen aan Nederlandse kant (tabel **6a** en **6b**) en de ene aan Duitse kant (**6c** op de bladzijde hiernaast). Correlaties > .900 in vet; correlaties van 1.000 zijn tevens onderstreept.

Tabel 6a Noord-middengrens in NL.	Tabel 6b Midden-zuidgrens in NL.
NEDERLAND	
<i>woordtypen-isoglosse</i>	<i>woordtypen-isoglosse</i>
5. gijlie – gij .884	2. gij - du .923
	<i>[a] – [e]-isoglosse</i>
	8. dat - det .938
	<i>Isoglosse diftong [ou]</i>
	74. oo()g/oeëg - oug .921
	121. lo()pen/loeëpen - loupen .921
<i>[i:] – [e:]isoglosse</i>	<i>[i:] – [e:]isoglosse</i>
25. vier – ve(j)er .902	
120. vliegen - vlegen 1.000	
16. niet - neet .921	
	24. drie - driej .921
<i>[ij] – [ɛ:]isoglosse</i>	
11. wie – wèè .850	
<i>[u:] – [o:]isoglosse</i>	
80. voet - voot 1.000	
185. goed - good 1.000	
<i>[y:] – [ø:]isoglosse</i>	
167. vuur - veur .921	
<i>[o·(ə)] – [ua]-isoglosse</i>	
172. roo(ë)d – roeëd .808	
<i>[ij] – [i:]isoglosse</i>	
26. vief – vie·f .919	
165. ies – ie·s 1.000	
94. bieten – bie·ten .921	
	<i>isoglosse woordfinale [t]</i>
	16. nie_ – neet .915
	<i>isoglosse intervocalische [nd]</i>
	21. ander – anger .921
	<i>isoglosse woordfinale [nt]</i>
	47. hond – honk/hongd/hondj .838
	39. kind – kink/kingd/kindj .897
<i>isoglosse woordfinale /r/</i>	<i>isoglosse woordfinale /r/</i>
10. daar – daa_ .936	9. hier – hie_ .923
13 ingangen, waarvan 4: 1.000	10 ingangen

Tabel 6c Noord-zuidgrens in D.	
<i>DUITSLAND</i>	
<i>[i:] – [e:]-isoglosse</i>	
25. vier – ve(j)er	1.000
120. vliegen – vlegen	1.000
16. niet – neet	.858
24. drie – dreej	.805
<i>[u:] – [o:]-isoglosse</i>	
80. voet – voot	1.000
185. goed – good	1.000
<i>monoftong–diftong-isoglosse</i>	
23. twee – tweeë	.889
195. dreug – druu(e)g	.896
<i>[i] – [i:]-isoglosse</i>	
26. vief – vie-f	.872
165. ies – ie-s	.805
<i>isoglosse intervocalische [nd]</i>	
21. ander – anger	1.000
<i>isoglosse intervocalische [nt]</i>	
47. hond – honk	1.000
39. kind – kink	1.000
<i>isoglosse woordfinale /r/</i>	
9. hier – hie_	.906
10. daar – daa_	.832
<i>isoglosse woordfinale [s]</i>	
63. vleis – vleesj	1.000
<i>isoglosse vocalisering [ç] voor [t]</i>	
162. loch(t) – lowt	.889
177. nach(t) – nowt	.899
186. slecht – sleit	.864
19 ingangen, waarvan 8: 1.000	

We willen er nog op wijzen dat er maar één enkele isoglosse te vinden is die enigszins samenvalt met de rijksgrens: ingang 15. *hoe* (*hoe* ↔ *woe/wie*) met een correlatie van 0.805. Aan Duitse kant komt alleen in het noorden de mengvorm *woe* naast meer naar het zuiden *wie* voor, terwijl aan Nederlandse kant in het noorden meestal alleen de vorm *hoe* voorkomt die in het zuiden zeer vaak concurreert met *wie*. Aan Nederlandse kant vinden we *woe* alleen als nevenvorm naast *hoe* in de Nederlandse plaatsen Merselo en Lottum. De parallellie met de beginmedeklinker in de vorm uit de 'eigen' standaardtaal lijkt niet toevallig. Omdat we maar één enkele sterkere isoglosse vinden, kunnen we vaststellen dat de rijksgrens geen sterke scheider is van dialectgebieden.

De algemene noordgrens – tabel 5a, zoals in de figuren 2 en 3 – is sterker dan de algemene middengrens – tabel 5b, zoals in figuur 5. Die algemene noordgrens berust op elf ingangen, waarvan er drie een correlatie van 1.0 hebben. Belangrijkste rol spelen de tegenstellingen in klinkerkwaliteit ([i·] ↔ [e·] en [u·] ↔ [o·]) en in mindere mate het kwantiteitsverschil [i] ↔ [i·]. Tegenstellingen op grond van medeklinkers spelen een bijrol: 9. *hier* (*hier* ↔ *hie_*), 10. *daar* ↔ *daa_*, in beide gevallen mét tegenover zónder *-r*, en 39. *hond* ↔ *hongd/honk/hondj*.

De algemene middengrens – als in figuur 5 – is minder scherp met tien ingangen, waarvan geen enkele met een correlatie van 1.0. Het aantal klinkertegenstellingen is iets groter dan het aantal medeklinkertegenstellingen, maar de laatste hebben hier wél de hoogste correlatie, met name de tegenstelling niet-gevelariseerd ↔ gevelariseerd, als ook 9. *hier* (*hier* ↔ *hie_*).

Als we de correlaties alleen aan Nederlandse kant (in de tabellen 6a en 6b onder het kopje “Nederland”) bekijken, dan wordt het verschil in sterkte tussen noord- en middengrens nog duidelijker. Met de noordgrens correleren dertien ingangen, waarvan vier geheel. Weer spelen klinkerkwaliteit en in veel mindere mate de klinkerkwantiteit de hoofdrol. Eenlingen zijn 10. *daar* ↔ *daa_* en 5. *gijlie* ↔ *gij*.

Met de middengrens correleren tien ingangen grotendeels, maar geen enkele geheel. Van de vijf medeklinkertegenstellen markeren drie de tegenstelling ongevelariseerd ↔ gevelariseerd (of gemouilleerd) en twee medeklinkerbehoud ↔ medeklinkerdeletie. Ook de correlatie van de *gij-du*-lijn (ingang 2. *jij*) is hier hoog.

Veruit de scherpste grens is de noord-zuidtegenstelling aan Duitse kant (in tabel 6c onder kopje “Duitsland”). Ze omvat maar liefst negentien ingangen, waarvan er acht met een correlatie van 1.0: vier klinker- en vier medeklinkertegenstellingen. In totaal zijn er tien klinker- en negen klinkertegenstellingen. De klinkertegenstellingen zijn grotendeels dezelfde als bovengenoemde. De medeklinkertegenstellingen laten een messcherpe tegenstelling zien tussen niet-gevelariseerde en gevelariseerde

vormen. Uniek is de medeklinkertegenstelling 63. *vlees* [vlejs] ↔ [vle.ʃ]. Omdat Kaldenkerken als enige Duitse plaats beneden de noord-zuidgrens [ç] voor [t] nooit vocaliseert – en in Herungen voor de ingang 186. *slechte*⁵ zowel [ʃlejtə] als [ʃle·çtə] is genoteerd – dat dit verschijnsel nooit een correlatie van 1.0 haalt. In dit opzicht sluit Kaldenkerken via het gehele Nederlandse gebied bij de Duitse noordelijke plaatsen aan.

Zoals gezegd vallen van de negentien ingangen er acht met de noord-zuidgrens aan Duitse kant samen. Deze lijn hebben we de *Uerdinger Oberlinie* ofwel de *Verhoogde Uerdinger lijn* genoemd. Voor de volledigheid vermelden we dat van de elf resterende ingangen met een correlatie <1.0 er zes geheel met de *Uerdinger lijn* samenvallen: 33. *twee*, 195. *droog*, 9. *hier*, 10. *daar*, 162. *lucht* en 177. *nacht*.

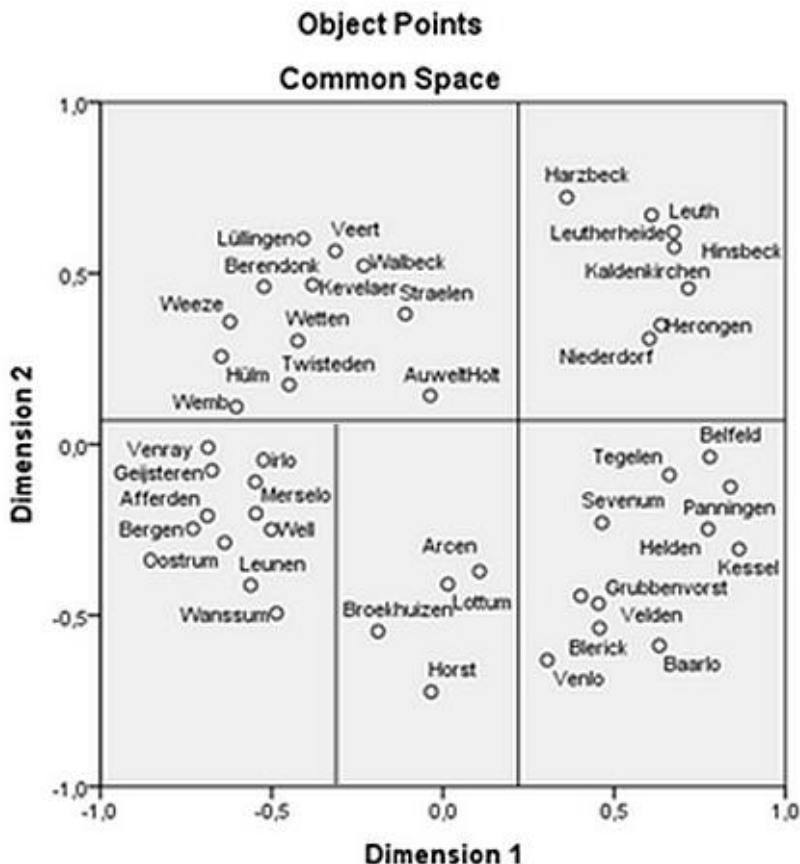
5.3.3 Onderlinge dialectafstanden

Hoe bepalend zijn die verschillende dialectvormen van de ingangen voor de onderlinge dialectafstand van de betrokken plaatsen? Om dat te achterhalen hebben we een multidimensionele schaalanalyse uitgevoerd (PROXSCAL, in SPSS). Het resultaat staat in figuur 6. De tweedimensionele oplossing reflecteert in zeer hoge mate de ingevoerde dialectafstanden D.A.F. (Dispersion Accounted For) = .967; maximale waarde is 1).

De sterkste scheiding is te vinden aan Duitse kant: tussen het Duitse zuiden (het cluster rechtsboven) en het Duitse noorden (de overige plaatsen boven de horizontale lijn). Dit duidt op een zeer scherpe tweedeling. Het is niet voor niets dat dit de enige grens is die we in alle figuren, van 2, 3, 4 tot en met 5 terugzien.

Aan Nederlandse kant zien we in figuur 6 een driedeling. Hier zien we de grootste kloof tussen het noorden en de Horster band. Deze grens zien we terug in de figuren 2 en 3. De kloof tussen de Horster band en de zuidelijke groep is kleiner. Deze zien we terug in figuur 4 en 5. Binnen de zuidelijke groep aan Nederlandse kant is slechts met moeite een scheiding aan te brengen. De Uerdinger lijn is ongeveer de scheidingslijn, maar Baarlo lijkt dichter bij de plaatsen van het globale *mich*-kwartier te liggen en Sevenum 'twijfelt' tussen het *mich*-kwartier en de plaatsen onder de Uerdinger lijn.

⁵ Eerder vermeldden we deze ingang als 186. *slecht*. Dit is de grondvorm, maar in de *Wenker-Sätze* hebben we alleen de vervoegde vorm *slechte* gevonden. (Vandaar dat we voor *slecht* niet konden bepalen in welke plaatsen de eind-t wegvalt en in welke niet.)

Figuur 6 Onderlinge dialectafstanden op grond van een multidimensionele schaalanalyse (PROXSCAL in SPSS; D.A.F. = .967).

Het is dus mogelijk een horizontale scheidingslijn te trekken tussen de Duitse (boven) en de Nederlandse plaatsen (beneden), maar er is geen diepe kloof. Aan Nederlandse kant hebben we alleen voor Venray uit de Enquête-Willems (1886) kunnen putten, afgenomen in vrijwel dezelfde tijd als waaruit de Duitse Wenkeropgaven stammen. Voor de andere plaatsen hebben we op zijn vroegst uit de SGV (1914) kunnen putten. Dat verklaart de afstand tussen Venrays buurdorpjes Merselo en Leunen. Venray vertegenwoordigt de oudste toestand en Merselo en Leunen een nieuwere. Dat laat zien dat het Duitse en het Nederlandse noorden zich uit elkaar ontwikkelen. In het noorden gaan de Duitse en Nederlandse plaatsen praktisch naadloos in elkaar over.

Een grotere afstand is er tussen het Nederlandse en het Duitse zuiden, maar de meeste Nederlandse en Duitse grensplaatsen liggen betrekkelijk dicht bij de door ons getrokken horizontale scheidslijn. Als het om Nederlandse plaatsen gaat, geldt dat vooral voor de plaatsen bezuiden de Uerdinger lijn. Alleen Baarlo wijkt talig sterker af. Het is geen grensplaats, maar de talige afstand tot zuidelijke Duitse plaatsen is veel groter dan Kessel dat geografisch op grotere afstand tot onze zuidelijke Duitse plaatsen is gelegen.

In geen van de figuren 2, 3, 4 of 5 zien we de Uerdinger lijn terug. Ook dit duidt erop dat de Uerdinger lijn geen rol speelt en dat het globale *mich*-kwartier één groep vormt met de Nederlandse plaatsen bezuiden de Uerdinger lijn. Bij een tweedeling van het gebied geldt in figuur 2 de tegenstelling Nederlandse en Duitse noorden tegenover de Horster band, het Nederlandse zuiden en het Duitse zuiden.

Heel opvallend is dat grensplaats Venlo in zijn cluster (rechtsonder in figuur 6) het verst van de Duitse plaatsen ligt. En dat terwijl Venlo direct grenst aan maar liefst drie plaatsen uit het Duitse zuiden: Niederdorf⁶, Leuth en Kaldenkerken. In iets mindere mate geldt dat ook voor grensplaats Velden dat geografisch op grotere afstand ligt tot buurplaats Straelen (en Herungen waaraan het niet direct grenst). Omgekeerd ligt in het overzicht Sevenum het dichtst bij de Duitse plaatsen, terwijl het er geografisch juist het verst vanaf ligt.

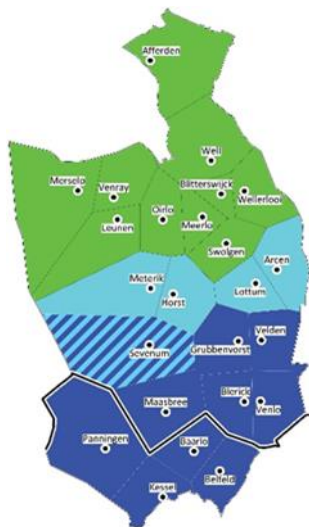
Een even grote 'dialectkloof' gaapt er tussen het Duitse Walbeck en zijn Nederlandse buurplaats Arcen. Walbeck ligt in het Duitse noordelijke cluster, Arcen in het Nederlandse middencluster, de Horster band. Iets dergelijks geldt voor Lüllingen, maar dat ligt op grotere geografische afstand tot Arcen (Horster band) en op nog grotere afstand tot Well (Nederlands noorden).⁷

5.5 Vergelijking met de eerder gevonden indelingen

Hoe verhoudt het gevonden beeld (figuren 9a en 9b) zich tot de indelingen op grond van a) onze analyses van Wenker-woorden uit de enkel in Noord-Limburg afgenomen SGV- (figuur 7) en RND-enquête (figuur 8) en b) onze analyses van de pronomina uit de Wenker-Sätze – aan weerszijden van de rijksgrens (figuur 11) (zie Bakker & Van Hout 2016b)? De SGV- en de RND-enquête zijn alleen aan Nederlandse kant uitgevoerd, zodat we alleen de indelingen in Noord-Limburg kunnen vergelijken.

⁶ Niederdorf was een gehucht van Herungen dat pal tegen Herungen aan ligt, dus eigenlijk kunnen we ook Herungen bij Venlo's Duitse grensplaatsen rekenen.

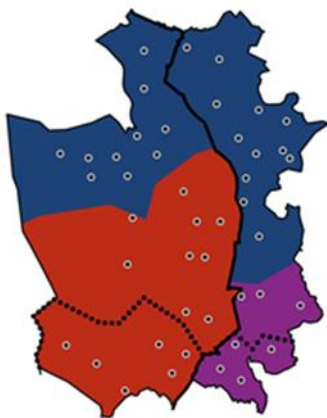
⁷ Wie vanuit Lüllingen de rijksgrens overstak, kwam in een vrij leeg gebied tussen Well en Arcen. Daar ligt Wellerlooi, dat heel lang niet meer dan een gehucht was. Pas in 1894 kreeg dat een parochiekerk.

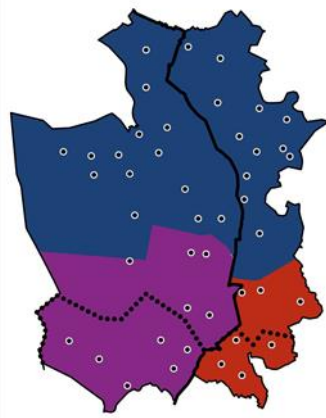
Figuur 7 Indeling op grond van de analyses van de in de SGV-enquête (1914) gevonden Swadesh-woorden (Bakker & Van Hout, 2012). De lijn is de Uerdinger lijn.

Figuur 8 Indeling op grond van de analyses van de in de RND-enquête (1937-1953) gevonden Swadesh-woorden. (Bakker & Van Hout, 2014). De lijn is de Uerdinger lijn.

Figuur 9a (= figuur 3) Indeling op basis van de ongewogen analyse van de Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze. De bolletjeslijn is de Uerdinger lijn.

Figuur 9b (= figuur 5) Indeling op basis van de gewogen (tokenized) analyse van de Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze. De bolletjeslijn is de Uerdinger lijn.

positie af van de grootte en samenstelling van die woordverzameling. De zuidelijke grens vinden we terug in figuur 9b, waarin Sevenum tot de zuidelijke plaatsen hoort.

De resultaten van de analyses van de Swadesh-woorden en de pronomina uit Wenker vertonen opvallende verschillen. Als we de figuren 9a en 9b vergelijken met figuur 11, de indeling op basis van de Wenker-pronomina, zien we weliswaar in beide een driedeling, maar de begrenzing van de middenzone verschilt aanzienlijk. De enige overeenkomst vinden we aan Duitse kant: de aparte positie van de zeven zuidelijkste plaatsen.

Aan Duitse kant speelt de Uerdinger lijn geen rol, terwijl ze aan Nederlandse kant in figuur 11 juist de scheiding vormt tussen de midden- (rood-blauw gearceerd) en de zuidelijke groep (rood). De noordgrens van de rood-blauw gearceerde zone komt aan Nederlandse kant – op Arcen na – overeen met noord-middengrens van figuur 9b (driedeling tokenized). De overlapping met de Horster band is zeer smal: alleen Sevenum hoort telkens bij de middengroep. Als we figuur 11 vergelijken met 9a, dan past de Nederlandse middengroep van figuur 11 in de middengroep van 9a, hoewel de noordgrens hier niet helemaal samenvalt.

Alleen bij de Wenker-pronomina is er ook aan Duitse kant een middenzone. Vanaf Lüllingen-Veert tot en met Straelen. In Bakker en Van Hout 2016 ZDL hebben we vastgesteld dat de pronominale noord-middengrens (fig. 8 blauw tegenover rood-blauw gearceerd) steviger is dan de midden-zuidgrens (fig. 8 rood-blauw gearceerd tegenover rood).

5.6. Conclusie en discussie

Om de dialectgrenzen in Noord-Limburg en een aangrenzende strook op Duits gebied te bepalen, hebben we Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze gebruikt. Van de 207 Swadesh-begrippen konden we 57 bruikbare ingangen uit de Wenker-Sätze halen. Omdat die zinnen aan Duitse zijde in 1884-1885 zijn ingevuld en aan Nederlandse in 1934, hebben we voor Noord-Limburg ook geput uit de Enquête-Willems (1886) en voor plaatsen waar die laatste niet was afgenomen, uit de SGV-enquête (1914). Op grond van deze ingangen hebben we de onderlinge dialectafstanden op drie manieren geanalyseerd, twee keer met een algoritmische methode, met ongewogen en gewogen (tokenized) Levenshtein-afstanden, en één keer met een kennisgestuurde methode, waarbij we dialectvarianten als noordelijk (0) of zuidelijk (1) hebben gekenmerkt.

Welke methode we ook toepasten, aan Duitse kant is er sprake van een duidelijke en scherpe tweedeling. Aan Nederlandse kant is de indeling minder scherp, maar het algehele beeld is een driedeling. De overgangen zijn hier geleidelijker. De noordgrens is het duidelijkst en ze verloopt een stuk noordelijker dan de scheidslijn aan Duitse kant. De zuidgrens aan Nederlandse kant is minder scherp, maar verloopt ongeveer in het verlengde van de noord-zuidgrens aan Duitse kant. De onderlinge dialectafstanden, zoals vastgelegd via multidimensionele schaalanalyse, bevestigen dit beeld. De rijksgrens is duidelijk herkenbaar in het hele gebied, van noord naar zuid. Opvallend genoeg verwijderen de plaatsen in het midden, die bij de Horster band horen, zich als groep het verst van hun Duitse burens. In het noorden maar ook nog in het zuiden staan de dialecten aan weerszijden van de rijksgrens dicht bij elkaar. Verder sluiten de plaatsen van de Horster band het dichtst aan bij Venlo en omgeving. Sevenum hoort niet bij de Horster band, maar maakt deel uit van het zuidelijke dialectgebied.

We hebben correlaties berekend tussen de gevonden dialectgrenzen en de onderzochte dialectverschijnselen. We hebben daarbij gekeken naar perfecte en hoge correlaties om na te gaan of en hoe grenzen samenvallen in de vorm van een bundeling van isoglossen. We zien in onze resultaten isoglossen van zowel perfect samenvallende patronen als van patronen met hoge correlaties. De correlerende ofwel covariërende isoglossen komen in de buurt en versterken in feite het beeld. Ze illustreren hoe taalvariatieverschijnselen en zeker ook woorden een eigen distributie kunnen hebben, aangedreven door algemenere veranderingen, maar ook door eigen talige kenmerken of externe factoren, maar soms ook toevalligheden (zie Van Hout & Muysken 2016).

Het sterke onderscheid tussen het noordelijke en zuidelijke gebied in Duitsland bleek samen te vallen met negentien ingangen (dialectverschillen). De Nederlandse noordgrens (tussen het Kleverlands in het noorden en de Horster band) berust op dertien ingangen en onderscheidt zich op slechts een paar kenmerken van de Duitse noord-zuidgrens. De Nederlandse zuidgrens, tussen de Horster band en het Zuidnederfrankisch, berust op tien ingangen. Deze uitkomsten bevestigen het beeld van de multidimensionele schaalanalyse en de afstanden tussen de dialectgebieden die daar gevonden werden. Dat geldt ook voor de verticale landsgrens van 1815, die niet kan bogen op een sterkere isoglossenbundel, maar op wisselende horizontale

verschillen. In het onderzochte gebied zijn de horizontale afgrenzingen sterker dan de verticale.

Er is dus aan Duitse kant een scherpe afgrenzing tussen de Kleverlandse en Zuidnederfrankische dialecten. De grens ligt alleen noordelijker dan de scheidingsgrens die op dialectkaarten als belangrijkste wordt aangegeven: daar trekken Duitse dialectologen de grens op grond van de Uerdinger lijn. Weliswaar onderscheiden ze ook een *Uerdinger Zone*⁸, het gebied tussen *mij-mich*-isoglosse en de Uerdinger lijn, maar de gevonden scherpe afgrenzing aan Duitse kant doorsnijdt deze Uerdinger Zone. Wij hebben in onze dialectdata geen aanwijzingen gevonden die erop duiden dat de Uerdinger lijn van waarde is voor de scheiding van beide dialectgebieden. Onze indeling is bovendien vanuit oudere kerkelijke en staatkundige grenzen beter interpreteerbaar. De zuidelijke plaatsen aan Duitse kant hebben met de grenzen van het hertogdom Gulik van doen. Weliswaar hoorde aan Duitse kant alleen Kaldenkerken bij Gulik, maar de eertijds Opper-Gelderse plaatsen Leuth, Leutherheide, Hinsbeck, Niederdorf, Herungen en Harzbeck hoorden in het midden van de zestiende eeuw bij het Gulikse decanaat Süchteln dat deel uitmaakte van het bisdom Keulen, net als de meeste Opper-Gelderse plaatsen ten oosten van de Maas, met enkele uitzonderingen waaronder Venlo. Van 1559 tot 1801 behoorde heel Opper-Gelder bij het bisdom Roermond, maar toen maakten Leuth, Leutherheide, Hinsbeck, Niederdorf, Herungen en Harzbeck deel uit van een apart decanaat Krickenbeck. Zo vielen ze niet onder het noordelijke decanaat Gelder, waartoe noordelijker plaatsen als Straelen behoorden. Staatkundig hoorden ze dus weliswaar tot het noorden, nl. Opper-Gelder, maar door de onderbrenging van deze zuidelijke plaatsen in een apart decanaat konden de zuidelijke taalinvloeden zich hier laten gelden. De aparte kerkelijke positie van het decanaat Krickenbeck is al door Frings (1916: 255) aangevoerd als reden voor de sterke Zuidnederfrankische inslag in deze dialecten. Venlo en Velden hoorden voor 1559 al bij Roermond, maar vielen vanaf toen eveneens onder het decanaat Krickenbeck. Zo hebben ze minder Zuidnederfrankische invloeden ondergaan dan de andere plaatsen in dit decanaat, maar meer dan de plaatsen in het decanaat Gelder. Bovendien heeft Venlo door zijn grootte weerstand kunnen bieden aan Zuidnederfrankische vernieuwingen. Toch moeten er in die tijd een reeks Zuidnederfrankische vernieuwingen in het Venloos en het Veldens zijn geslopen: zo zijn [miç] *mich* en [diç] *dich* gaan concurreren met de oorspronkelijke *ch*-loze

⁸ Zie Cornelissen 2000: 404-405.

noordelijke vormen. Dat in Venlo nog altijd de uitdrukking *me dunk* [mə dʏŋk] (*me dunkt*) bestaat, doet vermoeden dat *mich* nog een tijd met zijn voorganger heeft geconcurrereerd, net zoals tot in de twintigste eeuw in Sevenum. Iets dergelijks geldt ook voor *dich* en de oorspronkelijke vorm. Vervolgens heeft de zuidelijke voorwerpsvorm [ʏç] zich met het noordelijke [ʊw] gekruist, wat in Venlo en Velden [ʊç] opleverde. Mogelijk gold dat ook voor de velarisering in Venlo en Velden die in Venlo (maar niet in Velden) in de achttiende eeuw weer ongedaan is gemaakt.

Aan Duitse kant heeft Straelen gefungeerd als blokkade voor invloeden die vanuit het zuiden doordrongen. Straelen heeft als plaats ook de omvang en de statuur om die positie in te kunnen nemen. De stad Straelen was al in een verder verleden de grootste plaats in ons Duitse onderzoeksgebied. Bovendien lag Straelen vlak bij de hoofdstad van Pruisisch-Gelder, de stad Gelder. De invloed van Straelen op aangrenzende 'Nederlandse' dialecten werd vanaf 1815 geblokkeerd door de nieuwe landsgrens.

De plaatsen bezuiden de Horster band lagen in de invloedssfeer van Venlo, zoals bijvoorbeeld Sevenum. Tot 1815 heeft het oosten van de Horster band zeker ook tot de invloedssfeer van Straelen behoord. Nadat de grens van 1815 was getrokken, kwam ook de rest van de Horster band in de invloedssfeer van Venlo te liggen en ondergingen de dialecten meer typisch 'Venlose' invloeden. Onder Venlose invloed ontstond de Horster band, waar we een mengeling van Kleverlandse en Zuidnederfrankische kenmerken vinden. Het is een tussengebied dat de overgang van Zuidnederfrankisch naar het Kleverlands vormt en, met het mes op de keel – bij wijze van spreken –, is het meer als Zuidnederfrankisch dan als Kleverlands te typeren. Die conclusie wordt geschraagd door de linguïstische afstanden die we gevonden hebben. Deze noord-zuidgrens in Noord-Limburg was al eerder als scheidslijn aangeduid. We vinden vrijwel dezelfde grens bij Te Winkel (1898) als scheidslijn tussen het noordelijke "Saksisch-Oostfrankisch" en het "Oostlimburgsch" (zie Te Winkel & Wieder 1901) en bij Van Ginneken als scheidslijn tussen het noordelijke "Geldersch-Limburgsch" en het "Noord-Limburgsch" (zie Van Ginneken 1913). De grens valt precies samen met de dialectindeling van de Limburgse dialecten volgens het saamhorigheidsbewustzijn (zie Weijnen, 1966). Ten slotte zien we deze grens tussen het "Noord-Brabants" en het "Limburgs" in de indeling van Wieling, Heeringa & Nerbonne (zie Van der Sijs, 2011).

Van de onderzochte verschijnselen heeft het pronomen *du* een isoglosse die vrij noordelijk verloopt. Bovendien correspondeert dit pronomen met een andere werkwoordsuitgang en is dus tegelijkertijd een morfosyntactische grens. Het zou

opmerkelijk zijn als zo'n ingrijpende verandering vanuit het zuiden zo noordelijk zou zijn doorgedrongen. De verbreiding is dan ook omgekeerd verlopen. Het concurrerende pronomen *gij* – als eenheidspronomen van de tweede persoon – komt uit het noorden en is aan Duitse kant minder ver doorgedrongen dan aan Nederlandse kant. De pronominale grens zoals die in figuur 11 te zien is omvat ook nog de voorwerpsvormen *mich* en *dich*. De laatste twee vormen van zuidelijke oorsprong zijn in onze ogen aan Duitse kant versterkt in hun verspreiding door gelijksoortige vormen in de Duitse standaardtaal. Na het doordringen van *gij* als eenheidsvorm van de tweede persoon, bleef er boven de Uerdinger lijn een vrij smalle *du*-strook over als voorland van het Zuidnederfrankisch gebied. Dit had hier gevolgen voor de oude Kleverlandse objectvorm *dij* die nu zo geïsoleerd was geraakt dat hij plaats moest maken voor het Zuidnederfrankische *dich* die al lang beneden de Uerdinger lijn algemeen was. In het kielzog daarvan kon ook het Ripuarische *mich* zich noordwaarts uitbreiden. Ze passen in het pronominaal paradigma. Het pronomen *ich* heeft het niet gehaald en vormt nu als achterblijver de Uerdinger lijn.

De analyseresultaten laten zien dat nieuwere computationele methodes met vrucht op oude vraagstellingen kunnen worden toegepast. Een goed voorbeeld hiervan is overigens het proefschrift van Wieling (2012). In onze analyses hebben we ook steeds de betrokken taalverschijnselen in detail besproken, hoe verleidelijk het ook is om blind te vertrouwen op de algoritmische uitkomsten. Bovendien kunnen verschillende algoritmische methodes verschillende resultaten opleveren. Een taalkundige invulling van het verloop van de historische verankerde veranderingsprocessen vraagt echter om gedetailleerde, inhoudelijke analyses. De conclusie is helder. De Uerdinger lijn vormt niet de grens tussen de Zuidnederfrankische en Kleverlandse dialecten en de gevonden indelingen zijn vanuit de historisch perspectief te onderbouwen.

6 Algemene conclusie en discussie

6.1 Inleiding

Waar loopt de unieke scheidingslijn tussen de dialecten van Noord-Limburg? Dat is de vraag, waarop we een antwoord wilden vinden in dit proefschrift, nadat dialectologen het daar - na meer dan 170 jaar - nog steeds niet over eens zijn geworden. Voorstellen die telkens weer opdoken, de Uerdinger lijn, de *mij-mich*-lijn en de *gij-du*-grens, konden nooit op algemene bijval rekenen. Blijkbaar biedt de isoglossenmethode geen oplossing, omdat ze onvoldoende recht doet aan de dialectverscheidenheid in Noord-Limburg. De pijltjesmethode, de afbakening van dialectgebieden op grond van het oordeel van de dialectsprekers zelf, bleek te multi-interpretabel en was niet sterk genoeg om alle dialectologen te overtuigen. Kunnen wellicht nieuwe wegen een uitkomst bieden, zoals de modernere dialectometrie? Eerder onderzoek in Limburg geeft weinig aanleiding om dat te denken, maar misschien was dat te grofmazig. In dit proefschrift bewandelden we de weg van fijnmazigheid, in combinatie met de inzet van dialectologische kennis (de kennisgestuurde methode) en de algoritmische benadering. Voor de materiaalverzameling kozen we de weg van de Swadesh-woorden als onafhankelijk selectiecriteria. Deze woorden vertegenwoordigen basisbegrippen in de woordenschat.

Het aantal bruikbare Swadesh-woorden in de drie verschillende dialectenquêtes verschilde nogal. Om toeval door de selectie van woorden te voorkomen, pasten we dezelfde methodes op die drie verschillende woordverzamelingen toe, terwijl de drie enquêtes samen misschien ook enige historische diepte geven. Om het resultaat diepgaander te kunnen verklaren, onderzochten we ook een strook met Duitse grensplaatsen die historisch deel uitmaken van hetzelfde dialectcontinuüm.

Omdat in ons onderzoeksgebied Ripuarische persoonlijke voornaamwoorden op Kleverlandse botsen en die pronomina bij alle isoglossenindelingen een zeer prominente rol innemen, hebben we de pronomina als groep dialectometrisch apart onderzocht en de analyseresultaten vergeleken met die van de Swadesh-woorden.

Voor we tot onze algemenere conclusies komen, vatten we eerst de voorgaande hoofdstukken samen.

6.2 Samenvatting van de hoofdstukken

In hoofdstuk 1 hebben we vastgesteld dat in Noord-Limburg zuidelijke Oost-Limburgse (Zuidnederfrankische) dialecten op noordelijke Kleverlandse (Noordnederfrankische) stoten. We hebben de verschillende afbakeningsmethodes gepresenteerd: de isoglossmethode, de pijltjesmethode en de dialectometrische methode. Ook hebben we geconstateerd dat tot nu toe geen enkele methode een onomstreden scheidslijn in Noord-Limburg heeft opgeleverd. Vervolgens hebben we onze methode en onze onderzoeksvraag geïntroduceerd: met ons fijnmazig dialectometrisch onderzoek willen wij onderzoeken of zich aldus in Noord-Limburg (en aangrenzend Duits gebied) een duidelijke dialectgrens aftekent en zo ja, waar die precies loopt. Hieronder geven we een samenvatting van de conclusies uit hoofdstuk 2 (Swadesh-woorden uit de SGV-enquête), hoofdstuk 3 (Swadesh-woorden uit de RND-enquête), hoofdstuk 4 (pronomina uit de Wenker-Sätze) en hoofdstuk 5 (Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze).

In hoofdstuk 2 zijn we ingegaan op de 121 woorden uit de Swadesh-lijst die we uit de SGV-enquête hebben kunnen halen. Ons onderzoeksgebied omvat 24 plaatsen waar de SGV-enquête is afgenomen.

We hebben twee benaderingen toegepast. De eerste benadering is gebaseerd op onze eigen taalkundige keuzes, waarbij we gebruik hebben gemaakt van onze kennis van het dialectgebied. We hebben dit de *kennisgestuurde methode* genoemd. Hierbij hebben we per plaats elk van de 121 ingangen als noordelijk of zuidelijk gekenmerkt. Om woordvormen en -varianten verantwoord te kunnen indelen, hebben we een criteriahiërarchie ontwikkeld en op alle dialectwoorden toegepast. Per plaats bepaalt de som van het aantal noordelijke en zuidelijke woorden hoe noordelijk of zuidelijk haar dialect is. We hebben twee kennisgestuurde analyses toegepast: analyse 1 op alle 121 ingangen en analyse 2 op een deelverzameling van 75 ingangen, waaruit zoveel mogelijke redundante verschijnselen zijn verwijderd.

De tweede benadering was gebaseerd op methodes om de afstanden tussen reeksen van segmenten, woorden dus, te bepalen, op grond van het Levenshtein-principe. Omdat de berekening via vaste berekeningsprincipes verloopt, hebben we dit de *algoritmische methode* genoemd. Ook met deze methode hebben we twee analyses uitgevoerd, telkens op alle 121 woorden. Analyse 3 verliep volgens de klassieke Levenshtein-berekening. Analyse 4 maakte gebruik van een verfijndere

versie, waarin de mate van verschil tussen klanktekens (op grond van klankenmerken) wordt gewogen.

Analyse 1 leverde een driedeling op met een middenzone (bestaande uit vijf plaatsen) die dicht bij de noordelijke zone staat. Analyse 2 leverde ook een driedeling op, maar nu hoort één plaats uit de middenzone bij het zuiden en staat de resterende middenzone dicht bij de noordelijke zone. Analyse 3 levert precies hetzelfde indeling op als analyse 2. Analyse 4 resulteert in dezelfde driedeling als analyse 1, maar met het belangrijke verschil dat de middengroep nu dicht bij de zuidelijke zone staat.

We concludeerden dat vroeger voorgestelde scheidslijnen op grond van de isoglossen als de Uerdinger lijn, de *gij-du-* en de *mij-mij-*lijn géén grenslijn vormen, dat er een driedeling tevoorschijn komt, met een middenzone die we de *Horster band* hebben gedoopt. Afgezien van dat ene onbestendige 'middendialect' (Sevenum) leiden deze fijnmazige dialectometrische analyses tot een duidelijke driedeling. Wanneer we de grenslijnen in verband brengen met isoglossen, blijkt de noord-middengrens beduidend scherper dan de midden-zuidgrens. Deze grens zagen we ook in de kaart van de pijltjesmethode.

In hoofdstuk 3 hebben we de onderlinge talige afstand van de dialecten berekend op grond van de Swadesh-woorden uit de RND-enquête (1937-1959). We hebben uit de RND-enquête 86 Swadesh-ingangen verkregen, terwijl het onderzoeksgebied 28 plaatsen (tegenover SGV: 24) omvat, waarvan er negentien zowel in RND als SGV voorkomen. We hebben voor dezelfde aanpak in de analyse gekozen als bij de SGV-enquête. Ook hier hebben we de *kennisgestuurde* en de *algoritmische methode* toegepast. Bovendien hebben we nu verschillende clusteranalyses toegepast, waaronder fylogenetische technieken om de robuustheid van de verkregen data te controleren.

De RND-resultaten lijken zeer sterk op die van de SGV-enquête. De fylogenetische technieken maken de tussenpositie van het ene wisselende dialect (Sevenum) nog aanschouwelijker. Tevens bevestigen ze de afwijkende positie van het Brabantse dialect van Meijel. Ten slotte maken ze zichtbaar dat de noordelijke groep relatief homogeen is, wat in iets mindere mate ook voor de Horster band geldt, terwijl de zuidelijke groep heterogener is. Wederom speelt de Uerdinger lijn geen rol bij de indeling, evenmin als de *gij-du-* en *mij-mich-*isoglosse. Terwijl op grond van in elk geval de meest verfijnde SGV-analyse de Horster band wat dicht bij het zuiden dan bij het noorden aansluit, staat de Horster band in álle analyses van de RND-gegevens wat dicht bij de noordelijke dan de zuidelijke groep. De Horster band is een bufferzone die ontstaan is door een expansie vanuit het zuiden. We

constateerden dat we een duidelijke, convergerende indeling van het onderzochte gebied vonden.

In hoofdstuk 4 hebben we onderzocht welke dialectindeling de analyses van de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden opleveren. In Noord-Limburg stuiten Zuidnederfrankische pronominale vormen op Kleverlandse. Hun variërende geografische verdeling bevestigt de concurrentie tussen deze systemen in het onderzochte dialectgebied. Die pronomina hebben we uit de Enquête-Wenker ofwel de *Wenker-Sätze* verkregen. Deze Wenker-Sätze zijn aan weerszijden van de rijksgrens afgenomen, wat het mogelijk maakt het verloop van grenslijnen tot in Duitsland vast te stellen. We hebben ons onderzoeksgebied uitgebreid met een strook aan Duitse kant.

Allereerst hebben we op de gevonden pronominale vormen de *kennigestuurde methode* toegepast door elke gevonden dialectvorm als noordelijk of als zuidelijk in te delen en daarnaast hebben we – op grond van de som der noordelijke en zuidelijke vormen – de onderlinge afstanden tussen de plaatsen via de Levenshtein-methode bepaald. Het resultaat is een driedeling over de rijksgrens heen. In Noord-Limburg bleek die driedeling anders dan de driedeling op grond van Swadesh-woorden (hoofdstuk 2 en 3). De noord-middengrens valt samen met de *gij-du*-isoglosse. De midden-zuidgrens valt in Nederland samen met de Uerdinger lijn, maar in Duitsland verloopt die noordelijker, langs een lijn die we de *Uerdinger Oberlinie* of *Verhoogde Uerdinger lijn* hebben gedoopt. We hebben de noord-midden- en de midden-zuidgrens vergeleken met alle pronominale isoglossen. Beide blijken isoglossenbundels te vormen, waarvan de noord-middenisoglossenbundel duidelijk het compactst is. Vervolgens hebben we de gevonden pronominale vormen aan een clusteranalyse en een multidimensionale schaalanalyse onderworpen. Beide analyses bevestigen de driedeling, waarbij de middenzone wat dichter bij de noordelijke staat.

We concludeerden dat de driedeling stoelt op Kleverlands-Zuidnederfrankische pronominale tegenstellingen en dat de grenzen soms met kleine breuklijnen de rijksgrens overschrijden. De Uerdinger lijn blijkt op zichzelf zeer stabiel, maar vormt in Duitsland geen grens. Opvallend is de rol van vormen van de tweede persoon. De noord-middengrens valt samen met de *gij-du*-grens (met corresponderende object- en possessieve vormen van de tweede persoon enkelvoud) en de midden-zuidgrens met de object- en possessieve vormen van de tweede persoon meervoud. In het oude dialectcontuüm van ons onderzoeksgebied

blijkt dat de noord-midden-zuidverdeling veel meer in het oog springt dan de oost-westtegenstelling ofwel de rijksgrens. Alleen in de zuidelijke zone is die scherp.

Onze slotsom is dat er sprake is van een driedeling, waarbij we op grond van de compactheid van de noord-middengrens de middenzone eerder bij de zuidelijke zone indelen. We betogen dat de deze grens is ontstaan uit de zuidwaarts schuivende *gij-du*-grens, de scheidingslijn tussen twee lexicale verschillen, die een isoglossenbundel is geworden, toen andere noordwaarts schuivende pronominale isoglossen hiermee samen zijn gaan vallen. Daarmee vormt de Uerdinger lijn noch in Nederland noch in Duitsland de belangrijkste scheidingslijn.

In hoofdstuk 5 hebben we op basis van de Swadesh-woorden uit de Wenker-Sätze uitgezocht waar de grens tussen het Kleverlands en het Zuidnederfrankisch in Noord-Limburg en een aangrenzende grensstrook in Duitsland ligt. Wederom hebben we op de (59 gevonden) Swadesh-ingangen uit de Wenker-Sätze de *kennis-gestuurde* en de *algoritmische methode* toegepast.

De uitkomsten bleken bijzonder consistent. Aan Duitse kant vinden we telkens dezelfde tweedeling met de *Verhoogde Uerdinger lijn (Uerdinger Oberlinie)* als grens. Aan Nederlandse kant vinden we twee grenzen, een boven en een onder de smalle Horster band (zoals in de hoofdstukken 2 en 3). Vervolgens hebben we deze grenslijnen aan isoglossen op basis van de 59 ingangen gekoppeld. De noord-middengrens in Nederland bleek kwantitatief en in nog hogere mate kwalitatief sterker, wat betekent dat dit de belangrijkste scheidingslijn is. De scheidingslijn in Duitsland, de Verhoogde Uerdinger lijn, is kwantitatief én kwalitatief nog sterker, wat op een diepe kloof duidt. Een multidimensionale schaalanalyse bevestigt de tweedeling aan Duitse en de driedeling aan Nederlandse kant, waarbij de afstand tussen de noordelijke zone en de Horster band groter is dan tussen Horster band en zuidelijke zone. Ook de rijksgrens is zichtbaar, als zeer smal strookje in het noorden, maar veel steviger tussen de Horster band en het Duitse noorden en tussen de Nederlandse plaatsen van het *mich*-kwartier en het Duitse zuiden. De Uerdinger lijn speelt in dit resultaat wederom geen rol.

Een vergelijking met de indelingen van de hoofdstukken 2 en 3 bevestigt aan Nederlandse kant de gevonden indeling met steeds één plaats als twijfelbaar tussen Horster band en zuidelijke zone (nl. Sevenum). In hoofdstuk 4 (indeling op basis van pronomina) hadden we geconstateerd dat de afwijkende middenzone het dichtst bij de zuidelijke zone staat. De grens van die tweedeling valt vrijwel samen met die van de tweedeling in dit hoofdstuk. De Duitse zuidgrens van hoofdstuk 4 valt samen met de enige Duitse grens in hoofdstuk 5, de noord-zuidgrens.

We hebben in Duitsland twee dialectgebieden gevonden en in Nederland drie. De Uerdinger lijn blijkt niet de belangrijkste dialectgrens, noch aan Nederlandse noch aan Duitse kant. Waar isoglossen de rijksgrens overschrijden, hebben we breuken gevonden. De twee dialectgebieden aan Duitse zijde vertegenwoordigen een oude tweedeling en hun onderlinge grens scheidt de Kleverlandse van de Zuidnederfrankische dialecten. Aan Nederlandse zijde heeft zich een tussengebied kunnen ontwikkelen, dat kon ontstaan dankzij de rijksgrens van 1815. De staatsgrens scheidde de Nederlandse en Duitse gebieden en versterkte tegelijkertijd de talige invloed van Venlo, de enige stad aan Nederlandse zijde. Hier konden Zuidnederfrankische verschijnselen zich gemakkelijker noordwaarts verspreiden. Dit heeft tot gevolg dat in Nederland de grens tussen Kleverlandse en Zuidnederfrankische dialectgebieden noordelijker verloopt en wel daar waar Nederlandse dialectologen in de eerste helft van de twintigste eeuw al de noord-zuidgrens hadden getrokken.

De afstanden gebaseerd op de Swadesh-woorden gaan niet terug op lexicale verschillen, want die bron van variatie is beperkt tot twee ingangen: *hoe - wie* inclusief mengvormen, en *gij - du*. De fonologische variatie daarentegen is groot. Belangrijke kwalitatieve klinkertegenstellingen zijn: [i:]-[e:], [u:]-[o:], [y:]-[ø:], [e]-[i], [iə]-[ɔu]. Een kwalitatief en kwantitatief onderscheid is [ɑ] – [a:]. Frequentie kwantitatieve tegenstellingen zijn [i]-[i:], [o]-[o] en [ɛ]-[ɛ]. Verder gaat het om het behoud van [ɑ] tegenover de vocalisering [ɑw], [a:] of [ɔ:]. Opvallende tegenstellingen in de medeklinkers zijn 1) intervocalisch [j]-[g], 2) [sç]-[ʃ], 3) [s]-[ʃ] voor [p], [t] en liquida, 4) [zw]-[ʒw], 5) behoud van [nd] tegenover de velarisering [ŋ] en 6) behoud [nt] tegenover de velarisering [ŋt], [ŋk] of mouillering [nt]. En 7) niet te vergeten de beroemde tegenstelling van de Uerdinger lijn: [k] in *ik, ook* tegenover [ç] in *ich en auch*.

Morfosyntactische variatie leveren de uitgangen van de aan *gij* en *du* verbonden werkwoordsvormen op. *Gij* heeft *-t*, *du* heeft *-s*. De laatste wordt ook aan vraag- en voegwoorden gevoegd, wat de *gij-du*-verschillen groter maakt dan enkel lexicaal.

Door Noord-Limburg loopt verder ook de noordgrens van de tweetonigheid die we helaas niet konden onderzoeken op grond van het beschikbare dialectmateriaal. Er zijn wel kaarten van die tweetonigheidsgrens, maar de grenzen verschillen aanzienlijk van elkaar. P. Goossens (1968) laat die samenvallen met de [i:]-[e:]- en [u:]-[o:]-isoglosse, Hermans (2015) meldt dat America, bij Horst, geen

tweetonigheid meer kent, maar Horst nog wel¹ en J. Goossens (2014) trekt de grens veel zuidelijker, parallel aan de grens tussen [ʊw]-[ʊç] (voorwerpsvorm *u, jullie*).

6.3 Het eindoordeel over de scheidingslijnen

De zoektocht naar de belangrijkste scheidingslijn in Noord-Limburg heeft een horizontale driedeling opgeleverd, waarin niet de Uerdinger lijn, maar ook niet de *gij-du-* en de *mij-mich-*isoglossen de grenslijn vormen, maar de noordgrens van de gecentraliseerde klinkers [i:], [u:] en [y:] die tevens de noordgrens vormt van [ɑ] tegenover [a:] en [i] tegenover [i:].² Voorbeelden hiervan zijn respectievelijk: [zi:n]-[ze:n] (*zien*), [blu:t]-[blo:t] (*bleed*), [jry:n]-[jɾø:n] (*groen*), [blat]-[bla:t] (*blad*), [is]-[i:s] (*ijs*). Dit patroon is te zien in de samenvattende overzichtskaarten in figuur 1 en figuur 2, waarin alle plaatsen zijn weergegeven die in minstens een van de enquêtes voorkwamen.

Uiteindelijk staan de dialecten uit de middenzone, de Horster band, het dichtst bij de zuidelijke zone. Aan de Duitse kant zien we een horizontale tweedeling, waarvan de scheidingslijn zuidelijker verloopt dan elke van beide scheidingslijnen aan Nederlandse kant. De dunnere noord-zuidgrens aan Nederlandse kant loopt dus noordelijker dan de dikkere noord-zuidgrens aan Duitse kant, waardoor er aan de rijksgrens sprake is van een breuk. Dit is te zien in de overzichtskaart in figuur 1.

De drie analyses van de Swadesh-woorden uit verschillende dialect-enquêtes leveren dezelfde indeling met dezelfde grenzen op. De noord-middengrens is de belangrijkste. In figuur 1 is dat de doorlopende blauwe streep, die de scheiding vormt tussen [i:]-[e:], [u:]-[o:] en [y:]-[ø:]. Deze centralisering van [i:], [u:] en [y:] van de hoge vocalen is met zekerheid een verschuiving vanuit het zuiden. Deze grens vormt de noordgrens van de Horster band. Aan Duitse kant loopt deze grens tussen [i:]-[e:], [u:]-[o:] en [y:]-[ø:] tussen Straelen en Herungen, de noord-zuidgrens aan Duitse kant. Het gevolg van de noordwaartse verschuiving in Nederland is de breuk langs de landsgrens. De zuidgrens van de Horster band ligt geografisch meer in het

¹ Hermans (2015) lijkt zich te baseren op de tonaliteitsgrens zoals getekend in het kaartje onder aal.phileon.nl/kaart.noordlimburg.php, waarvan we de bron niet hebben kunnen achterhalen.

² In de hoofdstukken 4 en 5 gingen we in op de Wenker-gegevens. Deze woorden zijn oorspronkelijk in een spelling genoteerd die was gebaseerd op de Nederlandse of Duitse standaardtaal. Bij de transcribering zijn we zeer omzichtig te werk gegaan en hebben lange klanken als halflang genoteerd. Met name in de Duitse schrijfwijze was de lengte niet altijd duidelijk. Bij de computationele verwerking speelt lengte immers een rol en we wilden voorkomen dat door verkeerde interpretaties de rijksgrens te scherp tevoorschijn zou komen. In dit slothoofdstuk hebben we gemakshalve de halflang genoteerde Wenker-data uit hoofdstuk 4 en 5 als lang genoteerd zoals de notaties van de gegevens uit de andere hoofdstukken.

verlengde van de Duitse noord-zuidgrens. Dit is de oude noord-zuidgrens in Noord-Limburg. De overeenkomsten met de Duitse noord-zuidlijn zijn de zuidgrens van [e:] in [ne:] (*nieuw*) en [sne:jə]/[fne:jə] (*snijden*).

Figuur 1 De uiteindelijke indeling van het onderzoeksgebied.

De blauwe lijn is de tweedelingsgrens.

De onderbroken blauwe lijn is de zuidgrens van de Horster band.

Sevenum wisselt soms tussen de Horster band en het zuiden.

Rood is een Peellands (Brabants) dialect (Meijel).

Dezelfde grens is de noordgrens van de velarisering aan Duitse kant, net als in grote lijnen in Nederland, want hier hebben al vroeg verschuivingen plaatsgevonden. Venlo velariseert tegenwoordig zo goed als niet en Horst nauwelijks nog, terwijl die velarisering in Horst in de negentiende eeuw veel frequenter voorkwam.

De zuidgrens van de Horster band (Sevenum inbegrepen) is de belangrijke noordgrens van [ɔu] en [ɛi]. In deze brede Horster band en noordelijker is [ɔu] eerst gemonoftongeed tot [o:] en vervolgens weer gediftongeed tot [uə]. Bijvoorbeeld: [boom] → [bo:m] → [buəm] (*boom*). De ontwikkeling van [ɛi] was hier: monoftongering

tot [e:] dat weer [iə] werd. Bijvoorbeeld: [bɛin] → [bɛ:n] → [biən] (*been*). In het hele Duitse onderzoeksgebied zijn [ɔu] en [ɛi] gemonoftongerd en vaak, maar niet altijd, ook weer tot respectievelijk [uə] en [iə] gediftongerd. De noordgrens van de Horster band wordt – met Broekhuizen als uitzondering – gesteund door de *uit huis*-grens, d.w.z. tussen noordelijk [yt] en [hys] en zuidelijk [u:²t] en [hu:²s]. Tevens valt ze geheel samen met de tweetonigheidsgrens zoals P. Goossens (1968) die aangeeft. De zuidgrens van de smalle Horster band (dus zonder Sevenum) in Nederland én de noord-zuidgrens in Duitsland vallen overigens ook samen met de noordgrens van het suffix *-de* als eenheidssuffix van de verleden tijd in zwakke werkwoorden.

Figuur 2 De *gij-du*-grens in Noord-Limburg en het aangrenzende onderzoeksgebied. De rode lijn is de tweedelingsgrens. De rode bolletjeslijn is de Verhoogde Uerdinger lijn, de midden-zuidgrens.

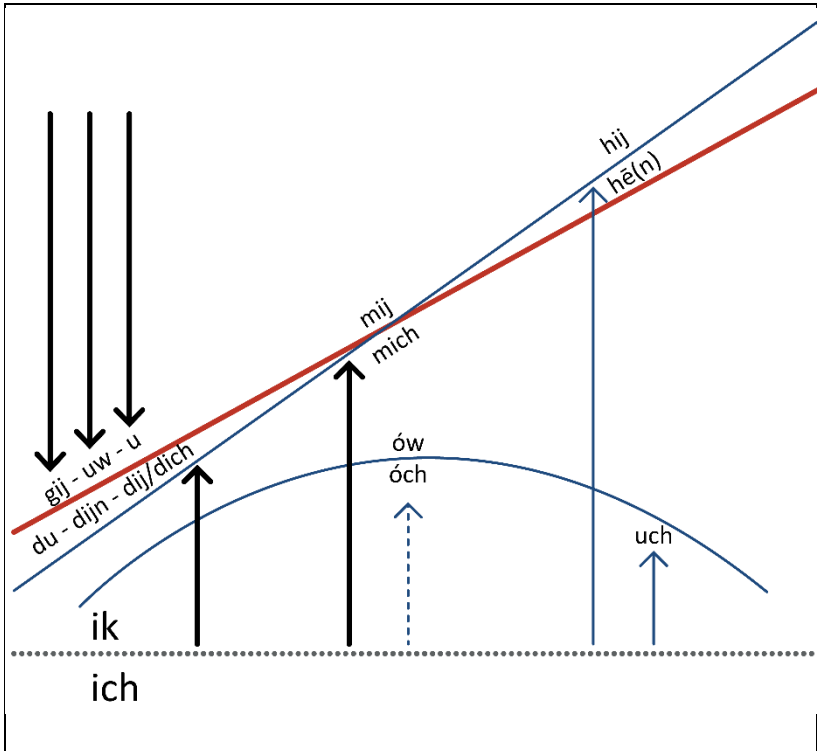
Ons onderzoek naar de **pronomina** uit de Wenker-Sätze brengt een andere indeling aan het licht: een driedeling aan beide zijden van de grens. Aan Duitse kant liggen de onderlinge grenzen nu wat noordelijker dan aan de Nederlandse kant. Hier zijn dus ook breuken langs de grens zichtbaar. De overlapping met de driedeling van de Swadesh-woorden is gering: alleen Arcen hoort steeds tot de middenzone.

Sevenum 'twijfelt' in de Swadesh-analyses voortdurend tussen midden en zuid, maar hoort hier tot de middengroep. De grenslijn tussen noord en midden blijkt de scherpste (met een correlatie van > 0.90), gebaseerd op vier pronomina: hier grenzen *gij*, *uw*, *u* aan *du*, *dijn*, *dich* en *mij* aan *mich*. De grenslijn tussen midden en zuid, de Verhoogde Uerdinger lijn, heeft een iets hogere correlatie, maar stoelt maar op twee pronomina (met een correlatie van > 0.90): *u* – *euch* en op drie verschillende *uw* – *euer*-tegenstellingen: [uw], [ʊw], [ʊç] tegenover [ø(.)r], [ʏç]; [u(w)], [ʊw(li)] tegenover de resterende vormen en vormen mét finale /r/ tegenover vormen zonder finale /r/.

Deze lijnen zijn ontstaan door Zuidnederfrankische (en van oorsprong Ripuarische of door het Ripuarisch beïnvloede) pronominale vormen die in Noord-Limburg op de oorspronkelijke Kleverlandse botsen. De sterkste lijn is echter vooral door een ontwikkeling vanuit het noorden ontstaan: het verlies van de *du*-vormen (inclusief object- en possessieve vorm). Als we ons realiseren dat dit ook nog het verlies aan corresponderende werkwoordvormen met zich meebrengt, waarvan de uitgangen zich ook nog aan vraag- en voegwoorden hechten, dan wordt duidelijk hoe ingrijpend deze grenslijn is. Door het grote terreinverlies van *du* kon de oude Kleverlandse objectvorm *dij* ([de:] in Sevenum) zich niet meer handhaven en maakte plaats voor het Ripuarische *dich* dat op zijn beurt weer de vervanging van *mij* door *mich* in de hand werkte. Deze oorspronkelijk met de Uerdinger lijn samenvallende *mij-mich*-isoglosse heeft dus de *gij-du*-isoglosse vanuit het zuiden versterkt.

Het verdwijnen van *du* in Noord-Limburg was aanleiding voor een andere ontwikkeling. Nu *gij* de eenheidsvorm voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud was geworden – de tweede dient ook als beleefdheidsvorm – ontstond er behoefte aan hernieuwde differentiatie. Zo kon het type *gillie* vanuit het noorden binnendringen. Dit is een duidelijke parallelle met het Nederlandse *jullie*. De zuidgrens van *gillie* valt samen met de noordgrens van de Horster band. Vermoedelijk heeft *du* in de Horster band betrekkelijk laat terrein verloren, waardoor *gillie* zich hier niet heeft kunnen nestelen.

Terwijl de tweede persoon enkelvoud de noordelijkste scheidslijn bepaalt, speelt de tweede persoon meervoud een belangrijke rol in de Verhoogde Uerdinger lijn, met name de object- en de possessieve vormen. Toch is het niet zo dat deze grens over de hele lengte een messcherpe scheiding vormt tussen noordelijke en zuidelijke vormen van de tweede persoon meervoud. Integendeel, we zien hier een ingewikkeld samenspel van zuid-noord- en noord-zuidbewegingen die tot verschuivingen en mengvormen hebben geleid. In de figuren 3 en 4 geven we beide pronominale grenzen weer.

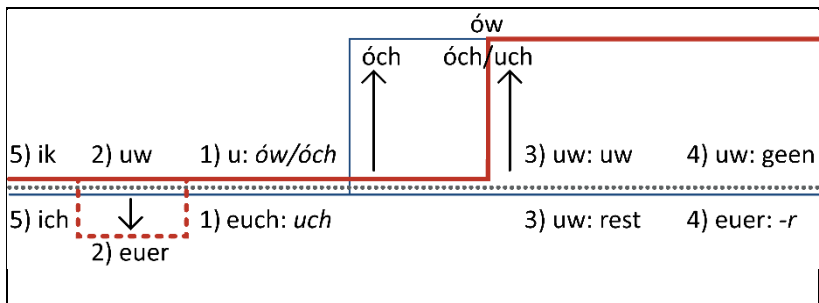

Figuur 3 Schema ontstaan van de noord-middengrens op grond van zes pronomina. De Rode lijn is de correlatie met *gj-du*-grens van (\pm) 1; de correlatie van de blauwe lijnen bedraagt \pm 0,73.

De noord-middengrens is de diepste en is het gevolg van een noord-naar-zuidontwikkeling – *du*-verlies – en een zuid-naar-noordontwikkeling: *mich* dat zich van de Uerdinger lijn heeft losgemaakt.

De midden-zuidgrens, de Verhoogde Uerdinger lijn, is aan Duitse kant het gevolg van louter zuid-naar-noordontwikkelingen. Terwijl zich aan Nederlandse kant mengvormen zichtbaar zijn, lijken die aan Duitse kant bezuiden de Uerdinger lijn weer verdrongen door zuiver Ripuarische vormen. In Duitsland vinden we boven deze grens maar weinig Ripuarische vormen: *mich*, *dich* en *hē*.

Aan Nederlandse kant valt de grens met de *ik-ich*-grens samen, maar al met al is deze grens diffuser. We zien ook meer mengvormen, zowel beneden als boven deze grens. Anders dan aan Duitse kant zien we zelfs noord-zuidontwikkelingen, alle uitgaande van Venlo. We kunnen deze grens rafeliger noemen.

Figuur 4 Schema ontstaan van midden-zuidgrens op grond van drie pronomina. De rode lijn heeft een correlatie >0.9 met Verhoogde Uerdinger lijn; de blauwe lijnen een correlatie tussen 0.8-0.9. 1) heeft de hoogste, 5) de laagste correlatie.

We zien dus eigen ontwikkelingen van fonologische en van pronominale aard. Dit levert een gemengd gebied op, het sterkst aan Nederlandse kant, waarin duidelijke overgangszones zichtbaar zijn. Hier lopen de belangrijkste grenzen duidelijk ten noorden van Venlo. Aan beide kanten lopen de belangrijkste grenzen alle boven de Uerdinger lijn.

De scherpste en diepste scheidingslijn is aan Duitse zijde de Verhoogde Uerdinger lijn. Aan Nederlandse kant zijn er twee scheidingslijnen, een wat fluctuerende zuidelijke en een scherpere en diepere noordelijke. De belangrijkste scheidingslijn is dus de noordelijke scheidingslijn in Nederland langs een breuklijn aan de grens overgaand in de Verhoogde Uerdinger lijn in Duitsland.

Deze scheidingslijn wordt niet bepaald door lexicale tegenstellingen, alhoewel er aan Nederlandse kant een correlatie is met de grens van de *-lie*-pronomen. Andere voorgestelde isoglossen op basis van pronominale tegenstellingen, zoals *gij-du*, *mij-mich* en *ik-ich*, vallen niet met deze lijn samen. Evenmin spelen medeklinkertegenstellingen hier een rol.

Dat is zeer opvallend, omdat zo vaak de Uerdinger lijn (*ik-ich*, *ook-auch*) als scheidingslijn is genoemd, een isoglosse die juist medeklinkers onderscheidt. Dit is nog bijzonderder wanneer we bedenken dat de indeling van de Limburgse dialecten (zie Keulen e.a. 2007) gebaseerd is op tegenstellingen in medeklinkers, als uitlopers van de Rijnlandse waaier.

In Noord-Limburg botsen zuidelijke pronominale vormen op noordelijke, maar ook zuidelijke klinkers op noordelijke. Uiteindelijk leveren de laatste dus de belangrijkste tegenstellingen op. Dat laatste blijkt uit de analyses van verschillende verzamelingen Swadesh-woorden uit hetzelfde gebied die in de hoofdstukken 2, 3 en 5 zijn beschreven. De woorden uit de Swadesh-lijst zijn zo elementair dat ze in alle

culturen frequent worden gebruikt, zodat de kans dat ze door leenwoorden worden vervangen (als gevolg van taalcontact) betrekkelijk klein is. Aldus is ze uitermate geschikt om de (mate van) genetische verwantschap tussen talen en taalvariëteiten vast te stellen. De gekozen aanpak heeft zijn nut bewezen. De Swadesh-woorden beslaan een groter aantal woordcategorieën dan de persoonlijke voornaamwoorden. Overigens bevat de Swadesh-lijst zes pronomina. Dat de klinkertegenstellingen belangrijker blijken dan de medeklinkertegenstellingen – en daaronder vallen ook tegenstellingen tussen geen eindmedeklinker ↔ medeklinker, zoals in *mij–mich* – is des te verrassender, omdat we in de *kennigestuurde analyses* in de hoofdstukken 2, 3 en 5 een criteriahiërarchie hanteren die medeklinkers 'bevoordeelt'. Dit maakt extra duidelijk hoe sterk te positie van de klinkertegenstellingen is. In Nederland zijn die klinkertegenstellingen noordelijker doorgedrongen dan aan Duitse kant. Dat heeft aan de grens een breuklijn doen ontstaan.

Bij de indeling van de noordelijke en zuidelijke dialecten in Noord-Limburg zetten klinkers dus de toon. Al eerder hebben we moeten vaststellen dat we dit niet kunnen correleren met de grenzen van de tweetonigheid in Limburg. De pronomina brengen weer accenten en nuances aan en maken duidelijk dat er het hele gebied vaker gekenmerkt wordt door stapsgewijze overgangen, veroorzaakt door expansies vanuit het zuiden, al dan niet in combinatie met expansies vanuit het noorden. Eén punt staat als een paal boven water: de kwalificatie van het dialect van Venlo als een Kleverlands dialect (Keulen e.a. 2007) is fout. Een ander belangrijk punt in de validering van de gevonden dialectverschillen is dat we de gevonden indelingen zouden moeten kunnen verbinden met externe verklaringen. Dat is het onderwerp van de volgende paragraaf waarin nog eens diepgaand de historie en de geografie van het onderzoeksgebied aan de orde komen.

6.4 Externe verklaringen

6.4.1 Politieke, kerkelijke en economische verhoudingen

Politieke grenzen

In hoofdstuk 1 betoogden we dat de dialectgrenzen niet met oude politieke grenzen samenvallen. De meeste plaatsen hoorden eeuwenlang bij Opper-Gelder. Hülme, Weeze en Wemb zijn echter al zeer vroeg van Opper-Gelder naar Kleef gegaan. Nooit, deels of zeer kort bij Opper-Gelder hebben gehoord: Tegelen, Kaldenkerken³

³ Een deel van Kaldenkerken werd vanuit Opper-Gelder bestuurd. "In Ober-K[aldenkirchen] war der Gr[af] v[on] Geldern Grundherr. Wohl bis 1311 Übergang der landesherrl. und damit auch

en Leutherheide; ze maakten eeuwenlang deel uit van het hertogdom Gulik.

Kerkelijke indeling

In hoofdstuk 5 betoogden we in navolging van Frings (1916: 225) dat Gulik wel indirect invloed heeft op de dialecten van naburige Opper-Gelderse, nu Duitse, plaatsen bezuiden de Verhoogde Uerdinger lijn. Het gaat om Niederdorf, Herungen, Harzbeck, Leuth en Hinsbeck. Deze plaatsen hoorden tot 1559 bij het decanaat Süchteln. Süchteln lag in Gulik en maakte deel uit van het bisdom Keulen. Dat leidde tot een vroege Ripuarische beïnvloeding. In 1559 kwamen ze bij het bisdom Roermond, maar werden ze ingedeeld bij het nieuwgevormde Opper-Gelderse decanaat Krickenbeck, waardoor er kerkelijk een scheiding met de rest van Opper-Gelder bleef bestaan. Het naburige Straelen hoorde namelijk bij het decanaat Gelder. Zo konden die Ripuarische elementen zich hier handhaven. Bij het decanaat Krickenbeck werden ook Venlo en Velden ingedeeld, plaatsen die voordien al bij het bisdom Roermond hoorden. Die andere kerkelijke geschiedenis en Venlo's gewicht als – voor Opper-Gelderse begrippen – grote stad hebben voorkomen dat alle Ripuarische vormen die in de andere plaatsen van het decanaat Krickenbeck waren doorgedrongen, hier voet aan de grond konden krijgen. Toch kunnen toen al zuidelijke vormen in Venlo en Velden zijn doorgedrongen. We denken dan aan *mich* [mɪç], *dich* [dɪç] die met de oorspronkelijke noordelijke vormen zijn gaan concurreren. Hiermee de kiem is gelegd voor het ontstaan van de mengvorm [ʊç] uit [o:w] en [ɣç]. Voorts denken we aan de velarisering van [nd] en [nt]. Van der Meer (1949) vindt in zijn onderzoek van Venlose stadsteksten uit de tijd van 1320 tot en met 1543 geen voorbeelden van velarisering van [nd] en [nt]. Mogelijk zijn Venlo en Velden dus in de 'Krickenbeckse' tijd [nd] en [nt] gaan velariseren. In Venlo is daarvan al in de oudste dialecttekst uit 1807 nauwelijks iets over, maar Velden velariseert honderd jaar later nog volop evenals vrijwel alle buurplaatsen van Venlo. Alleen Straelen velariseert zo goed als niet. Op grond van de SGV-enquête uit 1914 onderscheidt Schrijnen (1920) twee soorten velarisering: 1) [ŋ] en [ŋk] aan de Maas – vanaf Velden en Grubbenvorst tot en met Baarlo-Belfeld (met uitzondering van Venlo) – en 2) veelal [ŋd] en [ŋkt], tussenvormen, in Sevenum, Maasbree, in Helden en Panningen overgaand in mouillerende dialecten. In de Enquête-Willems 1885 blijkt ook Horst nog bij dat tweede gebied te horen, alhoewel deze velarisering zwakker was dan in buurplaats Sevenum. We gaan uit van twee golven die zich vanuit Venlo noord- en vooral westwaarts hebben verspreid.

grundherrl. Rechte an Jülich. Freilich blieb die Lehensherrschaft über das Haus Wylre mit der Kirchengift von K[aldenkirchen] stets geldrisch." (Peters, Wensky & Weiss 1996).

We noemden in hoofdstuk 5 al de centralisering van [i:], [u:] en [y:]. Maar Van der Meer (1949) vindt in de periode 1320-1543 in de Venlose stadsteksten al veel duidelijke voorbeelden van gecentraliseerd [i:] (bv. [ve:r] *vier*) en [u:] (bv. [vo:t] *voet*). In Venlo is die centralisering dus ouder. Mogelijk ontstaat in de 'Krickenbeckse' tijd te Venlo en Velden wel de mengvorm [ʊç] (*u, jullie* voorwerpsvorm) uit [ʊw] en [ʏç], vernieuwingen die in het naburige Straelen niet zijn doorgedrongen. Dat geldt evenmin voor de velarisering.

Als we bedenken dat Venlo veruit de grootste stad in de streek was, valt die Venlose invloed echter tegen. Hoe kon het bijvoorbeeld gebeuren dat vanuit het noorden *du*-vormen met overeenkomstige werkwoordsvormen in Noord-Limburg verdwenen tot in plaatsen als Horst en Lottum die toch betrekkelijk dicht bij Venlo liggen? Aan Duitse kant van de huidige grens verloopt de *gij-du*-grens noordelijker, hoewel daar alleen de minder grote stad Gelder lag.

Opdeling Opper-Gelder

Het is de moeite waard toch nog eens de politieke geschiedenis onder de loep te nemen. In 1702, tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713), capituleert Venlo na een belegering door Staatse, Engelse en Pruisische troepen. De stad wordt voorlopig bestuurd door de Republiek. Bij de Vrede van Utrecht (1715) wordt Opper-Gelder opgedeeld: Venlo wordt nu ook officieel Staats, net als Belfeld. De rest van Opper-Gelder binnen ons onderzoeksgebied gaat nu deel uitmaken van Pruisisch-Gelder (hoofdstad Gelder). Zie figuur 5 voor een kaartje van het opgedeelde Opper-Gelder.

Venlo is nu een Staatse enclave tussen Pruisisch-Gelder en Gulik. Daarmee is het niet alleen politiek geïsoleerd, ook economisch heeft dit rampzalige gevolgen voor deze handelsstad aan de Maas. De Venlose handel schrompelt ineen en

bedraagt rond 1750 nog maar vijftien procent van de omvang aan het begin van de achttiende eeuw.⁴ De bevolking neemt in de achttiende eeuw sterk af.⁵

Figuur 5 Opper-Gelder na zijn opdeling tussen de noordelijke Nederlanden (de Republiek), Oostenrijk, Pruisen en Palts-Neuburg. Het overgrote deel van ons onderzoeksgebied viel onder Pruisen (zie Erren III).

Inwoneraantallen in de achttiende eeuw

Ondanks zijn verlies van een derde van zijn inwoners was Venlo nog altijd de grootste stad van onze streek. Om de verhoudingen te illustreren, geven we in tabel 1 een indicatie van de inwoneraantallen per parochie. Het omvat de meeste plaatsen van ons gebied en is gebaseerd op het aantal “communicanten”, katholieke parochianen van pakweg acht jaar en ouder. Daarnaast worden kloosterbewoners en andersgelovigen apart genoemd. Omdat er dus geen jonge kinderen worden meegeteld, zullen de werkelijke aantallen hoger zijn geweest, maar ze geven wel een indruk van de verhoudingen in inwoneraantal. En die aantallen kunnen iets zeggen over het relatieve belang van het plaatselijke dialect (zie voor overzichtsstudie over het verband tussen inwoneraantal en dialectuitstraling Gerritsen & Van Hout 2006). Figuur 6 geeft een indruk van de geografische verdeling van parochiekerken, kapellen en gemeenten in Pruisisch-Gelder.

⁴ In 1669 telt Venlo 6000 inwoners, maar dat aantal daalt naar 4500 in 1722 en 4000 zielen in 1740. Zie: Camps & Huijs 1993: 71-72 en 50.

⁵ Hermans 2000: 49-50.

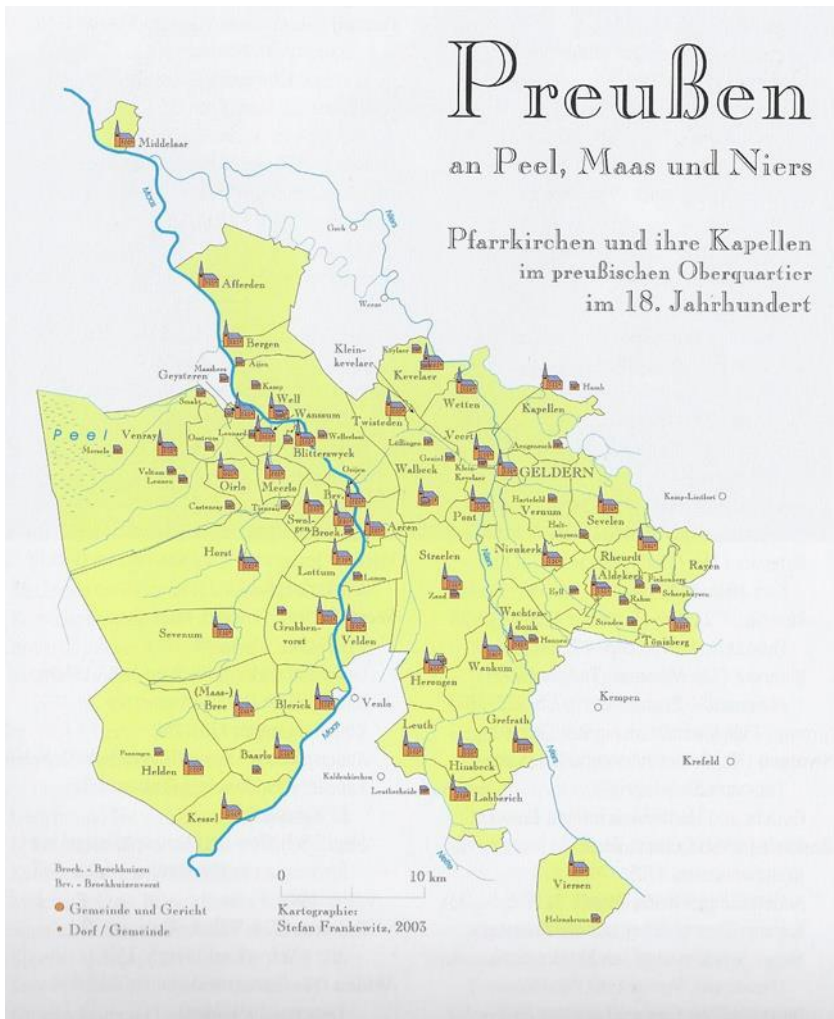
Tabel 1 Aantal inwoners per plaats in ons onderzoeksgebied in Pruisisch-Gelder (inclusief Gelder-Stad), Staats-Opper-Gelder en Gulik. De drie Kleefse plaatsen – Hülme, Weeze en Wemb – ontbreken; zij waren te klein. Niet vermelde plaatsen waren te klein voor een eigen parochiekerk en vielen onder een van genoemde parochies (Frankewitz 2003).

Plaats	jaar	Communicanten	Kloosterlingen	Andersgelovigen
<i>Pruisisch-Gelder</i>				
Afferden	1722	370		
Arcen	1725	460		
Baarlo	1725	450		1
Berendonk	1724	"riddergoed"		
Bergen	1724	400		
Blerick	1742	600		
Blitterswijk	1730	170		
Broekhuizen	1668	150		
(Broekhuizenvorst)	1755	240		
Geijsteren	1755	280		2 Joodse gezinnen
Grubbenvorst	1755	300	14	
Helden	1722	1250		
Herungen	1722	218		
Hinsbeck	1719	1500		
Horst	1725	1800		
Kessel	1730	530		1
Kevelaar	1722	900		
Leuth	1719	800		1 adellijk gezin
Lomm	niet ingevuld			
Lottum	1725	300		2
Maasbree	1755	600		
Meerlo	1725	230		
Oirlo	1755	niet ingevuld		
Oostrum/Spralant	niet ingevuld			
Sevenum	1722	870		
Straelen	1725	2400	31	
Twisteden	1722	300		
Veert	1723	230		
Velden	1667	325		
Venray	1730	2600	78	
Walbeck	1725	650		
Wanssum	1725	200		
Well	?	600		2
Wetten	1722	800		1 gezin
Gelder (stad)	1741	2000 met militairen	88	+ "velen"
<i>Staats-Opper-Gelder</i>				
Belfeld	?	?		
Venlo ⁶	1722	± 4500 inwoners		
"	1740	± 4500 inwoners		
<i>Gulik</i>				
Kaldenkerken ⁷	1712	± 750		40 protestanten en 1 Joods gezin
"				40 protest. gezinnen
Tegelen ⁸				

⁶ Zie voetnoot 4.

⁷ Zie Peters, Wensky & Weiss 1996.

⁸ Zie Driessen 1952: 41.

Figuur 6 Parochiekerken, hun kapellen en gemeenten in Pruisisch-Gelder in de achttiende eeuw (Frankewitz 2003).

Afgezien van Venlo met zijn ca. 4000 inwoners in 1740, is Gelder in de achttiende eeuw met zijn militairen de grootste stad in ons onderzoeksgebied, maar dan volgt het grote dorp Venray (minstens 2678 inwoners) gevolgd door het stadje Straelen (minstens 2431). Zeker meer dan 1000 inwoners hebben Horst (minstens 1800), Hinsbeck (minstens 1500), Helden (minstens 1250) en het stadje Kaldenkerken in 1739 (meer dan 1000).

Deze inwonertallen behoeven enige nuancering. Landelijke gemeenten waren vaak dunbevolkt, maar als hun oppervlakte maar groot genoeg was, kwamen ze soms toch nog op een hoog inwoneraantal. Stadsgemeenten besloegen vaak een kleinere oppervlakte, maar daarin heerste wel een grotere bevolkingsdichtheid. Maar ook tussen steden zien we dergelijke verschillen. Zo had Straelen meer inwoners dan Gelder, maar de gemeente Straelen bestond uit een stadje annex uitgestrekt plattelandsgebied, terwijl de gemeente Gelder vrijwel alleen de vestingstad omvatte.

Latijnse scholen

Behalve het aantal inwoners zegt ook de aanwezigheid van een Latijnse school iets over het belang van een plaats. Daarom noemen we hier de plaatsen in ons onderzoeksgebied (met de stad Gelder ter vergelijking) die een Latijnse school hadden. Ook het achter de plaatsnaam vermelde stichtings- en sluitingsjaar geeft een indicatie van het belang van die plaats, hoe ouder de school en hoe langer ze heeft bestaan, des te belangrijker de plaats: Venlo (vijftiende eeuw – 1815(?)), Gelder (1587(?)-1802), Venray (1652-1802), Straelen (1715-1823), Kevelaer (ca. 1750-1790) (zie Hantsche-Krähe 2003).⁹ Opvallend is dat Venray na de steden Venlo en Gelder de oudste Latijnse school heeft, ouder dus dan die in het stadje Straelen. Dit weerspiegelen ook voornoemde inwoneraantallen. Hoewel Venray geen stad is, is het dus zeker in de zeventiende eeuw een belangrijke plaats.

Venlo's economisch herstel

Een geluk bij een ongeluk voor Venlo was dat het voor de Republiek strategisch dermate belangrijk was, dat ze de vesting onderhield en zelfs sterk uitbreidde (zie Hermans 2000: 51-52). Het werd de kurk waarop de sterk verzwakte Venlose economie dreef.

In deze tijd situeren we de ontvelarisering van het Venloos. Mogelijk ligt in deze periode de kiem van het Venloos als stadsdialect dat soms lexicaal, maar ook fonetisch-fonologisch meer naar het Nederlands neigt dan de dialecten van omringende dorpen, maar een enkele keer ook meer dan het Venloos van het voormalige Venlose platteland, dat later, toen de Venlose boeren zich specialiseerden in de tuinbouw, *Gerdeneersvenloos* ('Tuindersvenloos') is gaan heten. Omdat de voorbeelden hiervoor buiten het bestek van dit onderzoek vallen, verwijzen we hiervoor naar de literatuurverwijzingen.¹⁰ Dat geldt ook voor de vervanging van de inheemse Venlose benamingen "Vendele" en "Vendels" door Nederlandse: "Vendelo", later

⁹ Hantsche-Krähe 2003: 103.

¹⁰ Zie Bakker & Hendriks 1995 en Bakker 1998.

“Venlo”, en “Venloos”. Dit proces moet al in de acht-tiende eeuw zijn begonnen (zie Bakker 2008).

Een indirect gevolg van deze lichte vernederlandsing is de vervanging van [du:] als gewone nadrukkelijke vorm van *jij* door de objectvorm [dɪç]. Die aflossing is omstreeks midden negentiende eeuw voltooid, maar de opkomst van [dɪç] als onderwerpvorm is waarschijnlijk al in de achttiende eeuw begonnen.

In de Franse tijd wordt Venlo net als de rest van ons onderzoeksgebied onderdeel van Frankrijk. Dat het met Venlo beter begint te gaan, blijkt uit het gestaag stijgende aantal inwoners. De Maas slingert zich niet meer door talloze territoria met hun tollens, maar nog slechts door Frankrijk en Holland. Aldus kan de handel zich herstellen. Het belang van de stad neemt weer toe en daarmee haar talige invloed in Noord-Limburg.

6.4.2 Lokale invloedssferen tussen ongeveer 1715 en 1794

Venrays invloedssfeer (via Horst tot aan Sevenum en tot aan de noordelijke Maasdorpen)

De politieke 'afscheiding' van Venlo en zijn economische neergang heeft de talige invloedssfeer van Venray in de achttiende eeuw vergroot. Dankzij die uitstraling hebben in Noord-Limburg de *du*-vormen meer gebied verloren dan in het Neder-Rijnland, en wel tot en met de lijn Horst (met buurgehuchten)-Lottum-Broekhuizen-Wellerlooi. Dit verlies was zo structureel dat het niet meer ongedaan kon worden, toen Venlo rond 1800 weer begon op te krabbelen en zijn uitstraling weer toenam. (In het Rijnland heeft *du*-zeggend Gelder waarschijnlijk tot het *du*-behoud bijgedragen, tussen Maas en Niers geholpen door Straelen.) Van een gecombineerde Venrays-Straelse uitstraling getuigt de monoftongering van [ɔu] (<Germ. au) > [o:] en [ɛi] (<Germ. ai) > [e:] en van tot en met de lijn Sevenum-Horst (met buurgehuchten)-Lottum-Arcen.¹¹

¹¹ Het Sevenums ligt in dit opzicht aan de Horster kant, maar kent – in de Enquête-Willems, SGV – nog wel [stɛin] (*steen*) zoals in de rest van genoemde Venlose invloedssfeer. En uit dezelfde enquêtes blijkt dat Arcen [brɛit] (*breed*) heeft kunnen handhaven.

Horster invloedssfeer (Sevenum en deels Oirlo en Broekhuizen)

Horst heeft belangrijke Venrayse ontwikkelingen overgenomen, maar ook Venrayse en Venlose invloeden tegengehouden. Zo is het percentage niet gepalatiseerde [u:]-vormen duidelijk hoger dan in het Venrayse.¹² Net als in de Venlose en voormalige Straelse invloedssfeer zei Horst steeds [u:²t hu:²s] (*uit huis*) tegenover [yt hys] in de Venrayse invloedssfeer. Sevenum lag in de Horster invloedssfeer, maar ook ook aan de rand van de Heldense en Venlose. Een plaats als Oirlo lag in de Venrayse invloedssfeer, maar ook in de Horster. Hierop komen we zo dadelijk terug. Zuidelijke vormen van het persoonlijk voornaamwoord op -ch: [mɪç] (*mij*), [ʊç] (*jullie*) heeft Horst niet overgenomen. Vanuit de Venlose invloedssfeer heeft de velarisering van [nd] en [nt] ook de Horster invloedssfeer bereikt.¹³

Een teken van de Horster-Sevenumse verbondenheid is de sterke velarisering in de enquête-Willems van beide, hoewel die in Horst dan al zwakker is dan in Sevenum. In SGV (1914) is de velarisering in Horst voor het overgrote deel verdwenen.

Uitstraling vanuit Helden (Maasbree, Sevenum, Horst)

De vocalisering van [l] in [ɔl] is net bezuiden de Uerdinger lijn algemeen. Oostelijk van de Maas is [ɔl] veranderd in [a:], westelijk in [ɔ:]. Die vocalisering breidt zich noordwaarts uit naar Maasbree, Sevenum en Horst. Maar in Sevenum en Horst is de ge vocaliseerde uitspraak [ɑ:w]. Dat duidt op een tussenstadium tussen [ɔl] en [ɔ:].¹⁴

De positie van Sevenum is bijzonder. De plaats is lang vrij autarkisch geweest.¹⁵ Van de importbruiden en -bruidegommen in de periode 1700-1900 komen er betrekkelijk veel uit buurplaats Horst, maar duidelijk de meeste uit Helden, ook al

¹² Zie W.A.F. Jansen 1949.

¹³ Een enkele keer hebben beide dialecten [n] in andere posities gevelariseerd. Horst (in Enquête-Willems) "klenge" [klɛŋə] (*kleine*) - met monoftongering van [ɛi] die voor *klein* bijna alleen in Venray is opgetekend - en in Sevenum [mɪŋəs] (*mens*) dat een parallel heeft in het Veldense en Grubbenvorster [mɪŋs].

¹⁴ De verbogen vormen en afleidingen van [ɑ:w] en [kɑ:w] hebben wel de stamklinker [ɔ:]. Bv. [ɔ:jəR] (*ouder* = vader/moeder & vergrotende trap van *oud*), [kɔ:jəR] (*kouder*), [kɔ:jəklɪmpə(t)] (*koukleum*). Dit duidt erop dat de zuidelijker vormen [ɔ:t], [kɔ:t] en ook [zɔ:t] ontstaan zijn uit de [ɑ:w]-vormen die nu nog in Sevenum gangbaar zijn.

¹⁵ Jac. Janssen (1974): "Eeuwen lang is ons dorp zuiver agrarisch geweest. De boeren kwamen geleidelijk aan tot een zekere welvaart. Er waren praktisch geen invloeden van buitenaf en zodoende werden oude tradities lang in ere gehouden."

ligt Helden twee keer zover van Sevenum en ligt Maasbree tussen Sevenum en Helden.¹⁶ Blijkbaar had Sevenum het meeste contact met deze beide Peelplaatsen.¹⁷

In de Horster lijst van de Enquête-Willems (1886) vinden we [a.l]- en [a.w]-vormen soms naast elkaar. Maar de verbogen vormen ogen ouder dan die uit Sevenum. In de originele spelling uit de Horster lijst: “alt, auw – auwe; kalt, kauwt – kauwe; zawt” (*oud, oude; koud, koude; zout*).

Straelse invloedssfeer (helemaal: Arcen; deels Broekhuizen, Lottum, Grubbenvorst, Velden)

Alleen Arcen ligt helemaal in de Straelse invloedssfeer, waardoor dat zijn *du* kan handhaven. Broekhuizen ligt op het snijpunt van de Venrayse, Horster en Straelse invloedssfeer. Hetzelfde geldt voor Lottum, waar de Horster en Straelse invloed sterker is. Typisch is dat hier – anders dan aanvankelijk in Horst – geen velarisering is aangetroffen. Zowel in de Venrayse, Horster als de Straelse invloedssfeer liggen Broekhuizen en Lottum. Zowel in de Straelse als de Venlose invloedssfeer liggen Lottum, Grubbenvorst en Velden. Aan de Straelse invloed herinneren in Lottum, Arcen,

¹⁶ P.c. Nel Thijssen-Schouten heeft in het genealogieprogramma Pro-Gen, in het bestand “Sevenum” van Piet van Enkevort, globaal gekeken naar de huwelijken die tussen ca. 1700 en 1900 in Sevenum zijn voltrokken, en waarvan de echtelieden ook in Sevenum zijn overleden. Dit om bruidsparen uit te sluiten die zich na hun huwelijk elders hebben gevestigd, meestal in de herkomstplaats van de niet-Sevenumse echtgenoot of echtgenote. Tussen ca. 1700 en 1900 zijn 653 personen gehuwd. Sommigen zijn verschillende keren gehuwd. Vandaar het oneven aantal. Van die 653 personen kwamen 126 personen (60 vrouwen en 66 mannen) uit een andere plaats. Dat betekent dat zo’n 19 procent van de bruiden of bruidegommen van buiten Sevenum kwamen. Het ‘recruteringsgebied’ was vooral Noord-Limburg, het Land van Cuijk en een heel enkele keer Midden-Limburg (1), het naburige Rijnland (2) en de Achterhoek (1). De meeste geboorteplaatsen buiten Sevenum komen maar één of twee keer voor. Iets hoger eindigen Broekhuizen (3), Baarlo (4) en Grubbenvorst (6). Uitschieters zijn Horst (32, ofwel 14 vrouwen en 18 mannen) en Helden (42 personen, ofwel 25 vrouwen en 17 mannen). Horst is een buurdorp, waarmee Sevenum tussen 1800 en 1837 de gemeente Horst en Sevenum vormde. Blijkbaar was er een bijzondere band met Helden.

Sevenum had enkele grote vruchtbare landbouwgebieden, waaromheen in de achttiende eeuw relatief veel grote boerderijen lagen. De omliggende dorpen hadden minder vruchtbare grond, waardoor er daar minder rijkdom was en de bevolking er meer bestond uit kleine boeren en arbeiders. Gezien het aantal inwoners van Helden (zie tabel 1), gold dat niet voor Helden, zodat de huwelijken tussen inwoners tussen Sevenum en Helden in de categorie ‘soort zoekt soort’ vielen.

Het grootste landbouwgebied is het Grote Veld tussen de Steeg (richting Meijel en ook Helden) en de Hees (richting Konenberg). In deze buurtschappen zijn in de loop van de geschiedenis vaker Heldense personen ingetrouwd en hebben Heldense personen zich hier gevestigd.

¹⁷ De weg naar Helden liep langs het Luttese Veld, richting Maasbree, maar sloeg al voor Maasbrees gebied af richting Helden en leidde aan de westkant van het dorp Maasbree naar Helden (Zie Verstegen-Maessen 2013).

Grubbenvorst, Velden en in één Wenker-opgave uit Venlo¹⁸ nog de assimilatievorm [hɛ:n] (*hij*) – met [-n] – die verder aan Nederlandse kant niet voorkomt.

Venlose invloedssfeer (Blerick, Velden, Grubbenvorst, Maasbree en in afnemende mate Sevenum, Maasbree, Tegelen, Baarlo en Belfeld)

Met uitzondering van Sevenum zijn [ɛi] en [ɔu] hier niet gemonofoon. De Venlose invloedssfeer kenmerkt zich ook door een sterke velarisering van [nd] en [nt], hoewel Venlo zelf al in 1807, uit welk jaar we de oudste Venlose teksten hebben, de grote uitzondering was. Venlo ligt rond 1900 'in' de buitenrand van het grote velariseringsgebied dat zijn kern heeft in het Rijnland. (Zie Frings 1926).¹⁹ Over de vraag of het ooit heeft gevelariseerd, bestaan weinig concrete aanwijzingen. Maar Venlo wordt in 1914 nog omgeven door een bijna sluitende krans van sterk velariserende buurdorpen. Alleen via het Straelse gehucht Rieth is er een smalle verbinding met het ten tijde van de Wenker-Sätze al niet velariserende Straelen.

Zoals we hierboven onder het kopje *Kerkelijke indeling* (blz. 176) al betoogden, neigen we naar de opvatting dat Venlo ooit heeft gevelariseerd. In elk geval achten wij het onwaarschijnlijk dat de velarisering met name in Velden zich zonder ruggensteun van Venlo zo diep had kunnen verankeren.²⁰ De sterke militaire aanwezigheid van de Republiek in de stad kan talig zijn weerslag hebben gevonden in de ontvelarisering van het Venloos.

Opvallend is dat we – afgaande op de spelling in de SGV-opgaven – verschillende soorten velarisering van /nt/ aantreffen. Zo vinden we voor hond “honk” ([hʊŋk]) in de

¹⁸ De bron, één Venlose informant, van de in totaal zeven stamde uit het toenmalige gehucht 't Ven. Dit lag op zo'n tweeënhalve kilometer van de oude stad Venlo en op zo'n viereënhalve kilometer van Velden. Het nabij gelegen Straelse gehucht Rieth ligt op zes kilometer. De stad Straelen op negen kilometer afstand.

¹⁹ Frings 1926: 117: kaartje met de toestand rond 1885. Abusievelijk is in Noord- en Midden-Limburg (!) alleen de “Mischform” “hongd” getekend. Oorzaak is dat hij zich voor Noord-Limburg moet hebben beroepen op de Enquête-Willems. Uit Noord-Limburg zijn er alleen lijsten uit de velariserende plaatsen Horst, Sevenum en Helden die toen inderdaad “hongd” zeiden. Hij had echter geen gegevens uit de Maasplaatsen die toen waarschijnlijk al “honk” zeiden. Zie voetnoot 22 voor de werkelijke toestand in Noord-Limburg. In Midden-Limburg is de gemouilleerde vorm [hʊŋt] gangbaar.

²⁰ Gelegen tussen de niet-velariserende steden Venlo en Straelen zou dat vrijwel onmogelijk zijn geweest. Dat zou immers betekenen dat de invloed van het enig velariserende buurdorp, Grubbenvorst (op 1,4 km, maar met de Maas ertussen), sterker was geweest dan van buurstad Venlo (op 5,3 kilometer). Straelen heeft verhinderd dat de velarisering zich noordelijker dan Velden (en Grubbenvorst) verspreidde. Ten westen van de Maas is de velarisering van [-nt] tot -[ŋk] ook maar één rij dorpen westelijk van Venlo doorgedrongen. Daarachter begon de rij Peeldorpen met de contaminatievormen op -[ŋt].

plaatsen aan de Maas²¹, “hongd” ([hʊŋt]) in de noordelijke Peeldorpen (Horst alleen bij Willems, Sevenum) en “honk” ([hʊŋkt]), in de zuidelijke (Maasbree, en voor Helden het laatste bij Willems, in SGV gespeld als “hongd”). Schrijnen (1920) onderscheidt niet tussen de spellingen “hongd” (Horst, Sevenum) en “honk” (Maasbree en Helden). Hij beschouwt *honkt* als contaminatievorm van het mouilleerde [hʊŋt] en [hʊŋk].²² Wij sluiten ons daarbij aan, maar neigen ertoe “hongd” in Horst en Sevenum (en misschien Maasbree) te zien als contaminatie van “hond” en “honk”. Die contaminatievormen vormen de laatste uitloper van de velariseringsgolf die van Venlo is uitgegaan. Die heeft Horst bereikt, zoals duidelijk blijkt uit de opgaven in de Enquête-Willems. Zoals eerder vermeld is het aantal echter geringer dan in Sevenum. Waarschijnlijk heeft de velarisering in Horst nooit helemaal vaste voet aan de grond gekregen. In 1914 is het aantal gevelariseerde vormen er beperkt tot het handjevol woorden dat ook nu nog velarisering kent.²³ Na Venlo en Venray was Horst de belangrijkste plaats in ons onderzoeksgebied. Het was te klein om de velarisering buiten de deur te houden, maar groot genoeg om ze weer grotendeels terug te dringen.

Waar de mouillering dominant is, begint de Roermondse invloedssfeer: bij Kessel en Reuver. Vanaf Helden-Panningen zuidwaarts, naar Kessel en Reuver wordt de mouillering sterker. Ook noordelijker vinden we nog heel sporadisch gevallen van mouillering.²⁴

Historisch is de velarisering ontstaan uit de mouillering (zie Frings 1913: 86-87). Ons velariserend gebied ligt in een uitloper van een groter velariserend gebied met de kern in het Rijnland. Frings beschouwt Keulen als de gangmaker hiervan.²⁵ In

²¹ “Honk” is vermeld voor Grubbenvorst, Velden, Baarlo, Steyl en Belfeld. De Blerickse SGV-lijst vermeldt weliswaar “hond”, maar in de Wenker-Sätze komt de vorm “honk” voor. Die vorm heeft Bakker tot in de jaren 1980 nog wel in Blerick gehoord (zie Bakker & Hendriks 1995). We mogen dus Blerick bij het traditionele “honk”-gebied rekenen.

²² Schrijnen 1920: 48-49.

²³ Nu velariseren alle vormen van *binden* en *vinden*, evenals de imperfectvormen van *staan*. Voorts nog in het toponiem *De Konijnenwarande* [də 'kni.nsvrɑŋ] en de boerderijnaam *De Songert* [də 'zʊŋəRt]. Merkwaardig genoeg wordt in Sevenum het Sevenumse toponiem *Hof de Sondert* juist niet gevelariseerd en kent ook Venray een toponiem *Konijnenwarande*, waarvoor in ook in het Venrays [də 'kni.nsvrɑŋ] wordt gezegd.

²⁴ Vgl. de woorden voor *binden*, *hond* – *honden* in SGV (1914): Panningen: [bɪŋə] – [hʊŋt] – [hʏŋ], Helden: [bɪŋə] – [hʊŋt] – [hʏŋ] / [hʏŋ]; Kessel: [bɪŋə] – [hʊŋt] – [hʏŋ]; Reuver [bɪŋə] – [hʊŋt] – [hʏŋ]. Bakker-Hendriks (1995: 63): in Blerick is nog [wɑŋlə] (*wandelen*) genoteerd; Werkgroep Dialect (2010: 125): in Sevenum bestaat naast “granke” (*zeuren*, *zaniken*, Middelnederlands “granten”, *bedelen*) [ʝRɑŋlə] en het zelfstandig naamwoord [ʝRɑŋlə] (*zeurpiet*, *zaniker*). Of dit relicten of dwaalgasten zijn, is niet uit te maken.

²⁵ Zie Frings 1926: 153, kaartje 53 “Kenk” en Frings 1926: 159: “Schon im 15. Jh. ist die Erscheinung zu belegen; Herzog Julius von Braunschweig-Lüneburg verwendet sie 1593 in einem Schauspiel zur Charakteristik eines jülicher Bauern und einer kölnischen Bäuerin. Wo die heutigen Formen entstanden sind, können wir natürlich nicht sagen. Aber es genügt zu wissen,

ons onderzoeksgebied zijn de noordelijkste plaatsen die in 1914 sterk velariseren: Sevenum, Grubbenvorst, Velden, Blerick, Niederdorf, Herungen en Harzbeck. In Horst was de velarisering tussen 1886 en 1914 weer sterk teruggedrongen, terwijl Venlo al voor 1800 is ontvelariseerd.²⁶ Tabel 2 toont schematisch de verspreiding van de velarisering van nd en nt in en om Venlo heen.

Tabel 2 “andere kant” in de periode 1880-1914 in en om Venlo. Wit: *andere kant*, lichtblauw: *angere kankt*, donkerblauw: *angere kank*, paars: *angere kantj* (Kessel en Reuver).

NEDERLAND			DUITSLAND	
<i>Horst</i> anərə ka:ŋkt (1886) > anərə ka:nt (1914)	<i>Lottum</i> andərə kant	<i>Arcen</i> andərə kant	<i>Straelen</i> ɔ:ndərə kant	
<i>Sevenum</i> anərə ka:ŋkt	<i>Grubbenvorst</i> anərə kank	<i>Velden</i> anərə kank	<i>Rieth (gehucht Straelen)</i> ɔ:ndərə kant	
<i>Maasbree</i> anərə kankt	<i>Blerick</i> anərə kank	<i>Venlo</i> andərə kant	<i>Niederdorf & Herungen</i> anərə kank	<i>Harzbeck</i> anərə kank
<i>Panningen</i> anərə kankt	<i>Baarlo</i> anərə kank	<i>Tegelen</i> anərə kank	<i>Leuth</i> anərə kank	<i>Hinsbeck</i> anərə kank
<i>Helden</i> anərə kankt		<i>Belfeld</i> anərə kank	<i>Kaldenkerken</i> anərə kank	<i>Leutherheide</i> anərə kank
	<i>Kessel</i> anərə kant	<i>Reuver</i> anərə kant		

6.4.3 De Venlose invloedssfeer na 1794

Noordwaartse uitbreiding van Venlo's invloedssfeer na 1794

Dankzij het wegvallen van Venlo's grens met omliggend gebied in 1794 en de nieuwe Pruisisch-Nederlandse grens van 1815, is de Venlose invloedssfeer groter geworden. Arcen en de (nu) Nederlandse plaatsen die in Straelse invloedssfeer liggen, komen in dan de Venlose invloedssfeer terecht. Aldus kan de centralisering van [i:], [u:] en [y:] ook hier plaatsvinden. Relicten als [vruc] (*vroeg*), [hu:f] (*hoef*

daß sie einmal stadtkölnisch gewesen sind und gewirkt haben. Damit war ihnen der gesamte Kölner Kulturkreis als Lebensraum und die Kölner Kulturperipherie als Saumzone der geographischen Entwicklung gewesen.” (Frings doelt hier niet alleen op de velarisering van [nt] in *kind*, *hand* en *hond*, maar ook op verschijnselen die Noord-Limburg waarschijnlijk nooit hebben bereikt, de velarisering van [n] > [ŋ] in *wijn*, *bruin* en van [t] > [k] in *kruid* en *Leut(e)*).

²⁶ Zie de oudste teksten in het moderne Venloos in 1807 in Bakker & Kruijsen 2007.

z.nw.) en [bijə] (*bieden*) wijzen nog op een oudere situatie. De zuidgrens van [vruç] (*vroeg*) lijkt de situatie voor de huidige verdeling te weerspiegelen.²⁷

Broekhuizen ligt op de grens van de oude Straelse, de nieuwe Venlose en de Venrayse invloedssfeer. Daarom neemt het wel deel aan die veranderingen, maar handhaaft het soms toch nog [i(.)], bijvoorbeeld in [ni.] (*niet*). Typisch is dat zich in Broekhuizen het korte 'Venrayse' [yt] (*uit*) heeft gehandhaafd en de noordelijke klinkerkwaliteit met de zuidelijke klinkerkwantiteit combineert [hy:²s] (*huis*).²⁸ Deze eerste vergroting van de Venlose invloedssfeer vindt zijn neerslag in de Horster band. Die verbindt dus de oude Straelse invloedssfeer met de kern van de Horster invloedssfeer.

Met het verdwijnen van *du* is *gij* de eenheidsvorm voor de tweede persoon geworden. In de Venrayse invloedssfeer verbreidt het type *gillie* zich zodat er een differentiëring plaatsvindt tussen enkelvoud- en meervoudsvorm. Deze vorm wordt niet overgenomen door de Horster invloedssfeer.

Een reden kan zijn dat *gillie* zich verspreidde op het moment dat in de Horster band (minus Arcen) *du* nog niet (helemaal) was uitgestorven. Daar waar de Venrayse en Horster invloedssfeer elkaar raken, blijft naast *gillie* het oudere *gij* als eenheidspronomen van de tweede persoon in gebruik. Volgens P. Goossens (1969) gaat het hier om de plaatsen Oirlo, Castenray, Meerlo, Tienray, Blitterswijck en Swolgen.²⁹

Vervolgens zien we dat de in Noord-Limburg waarschijnlijk in Venlo begonnen diftongering [iə] < [e:], [uə] < [o:] en [yə] < [ø:] uiteindelijk het grootste deel

²⁷ De zuidelijkste vormen van *vroeg* in de Enquête-Willems (1886) vinden we in Arcen en Horst: "vroeg"; (Sevenum: "vrûj"). In SGV: Arcen, Horst, Meterik: "vroeg". (Sevenum: geen opgave). Ten zuiden van het *vroeg*-gebied vinden we [vry:ç] en [vryj], mengvormen die vaak naast het zuidelijkere [vrø:ç] voorkomen. Straelen heeft [vruç] (in Wenker-Sätze) en Herungen (in 2016) [vryj]. (In de Herungse Wenker-Sätze ontbreekt *vroeg*.)

In de Enquête-Willems vinden we geen *bieden*, maar wel (*ver*)*bieden* Arcen: "verbîê", Horst: "verbeeje", Sevenum "verbêêje". De plaatsen die [be:jə] hebben, hebben in de derde persoon de wisselklinker [y]: [byt] (en in de *du*-plaatsen evenzo in de tweede persoon [byts]). Deze klinkerwisseling treedt in meer sterke werkwoorden met stamklinker [e:] op. In de Sevenumse lijst wordt [byt] genoemd, in de Horster blijft de klinker [e:]. Dat laatste kan erop wijzen dat de oorspronkelijke vorm [bijə] was. *Hoef* ontbreekt in de Enquête-Willems. In SGV vinden we voor *bieden* in de Horster band (en net daaronder) "bieje" in Arcen, Horst, Meterik, Grubbenvorst, Velden; Sevenum heeft "beje". Voor *hoef* vinden we "hoef" in Arcen, Horst, Meterik en Grubbenvorst. (Sevenum heeft "hōōf".) Straelen (Eicker 1978) en (in 2016) Herungen hebben beide [hu:f]. (In de Herungse Wenker-Sätze ontbreekt *hoef*.)

²⁸ Of Broekhuizen daadwerkelijk de slepton kent of gekend heeft, weten we niet. Volgens P. Goossens (Houx e.a. 1968: 65) is dat het geval. Volgens het onder voetnoot 1 vermelde kaartje en J. Goossens (2014) is dat niet het geval.

²⁹ Zie P. Goossens 1969: 160: kaartje. Het Lottumse "geejluuj" in SGV is een nevenvorm en hierin zijn "geej" en "luuj" niet vervormd, wat op een zeer jonge vorm duidt.

van Noord-Limburg bereikt (zie Bakker 2012). In de Horster band kan deze ontwikkeling alleen zijn begonnen, nadat de diftongering van de oorspronkelijke /ē/ en /ō/ als ook die van [e:] (<[ei]) en [o:] (<[ou]) al lang een feit was.³⁰ Aangezien we met name in de Horster opgaven uit Willems zien dat de diftongering van [o:] nog in volle gang was, bestond er een duidelijk onderscheid tussen de oude, diftongerende /ō/ en de nieuwe /ō/ die de oude [u:] verving. De diftongering van de oude [e:] was al afgesloten.³¹

Misschien is het tussenstadium [oo] betrekkelijk recent op gang gekomen. En dan denken we al gauw aan de tijd na het verdwijnen van de politieke grens met Venlo in 1794. Maar in de SGV-enquête heeft ook Horst [uə], waardoor in dit opzicht de eenheid weer hersteld is. Anderzijds is Horst in 1914 in hoge mate ontvelariseerd, zodat Horst in dat opzicht weer tegenover Sevenum staat (zie Bakker 2012).³²

In Venray zien we naast het oude [he:] (*hij*) ook het zuidelijke [hɛ:] opduiken. De buurdorpen hebben enkel de oude vorm. Ook de n-loze zuidelijke vorm [ʊs] (*ons*, object- en possessieve vorm van *wij*) wint er terrein.

³⁰ In Noord-Limburg zijn ē en ō vaak – afhankelijke van de etymologie – tot respectievelijk [iə] en [uə] gediftongeed. Boven de lijn Helden-Maasbree-Grubbenvorst-Velden zijn [iə] en [uə] frequenter, omdat daar [ei] (< Germaans ai) en [ou] (< Germaans au) net als in het Nederlands meestal al tot [e:] en [o:] waren gemonofoon, waarna ze in de diftongering golf van ē en ō uit het zuiden veranderen in respectievelijk [iə] en [uə]. Bijvoorbeeld: “stieën” [stiən] (*steen*) en “boeëm” [buəm] (*boom*).

Vanaf de lijn Helden-Maasbree-Grubbenvorst-Velden zuidwaarts zijn [ei] (< Germaans ai) en in mindere mate [ou] (< Germaans au) bewaard gebleven. Voorbeelden van [ei]-behoud zijn: “breid”, “deig”, “scheif”, “teike(n)”, “deile”, “stein”, “reip” (= *hoepel*, vgl. Duits *Reifen* en Nederlands *reep*), “heis”, “heit”, “zeiver”. Voor [r] is [ei] hier tot [e:] gemonofoon, dat vervolgens weer tot [iə] is gediftongeed. Bijvoorbeeld Germaans *sairo > [ze:r] > [ziər] (*zeer*). Iets dergelijks geldt ook vóór [w], bijvoorbeeld in “ieëw” [iəw] (*eeuw*) en “mieëw” [miəw] (*meeuw*). Maar [w] na ([iə] <) [e:] stamt waarschijnlijk uit het Nederlands. Vergelijk het verouderde inheemse [liəf] (*leeuw*) en het nog gangbare [sçRiəvə] (*schreeuwen*).

Boven genoemde lijn is de klinker in de voorbeelden met [ei] – met weinig uitzonderingen – dus [iə]: “dieëg” [diəç], enz. We zagen al uitzonderingen: in Arcen “breid” en Sevenum “stein”. Sevenum heeft bovendien “deig”, “deile” en “teike(n)”. De laatste twee komen ook in bijvoorbeeld Meerlo en Wanssum voor.

[ou] (< Germaans au) blijft vanaf lijn Helden-Maasbree-Grubbenvorst-Velden zuidwaarts voor [f], [v], [k], [m], [p] en soms ook voor [ç] en [j] gehanhaafd. Voorbeelden zijn “douf”, “touvere”, “rouk”, “boom”, “houp”, “oug” (maar “hoeëg”) en “doug” (*deugen*) en metumlaut “uige” (*ogen*) (maar “druuege” [dryəjə], *drogen*). Boven die lijn is deze [ou] altijd eerst tot [o:] gemonofoon, en vervolgens weer tot [uə] gediftongeed. Bijvoorbeeld “doeëf” [duəf], enz.

³¹ De volgorde van de klinkerveranderingen moet hier de volgende zijn geweest:

1: Germ. /ai/ → [ei] → [iə] → [stɛin] → [stiən] (*steen*); Germ. /au/ → [ou] → [o:] → [uə] bv. [boum] → [buəm] (*boom*). 2: /ē/ [e:] → [iə] bv. [be:st] → [biəs(t)] (*beest*); /ō/ [o:] → [uə] bv. [do:s] → [duəs] (*doos*). 3: Germ. /eu/ → [i:] → [e:] bv. [li:f] → [le:f] (*lief*); Germ. /uo/ → [u:] → [o:] bv. [bu:k] → [bo:k] (*boek*).

³² Uit de Enquête-Willems hebben we alleen gegevens uit Venray, Arcen, Horst, Sevenum, Venlo en Horst.

Zuidwaartse uitbreiding van Venlo's invloedssfeer na 1794

Aan de zuidrand van Venlo zien we dezelfde ontwikkeling als het om [iə], [uə] en [yə] gaat. In de oudste Tegelse tekst uit 1806 vinden we geen spoor van deze diftongering, terwijl de Venlose teksten uit 1807 dan al de huidige toestand vertonen.³³

Aan de zuidrand van Venlo's vergrote invloedssfeer zien we met name in Helden (Willems 1886) dat de diftongering van [o:] nog in het tussenstadium [oɑ] verkeert, op weg naar [uə], zoals in 1807 al in het Venloos. In Kessel en Reuver is de ontwikkeling in van [o:] in [uə] in SGV (1914) nog niet afgesloten; soms vinden we [o:], soms [uə], soms een tussenvorm. De overgang verliep blijkbaar minder systematisch dan Horst in de Enquête-Willems laat zien.

Als het om de pronomina gaat, zien we ook Venlose uitstraling. Al in 1806 heeft Tegelen "oew" [uw] of "ouw" [ɔw] (*uw, jullie*) net zoals Venlo destijds, terwijl alle andere plaatsen onder de Uerdinger lijn in de SGV [ø:R] hebben. De zuidelijke vorm "heur" [hø:R] (*hen, hun*) is wel opgetekend. Als enclitische vorm van [hɛ:] (*hij*) kent Tegelen enkel [ə], terwijl alle andere dialecten aan Nederlandse kant onder de Uerdinger Lijn [əR] hebben, al dan niet naast [ə]. Als de Venlose objectvorm van de tweede persoon meervoud gepossessiveerd wordt, gaat Tegelen als eerste mee in die ontwikkeling.

Opvallend zijn voor *wij, gij, zij* de vormen [we:j], [je:j] en [ze:j] onder de Uerdinger linie. Helden en Panningen hebben [wɛ:], [jɛ:] (met oude klinker) en [zyə] en [zi.(ə)]. Aan Duitse kant zien we [vœR]/[wœR], [œR] en [zyj]. Daartussenin liggen Tegelen, Belfeld en Baarlo. Zij hebben de noordelijke vormen [we:j], [je:j] en [ze:j], wat op Venlose invloed duidt. Die invloed reikt tot in Kessel met de mengvormen [we:], [je:] en [ze:]. De klinkerkwaliteit is die van het noorden, maar net als in Helden ontbreekt de eind-[j]. Al in de Amsterdamse lijsten (1934) zien we dat [ze:j] ook in Helden doordringt.

Noord- én zuidwaartse uitbreiding van Venlo's invloedssfeer na 1794

Vanuit Venlo verspreidt zich de onderwerpvorm *dich* in Noord-Limburg. De oude Venlose onderwerpsvorm van *du* is in een gewone zin maar twee keer opgetekend – als "doe" en geassimileerd als "toe" (zie Bakker & Kruijzen 2007: 155). Schrijnen (1920) kent "doe" enkel nog uit een Venlose uitdrukking: "Verouderd is nog slechts

³³ Voor de Venlose en Tegelse teksten zie Bakker & Kruijzen (2007). Alleen de spelling "heuejen" [hø:əjə] (*hoeden*) doet een overgang vermoeden van "heujen" [hø:jə] naar eerst *[hyəjə] en vervolgens naar [hy:jə] (zie Bakker & Kruijzen: 139 in de drie versies van vers 15, en Bakker & Kruijzen: 149 in de drie versies van vers 15).

doê voor dich in de spreekwijze “mit doê en dich sprêkə”, waar de tegenstelling de oude vorm heeft gered.”³⁴

Chronologisch overzicht van veranderingen in het Venloos

Voor de volledigheid geven we in tabel 3 een schematisch chronologisch overzicht van de veranderingen in het dialect van Venlo vanaf de zestiende tot en met de twintigste eeuw. Daaronder geven we een korte toelichting bij enkele in tabel 3 genoemde veranderingen in de achttiende eeuw.

Tabel 3 Schematisch overzicht van de veranderingen in het Venloos die eerder de revue zijn gepasseerd. De dateringen van de veranderingen vóór de negentiende eeuw zijn - bij gebrek aan duidelijk schriftelijk bewijs - speculatief.

Tijdstip	Verandering
Eind 16de/begin 17de eeuw (1559 komt Venlo bij decanaat Krickenbeck)	Velarisering: [nd] → [ŋ] bv. in “stongh” ((<i>hij</i>) <i>stond</i> , in 1807 nog opgetekend). [nt] → [ŋk] bv. in [stɔŋk] (<i>sta!</i> letterlijk <i>stand!</i>), in 2016 nog gangbaar).
18de eeuw	*[mi:] → [mɪç] <i>mij</i> . *[di:] → [dɪç] <i>dij</i> . *[u:] → [ʊç] <i>u</i> , <i>jullie</i> voorwerpsvorm. Diftongering [i:] in auslaut → [e:] bv. in *[vri:] → [vre:] <i>vrij</i> . Diftongering [u:] in auslaut → [o:w] bv. in *[nu:] → [no:w] <i>nu</i> .
(Venlo van 1702 tot in 1794 in Staatse handen)	Velarisering [nd] en [nt] wordt weer teruggedraaid (o.i.v. het Nederlands). [dɪç] <i>jou</i> krijgt allengs ook onderwerpsfunctie. Lexicale en fonetische en fonologische veranderingen o.i.v. het Nederlands.
Uiterlijk 18de eeuw	Diftongering: (Germ. ai) [e:] → [iə] bv. *[te:n] → [tiən] <i>teen</i> . (Germ. au) [o:] → [uə] bv. *[jro:t] ³⁵ → [jruət] <i>groot</i> . (Umlaut Germ. au) [ø:] → [yə] bv. *[hø:çtə] → [hyəçtə] <i>hoogte</i> .
19de eeuw (tweede helft) (1815 huidige rijksgrens getrokken)	[du:] <i>jij</i> verdwijnt als gewone beklemtoonde vorm en de voorwerpsvorm [dɪç] vult die leemte op. [u:w] <i>uw</i> , <i>jullie</i> wordt stilaan verdrongen door gepossessiveerde objectvorm [ʊç].
20ste eeuw	[u:w] sterft (begin 20ste eeuw) uit. [du:] verdwijnt ook in uitroepen.

³⁴ Schrijnen 1920: 37.

³⁵ Als relic van de niet gediftongeerde klinker van *[jro:t] vinden we in o.a. het Blericks de vergrotende en overtreffende trap: [jɾtəR] – [[jɾts] (*groter* – *groots*). In het Venloos komt daarvan nog de umlautvariant voor: [jɾtəR] – [jɾts].

Toelichting bij enkele achttiende-eeuwse veranderingen in tabel 3

In een Blerickse getuigenverklaring uit 1700 komt de oproep voor “schutie, schutie!” (*hou je gedekt*), wat waarschijnlijk geklonken heeft als twee keer [sçœti(:)] (< [sçœt di(:)]) (Hendriks 1978: 62). Elders staat: “Wat licht dich vottenhondt daer aen geleghen”. Blijkbaar bestonden [di(:)] en [diç] toen naast elkaar. Of [i:] in [di:] in Blerick later nog gediftongeed is met als gevolg *[de:]], een vorm die in Sevenum tot in de 20ste eeuw is blijven bestaan, is de vraag. [di:] wijst erop dat die diftongering pas na 1700 heeft plaatsgevonden.

In genoemde Blerickse tekst komt verschillende keren “du” voor, bijvoorbeeld in “Bis du det/dat Servaes?” (Hendriks 1978: 62 en 64). Dit wijst op de uitspraak [du:]. In de Blerickse vertalingen van de Wenker-Sätze uit 1934 staat nooit [du:], maar wel “doow” [do:w]. Ook deze diftongering in Blerick stamt blijkbaar van na 1700. *Mij* komt ook voor, maar de vorm is niet altijd betrouwbaar: “Wat wilt du van *mijn* hebben?” en “Soo du *mir* noemts, soo schiet ick dich overhoop, dat dich den damb uijt den hals sal commen” (Hendriks 1978: 64). *Mijn* als voorwerpsvorm komt eind 20ste eeuw veel noordelijker voor³⁶ en *mir* als voorwerpsvorm (!) is zeker geen correcte weergave, al was het maar omdat *mir* hier zelfs als datievorm nooit inheems is geweest. Dit lijkt een hypercorrect germanisme, maar het is zo niet duidelijk of er achter *mir* en voornoemd *mijn* [miç] en/of [mi:] schuilgaat. Het waarschijnlijkst lijkt het ons dat de ontwikkeling van *mij* gelijke tred hield met die van het hiervoor besproken *dij*. Dat zou betekenen dat [mi:] geleidelijk verdrongen is door [miç] voordat de gediftongeerde vorm *[me:] heeft kunnen ontstaan.

Als we met een slag om de arm deze conclusies tot buurplaats Venlo mogen uitbreiden, dan betekent dat dat de diftongering van [i:] en [u:] aan het wordeinde tussen 1700 en 1807 – uit dat jaar stamt de oude tekst in het moderne Venloos – heeft plaatsgevonden. Vgl. [no:w] (*nu*) en [sço:w] (*schuw, bang*). Wél is het zo dat [u:] in du in sommige plaatsen in Noord-Limburg tot de dag vandaag gangbaar is, al dan niet naast [do:w] (zie hoofdstuk 4:3 (2) *zweite Person Singular*). In Venlo is enkel nog [du:] geattesteerd, als gewone vorm in de eerste helft van de 19de, in uitroepen nog in de eerste helft van de twintigste eeuw (zie hoofdstuk 4:3 (2) *zweite Person Singular*). Het possessive [u:w] (*uw*) is in en om Venlo begin 20ste eeuw definitief door de gepossessiveerde voorwerpsvorm [uç] afgelost.³⁷ De voorwerpsvorm [uç] vinden we in Venlo al in 1807 evenals de het possessieve [u:w].

³⁶ *Mijn* als voorwerpsvorm komt in de tweede helft van de twintigste eeuw voor in een gebied, waarvan de zuidelijke rand bestaat uit de noordelijke helft van het Land van Cuijk, het topje van Limburg en het uiterste noorden van het Neder-Rijnland (zie P. Goossens 1969: 160 kaartje).

³⁷ Alleen in Sevenum is [u:w] veranderd in [uw], waarschijnlijk o.i.v. het Horsters. (Zie hoofdstuk 4:3 (5) *euer: uw – euer (besondere Formen)*).

Doordat hier de [u:] (aanvankelijk) door [w] werd gevolgd, handhaafde zich [u:] in [u:w]. De voorganger van de objectvorm [ʊç] is niet geattesteerd. Uitgaande van de possessieve vorm [u:w] en het Merselose [ulij] (*ulie[den]*) gaan we uit van *[u]. Die kan nog wel tot *[ʊw] zijn gediftongeed, waarna deze vorm zich met [ɣç] heeft gekruist tot [ʊç]. Maar niet uit te sluiten is dat *[u:] zich met [ɣç] eerst tot *[uç] heeft gekruist, waarna deze vorm is veranderd in [ʊç]. Uit bovenstaande ontwikkelingen menen we te mogen concluderen dat de [i:] en [u:] aan het wordeinde in de loop van de achttiende eeuw zijn gediftongeed tot respectievelijk [e:i] en [o:w].

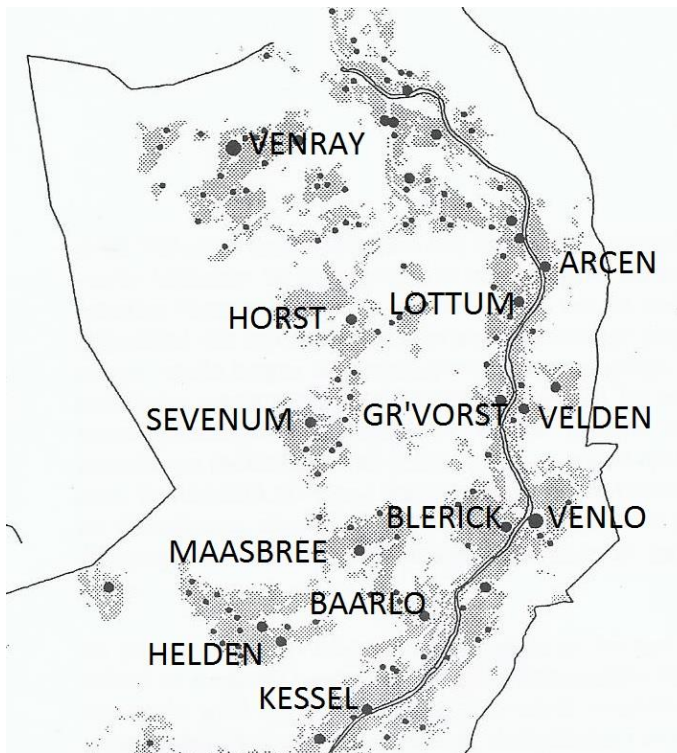
6.4.4 Natuurlijke gesteldheid en de Horster band

Naast de politieke geschiedenis heeft de natuurlijke gesteldheid wellicht een rol gespeeld bij het ontstaan van dialectverschillen. Er was maar één natuurlijke hindernis van formaat in het onderzoeksgebied: de Peel. Deze was alleen bij Meijel te passeren. Daarbuiten was een doortocht onmogelijk. Dat de Maas geen echte barrière was, blijkt uit het feit dat in Noord-Limburg de meeste belangrijke isoglossen de Maas ongehinderd oversteken.

De natuurlijke gesteldheid in het gebied zelf speelt evenwel toch een rol in de afbakening van de Horster band. Een blik op figuur 7 laat zien dat de plaatsen aan de Maas bijna allemaal via landbouwgronden met elkaar zijn verbonden. Ten westen van en evenwijdig aan de Maas liep in het midden van de zeventiende eeuw tussen Roermond en Cuijk al een belangrijke wegverbinding.³⁸ Alleen boven Arcen en Broekhuizen zien we een breuk. Hier ligt de noordgrens van de Horster band.

De plaatsen aan de Peelrand daarentegen vormen eilanden in onontgonnen gebied. In het verlengde van breuk boven Arcen en Broekhuizen reikt een duidelijke strook onontgonnen gebied westwaarts tot aan de Peel. Deze vormt de noordgrens van de Horster Band. De zuidgrens van de Horster band is aan de Maas tussen Grubbenvorst-Velden enerzijds en Lottum-Arcen anderzijds niet te zien, wel de brede strook tussen Sevenum enerzijds en Maasbree en Grubbenvorst anderzijds. Sevenum en Horst zijn via een smalle corridor verbonden.

³⁸ Zie Hantsche 2008: 51: kaartje.

Figuur 7 Kernen in Noord-Limburg ca. 1806. Grijs is landbouwgrond. De grote stippen geven dorpen en steden met meer dan 250 huizen aan, de tussenmaat dorpen met 25-250 huizen, de kleine gehuchten met 5-25 huizen (Renes 1999).

6.5 Eindconclusie: de rol van externe verklaringen

De belangrijkste plaatsen aan Nederlandse kant waren in aflopende volgorde van belangrijkheid: Venlo, Venray en Horst. Venlo was de enige stad. Aan Duitse kant was Straelen de belangrijkste plaats, gevolgd Kaldenkerken dat een stedelijk karakter had, anders dan Hinsbeck dat meer inwoners had dan Kaldenkerken. Straelen en Kaldenkerken waren vanaf de zestiende eeuw stadjes, hoewel Kaldenkerken slechts omweld was en pas in de negentiende eeuw officieel de titel stad zou verwerven.

Aan de (nu) Duitse kant lijken de noord-zuidverhoudingen sinds de zestiende eeuw vast te liggen. Sindsdien hebben hier natuurlijk veranderingen plaatsgevonden, maar die zijn niet zeer ingrijpend en laten dus de gevonden tweedeling intact. De plaatsen beneden Straelen waren kerkelijk op het zuiden

gericht, waardoor ze Zuidnederfrankisch zijn met een sterke Ripuarische inslag. Denk daarbij aan de centralisering [i:] in [e:] (bv. [vle:ɣə] *vliegen*), van [u:] in [o:] (bv. [vo:t] *voet*), de sterke velarisering (bv. [ɔŋərə kɔŋk] *andere kant*), en [ɣç] (Duits *euch*), en – anders dan de onderzochte Nederlandse Zuidnederfrankische dialecten: de vocalisering van [ç] voor [t] (bv. [nɔwt] *nacht*), [ʃ] in woordstamauslaut (bv. [vle:ʃ] *vlees*) en persoonlijke voornaamwoorden als [vœr]/[wœr] (*wij*) en [œr] (Duits *ihr*, Nederlands *jullie*). Toch vinden we aan de noordrand daarvan nog wat noordelijke elementen als [we:j] (*wij*), [ɣe:j] (*gij*, hier: *jullie*) en in één plaats als nevenvorm zelf nog [he:j] (*hij*). Hoewel Kaldenkerken in het Duitse deel van ons onderzoeksgebied na Straelen de belangrijkste plaats was, vinden we geen duidelijke talige uitstraling.³⁹

Vanaf Straelen noordwaarts, zijn de dialecten sterk Kleverlands van karakter. Alleen aan de zuidrand – vanaf Straelen tot en met Lüllingen en Veert – zijn zuidelijker kenmerken, zoals de vormen [mɪç] (mij) en [dɪç] (jou) doorgedrongen. Nog verder noordwaarts opgeschoven dan deze twee is [hɛ:(n)] (hij). Wél zien we hier een willekeurige verspreiding van [ʃ] voor [t] en [p], maar dat lijkt eerder negentiende-eeuwse invloed van de Duitse standaardtaal.⁴⁰

De (nu) Nederlandse kant toont een ander beeld. Behalve Tegelen, dat bij Gulik hoorde, horen alle plaatsen al eeuwen bij Opper-Gelder. In 1713 komen ze net als de meeste Duitse plaatsen bij Pruisisch-Gelder, met uitzondering van Venlo en Belfeld die dan officieel Staats worden.

In dit gebied vormden Venlo, Venray en – in mindere mate – Horst cultuurhaarden. Ook de invloed van Straelen reikte tot in wat nu Noord-Limburg is. Hun uitstralingsgebied varieerde in de loop der tijd.

In de achttiende eeuw is Venlo's invloedssfeer ingekrompen ten voordele van die van Venray. In de negentiende eeuw heeft Venlo zijn invloedssfeer weer uit kunnen breiden, ten koste van die van de Venrayse 'terreinwinst'. Deze verschuiving op en neer van beider invloedssferen heeft zijn sporen in het dialectlandschap achtergelaten. Het gebied waar beider invloedssferen elkaar hebben afgewisseld, is nu herkenbaar in de vorm van de Horster band. Hiertoe hoort ook Arcen dat voor 1815 vooral tot de invloedssfeer van Straelen behoorde, maar toen in de invloedssfeer van Venlo is terechtgekomen. De betekenis van de Horster band wordt

³⁹ We vermoeden dat het [ç]-behoud van voor [t] eerder op Venlose uitstraling duidt, waarmee Kaldenkerken via een belangrijke handelsweg verbonden was. Kaldenkerken ligt in de noordpunt van een niet vocaliserende Duitse grensstreek die reikt van Kaldenkerken tot en met de grensplaats van Brunssum. Herungen en Leuth liggen in de uiterste noordwestpunt van het vocaliseringsgebied (zie Frings 1926: 163, kaart 57). Voor Kaldenkerkens [ç]-behoud voor [t] zijn drie mogelijke redenen: a) Venlose uitstraling; Kaldenkerken lag aan een belangrijke handelsweg van Venlo naar het zuiden, b) een deel van Kaldenkerken viel onder Opper-Gelder (zie voetnoot 1) en c) Kaldenkerken hoorde bij het bisdom Luik.

⁴⁰ Zie Cornelissen 2015.

ook nog eens verstrekt door gegevens over de natuurlijke gesteldheid van het gebied.

Die Venlose invloedssfeer heeft zich niet oostwaarts kunnen uitbreiden. Door de maar kortstondige afwezigheid (tussen 1794 en 1815) van een staatsgrens, maar ook door de oude, diepe dialectkloof met Niederdorf, Herungen, Leuth en Kaldenkerken. Als stadje heeft Kaldenkerken in die jaren gemakkelijk weerstand kunnen bieden. Dat laatste geldt ook voor het grotere Straelen. Twee stadjes aan Venlo's stadsgrenzen hebben, gesteund door de nieuwe rijksgrens van omstreeks 1815, Venloos talige invloed in oostelijke richting kunnen indammen.

De dialectindeling van ons onderzoeksgebied kan aldus inhoudelijk onderbouwd worden met vele gegevens van externe aard, hoe complex soms ook. Er zijn veel kleinere verschillen die om een gedetailleerde analyse vragen. Al met al kan nu ook op vragen van recentere aard een afdoend antwoord worden gegeven. De vraag of Rowwen Hèze in het Limburgs zingt, kunnen we met een wetenschappelijk onderbouwd *ja* beantwoorden.

Literatuurverwijzingen

- Alsters, Toon, Jeanne Alsters-van der Hor, H. van Daelen, André Reijnders, Gérard Rongen & J. Vissers. 1993. *Venloos Woordenboek*. Venlo: Stichting Henric van Veldeke.
- Arts, Jan. 2015. *'t Brónsgreun bukske editie Velde*. Velden: Stichting Veldense Volkscultuur.
- Baayen, Rolf Harald. 2004. *Analyzing linguistic data. A practical introduction to statistics using R*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bakker, Frens. 1995. Het Venloos en het Blericks, een stads- en een dorpsdialect in één gemeente (=Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde 98). Hasselt.
- Bakker, Frens. 2007. Waar ligt de noordgrens van het "echte" Limburgs? *Veldeke Jaarboek 2007*, 131-142.
- Bakker, Frens. 2008. Een dialectologische frons bij de naam Venlo. In: *De Buun*, 238-239.
- Bakker, Frens. 2012. Veranderingen in de dialecten van Noord-Limburg? De dialectenquêtes SGV (1914) en RND (1952). *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 14, 25-52.
- Bakker, Frens & Ton Hendriks. 1995. *'t Blièriks van vruujer, het oude dialect van Blerick-Dorp vergeleken met het Venloos*. Nijmegen: Bakker-Hendriks.
- Bakker, Frens & Roeland van Hout. 2012. Wat is de waarde van de Uerdinger lijn? De afgrenzing tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Noord-Limburg. *Taal en Tongval* 64-2, 159-193.
- Bakker, Frens & Roeland van Hout. 2013. Die gegenseitige Abgrenzung der nord- und südniederfränkischen Dialekte in der niederländischen Provinz Limburg. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 77, 266-295.
- Bakker, Frens & Roeland van Hout. 2014. Het einde van de Uerdinger lijn als scherprechter? Op zoek naar de grens tussen de noordelijke en zuidelijke dialecten in Limburg. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- & Letterkunde* 130, 1-23.
- Bakker, Frens & Roeland van Hout. 2016a. Twee vrienden: jij en ik? Twee pronomina en de scheiding tussen het Zuidnederfrankisch en het Kleverlands. *Leuvense Bijdragen*, 337-352.
- Bakker, Frens & Roeland van Hout. 2016b. Personalpronomen und die Trennung zwischen dem Südniederfränkischen und dem Kleverländischen auf deutscher und niederländischer Seite der Staatsgrenze, *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. (geaccepteerd voor publicatie)

- Bakker, Frens & Roeland van Hout. 2016c. De indeling van de dialecten in Noord-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied, *Nederlandse Taalkunde*. (aangeboden voor publicatie)
- Bakker, Frens & Joep Kruijssen. 2007. *Het Limburgs onder Napoleon, achttien Limburgse en Rijnlandse dialectvertalingen van 'De verloren zoon' uit 1806-1807*. Utrecht: Gopher.
- Bakkes, Pierre. 2007. *Mofers Waordebook. Montforts woordenboek met onder meer de woordenlijsten Mofers-Nederlands en Nederlands-Mofers*. Montfort: Stichting Mofers Waordebook.
- Blancquaert, Edgar e.a. 1962. *Dialektatlas van Belgisch-Limburg en Zuid Nederlands-Limburg* (=Reeks Nederlandse Dialectatlassen 8). Antwerpen: De Sikkel. www.dialectzinnen.ugent.be
- Camps, Rob & Theo Huijs. 1993. *Historisch Vademecum Venlo 659 jaar stad*. Venlo: Gemeentearchief.
- Cornelissen, Georg. 2000. Kleve, Köln und die Uerdinger Zone auf Dialektkarten. In: D. Geuenich (red.), *Köln und die Niederrheinlande in ihren historischen Raumbeziehungen (15. – 20. Jahrhundert)*. Pulheim: Rheinland Verlag, 393-405.
- Cornelissen, Georg. 2015. Der Dialekt Gelderns im Jahr 1866. In: *Epitaph für Stefan Frankewitz* (= Geldrisches Archiv 16). Gelder: Mespilus, 725-742.
- Crompvoets, Herman. 1991. *Meijel: dialectologisch een scharnier en tevens een zwart gat* (=Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde 61). Hasselt.
- Crompvoets, Herman & Jan van Schijndel. 1991. *Mééls Woordeboe:k*. (=Medelo 6, Bijdrage tot de kennis van het Meijels heem). Meijel: Heemkundevereniging Meijel.
- Daan, Jo & Dirk Pieter Blok. 1969. *Van Randstad tot Landrand* (=Bijdragen en Mededelingen der Dialectcommissie van de KNAW 36). Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Daelen-Meuter, Jos. van. 1937. *Venloos waordebook* (=ongepubliceerd typoscript, Venlo (origineel berust bij Algemene Taalwetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen): [www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/pdf/1937_VanDaelen-Meuter_VenloosWaordebook_\(ongepubl-typoscript\)_\(SVNT\)_ws.pdf](http://www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/pdf/1937_VanDaelen-Meuter_VenloosWaordebook_(ongepubl-typoscript)_(SVNT)_ws.pdf)
- Dinter, Wiel van, Herman Giesbers, Hans Gilissen, Pieter Goosens, Sjaak Kroon, Cor Maas & Andries Thijssen. 1993. *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep. Een keuze uit de woordenschat van Gennep, Heijen, Milsbeek, Ottersum en Ven-Zelderheide*. Gennep: Stichting Dialectwoorden

- boek van de Gemeente Gennepe.
- Driessen, Theo. 1952. *Geschiedenis van Tegelen*. Steyl: Missiehuis Steyl.
- Eicker, Hermann Josef. 1978. *Straelener Mundart, ein niederrheinisches Wörterbuch*. Straelen: Peter Keuck.
- Erren, Hans. I. Afbeelding Graafschap Kessel. Wikimedia Commons CC-BY-SA-3.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Graafschap_kessel.svg
- Erren, Hans. II. Afbeelding Rijnlandse waaier. Wikimedia Commons CC-BY-SA-3.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rheinischer_faecher.png
- Erren, Hans. III. Afbeelding Overkwartier Gelre. Wikimedia Commons CC-BY-SA-3.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gelre_overkwartier_1715.svg
- Ewalds, Herman & Herman van Megen. 2016. *Baolders Waordebook, Baarloos Woordenboek, De Wäörd – De Woorden* (= Baarlose Sprokkelingen 48). Baarlo: Stichting Historische Werkgroep de Borcht.
- Frankewitz, Stefan (red.). 2003. *Preußen an Peel, Maas und Niers. Das preußische Herzogtum Geldern im 18. Jahrhundert* (=Gelderisches Archiv 7). Kleve: B.o.s.s.
- Frings, Theodor. 1913. *Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen* (=Deutsche Dialektgeographie 5). Marburg: Elwert.
- Frings, Theodor. 1916. Mittelfränkisch-niederfränkische studien I. Das ripuarisch-niederfränkische Übergangsgebiet. *Beiträge zur Geschichte und Sprache der deutschen Literatur* 41, 193-271.
- Frings, Theodor. 1917. Mittelfränkisch-niederfränkische studien II. Zur Geschichte des Niederfränkischen. *Beiträge zur Geschichte und Sprache der deutschen Literatur* 42, 177-248.
- Frings, Theodor. 1926. II Sprache. *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden: Geschichte, Sprache, Volkskunde*. Bonn. (Herdruk 1966: Darmstadt 1966: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.)
- Frings, Theodor & van Ginneken, Jac. 1919. Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg. *Zeitschrift für Deutsche Mundarten* 1, 87-208.
- Gerritsen, Marinel & Roeland van Hout, 2006, Sociolinguistic Developments as a Diffusion Process. In: U. Ammon, Norbert Dittmar, K. Mattheier, P. Trudgill (red.). *Sociolinguistics, An International Handbook of the Science of Language and Society, 2nd completely revised and extended edition*, 3. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2285-2298.
- Giesbers, Charlotte. 2008. *Dialecten op de grens van twee talen, een dialectologisch en sociolinguïstisch onderzoek in het Kleverlands dialectgebied* (=proefschrift). Nijmegen: Reijngoudt-Giesbers.

- Giesbers-Müskens, Wilma, Theo Giesbers, Door Sillessen-Kamps, Ben Thissen, Tiel Thijssen-Janssen, Hent Thijssen, Ton van de Wijngaard & Charlotte Reijngoudt-Giesbers. 2007. *De Woordenschat van het Groesbeeks*. Utrecht: Matrijs.
- Ginneken, Jac. van. 1913. *Handboek der Nederlandsche taal 1. De sociologische structuur der Nederlandsche taal 1*. Nijmegen: Malmberg.
- Ginneken, Jac. van & Joseph Endepols. 1917. *De regenboogkleuren van de Nederlandse taal*. Nijmegen: Malmberg.
- Goeman, Ton & Johan Taeldeman. 1996. Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee atlasprojecten. *Taal en Tongval* 48, 38-59.
<http://www.meertens.knaw.nl/projecten/mand/LITgoemantaeldeman96.html>
- Goossens, Jan. 1965. *Die Gliederung des Südniederfränkischen*. Rheinische Vierteljahrsblätter II, 79-94.
- Goossens, Jan. 1977. *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Goossens, Jan. 1993. Ein Pronomen in der Isolation: Limburgisch *du, dich, dein*. In: *Vielfalt des Deutschen, Festschrift für Werner Besch*, herausgegeben von Klaus J. Mattheier, Klaus-Peter Wegera, Walter Hoffman, Jürgen Macha & Hans-Joachim Solms. Frankfurt am Main: Peter Lang, 103-110.
- Goossens, Jan. 1994. *Sprachatlas des nördlichen Rheinlands und des südöstlichen Nederlands: 'Fränkischer Sprachatlas'. Textband, zweite Lieferung*, Marburg: Elwert.
- Goossens, Jan. 2007. *Dialectgeografische grondslagen van een Nederlandse taalgeschiedenis* (=Bijlagen van de Vereniging voor Limburgse Dialect en Naamkunde 8.), Leuven: VLDN.
- Goossens, Jan. 2014. Het Limburgs accentlandschap. *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 16. Hasselt: VLDN, 61-73.
- Goossens, Jan, Johan Taeldeman & Geert Verleyen. 1998. *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten, Deel 1*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Goossens, Jan, Johan Taeldeman & Geert Verleyen. 2000. *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten, Deel 2 en 3*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Goossens, Pieter. 1968. Isoglossen in Noord-Limburg. In: J.H. Houx, A.M. Jacobs & P.P. Lücker, 64-70.
- Goossens, Pieter. 1969. Pronominalia in het Land van Maas en Rijn. *Taal en*

- Tongval* 21, 160-168.
- Gray, Russel D. & Quentin D. Atkinson. 2003. Languages-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin. *Nature*, 435-439.
- Hanenberg, Albert. 1915. *Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie Zwischen Nymegen und Ürdingen* (=Deutsche Dialektgeographie 8). s.l.; s.n.
- Hantsche, Imgard & Harald Krähe. 2003. *Geldern-Atlas, Karten und Texte zur Geschichte eines Territoriums* (=Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend 103). Geldern: Verlag des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend.
- Hantsche, Irmgard. 2008. *Atlas zur Geschichte des Niederrheins 2* (=Schriftenreihe der Niederrhein-Akademie 8). Bottrop: Peter Pomp.
- Heeringa, Wilbert. 2004. *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance* (=Groningen Dissertations in Linguistics 46). Groningen.
- Heeringa, Wilbert. 2007. Een andere indeling van de Limburgse dialecten. *Veldeke Jaarboek* 2007, 94-104.
- Hendriks, Willem & L. van Hout & Theodor Huijs. 1978. *Blerick: een pleysantigh huys; pastorie en pastoors in een Noordlimburgse parochie*. Zelhem: Historische Werkgroep Blerick.
- Hermans, Ben. 2015. Rijmen sleeptoon en valtoon in de taal van Rowwen Hèze. In: L. Cornips & B. Beckers (red.), *Het Dorp en de Wereld, over 30 jaar Rowwen Hèze*. Nijmegen: Vanthilt: 251-254.
- Hermans, Frans. 2000. *Historische stedenatlas van Nederland 6* (=Acta collegii historiae urabanae societatis historicum internationalis). Venlo: Delft University Press.
- Hol, Adriana & Jozef Passage. 1966. *Dialektatlas van Oost-Noord-Brabant, de Rivierenstreek en Noord-Nederlands-Limburg* (=Nederlandse Dialectatlassen 10). Antwerpen: De Sikkel. www.dialectzinnen.ugent.be
- Hoppenbrouwers, Cor & Geer Hoppenbrouwers. 2001. *De indeling van de Nederlandse streektaalen, Dialecten van 156 steden en dorpen geklasseerd volgens de FFM*. Assen: Van Gorcum.
- Horster, Theodor. 1996. *Rheinberger Wörterbuch, eine Dokumentation der Mundart am unteren Niederrhein* (=Rheinische Mundarten 9). Köln: Rheinland-Verlag.
- Hout, Roeland van. 2006. Limburgse voornaamwoorden. Sterke varianten van noord naar zuid. In: Kruijssen (red.), 129-138.

- Hout, Roeland van & Pieter Muysken. 2016. Taming chaos: chance and variability in the language sciences. In: *Klaas Landsman & Ellen van Wolde (eds.), The challenge of chance. A multidisciplinary approach from the sciences and the humanities*. Cham: Springer.
- Houx, J.H., A.M. Jacobs & P.P. Lückner. 1969. *Tegels Dialek, Uiteenzetting over de klankleer, spraakkunst en woordenschat van het dialect van Tegelen*. s.l.; s.n.
- Janssen, Jac. 1974. *Van Sevenheym tot Sevenum*. Sevenum: s.n.
- Janssen, Willem A. F. 1941/1949. *De verbreiding van de uu-spraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland met bijbehorende Atlas met isoglossen-kaartjes*. Maastricht: Van Aelst.
- Kern, Henri. 1879. Enquête-Kern (ongepubliceerd):
www.meertens.knaw.nl/archieven/index.php?action=expand&querystring_b64=aW50b3VkPWFhcmRyaWprc2t1bmRpZyZhbXA7c2VhcmNoX3N1Ym1pdHRIZD1ab2Vr&id=123
- Kern, Henri & Jan te Winkel. 1895. Enquête-Kern & Te Winkel (ongepubliceerd):
www.meertens.knaw.nl/archieven/index.php?action=expand&querystring_b64=aW50b3VkPWFhcmRyaWprc2t1bmRpZyZhbXA7c2VhcmNoX3N1Ym1pdHRIZD1ab2Vr&id=123
- Keulen, Ronny. 2009. Enkele beschouwingen over de west- en noordgrens van het Limburgs In: *Veldeke Jaarboek 2008/2009*. Roermond: 102-116.
- Keulen, Ronny, Ton van de Wijngaard, Herman Crompvoets & Frans Walraven (red.). 2007. *Riek van Klank, Inleiding in de Limburgse dialecten*. Sittard: Veldeke Limburg.
- Keymeulen, Jacques van & Magda Devos. 2007. Lexicale dialectometrie op basis van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten: mogelijkheden en moeilijkheden. *Taal & Tongval, themanummer 20 dialectlexicografie*, 9-33.
- König, Werner. 1979. *dtv-Atlas zur deutschen Sprache. Tafeln und Texte. Mit Mundartkarten*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Kremer, Ludwig. 2005. Grenzdialektologie zwischen Emmerich und Emden. Eine bibliographische Übersicht. *Taal & Tongval*/57, 26-43.
- Kruijssen, Joep. 2001. *Vogels* (=Woordenboek van de Limburgse Dialecten, III, 1). Assen: Van Gorcum.
- Kruijssen, Joep (red.). 2006. *Een eeuw lang Limburgs, SGV-enquête 1914*. Maastricht: Veldeke Limburg & TIC.
- Kruijssen, Joep. 2011. De 'Nijmeegse vragenlijsten' voor het WLD digitaal beschikbaar. In: *Veldeke Jaarboek 2011*, 103-118.

- Kuipers, Cor e.a. 1989. *È maes inne taes. Plat Hôrster*. Horst: s.n.: [www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/pdf/1989_KuipersPlatHorster_\(SVNT\)_ws.pdf](http://www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/pdf/1989_KuipersPlatHorster_(SVNT)_ws.pdf)
- Kuipers, Cor e.a. 1993. *Zò bót ás en hiëp. Plat Hôrster*. Horst: s.n.: [www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/pdf/1993_Kuipers_PlatHorster_\(SVNT\)_ws.pdf](http://www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/pdf/1993_Kuipers_PlatHorster_(SVNT)_ws.pdf)
- Leenen, Jozef. 1965. De ware betekenis van de Uerdinger lijn. In: *Niederrheinisches Jahrbuch* 8, 124–128.
- Litjens, Ger & Alfo van Soest. 1989. *En haffel Ârces-Lôms*. Arcen: Stichting Heemkunde Arcen.
- Maes, Ulrich. 2004. Victor Delecour: de Columbus van het Limburgs? Een vergeten pionier van de Nederlandse dialectgeografie. In: *Taal en Tongval* 46, 65-80.
- Maes, Ulrich. 2012. Het dialect van Meijel in de negentiende eeuw. *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 14. Roermond, 53-61.
- Meer, Simon van der. 1949. *Venloer Stadt-Texte, 1320-1543: eine lautliche und orthographische Untersuchung*. Nijmegen: Dekker & Van de Vegt.
- Meyers, Fritz. 1974. *Tösche Kirkture on Appelemboom. Verse und Prosa aus dem Kreise Geldern*. Geldern: Kreissparkasse.
- Mone, Franz Joseph. 1830. *Quellen und Forschungen zur Geschichte der deutschen Literatur und Sprache*. Aachen-Leipzig: Mayer.
- Nerbonne, John, Rinke Colen, Charlotte Gooskens, Peter Kleiweg & Therese Leinonen. 2011. GABMAP - A webapplication for dialectology. *Dialectologia, Special issue* (II), 65-89.
- Noordegraaf, Jan. 1979. 'Eene linguistische kaart van Nederland', rondom de dialectenquête van 1879: 36-51). In: M. Gerritsen (red.). *Taalverandering in Nederlandse dialecten, honderd jaar dialectvragenlijsten 1879-1879*, 36-51. Muiderberg: Dirk Coutinho.
- Paradis, Emmanuel. 2006. *Analysis of Phylogenetics and Evolution with R*. New York: Springer.
- Peeters, Frans. 1951. *Het klankkarakter van het Venloos*. Nijmegen: s.n.
- Peters, Leo, Margret Wensky & Ester Weiss. 1996. *Kaldenkirchen* (=Rheinischer Städtatlas, Lfg. XII, 63). Köln: Rheinland-Verlag.
- Preston, Dennis (red.). 1999. *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Amsterdam-Philadelphia: J. Benjamins.
- Ramisch, Jacob. 1908. *Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie* (=Deutsche Dialektgeographie 1). Marburg: Elwert.
- Renes, Johannes. 1999. *Landschappen van Maas en Peel: een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg* (=Maaslandse monografieën 9). Leeuwarden: Eisma.

- Roukens, Winand. 1937. *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten: mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*. Nijmegen: De Gelderlander.
- Schols, Willy & Frits Linssen. 1991. *Venrays Woordenboek, woordenschat en gebruik van de Venrayse taal*. Venray: Veldeke Venray.
- Schols, Willy & Frits Linssen. 1998. *Venrays Woordenboek, woordenschat en gebruik van de Venrayse taal*. Venray: Veldeke Venray.
- Schrijnen, Jos. 1920. De Isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum: Brand.
- Schrijnen, Jos., Jac. van Ginneken & Jacobus Verbeeten. 1914. Dialectenquête. (ongepubliceerd)
- Schutter, George De, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman & Thera de Jong. 2005. *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten, Deel 1*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sijs, Nicoline van der, (ed.). 2011. *Dialectatlas van het Nederlands*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Simoni-Aurembou, Marie-Rose. 1989. La couverture géolinguistique de l'Empire français: l'enquête de la parabole de l'Enfant prodigue. In: *Especies romans. Etudes de dialectologie et de géolinguistique offertes à Gaston Tuillon, 2*, 114-139.
- Spruit, Marco. 2008. *Quantitative perspectives on syntactic variation in Dutch dialects* (=LOT Dissertation Series 174). Utrecht: LOT.
- Swadesh-lijsten op internet:
Engelstalig: en.wikipedia.org/wiki/Swadesh_list
Engels-Nederlandstalig: en.wikionary.org/wiki/Appendix:Dutch_Swadesh_list
Engels-Nederlands-Afrikaanstalig:
en.wikionary.org/wiki/Appendix:Afrikaans_and_Dutch_Swadesh_lists
- Urlings, Guus. 2016. Slijtage in het taalbolwerk. In: *Dagblad de Limburger, 23 mei 2016, 3 thema van de dag, 2-3*. Sittard: Media Groep Limburg.
- Verstegen-Maessen, Nel. 2013. *Ontwikkeling van het Sevenumse wegennet, 1 Van karrenspoor tot verharde weg*. Sevenum: s.n.
- Voort, Theo van de. 1973. *Het dialect van de gemeente Meerlo-Wanssum, Woordenboek met inleiding* (=Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur, 6). Amsterdam: Rodopi.
- Vragenlijst no. 3. 1934. (=Vragenlijst 3 in de reeks van de Amsterdamse lijsten). Amsterdam: Centraal Bureau voor Nederlandsche en Friesche Dialecten, onder leiding van de Dialectencommissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

- Weelen, Paul (red.). 2009. *'t Woordebook van Helje*. Maastricht: TIC.
- Weelen, Paul (red.). 2014. *Tegels waordebook*. Maastricht: TIC.
- Weijnen, Anton. 1966. *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum.
- Wells, J. 1995. www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/x-sampa.htm
- Wenker, Georg. 1876. Rheinische Sätze: www.3.diwa.info/DiWA/atlas.aspx
- Wenker, Georg. 1884-1885. Wenker-Sätze: www.3.diwa.info/DiWA/atlas.aspx
- Wenker, Georg. 1916. *Das rheinische Platt* (unveränderter Neudruck der Ausgabe, Düsseldorf 1877). Marburg: Elwert.
- Werkgroep Dialect (2010). *Sevenums Woordenboek. Zoeë zâg en zaet me det in Zaerum*. Sevenum: Heemkundevereniging Sevenum.
- Wieling, Martijn. 2012. *A Quantitative Approach to Social and Geographical Dialect Variation* (=Groningen Dissertations in Linguistics, 103). Groningen.
- Wieling, Martijn, Wilbert Heeringa & John Nerbonne. 2007. An aggregate analysis of pronunciation in the Goeman-Taeldeman-Van Reenen-Project data. *Taal en Tongval* 59.1, 84-116.
- Wijnen, Frits. 2007. *Bree, wie me kalde, sproök en praot, Woordeboök van Maasbree*. Maasbree: Wijnen.
- Wijngaard van de, Ton & Rob Belemans (red.). 1997. *Nooit verloren werk, terugblik op de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (1925-1982)*. Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten.
- Willems, Jan Frans. 1838. Proeven van Belgisch-Nederduitsche dialecten. VI. Dialect van Kessel, by Venloo. In: *Belgisch museum voor de Nederduitsche taal- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*, 2.
- Willems, Pieter. 1885-1886. Dialectenquête. Gent: bouwstoffen.kantl.be/CPWNL/
- Winkel, Jan te & Frederik Casparus Wieder. 1901. *Geschiedenis der Nederlandsche taal*. Culemborg: Blom & Olivierse. www.let.rug.nl/alfa/dialect/intro/winkel.html
- Winkler, Johan. 1874. *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, 1. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Wulf, Chris De, Jan Goossens & Johan Taeldeman. 2005. *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten, Deel 1*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

English summary

Three major dialect areas exist in Dutch Limburg. In the far southeast, the *Benrath line* - the *maken-machen* isogloss - separates the *Riparian* from the *Southern Low Franconian* dialects. In the Riparian dialects, High German vowel shifts dominate, which then spread northwards and westwards from Cologne, which has historically been an important cultural hub. The Southern Low Franconian dialects have taken on Riparian characteristics. Thus, they differ greatly from the other Low Franconian dialects spoken in the northwest of the Continental Germanic region and from which Dutch evolved. In North Limburg and the Northern Lower Rhineland, Southern Low Franconian turns into *Northern Low Franconian*, more specifically into *Kleverlandish*. The border is commonly defined as the Uerdingen line, the 'isogloss' that separates the northern *ik* from the southern *ich* and the northern *ook* from the southern *auch*. In Dutch Limburg therefore, each local dialect belongs to one of the following three dialect groups—from north to southeast: *Kleverlandish*, *Southern Low Franconian* or *Riparian*.

The divide between the Kleverlandish and Southern Low Franconian is thus much less pronounced than between Southern Low Franconian and Riparian. Just above the Uerdingen line lie the sites of Meijel, Maasbree, Hout-Blerick and Venlo in Dutch Limburg. This is why their dialects belong to Kleverlandish. Not all Dutch dialectologists have agreed on this. Some drew the border further north. However, even their alternatives to the Uerdingen line, the *mij-mich* and *gij-du* isoglosses, have never been able to garner general support.

It seems then that the isogloss method is not the answer. Could new paths perhaps provide a solution, such as modern dialectometry? Earlier studies have offered little hope, but perhaps they were too unrefined. In this thesis, we will traverse the path of intricacy, combined with the use of both dialectological knowledge (the knowledge-driven method) and dialectometric analyses.

Our research area envelops the area in North Limburg that is crossed by the Uerdingen line, and the *mij-mich*- and *gij-du* isoglosses. The northernmost site is Afferden, with an unmistakable Kleverlandish dialect, while the southernmost is Kessel, whose dialect is undoubtedly Southern Low Franconian. In two of our four studies, we expanded this area to include neighbouring sites on the German side of the border, roughly between the national border and the river Niers. This strip extends from the clearly Kleverlandish-speaking village of Hülsm to Leutherheide, with its undisputed Southern Low Franconian dialect.

We chose the Swadesh words for the collection of material. These words represent basic concepts in the vocabulary. This list has the advantage that it was composed entirely independently of the dialectological study. The material obtained can be used in a variety of ways to weigh the differences between the sites studied and to divide the dialect areas. We applied two approaches in this regard:

1. The *knowledge-driven method*, based on our own linguistic choices, using our knowledge of the dialect area. For each town, we labelled each of the as northern or southern based on our own self-developed criteria hierarchy. For each locality, it was determined how northern or southern its dialect is, based on the number of northern and southern features. We concluded that the previously-proposed dividing lines using the isoglosses such as the Uerdingen line, the *gij-du* and *mij-mich* line, do not constitute a boundary. Instead, a threefold division emerges with a middle zone, which we named the '*Horster band*' (the *Horst zone*, literally: '*the Horst belt*') These intricate dialectometric analyses lead to a clear threefold division.

2. The *algorithmic method*, based on calculation methods to determine the distances between sets of segments (strings, i.e. words) using the Levenshtein principle (cf. Heeringa 2004).

The Swadesh list, which contains 207 terms, has the advantage that it was composed entirely independently of the dialectological study. The material obtained can be used in a variety of ways to weigh the differences between the sites studied and divide the dialect areas. The number of Swadesh terms that we were able to select from three different dialect surveys were rather different. From the Schrijnen-*Van Ginneken-Verbeeten Survey (SGV)* (1914), we were able to isolate 121 inputs and another 82 items from the *Reeks Nederlandse Dialectatlassen Survey (RND)* (1937-1959). For our study on both sides of the national border, we drew from the so-called *Wenker survey*. These phrases were translated between 1884 and 1885 into the local dialects on the German side, and in the Netherlands in 1934. In order to bridge this time gap, we also drew on earlier surveys on the Dutch side. We were able to obtain 57 Swadesh inputs from the Wenker survey.

Because Ripuarian personal pronouns clash with Kleverlandish ones in our research area and pronouns occupy a prominent role in all isogloss demarcations, we studied the pronouns separately as a group, with the same methodology, using the Wenker survey on both sides of the border, and compared the analysis results with those of the Swadesh words.

Chapter 2

Based on the analysis of the 121 inputs from the SGV survey across 24 sites, it turned out that the previously-proposed dividing lines using the isoglosses such as the Uerdingen line, the *gij-du* isogloss and the *mij-mich* isogloss, do not constitute a boundary. Instead, a threefold division emerges with a middle zone, which we named the *Horst zone*. Aside from the one interim 'middle dialect' (Sevenum), our intricate dialectometric analyses lead to a clear threefold division. When we relate the borders with closely-related isoglosses, the north-middle border appears noticeably sharper than the middle-south border.

Chapter 3

We also calculated the underlying linguistic distances of the dialects based on the Swadesh words from the RND survey (1937-1959). We obtained 89 Swadesh lemmas from the RND survey from 28 sites. Once again, we applied both the *knowledge-driven* and *algorithmic methods*. We also now applied different cluster analyses, including phylogenetic techniques to verify the robustness of the data obtained.

The RND results are very similar to those of the SGV survey. The phylogenetic techniques make the interim position of the Sevenum dialect even clearer. They also confirm the anomalous position of the Brabantian dialect of Meijel. The northern group appears relatively homogeneous, which also applies to the Horst zone to a lesser extent, while the southern group is more heterogeneous. Once again, the Uerdingen line does not play a decisive role in the classification, nor the *gij-du* and *mij-mich* isoglosses. While, according to the SGV analyses, the Horst zone belongs somewhat closer to the south than the north, in all analyses of the RND data, the Horst zone is a little closer to the northern than the southern group. The conclusion is that the Horst zone is a buffer zone caused by expansion from the south.

Chapter 5

Using Swadesh words from the Wenker survey, we examined where the boundary between Kleverlandish and Southern Low Franconian lies in North Limburg and an adjacent border strip in Germany. Again, we applied the Wenker survey and the knowledge-driven and algorithmic methods to the (59) Swadesh inputs - originating from 25 Dutch and 19 German sites.

On the German side, we again find the same *twofold* division with the *higher Uerdingen line* as the border. On the Dutch side, we find a *threefold* division with two borders, one above and one below the narrow Horst zone (exactly as in the two previous analyses). Subsequently, we linked these boundary lines to isoglosses on the

basis of the 59 inputs. The north-middle border in the Netherlands proved to be quantitatively and, even more so, qualitatively stronger, meaning that this is the most important dividing line. The higher Uerdingen line in Germany is even stronger quantitatively and qualitatively, indicating a fundamental divide. A multidimensional scale analysis confirms the twofold division on the German side and the threefold division on the Dutch side, whereby the distance between the northern zone and the Horst zone is greater than between the Horst zone and the southern zone. Even the national border is visible: faintly in the north, but very vividly in the south. The Uerdingen line also fails to play a role in this result.

Where isoglosses cross the national border, they show fractures. The two dialect areas on the German side represent an ancient twofold division and their mutual border divides the Kleverlandish from Southern Low Franconian dialects. On the Dutch side, an interim area was able to develop, which arose from the national border of 1815. The national border separated the Dutch and German territories and simultaneously strengthened the linguistic influence of Venlo, the only city on the Dutch side. Southern Low Franconian appearances were able to easily spread northward on the Dutch side, resulting in the boundary between Kleverlandish and Southern Low Franconian dialect areas existing further north.

Chapter 4

In North Limburg, Southern Low Franconian (of Ripuarian origin) pronoun forms encounter Kleverlandish. Their varying geographic division confirms the competition between these systems in the dialect area studied. We were able to gather data from both sides of the border using the Wenker survey. The area and the sites studied are the same as in the analysis on the basis of Swadesh words (Chapter 5).

First, we classified the pronominal forms we encountered as northern or southern using the *knowledge-based* method and then applied the *algorithmic method*. The result is a threefold division beyond the national border. In North Limburg, the threefold division turned out to be different from the threefold division based on Swadesh words (Chapters 2, 3 and 5). The north-middle border coincides with the *gij-du* isogloss. The middle-south border merges with the Uerdingen line in the Netherlands, but in Germany, it runs further north, along the higher Uerdingen line. We compared the north-middle and the middle-south border with all pronominal isoglosses. Both appear to form isogloss bundles, whose north-middle isogloss bundle is clearly the most compact.

We concluded that the threefold division is based on Kleverlandish-Southern Low Franconian pronominal contrasts and that the boundaries sometimes cross the national border with small fault lines. The Uerdingen line itself is stable, but does not

form a border in Germany. The north-middle border converges with the *gij-du* isogloss (with similar objective and possessive forms of the second-person *singular*) and the middle-south border with the objective and possessive forms of the second-person *plural*. In the old dialect continuum of our research area, the north-middle-south division is much more noticeable than the east-west contrast, i.e. the national border.

Our conclusion is that there is a threefold division, in which we group the middle zone more in the southern zone due to the compactness of the north-middle border. We argue that this boundary was created from the southward shift of the *gij-du* border, which became an isogloss bundle when other northward shifting pronominal isoglosses coincided. Thus, the Uerdingen line does not form the primary dividing line, neither in the Netherlands nor in Germany.

Final assessment regarding the dividing lines

Ultimately, based on the analyses of the **Swadesh words**, the dialects from the middle zone and the Horst zone are closest to the southern zone. On the German side, we see a horizontal twofold division, of which the dividing line runs further south than either of the two on the Dutch side. The thinner north-south border on the Dutch side therefore runs further north than the closer north-south border on the German side, leaving a fracture in the national border.

Our study of the **pronouns** from the Wenker survey highlights another division: a threefold division on both sides of the border. On the German side, the mutual borders are now further north than on the Dutch side. Here as well, there are also fractures visible along the border. The overlap with the three divisions of the Swadesh words is limited: two sites at the most. The boundary between the north and middle appear the most pronounced, based on four pronouns. The boundary between middle and south, the higher Uerdingen line, is based on only two pronouns.

These lines are the result of Southern Low Franconian (and originally Ripuarian or affected by Ripuarian) pronoun forms which converged with the original Kleverlandish. The most pronounced line, however, mainly came to exist through a development from the north: the loss of the *du* forms (including the objective and possessive form). In North Limburg, southern pronoun forms collide with northern forms, as well as southern vowels with northern ones. Ultimately, the latter provide the most important contrast. The Swadesh words cover a larger number of word categories than the personal pronouns. Moreover, the Swadesh list contains six pronouns. The fact that the vowel contrasts appear to be of greater importance than the consonant

contrasts, is even more surprising, given that, in the *knowledge-driven analyses* in Chapters 2, 3 and 5, we use a criteria hierarchy that 'favours' consonants. This makes it especially clear how important the position of the vowel contrasts is in the area investigated. In the Netherlands, these vowel contrasts penetrated further north than on the German side. This has produced a fault line on the border.

External explanations

1. Political, ecclesiastical and economic relations

The dialect borders found do not coincide with former political borders. Most sites belonged to Upper Guelders for centuries and there is no or hardly any direct dialect boundary to be drawn between these and other sites.

We agree with Frings (1916a: 225), who states that the neighbouring duchy of Jülich did have an indirect influence on the dialects of neighbouring Upper Guelderish, now German, sites south of the higher Uerdingen line: Niederdorf, Herongen, Harzbeck, Leuth and Hinsbeck. These sites belonged to the deanery of Süchteln until 1559. Süchteln was in Jülich and was part of the Diocese of Cologne. This led to an early Ripuarian influence. In 1559, they came to be part of the Diocese of Roermond, but were grouped with the newly-formed Upper Guelderish deanery of Krickenbeck, leaving an ecclesiastical division with the rest of Upper Guelders. This must be how Ripuarian elements were able to take hold here. Venlo and Velden were also assigned to the deanery of Krickenbeck, sites which had previously belonged to the Diocese of Roermond. Southern forms may already have penetrated in Venlo and Velden at this time: the southern pronoun forms *dich* [dɪç] and *mich* [mɪç] which formed the prelude for [ʊç] (objective form), a mix of the original [u:] or [o(:)w] and [ɤç]. Furthermore, we argue that this is when the velarisation of [nd] and [nt] began.

Division of Upper Guelders and Venlo's decline

In 1702, during the War of Spanish Succession (1701-1713), Venlo capitulated following a siege by Dutch Republic, British and Prussian troops and remained part of the Republic until 1794. The rest of Upper Guelders belonging to our research area then became part of Prussian Guelders (capital city: Geldern). Venlo thus became an enclave between Prussian Guelders and Jülich. This not only isolated Venlo politically, but also had disastrous economic consequences for this trading city on the Maas. Venlo's trade withered and the population fell from 6,000 in 1669 to 4,000 in 1740. Nevertheless, Venlo remained the largest city in our area in the eighteenth century, followed by the city of Geldern, then successively by the village of Venray and the town of Straelen. Besides its population, the presence of a Latin school also indicates the importance of a place. In order of age, there were Latin schools in Venlo, Geldern,

Venray, Straelen and Kevelaer. This shows that Venray was the second most important town in North Limburg, after Venlo.

During Venlo's economic decline, the relative importance of Venray increased. Linguistically speaking, this was probably reflected in the disappearance of *du* up to the Horst-Lottum-Well line and the monophthongisation of [ɛi] and [ou] up to the Sevenum-Lottum-Well line. These isoglosses practically converge with the southern boundary of the Horst zone.

Venlo was so strategically important for the Republic, that it maintained the fortress and even greatly expanded it. For a time, this was the cog on which the wheels of Venlo's economy turned.

Venlo's sphere of influence in the 18th century until 1794 (Blerick, Velden, Grubbenvorst, Maasbree and, to a lesser extent, Sevenum, Tegelen, Baarlo and Belfeld)

Venlo's sphere of influence was also characterised by a strong velarisation of [nd] and [nt], although Venlo itself was already the major exception in 1807, the date of the oldest Venlo dialect texts we have. The Republic's strong military presence in the city may have contributed to the linguistic de-velarisation of the Venlo dialect. An indirect consequence of this slight 'Dutchification' is the replacement of [du:] as the usual emphatic form of *jij* by the object form [dɪç]. This change was completed around the mid-19th century.

The strong velarisation spread throughout North Limburg up to the Velden-Grubbenvorst-Sevenum line, while in 1886, Horst still experienced plenty of velarisation. On the Dutch side, the southernmost strongly-velarising sites are Baarlo and Belfeld. The Roermond sphere of influence begins where the 'consonant softening' (*mouillering*) phenomenon is dominant: at Kessel and Reuver.

Northward spread of Venlo's sphere of influence after 1794

During the French occupation, Venlo became part of France, just as the rest of our research area did. With the disappearance of numerous trade tariffs, trade was able to recover. The city's significance in North Limburg increased once again, and with it, its linguistic influence. Thanks to the removal of Venlo's border with neighbouring regions in 1794 and the new Prussian-Dutch border of 1815, Venlo's sphere of influence increased. Arcen and the (now) Dutch sites, which lay in Straelen's sphere of influence, then came under Venlo's influence. Thus the centralisation of [i:], [u:] and [y:]—something already common under the Horst zone—could also take place here.

We then see that the diphthongisation [iə] < [e:], [uə] < [o:] and [yə] < [ø:] that most likely spread to North Limburg from Venlo, eventually reached most of North Limburg.

In Venray, we also see the southern [hɛ:] appear next to the old [he:] (*he*). A few of the neighbouring villages only use the old form. Even the n-less southern form [ʊs] (*us*, objective and possessive form of *wē*), is gaining ground there.

Southward spread of Venlo's sphere of influence after 1794

On the southern edge of Venlo, we see the same trend occurring as for [iə], [uə] and [yə]. In the 19th and early 20th centuries, this sphere also spread southwards.

When it comes to pronouns, Venlo's influence is also visible. As far back as 1806, Tegelen adopted [uw] (*your*, plural), as Venlo did around that time, while all other places under the Uerdingen line in the SGV, have [ø:R]. The southern form [hø:R] (*them*) has certainly been recorded. As an enclitic form of [hɛ:] (*he*), Tegelen just has [ə], while all other dialects on the Dutch side under the Uerdingen line, have [əR], whether or not in addition to [ə]. When the Venlo objective form of the second-person plural was made possessive, Tegelen went along with this development first.

Particularly striking are the [we:], [je:] and [ze:] forms for *we*, *you (pl.)*, *they* under the Uerdingen line. Helden and Panningen have [wɛ:], [jɛ:] (with old vowels) and [zyə] and [zi(ə)]. On the German side, we see [vœR]/[wœR], [œR] and [zy]. In between, lie Tegelen, Belfeld and Baarlo. They have the northern forms [we:], [je:] and [ze:], which hint at Venlo's influence. This influence reaches to Kessel with the hybrids [we:], [je:] and [ze:].

2. Natural conditions and the Horst zone

Perhaps natural features also played a role in the development of the dialect differences. The Peel was an almost impassable natural obstacle, but that did not apply to the Meuse. It is no coincidence that the most important isoglosses crossed the Meuse unhindered.

The natural features certainly played a role in defining the Horst zone. The sites on the Meuse were almost all connected with each other in the 19th century through farmland. An essential road link between Roermond and Cuijk ran west of and parallel to the Meuse as far back as the middle of the 17th century. Only above Arcen and Broekhuizen do we see a 'land cultivation fracture'. This is where the northern boundary of the Horst zone lies.

The sites on the banks of the Peel formed islands in uncharted territory. Following on from the break above Arcen and Broekhuizen, a strip of uncharted area reaches westward to the Peel. This forms the northern boundary of the Horst zone.

The southern boundary of the Horst zone is not visible on the Meuse between Grubbenvorst-Velden on the one side and Lottum-Arcen on the other, but is clearly visible in a broad strip between Sevenum on the one hand and Maasbree and Grubbenvorst on the other. Sevenum and Horst are connected via a narrow corridor.

Final conclusions

On what is now the German side, the north-south relations appear to have been fixed as early as the 16th century. The sites below Straelen were, ecclesiastically speaking, oriented towards the south, making them Southern Low Franconian with a strong Ripuarian influence. Consider the centralisation [i:] in [e:] (e.g. [vle:jə] *to fly*), from [u:] in [o:] (bv. [vo:t] *foot*), the strong velarisation (e.g. [ɔŋərə kɔŋk], Dutch *andere kant*, i.e. *other side*), and [ʏç] (German *euch*, i.e. *you* plural object pronoun), and, unlike the Dutch Southern Low Franconian dialects studied, the vocalising of [ç] before [t] (e.g. [nɔwt] *night*), [ʃ] in root word endings (e.g. [vle:j] *flesh/meat*) and personal pronouns, such as [vœr]/[wœr] (*we*) and [œr] (German *ihr* i.e. *you*, plural subject pronoun). Yet, on the northern edge of it, we find certain northern elements, such as [we:j] (*we*), [je:j] (here: *you*, plural subject pronoun) and, in one site, even [he:j] (*he*) as a secondary form. Although Kaldenkirchen was the second most important site in the German part of our research area (after Straelen) we do not find any clear language influence.

From Straelen northwards, the dialects are strongly Kleverlandish in character. Only on the southern edge—from Straelen until Lüllingen and Veert—have southern characteristics penetrated, such as the [mɪç] (*me*) and [dɪç] (*you*, informal singular object pronoun) forms. Even further northwards than these two, we find [hɛ:(n)] (*he*). Indeed, we see here a random distribution of [ʃ] before [t] and [p], but this seems rather to come down to the 19th-century influence of the German standard language.

The now Dutch side depicts another picture. Apart from Tegelen, which belonged to Jülich, all sites belonged to Upper Guelders for centuries. In 1713, just like most of the German sites, they came under the control of Prussian Guelders, with the exception of Venlo and Belfeld, which then became an official part of the Republic. Venlo and Venray formed cultural regions in this area. Even Straelen's influence reached into what is now North Limburg. The scope of their influence varied over the course of time.

In the 18th century, Venlo's sphere of influence shrunk to the benefit of Venray. In the 19th century, Venlo was once again able to expand its sphere of influence, at the expense of Venray's earlier 'territorial gains'. The up-and-down shift of both spheres of influence left its marks in the dialect landscape. The area where

both spheres of influence alternated and competed, is now recognisable in the Horst zone. Arcen is part of this shift, which, before 1815, was part of Straelen's sphere of influence, but thereafter shifted to that of Venlo. The separate status of the Horst zone is further reinforced by data on the natural features of the area.

The Venlo sphere of influence was unable to expand eastwards, due not only to the short absence (between 1794 and 1815) of a national border, but also the old dialect gap with Niederdorf, Herongen, Leuth and Kaldenkirchen. As a town, Kaldenkirchen was able to easily withstand external influences during those years. The latter also applies to the larger town of Straelen. The two German towns on Venlo's city limits were able to contain Venlo's linguistic influence in an easterly direction, partially due to the new national border drawn around 1815.

The dialect division of our research area can thus be supported by data of an external nature, however intricately intertwined this may be. There are many smaller differences that require a more detailed analysis, but minor differences can of course exist purely due to social or geographic distances between locations, and can develop and be reinforced through internal linguistic forces.

Blierikse samevatting (samenvatting in het Blericks)

In Oeës-Limburg (zoeë neume weej Nederlands Limburg heej wiejer) ligke dreej groeëte platstreek. In 't ûterste zuûdoeëste scheid de Benrather liên – de *maken-machen*-verschilliên – de Ripuarische van de Zuûdlieëgfrankische platgroep. In de Ripuarische platgroep vingk me veural Hoeëgduitse klankverschoëvinge die zich vanoët de cultuurhaerd Kölle nao 't noorde en 't noordweste hōbbe oëtgebred. De Zuûdlieëgfrankische platvariante hōbbe Ripuarische kinmerke euvergenaome. Zoeë verschille ze sterk van de angere Lieëgfrankische platvariante, die in 't noordweste van 't Vastelanksgermaans waere gepraot en woeë 't Nederlands oët is óntstaon. In Noord-Limburg en 't noordelik Lieëg-Riênland geit 't Zuûdlieëgfrankisch euver in 't Noordlieëgfrankisch, of nag persiëzer in 't Kleverlands. As grens göldt lichtig de *Uerdinger liên*, de verschilliên die 't noordelike *ik* van 't zujelike *ich* scheid en 't noordelike *ook* (*ouk* in 't Blieriks) van 't zujelike *auch*. In Oeës-Limburg huurt idder plaatselik plat dus beej ein van de volgende dreej platgroepe – van noord nao zuûdoeës: *Kleverlands*, *Zuûdlieëgfrankisch* of *Ripuarisch*.

't Laok tössen 't Kleverlands en 't Zuûdlieëgfrankisch is dus vuuel minder deep as det tössen 't Zuûdlieëgfrankisch en 't Ripuarisch. Juus baove de Uerdinger liên ligke in Oeës-Limburg de plaatse Meijel, Bree, Houblierik en Venlo. Dus huurt 't plat van idder van dees plaatse beej 't Kleverlands. Neet alle Nederlandse platkundige waren 't dao aevel met ens. Zeej trokke de grens mier in 't noorde. Maar ouk eur alternatieve veur de Uerdinger liên, de *meej-mich*- en de *geej-doê*-verschilliên, gaajde noeëts *alle* platkundige.

Bliëkbaar buut de verschilliëne-werkwiês gen oplossing. Kunne nie waeg misschien einen oëtwaeg beje, wie de mier eigentiêdse platmaetkunde? Ierder óngerzeuk goof wieëning haop, maar misschien waas det ouk met ein te graof nitwerk van staej en dörper gedaon. In dit proofschrif gebroëke weej ein vuuel fiënder nitwerk. Det doon weej met de kinnis die weej van de platvariante in dees streek hōbbe (de kinnisgeleide meneer) en van platmaetkundig oëtpluúswerk.

Ós óngerzeuksstreek besteit oët det deil van Noord-Limburg, woeë de Uerdinger liên, de *meej-mich*- en de *geej-doê*-verschilliëne doorhaer loupe. De bāöveste plaats is 't dörpke Afferden, det – en dao is idderein 't euver ens – ein dûdelik Kleverlands plat praot, en de ungerste plaats is Kessel, det zóngger twiëfel Zuûdlieëgfrankisch sprik. In twië van de veer óngerzeuke hōbbe weej dees streek in Noord-Limburg oëtgebred met dörper en stedjes net euver de pāöl, graof gezag tösse de pāöl en 't rivierke de Niers. Dees smaal streek löp van 't dûdelik Kleverlands praotende Hōlm wies De Lutterhei aan toe, det ónaafgestreje ein Zuûdlieëgfrankisch

plat praot.

As oëtgankpunt vur 't beejein zeumere van 't grei hōbbe weej de *Swadesh*-wäörd oëtgekaoze. Dees wäörd vertaegewaordige grónkbegrippe in de waordeschat. Dees liês haet 't veurdeil det ze gans los van 't platkundig óngerzeuk is gemak. 't Beejein gezeumerde grei kan op verscheie menere waere gebroek vur de verschille tösse de óngerzóchde plaatse te waege en de platstreek in te deile. Weej hōbbe ós van twieë menere bedeed:

1. De kinnisgeleide meneer, oëtgaond van ós eige taalkundige keuzes, woeëbeej weej gebroëk hōbbe gemak van wat weej euver de platvariante in de ganse streek weite. Daobeej hōbbe weej met ein eiges door ószelf gemak maotstaafzeefstel idder woord as 'noordelik' of 'zujelik' ingedeild. Vur idder plaats hōbbe weej die waordindeilinge opgeteld en de oëtkóms tuint den wie noordelik of wie zujelik idder plaats is. Alles beejein hōbbe weej dao-oët opgemaakt det de vrujer veurgestelde scheingsliêne die bepaold zien door verschilliêne wie de Uerdinger liên, de *geej-doë*-en de *meej-mich*-liên, gaaroët gen grensliên vorme en det d'r ein verdeling van dreej streek teverschiên kump, met een middezaone die weej d'n *Horster bank* hōbbe geduip. Dit platmaetkundig oëtpluúswerk van 't plat van hieël vuuel plaatse in ós óngerzeuksstreek mak good dūdelik det 't ein dreejdeiling guuf.

2. De raekenkundige werkwieës. Dees geit oët van verscheie beraekeningswerkwieës um de aafstande tösse series opgeknapde stökskes, wäörd dus, te bepaole op grónk van 't *Levenshtein*-oëtgankpunt (cf. Heeringa 2004).

De *Swadesh*-liês met twieëhōngerdzeve begrippe haet 't veurdeil det ze gans los van platkundig óngerzeuk is samegesteld. 't Grei det zoeë beejein gezeumerd is, kan op verscheie menere waere gebroek um de verschille tösse óngerzóchde plaatse te waege en de platstreek in te deile. Wiewuuel *Swadesh*-begrippe det weej oët idder van de dreej platvraogeliëste kóste haole, verschilde sterk. Oët de platvraogeliês *Schriêne-Van Ginneken-Verbeeten* (SGV) (1914) kóste weej hōngerdeinentwintig ingeng zeumere en oet de vraogeliês *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND) (1937-1959) twieëentachtig. Vur ós óngerzeuk aan beiskankte van de päöl hōbbe weej gepöt oët de *Wenker-Sätze*, zoeë wie die vraogeliês het. Dees zinne zien aan Duitse kank in 1884-1885 in 't plaatselik plat vertaald en aan ózze kank in 1934. Um 't gaat tösse die twieë tieje te euverbrōgke, hōbbe weej aan ózze kank ouk oët ierdere vraogeliëste gepöt. Oët de *Wenker-Sätze* kóste weej zevenenvieftig *Swadesh*-ingeng haole.

In ós platstreek boetse Ripuarische persuenlike veurnaamwäörd op Kleverlandse. Umdet dees veurnaamwäörd beej alle verschilliên-indeilinge hieël zwaor meiwaege, hōbbe weej de persuenlike veurnaamwäörd as groep platmaetkundig apart

óngerzóch – aan beiskankte van de päöl, gehaald oêt de Wenker-Sätze – en de oêtpluûsoêtkómste vergeleke met die van de Swadesh-wäörd.

Sjapiter twee

Oêt 't oêtpluûswerk van de hóngerdeinentwintig ingeng van de SGV-vraogeliês oêt veerentwintig plaatse bliek det vrujer veurgestelde scheiingsliêne op grónk van de verschilliêne, wie de Uerdinger liên, de *geej-doê*- en de *meej-mich*-liên, gaaroêt gen grensliên vorme en det d'r ein dreejdeiling teveyschiên kump, met ein middezaone die weej d'n *Horster bank* hóbbe geduip. Bezwiêges 't van zaone wisselende 'middeplat' (Zerem) leie dees platmaetkundig oêtplûzinge toet ein dûdelike dreejdeiling. As weej die grensliêne daotösse koppel aan verschilliêne dao doeënbeej, den bliêk de noord-middegrens vuuel en vuuel scherper as de midde-zuûdgrens.

Sjapiter dreej

Ouk op grónk van de Swadesh-wäörd oêt de RND-vraogeliês (1937-1959) hóbbe weej de taalaafstank van de platvariante óngerein oêtgeraekend. Weej hóbbe oêt de RND-vraogeliês zesentachtig Swadesh-ingeng gevónge oêt achentwintig plaatse. Ouk heej hóbbe we de *kinnisgeleide* en de *raekenkundige* werkwiês gebroek. Wiejer hóbbe weej nów verscheie groepeerootplûzinge toegepas; dao-ónger ouk aafstamming-zeukende bewerkinge vur de sterkte van de gevónge gegaeves nao te gaon.

De RND-oêtkómste stale hieël erg op de oêtkómste van de SGV-vraogeliêste. De aafstamming-zeukende bewerkinge make nag baeter zichbaar det 't plat van Zerem tösse twee zaones in hingk. Ouk tuine zeej opnie det 't Braobants plat van Meijel gans d'rboête velt. De noordelike groep bliek vreej einvörmig, wat – wet minder – ouk göldt vur d'n *Horster bank*, terwiêl de platverschille óngerein in de zujelike groep gróttier zien. Obbeniês spult de Uerdinger liên gen doorslaag-gaevende rol beej de indeiling, aeve wieëinig wie de *geej-doê*- en de *meej-mich*-verschilliên. Terwiêl op grónk van de SGV-oêtplûzinge d'n *Horster bank* dónder beej 't zuje as beej 't noorde huurt, steit d'n *Horster bank* in alle oêtplûzinge van de RND-gegaeves wet dónder beej de noordelike as beej de zujelike groep. 't Oerdeil is den ouk det d'n *Horster bank* ein boetsvaerzaone is die is óntstaon door oêtbreiing vanoêt 't zuje.

Sjapiter viêf

Met de Swadesh-wäörd oêt de Wenker-Sätze zien weej naogegaon woeë de grens tösse 't Kleverlands en 't Zuûdliëgfrankisch in Noord-Limburg en ein vreej smaal aangrenzend stök euver de päöl leet. Obbeniês hóbbe weej op de (negenenvieftig

gevónge) Swadesh-ingeng – oêt viêfentwintig Nederlandse en negetieën Duitse plaatse – oêt de Wenker-Sätze de kinnisgeleide en de raekenkundige werkwieës toegepas.

Euver de päöl vinge weej idderskier dezelfde *twieëdeiling* met de *Verhuuegde Uerdiger liên* as grens. Aan ózze kank vinge weej ein *dreejdeiling* met twee grenze, ein baove en ein ónger de smalen Horster bank (persiês wie in de twee vurrige werkwieës). Daonao höbbe weej dees grensliêne gekoppeld aan verschilliêne op grónk van de negenenvieftig ingeng. Aan ózze kank van de päöl valle mier klankverschilliêne same met de noord-middegrens en die liêne vertaegewaordige ouk nag mier wäörd woeë-in die klankverschille veurkómme. Det beteikent det dit de wiechtigste scheingsliên is. Detzelfde göldt nag vuuel mier veur de Verhuuegde Uerdinger liên euver de päöl, wat op ein deep laok wies. Ein mieraafmaetingsmaotstaafoêtplúzing stiep de tweeëdeiling euver de päöl en de dreejdeiling aan ózze kank, woeëbeej d'n aafstank tösse de noordelike zaone en d'n Horster bank gróttter is as dae tösse Hórster bank en zujelike zaone. Ouk de riëksgrens is te zeen, in 't noorde klamp, maar hieël dúdelik in 't zuje. De Uerdinger liên spult ouk in dees oêtkóms gaar gen rol.

Woeë de verschilliêne euver de päöl gaon, vertuine ze breuke. De tweeëdeiling euver de päöl vertaegewaordige ein alde tweeëdeiling en de grens daotösse scheidt de Kleverlandse van de Zuúdlieëgfrankische platvariante. Aan ózze kank van de päöl haet zich ein tössezaone kunne óntwikkele, die kós óntstaon door de riëksgrens van 1815. De päöl scheidt de Nederlandse van de Duitse streek en makde tegeliêkertiêd 't Venloos, 't plat van de insige stad aan dees kankte van de päöl, wiechtiger. Heej kóste Zuúdlieëgfrankische verschiênsele gemekkeliker nao 't noorde oêtstraole, woeëdoor aan ózze kank van de päöl de grens tösse Kleverlandse en Zuúdlieëgfrankische platstreek noordeliker lóp.

Sjapiter veer

In Noord-Limburg boetse Zuúdlieëgfrankische (oêt 't Ripuarisch stammende) vórm van 't persuenlik veurnaamwaord op Kleverlandse. De verdeiling van die vórm verschilt per veurnaamwaord en det tuint aan det Kleverlandse en Zuúdlieëgfrankische vórm in de óngerzeuksstreek met-ein concurrere. Oêt de Wenker-Sätze höbbe weej aan beiskankte van de päöl gegaeves beejein gezeumerd. De streek en de óngerzeuksplaatse zien dezelfde wie die van 't oêtpluúswerk op grónk van Swadesh-wäörd (sjapiter viêf).

Op de ierste plaats höbbe weej de gevónge vórm van de persuenlike veurnaamwäörd met de *kinnisgeleide werkwieës* as noordelik of as zujelik ingedeild en daonaeve höbbe weej de *raekenkundige werkwieës* toegepas. De oêtkóms is ein dreejdeiling euver de päöl haer. In Noord-Limburg blik die dreejdeiling anders te zien

as de dreejdeiling op grónk van Swadesh-wäörd (sjapiter tweeë, dreej en viêf). De noord-middegrens velt same met de *geej/doê*-verschilliên. De midde-zuûdgrens velt aan ózze kank same met de Uerdinger liên, maar in Prûses lóp die noordeliker, langs de *Verhuuegde* Uerdinger liên. Weej höbbe de noord-midde- en de midde-zuûdgrens vergeleke met alle verschilliêne van de persuenlike veurnaamwäörd. Allebei bliêke die verschilliênbungels te vorme, woeëvan de noord-middeverschilliên dūdelik 't dieks is.

Weej höbbe dao-oêt opgemaak det de dreejdeiling stiep op Kleverlands-Zuūdlieëgfrankische veurnaamwaordelike taegestellinge en det de grenze mei met klendere breukliêne de päöl euver gaon. De Uerdinger liên op zich haet zich dūdelik hieël good gehalde, maar in Prûses vormp ze gen grens. De noord-middegrens velt same met de *geej-doê*-grens (met de daobeejhurende liejend veurwerps- en bezittelijke-veurnaamwaordvörm van de twidde persoeën *inkevoud*) en de midde-zuûdgrens met de liejend veurwerk- en bezittelijke-veurnaamwaordvörm van de twidde persoeën *miervoud*. In ós óngerzeuksstreek, woeë-in van alshaer 't plat van ein plaats vreej doeën aansluit beej 't plat van de naoberplaats, velt de noord-middeverdeiling vuuel mier op as de oeës-westaegestelling, det wilt zegke: de riêksgrens.

Ós ing-oerdeil is det 't zich geit um ein dreejdeiling, woeëbeej weej op grónk van de diekheid van de noord-middegrens de middezaone ierder beej de zujelike indeile. Weej zegke det dees grens is óntstaon oêt ein nao 't zuje schoëvende *geej-doê*-grens, die eine verschilliênbungel is gewaore, wie angere nao 't noorde schoëvende persuenlike-veernaamwäördverschilliêne heejmei zien gaon samegevalle. Zoeë vormp de Uerdinger liên in ós óngerzeuksstreek aan genne van beiskankte de wiechtigste scheiingsliên.

Ing-oerdeil euver de scheiingsliêne

Oêtintelik staon op grónk van de oêtplúzinge van de **Swadesh-wäörd** de platvariante oêt de middezaone, d'n Horster bank, 't dóns beej de zujelike zaone. Aan Duitse kank zeen weej ein baove-óngertwieëdeiling, woeëvan de scheiingsliên zujeliker lóp als idder van de tweeë scheiingsliêne aan ózze kank. De dunderde noord-zuûdgrens aan ózze kank van de päöl lóp dus noordeliker as de diekere noord-zuûdgrens euver de päöl, woeëdoor d'r langs de päöl spraoke is van ein breuk.

Ós óngerzeuk nao de **persuenlike veurnaamwäörd** oêt de Wenker-Sätze luuet ein anger indeiling zeen: ein dreejdeiling aan beiskankte van de päöl. Euver de päöl ligke de grenze tösse die dreej platstreek nów wet noordeliker as aan ózze kank. Heej guuef 't dus ouk breuke langs de grens. De dreejdeiling van de veurnaamwäörd en de Swadesh-wäörd dekke zich klamp: huuegstes tweeë paatse. De grensliên tösse

noord en midde blik de scherpste te zien en stiep op veer persuenlike veurnaamwäörd. De grensliên tösse midde en zuûd, de Verhuuegde Uerdinger liên, wuut aevel maar door twieë persuenlike veurnaamwäörd gestepe.

Dees liêne zien óntstaon door Zuúdlieëgfrankische (en oersprónkelik Ripuarische of door 't Ripuarisch verangerde) persuenlike-veurnaamwaordvörm die in Noord-Limburg op de oersprónkelike Kleverlandse boetse. De sterkste liên is aevel veural door ein óntwikkeling vanoët 't noorde óntstaon: 't verrees van de *doê*-vörm (met de daobeej hurende vörm van 't liejend veurwerp en 't bezittelik veurnaamwaord).

In Noord-Limburg boetse zujelike persuenlike-veurnaamwäörd op noordelike, maar ouk zujelike klinkers op noordelike. Oëntielik levere die letste dus de wiechtigste taegestellinge op.

De Swadesh-wäörd bevatte mier woordcategorieë as de persuenlike veurnaamwäörd. Euveriges telt de Swadesh-liês zes persuenlike veurnaamwäörd. Det de klinkertaegestellinge wiechtiger bliêke te zien as de meiklinkertaegestellinge is extra verrassend, umdet weej in de kinnisgeleide oëtplûzinge in de sjapiters twieë, dreej en viëf ein maotstaafzeefstel gebroëke det die meiklinkers 'beveurdeilt'. Det mak extra dûdelik wie wiechtig de plaats van de klinkertaegestellinge is. Beej ós zien die klinkertaegestellinge noordeliker doorgedrónge as euver de päöl. Det haet aan de grens ein breukliên laote óntstaon.

Verklaoringe van boëtenaaf

1. Politieke, kerkelike en economische verhaldinge

De gevónge platgrenze valle neet same met alde politieke grenze. De meiste plaatse hoorte ieëwelang beej Opper-Gelder, en tösse dees en angere plaatse luuet zich neet of klamp ein platgrens aanwiêze.

Weej sloëten ós aan beej Frings (1916a: 225) dae verkundig det óngerdeile van 't plat oët 't aangrenzende hertogdóm Gulik waal indirek zien oëtgestraold op de platvariante van de metein daonaeve gelaege Opper-Gelderse – nów Duitse – plaatse ónger de Uerdinger liên: Neerdörp, Haeringe, Hartsbek, Luit en Hinsbek. Dees plaatse huurde wies 1559 beej 't decanaat Süchteln. Süchteln loog in Gulik en veel ónger 't busdóm Kölle. Det hei as gevolg det 't vruuj aan 't Ripuarisch waas bloeëtgesteld. In 1559 kwame die plaatskes beej 't busdóm Remung, maar woorte ingedeild beej 't niegevormde Opper-Gelderse decanaat Krekenbek, zoeëdet 't kerkelik gescheie bleef van der res van Opper-Gelder. Zoeë kóste die Ripuarische óngerdeile zich heej halde. Beej 't decanaat Krekenbek woorte ouk Venlo en Velde ingedeild, plaatse die veurhaer al beej 't busdóm Remung huurde. Toe kunne al zujelike verschiënsele in Venlo en

Velde zien doorgedrónge: de zujelijke veurnaamwaardelike vörm *dich* en *mich* die de waeg vreejmakde veur óch, ein verminging van 't oersprónkelike *oê* of *oow/ów* en *uch*. Wiejer dinke weej det toe ouk de *verspeerraking*, de verangering van *nd* in *ng* en van *nt* in *nk*, is begós.

Verdeling van Opper-Gelder en 't verval van Venlo

In 1702, ónger de Spaanse Troeënopvolgingsoorlog (1701-1713) guuef Venlo zich euver nao ein belegering door Staatse, Ingelse en Prûsische troepe en blief wies 1794 ónger 't besteur van de Republiek. De res van Opper-Gelder binnen ós óngerzeuksstreek wuurt nów “Prûsisch-Gelder” (houfstad Gelder). Venlo is nów staatkundig ein 'eilandje' tösse Prûsisch-Gelder en Gulik. Zoeë is 't neet allein politiek aafgezóngerd, maar ouk economisch is dit eine ramp veur dees handelsstad aan de Maas. De Venlosen handel schrumpelt inein en de bevolking daalt van zesdoêzend in 1669 toet veerdoêzend in 1740. Bezwiêges dezen ozel blief Venlo ouk in de achtiënde ieëw de grótste stad is ós streek, gevolg door de stad Gelder, den door achterein 't dörp Venraoj en 't stedje Straole. Behalve de inwoeënerciêfers is d'r nag wet, wat ein teiken is det ein plaats belangriêk is: guuef 't dao ein Letiënse schoeël? In volgorde van alderdóm ware d'r Letiënse schoeële in Venlo, Gelder, Venraoj en Kaevelaer. Dit tuint det Venraoj nao Venlo de wiechtigste plaats in Noord-Limburg waas.

Terwiël Venlo economisch vervelt, greujt 't betrekkelike belang van Venraoj. Det haet waarschiênlik ouk zien oêtwerking gehad op 't plat in Noord-Limburg. Toe is *doê* wies in de liên Hors-Lottem-Wel gans verdwene en zien de twieëklanke *ei* en *ou* wies aan de liên Zerem-Lottem-Wel einklanke gewaore. Dees verschilliëne valle untrint same met de zuúdgrens van d'n Horster bank.

Venlo waar vur de Republiek kriêgskundig zoeë belangriêk, det ze de vesting óngerheel en zelfs sterk oêtbreide. 't Woort de kórk woeë de sterk verzaakde Venlose economie einen tiêd lang op dreef.

Oêtstraaling van Venlo in de achtiënde ieëw wies 1794 (Blierik, Velde, Grubbevors, Bree – en minder Zerem, Tegele, Baolder en Belfeld)

Vanoêt Venlo haet zich ein sterke verspeerraking van *nd* en *nt* verspreid, wiewaal Venlo zelf al in 1807 – oêt det jaor hóbbe weej de aldste tekste in 't Venloos – de groeëte oêtzóngering waas. De gelegerde militaere van de Republiek hóbbe d'r misschien vur gezörg det die óntwikkeling in de achtiënde ieëw wir is truukgedreid. Ein indirek gevolg van dees lichte vernederlandsing is de vervanging van *doê* as gewoeëne naodrökkelike vorm van de twidde persoeën inkelvoud door *dich*, det eigelik

allein de veurwerpsvorm waar. Die verandering is óngevier in 't midde van de negetieënde ieëw aafgeslaote.

De sterke verspeerraking is in Noord-Limburg vanoêt Venlo wies aan de liên Velde-Grubbevors-Zerem aan toe doorgedrónge, terwiêl Hors in 1886 nag vreej vuuel verspeerraking kinde. Woeë de 'verzachting', de verandering van (ónger angere) *nd* en *nt* in *nj* en *nj* euverhiers, begint de oêtstraolingskrink van Remung: beej Kessel en Ruiver.

De vergruueting van de oêtstraoling vanoêt Venlo nao 1794

In de Fransen tiêd wuurt Venlo, net wie de res van ós óngerzeuksstreek óngerdeel van Frankriêk. Door 't wegvallende van alle tolle laef d'n handel wir op. 't Belang van de stad greujt wir en zoeë greujt ouk de Venlose taaloêtstraoling in Noord-Limburg. Door 't wegvallende van de grens um Venlo haer in 1794 en de nie Duits-Nederlandse grens van 1815, is de Venlose oêtstraolingskrink gróttter gewaore. Aarse en de (nów) Nederlandse plaatse die in de Straolsen oêtstraolingskrink loge, kómme den in de Venlosen oêtstraolingskrink terech. Zoeë kunnen de klanke *iê*, *oê* en *uû* ouk heej in achtereinvolges in *ee*, *oo* en *eu* verangere, net wie ónger d'n Horster bank al algemeen waas.

Daonao zeen weej det in Noord-Limburg de vertwieëklanking, die heej waarschiênlik in Venlo is begós, d'rveur zörg det *ee* (oêt *e*), *oo* (oêt *ou*) en *eu* (umlaut van *oo*) achtereinvolges *ieë*, *oeë* en *uue* waere.

In Venraoj zeen weej naeven 't alde *heej* ouk 't zujelike *hae* opduike. De naoberdörper hóbbe allein maar de alde vorm. Ouk de n-loeëze zujelike vorm *ós* (veurwerp en bezittelik veurnaamwaord van *weej*) wint d'r terrein.

Oêtbreiing nao 't zuje van de Venlosen oêtstraolingskrink nao 1794

Aan de zuúdrank van Venlo zeen weej dezelfde óntwikkeling as 't zich um *ieë*, *oeë* en *uue* geit. In de negetieënde en vruje twintigste ieëw verspreie die zich ouk nao 't zuje.

Beej de persuenlike veurnaamwäörd zeen weej ouk Venlose oêtstraoling. Al in 1806 haet Tegele *oew* net wie Venlo in daen tiêd, terwiêl alle angere plaatse ónger de Uerdinger liên in de SGV-vraogeliês in 1914 nag *eur* hóbbe. De zujelike vorm *heur* is waal opgeteikend. As ónbeklemtoeënde vorm van *hae* kint Tegele allein maar *e*, terwiêl alle angere platvariante aan dees kankte van de päöl ónger de Uerdinger liên 'r hóbbe, mei naeve *e*. As de Venlose veurwerpsvorm van de twidde persoeën miervoud ouk bezittelik gebroek geit waere, duit Tegele as ierste plaats mei met die óntwikkeling.

Opvallend zien de vörm *weej*, *geej* en *zeej* ónger de Uerdinger liên. Helde en Panninge hóbbe *wae*, *gae* (met aldere klinker) en *zuae* en *zie(ë)*. Euver de päöl zeen

weej *vör/wör*, *ör* en *zuj*. Daotössenin ligke Tegele, Belfeld en Baolder. Die höbbe de noordelike vörm *weej*, *geej* en *zeej*, wat op Venlose oëtstraoling wies. Die oëtstraoling kump wies in Kessel met de mingvörm *wee*, *gee* en *zee*.

2. Neteurlike toestank en d'n Horster bank

Ouk de neteurliken toestank haet misschien ein rol gespuld beej 't óntstaon van de verschille van de platvariante. De Pieël waar has neet um door te kómme, maar det gold neet vur de Maas. Neet vur niks staeke de meeste verschilliêne rech de Maas euver.

De neteurliken toestank spult ein rol beej de aafpäöling van d'n Horster bank. De plaatse aan de Maas ware in de negetieënde ieëw al has allemaol via bouwlank met-ein verbónge. Westelik en met de Maas mei leep in 't midde van de zevetieënde ieëw tösse Remung en Kuûk al ein wiechtige waegverbinging. Allein baove Aarse en Brookhûze zeen weej ein 'óntginningsbreuk'. Heej leet de noordgrens van d'n Horster bank.

De plaatse aan de Pieëlrnk vormde eilande in ónóntgonne lank. In 't verlingde van de breuk baove Aarse en Brookhûze strek ein smaal ónóntgónne lank zich oët wies aan de Pieël. Dees vormp de noordgrens van d'n Horster bank. De zuúdgrens van de Horster bank is aan de Maas tösse Grubbevors-Velde aan d'n eine kank en Lottem-Aarse aan d'n angere kank neet te zeen, waal ein brei lanktóng van velder tösse Zerem aan d'n eine kank en Bree en Grubbevors aan d'n angere. Zerem en Hors zien euver eine smale doorgank verbónge.

Ing-oerdeil

Euver de päöl liêkene de noord-zuúðverhaldinge al sunk de zestieënde ieëw vas te ligke. De plaatse ónger Straole ware kerkelik op 't zuje gerich, woeëdoor ze Zuúðlieëgfrankisch zien met sterke Ripuarische trekke. Dink daobeej aan de verangering van *îê* in *ee* (beveurbeeld in *vlege*), van *oê* in *oo* (bv. in *voot*), de sterke verspeerraking (bv. *ongere konk*, Blieriks: *angere kank*), en *uch* (Duits *euch*), en, angers as in de óngerzóchde Zuúðlieëgfrankische platvariante aan dees kankte van de päöl: de verlinkering van *ch* veur *t* (bv. *nout*, Blieriks *nach*), *-sj* aan 't oëting van de woordstam (bv. *vleesj*, Blieriks *vleis*) en persuenlike veurnaamwäörd wie *vör/wör* (Blieriks *weej*), *ör* (Duits *ihr*, Blieriks *geej*). Toch ving weej aan de noordrank daovan nag wet noordelike óngerdeile wie *weej*, *geej* en in ein plaats as naevvorm zelfs nag *heej* (Blieriks *hae*). Ofschoeën Kaldekerke in ós óngerzeuksstreek euver de päöl nao

Straole de belangriêkste paats waar, vinge weej gen dûdelike Kaldekerkse taal-oêtstraoling.

Vanaaf Straole nao 't noorde zien de platvariante sterk Kleverlands. Allein aan de zuûdrank – vanaaf Straole wies De Kloês (Lüllingen) en Veert aan toe – zien zujelike kinmerke, wie de vörm *mich* en *dich* doorgedröng. Nag wiejer noordelik op-geschaove as dees twieë is *hae(n)*. Waal zeen weej heej ein willekeurige verdeiling van *sj-* veur *t* en *p*, maar det liêkent ierder in de negetieënde ieëw oêt de Duitse standaartaal te kómme.

Aan dees kankte van de päöl zeen weej wet angers. Boête Tegele, det Guliks waas, hoorte alle plaatse ieëwe beej Opper-Gelder. In 1713 kómme ze net wie de meeste angere Duitse plaatse beej Prûsisch-Gelder, bezwiêges Venlo en Belfeld die den officieel beej de Republiek kómme. In dees streek zien Venlo en Venraoj cultuurhaerd. Ouk d'n oêtstraolingskrink van Straole kwaam wies in wat nów Noord-Limburg is. De gruuette van eur oêtstraolingskringe verangerde in de loup van d'n tiêd.

In de achteieënde ieëw is d'n oêtstraolingskrink van Venlo gekrómpen in 't veurdeil van dae van Venraoj. In de negetieënde ieëw haet Venlo zienen oêtstraolingskrink wir kunne oêtbreie, ten koste van de Venraojse 'terreinwins'. Dees verschoêving op en neer van eur oêtstraolingskringe haet zien spaore achtergelaote in 't platlankschap. Dao woeë die oêtstraolingskringe zich höbbe afgewisseld en beconcurrereerd, is nów herkinbaar in de vorm van d'n Horster bank. Daobeej huurt ouk Aarse det veur 1815 veural toet d'n oêtstraolingskrink van Straole huurde, maar daonao in de kring van Venlo is terechgekómme. D'n biezóngere status van d'n Horster bank wuurt nag ens versterk door de gegaeves euver de nateurliken toestank van de streek.

De Venlosen oêtstraolingskrink haet zich neet nao 't oeëste kunne oêtbreie, umdet 't dao maar kort (tösse 1794 en 1815) gén staatsgrens goof, maar ouk door 't alde dialeklaok tösse dees plaats aan d'n eine kank en Neerdörp, Haeringe, Luit en Kaldekerke aan d'n angere kank. As stedje haet Kaldekerke zich in die jaore gemekkelik kunne waere taege oêtstraoling van boête. Dit letste göldt ouk vur 't gróttre Straole. Die twieë stedjes aan de stadsgrenze van Venlo höbbe, gestepe door de nie riêksgrens van óngevier 1815, de taaloêtstraoling van Venlo in oeëstelike richting kunne indamme.

De platindeiling van ós óngerzeuksstreek kan zoeë dus waere gestepe door gegaeves die van boête kómme, wie ingewikkeld die mei ouk met-ein verwaeve zien. 't Guuef vuuel klendere verschille die um vaerder gedetailleerd oêtpluûswerk vraoge, maar klendere verschille kunne allich puur door (maatschappelik-)aerdriêkskundigen aafstank tösse plaatse toet stank kómme, óntstaon en versterk waere door

taalkrachte van binnenoët.

Curriculum vitae

Frens Bakker is op 17 januari 1961 geboren in Blerick, gemeente Venlo. Hij heeft Duitse taal- en letterkunde gestudeerd aan de *Radboud Universiteit* in Nijmegen en aan de *Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität* in Bonn, met modern lers, professioneel vertalen en dialectkunde als bijvakken. Na afronding van zijn studie is hij werkzaam geweest als redacteur en heeft hij Nederlands en Duits onderwezen in Duitsland, Hongarije en Nederland.

Voor de Provincie Limburg heeft hij de *Lijst van Limburgse plaats- en gemeentenamen in het Limburgs* (2002) samengesteld die het uitgangspunt vormde voor tweetalige plaatsnaamborden aldaar. Hij is coauteur van *'t Blièriks van vruujer, het oude dialect van Blerick-Dorp vergeleken met het Venloos* (1995), *'t Gooje Nièts van Marcus, het Marcus-evangelie in het Venloos* (2001), *Het Limburgs onder Napoleon, Achttien Limburgse en Rijnlandse dialectvertalingen van 'De verloren zoon'* uit 1806-1807 (2007) en van *Op-en-Top Nederlands, Woordenlijst overbodig Engels* (2015). Sinds 2010 is hij werkzaam als docent Duits bij *Radboud in'to Languages*.

